

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**BÜYÜK GÜÇLER POLİTİKASINDA
ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARI:
JEOPOLİTİK MÜCADELE**

Yüksek Lisans Tezi

Çağlar ŞAKI

Ankara-2018

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**BÜYÜK GÜÇLER POLİTİKASINDA
ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARI:
JEOPOLİTİK MÜCADELE**

Yüksek Lisans Tezi

Çağlar ŞAKI

**TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. EREL TELLAL**

Ankara-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**BÜYÜK GÜÇLER POLİTİKASINDA
ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARI:
JEOPOLİTİK MÜCADELE**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi **ayrıca beyan ederim. (...../...../201...)**

**Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı**

.....
İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
GRAFİK, TABLO ve HARİTALAR.....	v
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ VE ENERJİ KAYNAKLARI	16
A. TARİHSEL SÜREÇTE JEOPOLİTİK KAVRAMI.....	16
B. ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ.....	21
C. ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ ÜZERİNE TEORİLER.....	25
1. Klasik Jeopolitik Teoriler.....	26
2. Yeni Klasik/Modern Teoriler	36
Ç. ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR VE ENERJİ KAYNAKLARININ ROLÜ	57
D. ORTA ASYA ÜLKELERİNDE PETROL VE DOĞALGAZ KAYNAKLARININ DAĞILIMI, ÜRETİMİ/TÜKETİMİ VE TİCARETİ.....	63
1. Petrol/Doğalgaz Rezerv ve Kaynaklarının Dağılımı	65
2. Petrol Ve Doğalgaz Üretimi-Tüketimi ve Ticareti	70
a) Petrol Üretimi-Tüketimi ve Ticareti.....	70
b) Doğalgaz Üretimi-Tüketimi ve Ticareti.....	77
II. BÖLÜM: ABD VE AB DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA VE ENERJİ KAYNAKLARININ YERİ	82
A. ABD DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA ve ENERJİ KAYNAKLARI.....	82
1. ABD'nin Enerji Politikası ve ABD Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynaklarının Önemi.....	82
2. ABD Dış Politikasında Orta Asya ve Enerji Kaynakları (Soğuk Savaş Sonrası Dönem)	88
3. ABD'nin Bölge Enerji Kaynaklarına Yönelik Yatırımları.....	106
B. AB DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA ve ENERJİ KAYNAKLARI	114
1. AB'nin Enerjide Dışa Bağımlılığı ve AB Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynaklarının Önemi.....	114
2. AB Enerji Politikasının Unsurları ve Tarihsel Gelişim Süreci.....	119
3. AB Dış Politikasında Orta Asya ve Enerji Kaynakları	132
4. AB'nin Orta Asya Enerji Kaynaklarına Yönelik Geliştirdiği Projeler ve AB Ülkelerinin Bölgede Yaptığı Enerji Yatırımları.....	145

III. BÖLÜM: RUS VE ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA ve ENERJİ KAYNAKLARININ YERİ	173
A. RUS DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA VE ENERJİ KAYNAKLARININ YERİ	
173	
1. Rusya Enerji Politikasının Temelleri ve Tarihsel Gelişimi.....	173
2. Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Enerji Kaynakları	190
3. Rusya'nın Orta Asya Enerji Kaynaklarına Yaptığı Enerji Yatırımları ve Rusya ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Enerji Nakil Hatları	206
B. ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA ve ENERJİ KAYNAKLARININ YERİ	
228	
1. Çin'in Enerji Politikalarının Temelleri ve Ekonomik Kalkınmasında Enerji Kaynaklarının Rolü.....	228
2. Çin'in Enerji Stratejisi ve Orta Asya Enerji Kaynaklarının Yeri	240
3. Çin Dış Politikasında Orta Asya ve Enerji Kaynakları.....	251
SONUÇ	272
ÖZET	281
ABSTRACT.....	282
KAYNAKÇA.....	283

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği	
ABD	Amerika Birleşik Devletleri	
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu	
AGRI	The Azerbaijan–Georgia–Romania Interconnector	Azerbaycan-Gürcistan-Romanya Enterkonnektörü
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu	
BP	British Petroleum	
BTE	Bakü Tiflis Erzurum Boru Hattı	
CNODC	China National Oil and Gas Exploration and Development Corporation	Çin Ulusal Petrol ve Gaz Arama ve Geliştirme Şirketi
CNOOC	China National Offshore Oil Corporation	Çin Ulusal Offshore Petrolleri Şirketi
CNPC	China National Petroleum Corporation	Çin Ulusal Petrol Şirketi
EURATOM	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu	
GDP	Gross domestic product	
GSYMH	Gayrisafi Yurtiçi Milli Hasılası	
INOGATE	Interstate Oil and Gas Transport to Europe	Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma
LNG	Liquefied Natural Gas	Sıvılaştırılmış Doğalgaz
MENA	Middle East and North Africa	Orta Doğu ve Kuzey Afrika
OAPEC	Organization of Arap Petroleum Exporting Countries	Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PCA	Partnership and Cooperation Agreement	Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması
PEOP	Pan European Oil Pipeline	Pan Avrupa Petrol Boru Hattı
PETRONAS	Petroliam Nasional Berhad	
SCP	South Caucasus Pipeline	Güney Kafkasya Boru Hattı
SGC	Southern Gas Corridor	Güney Gaz Koridoru
SINOPEC	China Petrochemical Corporation	Çin Petrokimya Şirketi
ŞiÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü	
TACIS	Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States	Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım
TANAP	Trans Anatolian Pipeline	Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TAP	Trans Adriatic Pipeline	Trans Adriyatik Boru Hattı
TAPI	Turkmenistan–Afghanistan–Pakistan–India Pipeline	Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan Geçişli Boru Hattı
TCGP	Trans-Caspian Gas Pipeline Project	Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı

TRACECA	Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia	Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru
TTP	Turkmenistan Transcontinental Pipeline	Türkiye-Türkmenistan-İran arasında Kıtalararası Boru Hattı Projesi

GRAFİK, TABLO ve HARİTALAR

	Sayfa
Grafik-1: Orta Asya ve Kafkasya Petrol Rezervleri	68
Grafik-2: Orta Asya ve Kafkasya Doğalgaz Rezervleri	69
Grafik-3: Orta Asya ve Kafkasya Petrol Üretim ve Tüketimi	72
Grafik-4: BDT Ülkeleri (Rusya Hariç) Petrol İhracatı	74
Grafik-5: Orta Asya ve Kafkasya Doğalgaz Üretimi/Tüketimi	78
Tablo-1: Orta Asya ve Kafkasya Ülkeleri Doğalgaz Boru Hatları Vasıtasıyla Gerçekleştirilen Doğalgaz İhracatı	80
Harita-1: Mihver Bölge Haritası	28
Harita-2: Mackinder'ın Kalpgah Bölgesi	30
Harita-3: Alensandr Dugin Tarafından Geliştirilen Avrasyacı Jeopolitiğin İttifak Sistemi	47
Harita-4: Dünya'nın Jeopolitik Dünya'nın Jeopolitik olarak Merkezi Kıtası ve Kıta'nın En Elzem Çevre Bölgeleri	54
Harita-5: Azerbaycan Petrol Boru Hatları	153
Harita-6: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) ve Atırau-Samara Boru Hattı	154
Harita-7: Güney Gaz Koridoru (SCP-TANAP-TAP-NABUCCO Hatları)	161
Harita-8: Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı (Trans Caspian Gas Pipeline-TCGP)	162
Harita-9: Beyaz Akım (White Stream)	169
Harita-10: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu	211
Harita-11: Omsk-Pavlador-Çimkent-Turkmenabat Petrol Boru Hattı	213
Harita-12: Orta Asya Merkezi Doğalgaz Boru Hattı Sistemi ve Hazar (Priaspiskiy) Doğalgaz Boru Hattı	217
Harita-13: Kazakistan Doğalgaz Boru Hattı Sistemi	218
Harita-14: Atasu-Alashankou Petrol Boru Hattı	262
Harita-15: Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı(Central Asia-China Gas Pipeline)	264

GİRİŞ

Enerji, insanlığın var olmasından beri kullanılagelen en önemli üretim girdilerinden birini oluşturmaktadır. Benzer bir şekilde enerji, sosyal, ekonomik ve günlük yaşamda giderek artan oranda tüketilen metallerden bir tanesidir. Günümüzde enerji kaynakları üzerinde mücadele, uluslararası politika süreçlerinin belirlenmesinde doğrudan etkiye sahiptir. Enerji konusu dünyayı şekillendiren çatışma süreçlerinde ve uluslararası alanda işbirliği mekanizmalarında uluslararası toplumun temel gündemlerinden birini teşkil etmektedir. Özellikle günümüzde yenilenemeyen, klasik enerji kaynaklarının mevcut üretim imkân ve koşullarıyla giderek tükenmekte olduğu varsayımı karşısında, enerji güvenliğinin sağlanması, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve kontrol edilmesi üzerinde gelişen ekonomik ve siyasi hayata ilişkin sorunlar daha da derinleşmektedir.

Enerji'nin kitlesel olarak üretim-tüketim maddesi/girdisi olmaya başlaması 19. yüzyılda yaşanan sanayi devrimi neticesinde gerçekleşmiştir. Özellikle buharlı makine kullanımı hidrokarbon kaynağı olarak kömür tüketiminde kitlesel bir artışa yol açmış, buharlı makine sonrası icat edilen yanmalı motor teknolojisi ise petrol hammaddesinin kitlesel olarak enerji birimi olmasına neden olmuştur. Yaşanan teknolojik gelişmelere paralel olarak toplumsal üretim-tüketim kalıpları da dönüşüm geçirmiştir. Tarihsel dönüşüm sürecinde, kitlesel üretim yapan sanayi ve fabrikalarda petrol temel bir üretim girdisi olmuştur. Bu dönemde enerji alanında klasik enerji kaynakları olarak adlandırılan petrol ve kömür ürünleri daha yoğun olarak sanayilerde kullanılmaya başlanmıştır.

Petrol uluslararası sistemi doğrudan etkileyen bir unsur olarak, devletler arası politikaların belirlenmesinde gözetilmesi gereken bir güç unsuru niteliğindedir. Özellikle petrol

yönünden kıt kaynaklara sahip olan gelişmiş Batılı ülkeler, sanayileri için ihtiyaç duydukları petrolü, petrol kaynakları bakımından zengin bölgelerden temin etmektedir. 1850'lerden itibaren Büyük Güçler politikasında petrol nedeniyle yaşanan dönüşüm Birinci Dünya Savaşı'na yol açan emperyalist politikaların şekillenmesine de doğrudan etkide bulunmuştur. Büyük Savaş öncesinde deniz aşırı sömürge sahipliği ülkelerin gelişmişlik ve zenginlikleriyle doğrudan alakalı bir birikim niteliği taşımıştır. Birinci Dünya Savaşı ekonomik nedenlerinden bir tanesi de bu bağlamda zengin petrol bölgelerine hakimiyet mücadelesi olmuştur.

Dönemin Tümamirali Philip Dumas, Britanya Petrol Jeologları Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir: “Bu savaş büyük ölçüde petrol üzerine yapılan bir savaş olmuştur. Gelecek savaşlar da tamamen bunun üzerine olacaktır ve Bismark'ın “kan ve demir” ifadesi bundan sonra “kan ve petrol” olarak okunacaktır.”¹ Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur J. Balfour 13 Ağustos 1918 tarihinde şunları ifade etmiştir: “Ne Başkan Wilson ne de bir başkası, Dicle ve Fırat'ın çevresindeki geniş toprakları Osmanlıların denetimine bırakmak isteyecektir. Bu durumda sormak isterim: Mezopotamya'daki Küçük Zap Suyu'na kadar veya yeterli derecede zengin su kaynaklarını denetim altına alacak şekilde, ordularımızla ilerlememizin büyük yararı yok mudur? Bunu başardığımızda, petrol yataklarının büyük çoğunluğu da elimize geçmiş olacaktır.”² Lenin “Emperyalizm” adlı eserinde Birinci Dünya Savaşı ile ilgili şunları ifade etmektedir: “1914-1918 savaşı, iki taraf için de emperyalist bir savaş (yani bir fetih, yağma, talan savaşı), dünyanın paylaşılması, sömürgelerin, mali-sermayenin (finans-kapitalin) nüfuz bölgelerinin bölüşülmesi ve yeniden bölüşülmesi için çıkarılmış bir savaştır.”³ Söz konusu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Birinci Dünya Savaşı temel

¹ John A. DeNov, “The Movement for an Aggressive American Oil Policy Abroad 1918-1920” **The American Historical Review**, Vol. 61, No. 4, 1956, s. 855.

² Necdet Pamir, **Enerjinin İktidarı**, İstanbul, Hayykitap, 2016, s. 25.

³ Vladimir İlyiç Lenin, **Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, Çev. Cemal Süreya, 7. Baskı, Sol Yayınları, 1979, (Düzenleme: Eriş Yayınları, 2003), s. 10.

olarak sömürge topraklar üzerinde hammadde ve kaynakların emperyalist kontrol mücadelesini esas alan bir savaş olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında petrol kaynakları üzerinde hakimiyet mücadelesi daha da şiddetlenmiş, bugünkü çatışmaların ve anlaşmazlıkların da temelini oluşturacak boyuta varmıştır. Savaş sonrası oluşan yeni dünya sistemi ile manda ve sömürge sistemi İkinci Dünya Savaşı'na giden süreci beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı petrol mücadelesinin doruğa ulaştığı bir mücadele olmuştur. Dönemin İngiltere Başbakanı Winston Churchill günümüze kadar damgasını vuran meşhur sözünü bu dönemde söylemiştir: “Bir damla petrol bir damla kandan daha değerlidir.”⁴ Churchill bir başka ifadesinde de şunları dile getirmiştir: “Kim petrolü kontrolü altında tutarsa bir sonraki savaşı da kazanır.”⁵ Hitler yönetimi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'ni işgal ederek, Sovyetler Birliği'nin temel enerji kaynağını oluşturan zengin Kafkasya ve Hazar petrollerine sahip olmayı arzu etmiştir. Bu kapsamda Kafkasya ve Hazar bölgesi savaş planları hazırlayan Nazi yönetimi, bölgeden elde edeceği kaynaklarla sanayisini ve ordusunu desteklemeyi planlamış ancak başarılı olamamıştır.

Soğuk Savaş boyunca ise petrol hakimiyet mücadelesi temelde iki kutuplu dünya arasında jeopolitik önemi haiz nüfuz bölgeleri oluşturma çabalarıyla paralellik göstermiştir. Sovyetler Birliği ve ABD başta olmak üzere Batılı devletler arasındaki siyasal, ekonomik, kültürel bir hegemonya mücadelesi başlamıştır. İki kutup arasında yaşanan mücadele ekonomik alanda da kendini göstermiştir. Sovyetler Birliği, bugünkü Rusya, Orta Asya ve Kafkasya toprakları üzerinde zengin petrol kaynaklarına sahip olmuştur. Bir diğer zengin petrol bölgesi

⁴ İlqar Qurbanov, “National Security Priorities Of Russia In The Context Of Energy Security”, <http://www.strategicoutlook.org/asia---pasific/news-national-security-priorities-of-russia-in-the-context-of-energy-security.html>, (03.03.2017).

⁵ Aiko Stevenson, “Winston Churchill: ‘He Who Controls Oil’”, The Huffington Post, 17 Mart 2015, <http://www.huffingtonpost.com/aiko-stevenson/winston-churchill-he-who- b 6866898.html>, (03.03.2017).

olan Orta Doğu üzerinde iki kutup arasında yoğun bir siyasi hegemonya mücadelesi yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında egemenliklerini kazanmaya başlayan Orta Doğu ülkeleri üzerinde Sovyetler Birliği ile ABD arasında etki ve kontrol alanı oluşturma rekabeti yoğunluk kazanmıştır. Özellikle Körfez bölgesi ve Arap petrolü mücadelenin doruğa çıktığı bölgeler olmuştur.

Tüm bu gelişmelere paralel bir şekilde, 1970'li yıllarla birlikte ise klasik enerji kaynaklarının giderek tükenmeye başladığına dair argümanların yaygınlaşması, bu kaynaklardan elde edilen enerji nedeniyle yaşanan çevresel sorunlar ve 1973 ile 1979 yıllarında yaşanan petrol krizleri gibi sorunlar, bir yandan enerji güvenliği sorununu zirveye taşımış, öte yandan da alternatif enerji kaynaklarına yönelimi giderek artırmıştır. Gelişmiş ülkeler alternatif enerji kaynakları ve nükleer enerji üzerinde yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Nükleer gücün hem silah hem de enerji olarak kullanılabilmesi Soğuk Savaş mücadelesine damga vurmuştur. Sovyetler Birliği ve ABD Soğuk Savaş boyunca nükleer güce sahip olmayı ve öne geçmeyi ulusal çıkarlarının ve politikalarının öncelikli konusu haline getirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ise uluslararası sistemde büyük dönüşümler meydana gelmiştir. Yaşanan dönüşüm ve değişim süreci kapsamında küresel ekonominin giderek büyümesi petrol ve doğalgaz kaynaklarına olan gereksinimi daha da arttırmış, yeni rekabetlerin ve aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılması ertesinde uluslararası aktörlerin ve Büyük Güçlerin dikkati, Sovyetler Birliği sonrası otorite ve güç boşluğu oluşan Orta Asya ve Kafkasya bölgesine yönelmiştir. Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynaklarının sahip olduğu potansiyel, bölgede Sovyetler Birliği sonrası dönemde ortaya çıkan jeopolitik gelişmelerle birlikte, Büyük Güçlerin Orta Asya'ya yönelmesine yol açmıştır.

Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynaklarının önemini kazanması bu bölgedeki ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları neticesinde olmuştur. Sovyet ekonomik modeli temelinde örgütlenen ülkelerin ekonomileri, bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması sonrasında kırılan bir yapıya bürünmüştür. Sosyalist planlamaya dayanan ekonomi modelinden kapitalist ekonomik modele geçiş sürecinde yaşanan olumsuz siyasi ve ekonomik gelişmeler bu ülkelerin istikrarını doğrudan etkilemiştir. Yeterli sanayi ve altyapıya sahip olmayan yeni bağımsız devletler, ekonomik ve siyasi olarak çalkantılı bir geçiş yaşamışlardır. Bu dönemde devlet ekonomisine döviz kazandırmak üzere petrol ve doğalgaz kaynakları hızla özelleştirilmeye ve dış yatırımcı ile özel sermayenin tasarrufuna açılmıştır. Orta Asya ülkeleri sahip oldukları kaynakları dış piyasalara açarak, bu kaynaklardan elde edilecek gelirleri devletlerin temel döviz girdisi olarak kullanmaya çalışmıştır.

Orta Asya coğrafyasında petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından en zengin ülkeler olan Kazakistan ve Türkmenistan, Büyük Güçlerin yeni jeopolitik denklemde petrol şirketleri marifetiyle nüfuz etmek istedikleri ülkeler olarak ortaya çıkmıştır. Yaşanan ekonomik liberalizasyon politikaları neticesinde ABD, Rusya, Avrupa ve Çin kökenli pek çok uluslararası petrol şirketi ve konsorsiyumu Orta Asya'nın zengin petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinde arama, üretim, ulaştırma ve pazarlama haklarına sahip olmaya başlamıştır. Orta Asya coğrafyasında Büyük Güçler arasında, bölge kaynaklarına sahip olmaya yönelik başlayan mücadele, literatüre “Yeni Büyük Oyun”⁶ olarak geçmiştir. Günümüzde Yeni Büyük Oyun'un oyuncularını bölge kaynakları üzerinde egemenlik kazanmak ve dünya siyasetinde dominant bir aktör olmak üzere, Orta Asya'da kurulan yeni devletlerle ilişkilerini geliştirmenin yollarını arayarak, bölgede nüfuslarını artırmaya çalışmaktadır.

⁶ “Yeni Büyük Oyun”, tezde “Orta Asya Jeopolitiğini Belirleyen Unsurlar ve Orta Asya Jeopolitiğinde Enerji Kaynaklarının Rolü” başlıklı bölümde detaylı olarak incelenmektedir.

Yeni Büyük Oyun'da Orta Asya jeopolitiği içerisinde en geniş topraklara sahip olan Kazakistan bölgenin de en gelişmiş ülkesi olarak öne çıkmaktadır. Kazakistan sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları ile bağımsızlığını kazanmasından bu yanda uluslararası ilişkilerinde denge politikası izlemeye özen göstermektedir. Rusya ve Çin ile sınır komşusu olan Kazakistan, ABD ve AB'nin dış politikasında da öncelikli bir konuma sahiptir. Kazakistan'ın jeostratejik önemini artıran en önemli unsur ise zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmasıdır. Bölge kaynakları üzerinde pek çok uluslararası aktör tarafından siyasi ve iktisadi nüfuz mücadelesi yürütülmektedir. Özellikle Rusya tarafından geliştirilen Avrasya Ekonomik Birliği projesi ve Çin tarafından geliştirilen İpek Yolu projesi, gerek siyasi, gerek ekonomik gerekse stratejik hedefleriyle birbiriyle yarışan iki ekonomik tasarım olarak Kazakistan coğrafyasına doğrudan hitap etmektedir. Bu mücadele içerisinde Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz kaynakları ayrı bir önem taşımaktadır. Bölge içi ve bölge dışı Büyük Güçler Kazakistan coğrafyasında yer alan kaynaklarının kontrolü ve bu kaynaklardan ekonomik olarak istifade edilmesine yönelik politikalar belirlemektedir. Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz kaynakları yönünden jeostratejik önemi bu çalışmanın önemini de ortaya koymaktadır.

Orta Asya coğrafyasında bir diğer önemli ülke ise zengin doğalgaz yataklarına sahip olan Türkmenistan'dır. Tezin ilerleyen bölümlerinde detayları aktarılacağı üzere, Türkmenistan'ın doğalgaz kaynaklarında 1990'lı yılların sonlarından itibaren birlikte yapılan arama faaliyetleri sonucunda büyük bir gelişme kaydedilmiş, ülkenin sahip olduğu kaynaklar dünya doğalgaz jeopolitiğinde Türkmenistan'ı en önemli ülkeler arasına sokmuştur. BP raporlarına göre, Türkmenistan'ın sahip olduğu doğalgaz rezervleri dünya rezervlerinin yaklaşık % 9,4'üne denk gelmektedir.⁷ Türkmenistan'ın halihazırda keşfedilen rezervleri ve keşfedilmeyi bekleyen potansiyel kaynakları, Türkmenistan'ı Yeni Büyük Oyun'da

⁷ BP Statistical Review of World Energy-June 2016, British Petroleum, 65. Edition, 2016, s. 27

ekişmelerin de merkezi ülkelerinden biri konumuna sokmaktadır. Türkmenistan'ın doğalgaz kaynaklarının, üretilmesi/pazarlaması ve uluslararası piyasalara aktarılması zerine Büyük Güçler arasında çekişme giderek şiddetlenmektedir. Bu kapsamda tezin öneminin ikinci boyutunu Türkmenistan zerine Büyük Güçler arasında sergilenen mücadele oluşturmaktadır.

Bu genel giriş kapsamında, ele alacağımız çalışmanın konusunu, yeni jeopolitik denklemde Büyük Güçler politikasında Orta Asya petrol ve doğal gaz kaynaklarının yeri ve Büyük Güçler arasında bu kaynakların kontrol edilmesine yönelik mücadele oluşturmaktadır. Söz konusu çalışmada ele alınacak ana sorular, Orta Asya jeopolitiği çerçevesinde, Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynaklarının uluslararası enerji sistemi içerisinde arz ettiği önemin boyutunun ne olduğu, Büyük Güçler politikasında bu kaynaklara atfedilen önemin hangi tarihsel koşullarda ortaya çıktığı, nasıl bir dönüşüm geçirdiği, ayrıca Büyük Güçler politikasında bölgeye atfedilen önemin hangi açılardan birbiriyle karşıt varsayımlar içerdiği, hangi Büyük Güçlerin birbiriyle paralel politikalar ortaya koyduğu, bu politikaların altında ne tür ekonomik gereksinimlerin yattığıdır. Ayrıca, Orta Asya coğrafyasında enerji sektöründe faal olan Büyük Güçler merkezli uluslararası şirketlerin bölge kaynakları üzerinde ne derece etkin olduğu, bu kaynaklar üretim/pazarlaması/ulaştırmasında şirketler arasında ne tür rekabetlerin olduğu, bu rekabetlerin Büyük Güçler dış politikasını nasıl etkilediği, yine bu şirketlerin faaliyetlerinin Orta Asya lkelerinin siyasi ve ekonomik hayatına ne derece etki ettiği araştırmanın diğer sorularını oluşturmaktadır.

Çalışmada temel varsayımlarımız Hazar ve Orta Asya petrollerinin uluslararası politikada büyük bir önemi haiz olduğu, bu önemin özellikle bölgede yeni petrol ve doğalgaz kaynaklarının keşfi ile daha da arttığı, bölge ülkelerin bu kaynaklar üzerinde özel girişimi ve dış yatırımı teşvik eden enerji politikaları uyguladığı ve bu bağlamda da pek çok uluslararası

şirketin bölgenin petrol ve doğalgaz kaynaklarına yatırım yaptığı üzerinedir. Çalışmada temel hipotezimiz ise, Sovyetler Birliği sonrası dönemde Orta Asya coğrafyasında ortaya çıkan jeopolitik boşluğun bölge enerji kaynaklarının kontrol edilmesine yönelik Büyük Güçler politikasında yeni bir mücadele alanı ortaya çıkardığı ve bu mücadelenin bölgede faaliyette bulunan küresel petrol şirketleri arasında rekabeti ve çekişmeyi beraberinde getirdiği; ayrıca bu şirketler arasındaki mücadelenin Büyük Güçler dış politikasını da şekillendirdiğidir.

Enerji güvenliği, Orta Asya enerji jeopolitiği ve Orta Asya enerji kaynaklarının fiziki durumuna ilişkin literatürde yeterli sayıda Türkçe ve yabancı dilde eser bulunmakla birlikte⁸,

⁸ Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yapılan araştırmada, veri tabanı üzerinden yayınına izin verilmiş ve verilmemiş akademik çalışmalarla birlikte, Büyük Güçler Politikasında Orta Asya Enerji Kaynaklarını inceleme konusu yapan 70'e yakın Yüksek Lisans çalışmasına ve 3 adet Doktora çalışmasına ulaşılmıştır. Yapılan veri taramasına, inceleme konumun Orta Asya olması nedeniyle, Azerbaycan ve Kafkasya enerji kaynakları konulu tezler dahil edilmemiştir. Yapılan veri incelemesi neticesinde ulaşılan akademik çalışmalara ilişkin liste kaynakçada sunulmaktadır. Anılan çalışmaların hazırlanış dönemleri ve içerikleriyle ilgili olarak kısaca şunları ifade etmek mümkündür: Orta Asya Enerji kaynaklarının fiziki durumu ve bu kaynakların dünya politikasındaki rolü ile bu kaynakların dış piyasalara sunulmasıyla ilgili ilk çalışmalar 1995'li yıllardan itibaren başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılışı ertesinde Orta Asya enerji kaynaklarının dünya jeopolitiğinde tartışılmaya başladığı yıllar olan 1990'lı yılların ikinci yarısından 2000'li yılların ilk yıllarına dek geçen zaman zarfında, dönem tartışmalarına paralel olarak akademik çalışmalar ortaya konmaya başlanmıştır. Ankara Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve ODTÜ'de yapılan Yüksek Lisans çalışmalarında genel olarak Sovyetler Birliği sonrası bölgede ortaya çıkan ülkelerin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları inceleme konusu yapılmış; bu kaynakların yeni dünya siyasetinde ve jeopolitiğinde önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine bu çalışmalarda Türkiye ile bölge ülkeleri arasında enerji ilişkilerinin geliştirilme perspektifleri ele alınmıştır. 2000'li yıllarla birlikte Orta Asya enerji kaynaklarının dünya piyasalarına aktarılmasına yönelik ortaya konulan projelere ilişkin tezler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum yine dünya politikasında yaşanan gelişmelerle paralel özellik taşımaktadır. Özellikle ABD'de Clinton dönemiyle başlayıp, sonrasında yoğunluk kazanan Orta Asya vurgusu, bölge kaynaklarının batılı pazarlara ulaştırılması hedefi, akademik çalışmaların yönelimini de ortaya koymuştur. 2000'lerle birlikte bölge kaynaklarının batılı piyasalara taşınmasına yönelik ortaya konulan taşımacılık projelerine ve bu projeleri yürütecek şirketleri inceleme konusu yapan tezler ortaya konulmuştur. Özellikle Ankara Üniversitesi'nde Prof. Dr. Ersin Onulduran, Prof. Dr. Hasan Köni ve Hacettepe Üniversitesi'nde Prof. Dr. Ali İhsan Bağış danışmanlığında Hazar petrollerinin dış piyasalara taşınmasına yönelik projelere ilişkin akademik tezler hazırlanmıştır. 2000'li yılların ortalarından itibaren ise araştırma konuları daha spesifik alanlara yönelmeye başlamıştır. Özellikle 2000'li yılların ortalarından itibaren ABD, AB, Rusya ve Çin gibi Büyük Güçlerin bölgeye somut politik ve ekonomik hamlelerle yönelmeye başlaması, bu yönelimin enerji alanında yeni jeopolitik mücadele alanı ortaya çıkarması, akademik tezlerin de inceleme konusunu belirginleştirmiştir. Bu dönemle birlikte, ABD, Rusya, Çin ve AB'nin bölgeye yönelimini araştıran, bu yönelim altında yatan stratejik ve ekonomik hedefleri ortaya koyan, bu ülkelerin bölge üzerindeki jeopolitik çekişmelerini esas alan ve realist perspektif temelinde incelemeler yapan tezler yoğunluk kazanmıştır. Söz konusu tezler sadece Ankara, İstanbul'da kurulu büyük üniversitelerde

özellikle Büyük Güçler politikasında Orta Asya enerji kaynaklarının önemini bu kaynakları kontrol eden küresel petrol şirketlerini, bu şirketlerinin yatırımlarını ve faaliyetlerini karşılaştırmalı bir şekilde analiz eden eser sayısı son derece sınırlıdır. Doğrudan çok uluslu petrol şirketlerinin bölgenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları üzerindeki kontrolünün boyutları hakkında literatürde yeterli sayıda eser bulunmamaktadır. Literatür taramasında göze çarptığı üzere petrol ve doğalgaz kaynakları hususunda ortaya konulan akademik eserler genel olarak devletler arası ilişkileri temel alan realist/jeopolitik bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Öte yandan enerji sektörü, pek çok aktörü bünyesinde barındıran bir alandır. Özellikle günümüzde çok uluslu şirketler ve ulusal petrol şirketleri, uluslararası petrol piyasalarında hakim konumları ile dünya petrol politikaların şekillenmesinde doğrudan katkıda bulunmaktadır. Yapılan literatür taramasında, Orta Asya enerji kaynaklarının jeopolitik önemini bölge üzerinde faaliyet yürüten petrol şirketlerinin faaliyetlerini esas alacak şekilde inceleyen 2 temel çalışmaya⁹ rastlanmıştır. Söz konusu rakam bu alandaki eksikliği ortaya koymaktadır. Ayrıca, çalışmaların kaleme alındığı 2002 ve 2009 yıllarından bu yana geçen zaman diliminde, bölge üzerinde Büyük Güçlerin petrol şirketleri marifetiyle yaptıkları enerji yatırımlarının çok daha artmış olduğu bilinen bir gerçektir. Bu kapsamda çalışmamız Büyük Güçler dış politikasında Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynaklarına ilişkin detaylı bir analiz ortaya koyma amacı taşımakla birlikte, aynı zamanda Orta Asya uluslararası petrol şirketlerinin ve bunların bölgedeki yatırımlarını ve faaliyetlerini ortaya koyma hedefini de taşımaktadır. Böylelikle enerji literatürüne katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

değil; daha geniş bir yelpazede Türkiye genelinde farklı farklı üniversitelerde hazırlanmıştır. Detayları kaynakça bölümünde sunulduğu üzere, Kocaeli, Kütahya, Isparta, Erzurum, Kars, Bolu, Sakarya, Gaziantep gibi illerimizdeki üniversitelerimizde Orta Asya enerji kaynaklarını çeşitli boyutlarıyla analiz eden tezler ortaya konulmuştur.

⁹ Söz konusu çalışmalar şunlardır: Sibel Özsağ, **Uluslararası Petrol Şirketlerinin Hazar Bölgesindeki Konumu**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ertan Efeğil), Sakarya, (T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2009; Esen, Şenay, **Çokuluslu Petrol Şirketleri ve Kafkaslar**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Köni), Ankara, (T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2002.

Çalışmada ele alınan sorunsal, petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından zengin olan Orta Asya ülkeleri bağlamında bölgesel olarak sınırlamaya tabi tutulacaktır. Özellikle petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından zengin konumda olan Kazakistan, Türkmenistan çalışmada temel analiz ülkeleridir. Buna ilaveten, Orta Asya’da yer alan, ancak diğer ülkelere göre daha kısmi kaynaklara sahip olan Özbekistan da araştırma konusuna dahildir. Öte yandan, Büyük Güçler’in Orta Asya’ya yönelik enerji politikaları incelendiğinde, gerekli noktalarda Kafkasya ülkelerine de değinilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda konu başlıkları kapsamında değinilmesi gereken noktalarda Kafkasya bölgesinde zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip olan Azerbaycan’a ve transit ülke konumunda olan Gürcistan’a kısmi olarak yer verilecektir.

Çalışmanın bir başka sınırlaması ise Büyük Güçler tanımına ilişkindir. Çalışma Büyük Güç tanımını, günümüz çağdaş uluslararası ilişkiler literatüründe kavramsallaştırıldığı üzere ele alacaktır. Büyük Güç tanımı üzerine kuramsal tartışmalara ise araştırma konusunun boyutunu aştığı için yer verilmeyecektir. Tanım üzerine teorik bir tartışma yerine, doğrudan Büyük Güç atfedilen ülkelerin Orta Asya politikaları araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Araştırma temel olarak dört büyük gücün (ABD, AB, Rusya ve Çin) Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında jeopolitik mücadelesine odaklanacaktır. Öte yandan, yine konuyla bağlantılı olarak yeri geldikçe bölgesel güçlerin, Büyük Güçlerin politikalarındaki konumlarına da yer verilecektir. Bu kapsamda, İran, Türkiye gibi bölgesel güçlerin Orta Asya enerji ilişkilerindeki konumu, yeni jeopolitik oyunda Büyük Güçler politikasındaki konumlarına ve yerlerine göre incelemeye tabi tutulacaktır.

Çalışma ayrıca, jeopolitik tanımı ve incelemesi bağlamında da sınırlamaya tabi tutulacaktır. Çalışmada jeopolitik kavramı ve gelişimine yer verilirken, bu kavramın Orta Asya

ve Avrasya coğrafyasındaki anlamına özel önem atfedilecektir. Bu kapsamda, jeopolitik üzerine temel kuramsal arka plan aktarılırken, jeopolitiğin tüm boyutlarına ve unsurlarına yer verilmeyecek, bunun yerine jeopolitik kavramı ve bu kavramın gelişim sürecinde Avrasya coğrafyasına atfedilen unsurlar araştırmanının sınırlarını oluşturacaktır. Klasik ve modern jeopolitik teoriler ele alınırken sadece Avrasya coğrafyasını ele alan kuramsal argümanlar incelenecek, araştırma konusuna dahil olmayan diğer jeopolitik kuram ve analizlere araştırmada yer verilmeyecektir.

Çalışmamızda izlenecek yöntem ise tündengelimci metodolojidir. Çalışma, öncelikle Orta Asya jeopolitiğine ilişkin genel bir kavramsal ve tarihsel giriş ile başlayacak, sonrasında ise bu tarihsel arka plan çerçevesinde, Orta Asya'nın jeopolitik önemi, klasik ve modern kuramsal temellerle birlikte irdelenecektir. Modern Orta Asya jeopolitiğini belirleyen unsurlardan biri olan enerji, çalışma konusunun da temelini oluşturacaktır. Bölge enerji kaynaklarının Büyük Güçler politikasındaki yerine ilişkin incelemeye, Orta Asya enerji sektörünün temel verileri ele alınarak başlanacak, devamında ise bölgenin enerji piyasalarına hakim olan koşullar (rezervler/üretim/tüketim/ticaret) ve olgular incelenecektir. Yapılan veri incelemesiyle birlikte, Büyük Güç politikasında Orta Asya enerji kaynaklarının rolüne ilişkin analize geçilecektir. Büyük Güçler tarafından Orta Asya enerji kaynaklarına atfedilen jeostratejik önem çerçevesinde, Büyük Güç politikasında bölge ülkelerinin petrol ve doğalgaz sektörü tüm boyutlarıyla (üretim alanları, dış ticaret, yatırımlar, taşımacılık vb.) ayrı ayrı ele alınacaktır. Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynakları ile bu kaynakların yönetiminde hakim konumda olan petrol şirketleri ele alınırken, araştırmamız hipotezi test edilecek, ayrıca hipotezimizin dayandığı kuramsal temeller analiz edilecektir.

Çalışmamızın içeriğini ele aldığımızda ise, ilk bölümde öncelikle Orta Asya'ya ilişkin jeopolitik unsurlar değerlendirilecektir. Orta Asya yakın tarihinin ve coğrafyasının temel unsurları göz önünde bulundurularak, bölgenin taşıdığı jeostratejik önemin ele alınması öngörülmektedir. Orta Asya'nın dar ve geniş tanımı çerçevesinde tezin temelini oluşturan bölgelerin tarihsel gelişmeler altında hangi jeopolitik kuşakların etkisi altına girdiği ve bu tarihsel geçiş süreçlerinin Orta Asya jeopolitiğinde anlamı incelenecektir. Devamında ise, Orta Asya jeopolitiğinin temel unsur ve boyutlarının ele alınması öngörülmektedir. Jeopolitik kavramının, kuramsal gelişim süreçleriyle birlikte, Avrasya coğrafyasında yansımaları ele alınarak, klasik ve modern jeopolitik kuramlar içerisinde Orta Asya coğrafyasına atfedilen önem aktarılacaktır. Özellikle modern jeopolitiğinin temel unsurlarından biri olan enerji kaynaklarının, modern Orta Asya jeopolitiğine etkisi bu bölümde incelenecektir. Bölüm, modern jeopolitiğin temel bir ögesi olan enerji kaynaklarının Orta Asya coğrafyasında fiziki durumu, bölgesel dağılımı ile bu kaynakların üretimi/tüketimi ve dış ticaretinde bölge ülkelerin paylarına ilişkin veri incelemesiyle sonuçlandırılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Büyük Güçler politikası çerçevesinde, ABD ve Avrupa Birliği dış politikasında, Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynaklarının jeopolitiği incelenecektir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya coğrafyasında doğan boşluğu doldurmak isteyen ABD ve AB'nin Orta Asya coğrafyasına açılımı ve bu yönelimde bölge enerji kaynaklarının payı aktarılacaktır. Bölüm, öncelikle ABD'nin Orta Asya coğrafyasında artan siyasi/ekonomik nüfuzunu incelemeye başlayacak, ABD'nin bölge enerji kaynaklarına atfettiği önemin altında yatan jeopolitik nedenler ortaya konulacaktır. Bölümde ayrıca, ABD dış politikasında enerji kaynaklarının önemine ilişkin temel veri incelemeleri ve ABD'nin enerji politikasının gelişimi de ele alınacaktır. Söz konusu inceleme, ABD'nin Orta Asya kaynaklarına dair geliştirdiği politikaların temelini anlamlandırmak için önem taşımaktadır. ABD'nin Orta Asya'ya enerji

kaynakları hususunda geliştirdiği stratejik açılımlar aktarılırken, somut politikada hangi hamlelerin yapıldığı, bölgeye yönelik hangi strateji belgelerinin hazırlandığı, bölge ülkelerinin ABD’nin bölgeye girişini hangi bağlamda ele aldıkları, ABD kökenli petrol şirketlerinin (Özellikle Exxonmobil ve Chevron’un) bölgedeki faaliyetleri, ABD’nin bölge enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara taşınması yolunda sarf ettiği çabalar ve geliştirdiği projeler detaylı olarak aktarılacaktır.

ABD’den sonra, Orta Asya jeopolitiğinde bir diğer önemli aktör olan AB ile AB üyesi devletlerin bölgeye yönelimi yine ikinci bölümde ele alınacaktır. Bölümde öncelikle, Orta Asya enerji politiğinde AB’nin rolünü anlamamız için, AB’nin günümüz enerji jeopolitiğinde giderek artan dışa bağımlılığı ve bu bağımlılığın tarihsel süreçler altında nasıl geliştiği ele alınacaktır. Söz konusu inceleme, AB’nin günümüz modern jeopolitiğinde Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynaklarına ihtiyacının da somut koşullarını ve nedenlerini ortaya koyacaktır. Yapılacak tarihsel incelemeye birlikte, AB’nin Orta Asya enerji kaynaklarına atfettiği önem, bu önemin hangi strateji belgelerinde ifade olduğu, hangi tarihsel gelişmeler altında düzenlendiği incelenecektir. Bölümde ayrıca, AB’nin bölge kaynaklarını Avrupa pazarına ulaştırmaya yönelik geliştirdiği petrol ve doğalgaz boru hatları projeleri detaylı bir şekilde aktarılacaktır. Özellikle doğalgaz taşımacılığı alanında ortaya konulan “Güney Gaz Koridoru” ve koridor kapsamında geliştirilen boru hatları projeleri tüm boyutlarıyla birlikte ele alınacaktır. Buna ilaveten, bölümde AB üyesi ülkelerin petrol şirketleri (Eni Spa, Total, Royal Dutch Shell) marifetiyle bölgede yaptıkları enerji yatırımları detaylı bir şekilde sunulacaktır. Bölüm ABD ve AB’nin bölgeye yöneliminin stratejik ve reel politik unsurlarını ortaya koyduktan sonra, “Yeni Büyük Oyun”da Rusya ve Çin’in bölgeye yönelimine karşı ABD ve AB’nin temel politik angajmanlarını değerlendirerek sonuçlandırılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Rusya ve Çin'in Orta Asya enerji jeopolitiğindeki yeri tüm unsur ve boyutlarıyla birlikte ele alınacaktır. Bölüm ilk olarak Orta Asya coğrafyasıyla yakın tarihi ve siyasi ilişkisi olan Rusya'nın bölgeye attığı stratejik önem ile başlayacaktır. Rusya, imparatorluk dönemlerinden günümüze Orta Asya coğrafyasında en önemli aktörlerden biri konumunda bulunmaktadır. Sovyetler Birliği zamanında bölgede kurulan enerji ilişkileri ve alt yapısı halen bölge enerji politliğini belirleyen en temel unsurlardan biridir. Rusya, Orta Asya coğrafyasına komşu bir ülke olarak transit konumuyla bölge kaynaklarının dış piyasalara ulaştırılmasında en önemli güzergah konumunda bulunmaktadır. Bu kapsamda öncelikle, Rusya'nın enerji politikasının temelleri ile enerji politikasında Orta Asya kaynaklarının yeri bir bütün olarak değerlendirilecektir. Yapılacak analizde, Sovyetler Birliği zamanında bölgede kurulan enerji alt yapısı, Rusya ile bölge ülkeleri arasındaki enerji ticareti ilişkileri, Rusya'nın bölge kaynaklarının taşınmasındaki tekel konumunun boyutları ve bölge enerji taşımacılığı alt yapısı, bölge üzerinde Rusya enerji yatırımları kapsamlı bir şekilde incelenecektir. Yine bu bölümde enerji ilişkileriyle paralel bir şekilde, Rusya'daki Yeni-Avrasyacılık akımı ile Rusya'nın bölgeye attığı jeopolitik önemin diğer boyutları da (siyasi/ekonomik) ele alınacaktır. Ayrıca, Yeni Büyük Oyun'da Rusya'nın ABD, AB ve Çin'in bölgede artan angajmanına karşı geliştirdiği politikalarının boyutları bu bölümde sunulacaktır.

Rusya'dan sonra, çalışmanın üçüncü bölümünde Çin'in Orta Asya coğrafyasında artan nüfuzu incelenecektir. Bölümde öncelikle Çin'in enerjide dışa bağımlılığı ile bu bağımlılığın ortaya çıkardığı enerji güvenliği problemleri ortaya konulacaktır. Devamında ise Çin'in enerji güvenliği politikaları kapsamında geliştirdiği stratejiler ele alınacak ve bu stratejilerin Orta Asya coğrafyasında yansımaları sunulacaktır. Çin'in Orta Asya enerji kaynaklarına yöneliminin açıklanabilmesi için Çin'in enerji strateji belgelerinde enerji güvenliği hususunun nasıl ele alındığı ve enerji güvenliği politikalarına Orta Asya'nın nasıl bir katkı sunabileceği bu

bölümde aktarılacaktır. Yapılacak incelemeyle birlikte, reel alanda Çin'in bölgede artan angajmanının somut boyutları ortaya konulacak, Çin'in büyük petrol şirketleri (CNPC, Sinopec) eliyle bölgede artan enerji yatırımları ile bölge kaynaklarının Çin'e taşınmasına yönelik geliştirdiği alt yapı projeleri detaylı bir şekilde incelenecektir. Bölüm, Çin'in Yeni Büyük Oyun'da Orta Asya'ya atfettiği önemin ve ekonomi/politik manevraların diğer aktörler tarafından nasıl karşılandığına ilişkin değerlendirmelerle sonuçlandırılacaktır.

Araştırmanın sonuç bölümünde ise Orta Asya enerji jeopolitiğine ilişkin genel değerlendirmeler sunulurken, Büyük Güçlerin petrol şirketleri marifetiyle kendi aralarında yürüttükleri mücadeleler özet bir şekilde karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecektir. Yine bu bölümde Orta Asya jeopolitiğine ilişkin ortaya konulan teorilerin somut politikadaki yansımaları değerlendirilecektir. Özellikle tezin bir sonraki ele alınacak olan başta “Yeni Avrasyacılık” ve “Büyük Satranç Tahtası” kuramları olmak üzere, jeopolitik teoriler temelinde, Rusya ve Batılı güçler arasındaki jeopolitik çekişmeler politik hamlelerle birlikte değerlendirilecektir.

Esasen, Orta Asya enerji kaynaklarının incelenmesinde, bölgeye yönelik ortaya konulan jeopolitik kuramlar ile Büyük Güçlerin geliştirdiği somut politikalar arasındaki bağlantı tüm tez boyunca irdelenecektir. Büyük Güçlerin gerek siyasi/diplomatik ve ekonomik alanlarda bölgeye yönelimi gerekse petrol şirketleri marifetiyle bölgede artan angajmanları, bölgeye yönelik ortaya konulan modern jeopolitik kuramlar çerçevesinde tez boyunca analiz edilecektir. Bu kapsamda tezin birinci bölümü tüm bu değerlendirmelere temel oluşturacak şekilde jeopolitik konusuna ilişkin kavramsal ve tarihsel analiz ile başlayacaktır. Söz konusu kavramsal ve tarihsel incelemede, jeopolitik kavramının anlamı ve gelişimi ortaya konulacak ve bu değerlendirme Orta Asya jeopolitiğinde enerjinin rolünün anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

I. BÖLÜM: ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ VE ENERJİ KAYNAKLARI

A. TARİHSEL SÜREÇTE JEOPOLİTİK KAVRAMI

Uluslararası sistemde, devletler politika yapma süreçlerinde pek çok iç ve dış unsurdan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Bu unsurlar devletlerin ulusal güç kaynaklarını da şekillendirmektedir. Ülkelerin bulundukları bölgelerin coğrafyası ve bu coğrafya özgü karakteristik özellikler devletlerin politik seçimlerinde ve tercihlerinde doğrudan etkide bulunmaktadır. İlerleyen paragraflarda detayları aktarılacağı üzere, coğrafyanın ve coğrafya özgü özelliklerin bir devletin dış politika sürecine ne derece etki ettiği üzerine yapılan araştırmalar genel anlamda jeopolitiğin konusunu oluşturmaktadır.¹

Jeopolitik² kavramına ilişkin üzerinde uzlaşılan tek bir tanım bulunmamaktadır. Siyasi coğrafyanın temelini 1897 yılında yazdığı “Politik Coğrafya (*Politische Geographie*)” adlı eseriyle Alman bilim adamı Friedrich Ratzel’in attığı, jeopolitik kavramını ise bundan yaklaşık 20 yıl sonra İsveçli bilim adamı Rudof Kjellen’in getirdiği kabul edilmektedir. Kjellen jeopolitiği somut bir mekanda yerleşen, sürekli genişleyen ve gelişen, coğrafi ve biyolojik bünyelerin bir karışımı olan devlet hakkında bilim şeklinde tanımlamıştır. Kjellen, jeopolitiğin araştırma nesnelerini ve içeriğini üç ana grubu ayırmıştır. Bunlardan monopolitik, somut olarak herhangi bir devletin siyasi çevresini, dış dünyanın ve siyasi müttefiklerinin bu devlet üzerindeki etki ve baskısını incelemekte; morfopolitik, devletin arazisinin yüzölçümünü ve yüz yapısını incelemekte; fizyopolitik ise devletin arazisinin jeostratejik içerik ve karakteristiğini, fiziki ve coğrafi niteliklerini incelemektedir. Klasik Jeopolitiğin kurucularından olan Spykman

¹ Saul Bernard Cohen, **Geopolitics: The Geography of International Relations**, 3.ed., Maryland, Rowman&Littlefield, 2015, s. 15.

² Jeopolitik (Geopolitics) kavramının kökeni Antik Yunan’a uzanmaktadır. Antik Yunancada “Gē”- Dünya, toprak, ülke anlamına gelmekte iken, “Politikós” ise devlet yönetme sanatı, halka ilişkin yönetim, idare anlamlarına gelmektedir. Antik Yunan kökenlerine ilişkin. bkz: <http://biblehub.com/greek/1093.htm>; <http://www.engyes.com/en/dic-content/>; (22.07.2016)

ise jeopolitiğin öncelikli görevinin coğrafi konumun özelliklerine bağlı olarak devletin güvenliğine ilişkin meseleleri araştırmaktan ibaret olduğunu söylemektedir. Bir diğer Alman teorisyen Karl Haushofer ise jeopolitiği “devletin coğrafi bilinci” olarak tanımlamaktadır.³

Jeopolitik, 19. yüzyılla birlikte kullanılmaya başlayan bir kavram olarak, temel olarak coğrafi faktörler ile siyasi stratejiler arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Jeopolitik kelime anlamıyla siyaset ile bir bölgenin ya da ülkenin coğrafi konumu arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkilerin devletlerin politika yapma süreçlerine ve davranışlarına olan etkisini ele almakta, ekonomi, demografi, teknoloji gibi unsurları inceleme konusu haline getirmektedir.⁴ İlhan’a göre jeopolitik, bugünkü ve gelecekteki güç ve amaç ilişkisini-politik düzeyde-fiziki ve siyasi coğrafyayı esas alarak incelemektedir.⁵ Tezkan, jeopolitiğin tarifini “coğrafyanın siyasi olarak yorumu” şeklinde yapmaktadır. Tezkan’a göre bir devletin sosyal, siyasi, ekonomik, stratejik ve coğrafi unsurlarının, bu devletin dış politikasının tespiti ve uygulanması için incelenmesi, jeopolitiğin daha kapsamlı bir tarifidir.⁶ Hasanov’a göre ise jeopolitik, somut amaca yönelik ve sübjektif, bilimsel ve ideolojik, teorik ve uygulamalı bir çalışma alanı olarak yeryüzünün (kıtaların, bölgelerin, ülkelerin, kara, deniz ve hava mekanının, askeri kozmik mekanların vb.) durumunu ve bu durumu etkileyen faktörleri (coğrafi, tarihi, siyasi, ideolojik, demografik, iletişimsel, dini, manevi, sosyal, ekonomik, askeri vb. etkenler), ülkelerin ve ülke birliklerinin jeostratejik kalkınmasının tetikleyici gücünü ve çalışma ilkelerini inceleyen bir disiplin olarak tanımlanabilir.⁷

³ Ali Hasanov, **Jeopolitik**, Çev. Azad Ağaoğlu, Fuad Şammedov, 1. Baskı, İstanbul, Babıalı Kültür Yayıncılığı, 2012, s. 200, 205.

⁴ Qamar Fatima ve Sumera Zafar, “New Great Game: Players, Interests, Strategies and Central”, **South Asian Studies**, Vol. 29, No. 2, 2014, s. 627–628.

⁵ Suat İlhan, “Jeopolitik Kavramı ve Unsurları”, **Avrasya Dosyası-Jeopolitik Özel**, C. 8, S. 4, 2002, s. 318.

⁶ Yılmaz Tezkan, **Jeopolitik Yazılar**, İstanbul, Ülke Kitapları, 2007, s. 11-13.

⁷ Hasanov, a.g.y., s. 203.

Jeopolitik kavramının tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümü incelediğimizde, genel olarak jeopolitiğin iki dönem altında ele alındığı görülmektedir: Jeopolitiğin klasik dönemi ve yeni klasik(modern) dönemi. 19. yüzyıl sonlarından, Soğuk Savaş'ın son dönemlerine kadar süren döneme “Jeopolitiğin Klasik Dönemi” adı verilmektedir. Jeopolitik klasik dönemde akademik bir alandan ziyade dönemin devlet politikalarını (özellikle askeri stratejiyi) planlama ve politikacılara pratik önerilerde bulunma ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve büyük ölçüde uygulamalı bir bilim alanı olarak şekillenmiştir. Bu dönem jeopolitiğinin en belirgin özelliği devletin canlı bir organizma gibi görülmesi ve yaşamak için genişlemesi, sınırlarını genişletmesi, sınırları ötesinde sömürgelere sahip olması gerektiğinin ispatlanmaya çalışılmasıdır.⁸ Giriş bölümünde de ifade edildiği üzere, 19. yüzyıl dünya siyaseti sanayileşme hamlelerin ve kapitalist sömürge yarışının büyük bir ivme kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde jeopolitik temel olarak dönemin emperyalist ve yayılmacı devlet politikalarına temel oluşturacak şekilde kavramsallaşmıştır.

Klasik teoriler doğrudan fiziki coğrafya ve devletler arasındaki ilişkiyi esas alarak ulusal güç unsurlarını belirlemeye çalışmaktadır. Uluslararası İlişkiler literatüründe klasik jeopolitikçiler arasında Rudolf Kjellen, Alfred Mahan, Halford Mckinder, Nicholas Spykman, Friedrich Ratzel, Karl Haushofer sıklıkla sayılmaktadır. Söz konusu teorisyenler, detayları aktarılacağı üzere, temel olarak coğrafi egemenlikler ve devletlerin hedefleri/stratejileri/yaşam alanları arasında paralellik kuran teoriler geliştirmiştir. Bir sonraki bölümde Orta Asya jeopolitiğinde ele alınacak olan “Kara Hakimiyet Teorisi”, “Deniz Hakimiyet Teorisi” ve “Yaşam Alanı Teorisi” gibi klasik jeopolitik teoriler, dünya üzerinde coğrafi alanları kontrol edilmesi gereken alanlar olarak kategorilere ayırmış, bu bölgeleri kontrol edebilecek güçlü devletlerin dünya sistemi de denetimi altına alabileceğini değerlendirmiştir. Dönemin jeopolitik

⁸ Tezkan, **a.g.y.**, s. 13.; Hasanov, **a.g.y.**, s. 15.

teorileri, Birinci Dünya Savaşı öncesi oluşan atmosferde emperyalist yayılmanın teorik altyapısını da böylelikle oluşturmuştur.

20. yüzyılın ilk yarısında ortaya konulan klasik jeopolitik teoriler, sömürgecilik ve emperyalizm politikalarını destekleyici argümanlar içermesi nedeniyle, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yoğun bir eleştiri almıştır. 1948 yılından sonra jeopolitik kelimesi uzunca bir süre kullanılmamıştır. Coğrafyacılar, Nazi propagandasında oynadığı rolden ötürü kavramla ilgilenmemiş, askeri uzmanlar, stratejistler askeri teknolojide yaşanan gelişmeler nedeniyle coğrafyanın eskisi kadar önemli olmayacağını düşünmüştür. Ayrıca, Soğuk Savaş süresince dünyanın iki ideolojik arasında bölünmüş olması ve ideolojik bir mücadelenin asıl olarak var olması jeopolitik kavramının ihmal edilmesine yol açmıştır. Jeopolitik, 1970’li yıllarla birlikte Asya ve Afrika’da sömürgelerinden kurtulan devletlerin ortaya çıkmasıyla tekrardan gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu yeni dönem literatürde “Yeni Klasik (Modern) Jeopolitik Dönem” adı verilmektedir.⁹

Modern jeopolitik, 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte, uluslararası sistemde yaşanan ekonomik dönüşüme paralel olarak ekonomik/kültürel/sosyal konuları inceleme alanı içerisine almıştır. Ayrıca, modern jeopolitik farklı coğrafyalara yayılmış bulunan enerji kaynaklarını ve kaynakların dünya siyasetine etkisini araştırma sorunu haline getirmekte ve incelemektedir. Modern jeopolitik düşünürler arasında ise Zbigniew Brzezinski, Alexandr Dugin, Samuel Huntington, Francis Fukuyama gibi isimler sayılmaktadır. Modern teoriler coğrafyayla birlikte ekonomik, etnik, kültürel, siyasi iç yapıyı ele alan kapsamlı bir çerçeve ortaya koymaktadır.

⁹ Tezkan, a.g.y, s. 30-31.

Genel olarak, jeopolitik bir değerlendirme iki temel veri grubu incelenerek yapılmaktadır. Bu gruplardan biri jeopolitiğin coğrafi verilerini ihtiva eder. Bu veriler, değerlendirilmesi yapılan ülke veya bölgenin yer küresi üzerinde işgal ettiği mevki, sınırlar, coğrafi bütünlük, saha, tabii kaynaklar, ada veya kıta devleti olmak gibi coğrafi unsurlarıdır. İkinci veri grubu beşeri verileri kapsar. Bunlar zaman içerisinde değişir. Beşeri veriler sosyal, ekonomik, politik, askeri ve kültürel konuları içerir.¹⁰ Devletin sahip olduğu coğrafi ve beşeri unsurların birlikte değerlendirilmesiyle ortaya konulan jeopolitik, devletlerin ulusal güçlerinin kavramsallaştırılmasına da katkıda bulunmaktadır.

Jeopolitiğe ilişkin tanım getirirken vurgulanması gereken önemli bir nokta jeopolitik teoriler ile realist teori arasında sıkı bir ilişki olduğuna ilişkindir. Her iki teori de ulusal gücü ve ulusal güce etki eden unsurları teorinin temelinde kavramsallaştırmaktadır. Realist yazarlar için ulusal güç, uluslararası politika ve dış politikanın oluşumunda ana öğedir. Realist teorinin kurucusu sayılan Morgenthau'ya göre ulusal gücün öğeleri, coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri güç, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasi niteliği ve hükümetin niteliğidir. Klasik jeopolitik teorisyenlerden Mahan ise “Deniz Gücünün Tarihe Etkisi” başlığını taşıyan çalışmasında deniz gücünün unsurları adını verdiği öğeler, coğrafi konum, topografik özellikler, ülke büyüklüğü, nüfus, askeri güç, ulusal karakter ve hükümetin karakteridir.¹¹ Benzer bir şekilde, klasik jeopolitik teorisyenlerden Spykman devletin jeopolitik gücünü on temel ölçütü değerlendirmiştir: Yeryüzünün şekli, sınırlar, nüfus, doğal kaynaklar, ekonomik ve teknolojik gelişme düzeyi, sosyal entegrasyon düzeyi, mali güç, etnik birlik, siyasi istikrar ve milli ruh.¹² Hem realist hem de klasik jeopolitik teoriler ulusal gücün unsurları

¹⁰ Tezkan, a.g.y., s. 11-12'den Suat İlhan, "Jeopolitik Duyarlılık", **Türk Tarih Kurumu Yayını**, 1989, s. 21.

¹¹ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 5. Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008, s. 210.

¹² Hasanov, a.g.y., s. 74.

arasında coğrafya ve coğrafyaya özgü unsurları saymaktadır. Bu kapsamda, jeopolitik ve realist teorisyenlerce bir ülkenin coğrafyası ve o coğrafyaya bağlı kaynakları, o devletin ulusal gücünü artıran veya azaltan özellikler taşıyabilmektedir.

Güncel jeopolitik değerlendirmeler kapsamında, devletlerin sahip olduğu tüm ulusal güç unsurları jeopolitiğin konusu olmuş durumdadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde petrol ve doğalgaz kaynakları modern jeopolitiğinin belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Modern jeopolitikte enerji kaynaklarına atfedilen önem Orta Asya jeopolitiğinde kendini açık bir şekilde göstermektedir. Bir sonraki başlıkta ele alınacağı üzere, Orta Asya bölgesi sahip olduğu hidrokarbon kaynakları ile enerji jeopolitiğinde günümüzde önde gelen bölgelerdendir. Bu kapsamda araştırma konumuzun da temelini oluşturacak şekilde, çalışmanın bir sonraki başlığında, yakın dönemdeki tarihsel ve coğrafi unsurları göz önünde bulundurarak kavramsal olarak Orta Asya jeopolitiği incelenecek, sonrasında ise Orta Asya coğrafyasını ele alan klasik ve modern jeopolitik teoriler sunulacaktır.

B. ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ

Uluslararası politikada Orta Asya'nın jeopolitik önemini kazanması ve yeni çekişme alanı olarak ortaya çıkması Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması neticesinde gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da kurulan devletler (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan) Sovyetler Birliği tarafından çizilen idari sınırlar içerisinde bağımsız birimler olarak uluslararası sisteme dahil olmuştur. Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması, bölgede yeni jeopolitik gelişmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Orta Asya jeopolitiğini detaylı olarak incelemekten önce bölgenin kavramsal ve tarihi, coğrafi olarak olarak neyi ifade ettiğine kısaca değinmekte fayda görülmektedir. Orta Asya,

Merkezi Asya, İç Asya (Middle Asia, Central Asia, Inner Asia), Asya kıtasının merkezi bölgesini tanımlayan bir bölge olarak, batıda Hazar Denizi, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti sınırlarına uzanan, güneyde İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, kuzeyde ise Rusya ile komşu olan coğrafi alana işaret etmektedir.¹³ Orta Asya kavramı tarihi kültürel ve coğrafi özellikleri göz önünde bulundurarak olarak dar ve geniş olarak yorumlanabilmektedir. Dar anlamda¹⁴ Orta Asya'dan Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda kurulan beş devletin oluşturduğu coğrafi alan kastedilmektedir. Günümüzde bu bölgede Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan devletleri varlıklarını sürdürmektedir. En dar kapsamlı tanımlama Sovyetler Birliği tarafından resmi olarak kullanılan Orta Asya "Middle Asia-Srednaya Aziya" kavramıdır. Bu tanım Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan'ı kapsarken, Kazakistan'ı dışarıda bırakmıştır. Günümüzde Rusya, Orta Asya bölgesine Kazakistan'ı dahil ederek kullanmaktadır.¹⁵ Orta Asya'nın geniş tanımı¹⁶ içerisine ise yukarıda anılan devletlerin coğrafi alanlarının yanı sıra Afganistan, Pakistan, Moğolistan, Çin'in batı bölgeleri, Hindistan'ın kuzeyi, İran'ın kuzeydoğusu dahil edilmektedir. Bu bölgenin tanımlanması için

¹³ "Central Asia", <https://www.britannica.com/place/Central-Asia>, (11.06.2017).

¹⁴ Orta Asya'nın dar tanımı içerisine genel olarak Sovyetler Birliği'nden sonra bağımsızlığını kazanan bölgede konumlanmış yeni devletler dahil edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Orta Asya bölgesine Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Moğolistan'ı dahil etmektedir. Bkz: "Orta Asya", <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ede60537-9169-4b35-a43b-1471fc7eaf08>, (11.06.2017). ABD Dışişleri Bakanlığı ise Güney ve Orta Asya'yı birlikte değerlendirerek, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan'a ilaveten güneyde Afganistan, Pakistan, Hindistan, Nepal, Bangladeş, Maldivler, Sri Lanka ve Bhutan'ı ortak bölge altında saymaktadır. Bkz: "South and Central Asian Affairs: Countries and Other Areas", <https://www.state.gov/p/sca/ci/index.htm>, (11.06.2017). Rusya Dışişleri Bakanlığı ise Orta Asya devletleri olarak eski Sovyet Cumhuriyetlerini saymaktadır: Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, bkz: "Россия и Центральная Азия (Rossiya i Tsentralnaya Aziya)", <http://www.mid.ru/ru/rossia-i-problemy-central-noj-azii>, (11.06.2017).

¹⁵ Şatlık Amanov, *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, İstanbul, Gökkuş Yayınları, 2007, s.67-68.

¹⁶ Orta Asya siyasi tarihi, kültürü, ekonomisi üzerinde, altı ciltlik Orta Asya Medeniyetleri Tarihi (History of Civilizations of Central Asia) başlıklı detaylı bir çalışma UNESCO tarafından gerçekleştirilmiş olup, söz konusu çalışmada geniş anlamda Orta Asya'nın tanımı ortaya konulmuştur. Detaylı bilgi için bkz: L. I. Miroshnikov, "A Note on the Meaning of the Term 'Central Asia' as used in this book", *History of Civilizations of Central Asia, The Dawn of Civilization: Earliest Times to 700 B.C.*, (ed.) A.H. Dani and V.M. Masson, Vol. 1, Paris, UNESCO Publishing, 1992, s. 467-470.

birçok yazar “Büyük Orta Asya” kullanılmasını önermektedir.¹⁷ Çin uzmanları, bu geniş bölgeyi Büyük Orta Asya, bunun yanında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan’ı kapsayan bölgeyi Küçük Orta Asya olarak adlandırmaktadırlar.¹⁸

Orta Asya bölgesi tarihsel olarak farklı dönemlerde imparatorlukların, yerel ve bölgesel güçlerin, bağımsız modern devletlerin hâkim olduğu farklı etnik ve kültürel grupları kapsayan ve kaynaştıran bir bölge olarak jeopolitik geçiş güzergahı konumunda bulunmaktadır.¹⁹ Orta Asya coğrafyasının yakın dönemde tarihsel süreçte yaşadığı jeopolitik gelişmelere baktığımızda şunları ifade etmemiz mümkündür: Orta Asya coğrafyasında 1850’lerle birlikte başlayan Rusya egemenliği, 1917 Ekim Devrimi ile Rusya İmparatorluğu’nun yıkılması ve akabinde 1922’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin kurulması ile pekişmiştir.²⁰

¹⁷ Şatlık Amanov, a.g.y., s.65’ten V.Y Belokrenitskiy, "Problemu i perspektivy formirovaniya Sentralnoaziatskogo makroregiona", *Vostok*, 1993, N. 4, s. 35-47.

¹⁸ Erkin Ekrem, **Çin’in Orta Asya Politikası**, Ankara, SFN Yayıncılık, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, No.4, 2011, s. 17.

¹⁹ İsenbeke Togan, Orta Asya tarihini anlamak için geniş kapsamlı Asya tarihine bakmamız gerektiğini ifade ederek Orta Asya tarihini şu şekilde sınıflandırmaktadır: Milattan Önce (MÖ) 200-550: evrensel imparatorluklar; Milattan Sonra (MS) 200-550: mahalli güçlerin hakim olduğu dönemler; MS 550-900: evrensel imparatorluklar; MS 900-1200: mahalli güçlerin hakim olduğu dönemler; MS 1206-1350: Cengiz Han Devleti; MS 1350-1500: yeniden yapılanma ve Timuriler; MS 1500-1759: bölgesel imparatorluklar; MS 1750-1875: mahalli hanlık ve beylikler; 1875 sonrası Çarlık Rusya’sı; 1917-1991 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği; 1991- ...Sovyetler Birliği sonrası bağımsız Cumhuriyetler. Bkz: İsenbike Togan, "Bugünü Anlamak için Orta Asya Tarihine Bir Bakış", **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dili Halklar - Türkiye ile İlişkiler**, (ed.) Ayşegül Aydıngün and Çiğdem Balım, 1. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2012, s. 23.

²⁰ Sovyet rejiminin Orta Asya’yı etnograf ve antropologlar aracılığıyla, öngördüğü milletlere (Özbekler, Tacikler, Kazaklar, Türkmenler, Kırgızlar vb.) bölmesi ve daha sonra da bu kimliklerle Sosyalist Cumhuriyetler yaratması 1924 yılında başlamış, 1936 yılında tamamlanmıştır. 1924 yılında alınan kararla yaratılan iki cumhuriyet, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur. Tacikistan, Tacik Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında, 1929 yılına kadar Özbekistan’a bağlı kalmış, 1929’da ise söz konusu cumhuriyet Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsü verilmiştir. Sovyetler Birliği’nde 1925 yılına kadar Kazaklar Kırgız, Kırgızlar ise Kara-Kırgız olarak adlandırılmıştır. 1920 yılında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş, 1925 yılında ülkenin adı Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirilinceye kadar başkenti, Orenburg şehri olmuştur. 1925 yılında Orenburg’un Rusya topraklarına dahil edilmiş, Kızıldada Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin başkenti olmuştur. 1936 yılında bu özerk cumhuriyet Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne dönüştürülmüştür. Aynı şekilde, 1924’te Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde Kara-Kırgızlara özerk bölge statüsü verilmiş, 1926 yılında Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş, 1936 yılında bu özerk cumhuriyet, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine dönüştürülmüştür. Böylelikle Sovyetler Birliği bünyesinde Orta Asya’da idari sınırlar oluşturulmuştur.

Sovyetler Birliği sürecinde Orta Asya Sosyalist Cumhuriyetleri üzerinde yaşanan çekişme ikinci planda kalmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği ile ABD-Batı ülkeleri arasındaki ideolojik kutuplaşma ve çekişme, uluslararası ilişkilerin yeni dönemini oluşturmuştur. Bu yeni dönemde sosyalist ve kapitalist dünya arasında ideolojik savaş, Orta Asya bölgesi ötesinde dünyanın farklı bölgelerinde kendini göstermiştir. ABD'nin Soğuk Savaş'ta izlediği çevreleme politikası²¹, Sovyetler Birliği'ni çevreleyen ülkeler üzerinde paktlar ile ABD egemenliğini sağlamak, böylelikle Sovyet etkisini kırmak üzere tasarlanmıştır.

Soğuk Savaş dönemi ABD Başkanlarından Truman ve Eisenhower'ın politikalarından biri Mackinder'in "merkez bölge" olarak tanımladığı alanı doğrudan ele geçirmeye yönelik değil, fakat Sovyetleri denetimlerindeki bölgede sınırlandırmaya ve etki alanlarını daha da genişletmelerini engellemeye yönelik adımların atılmasıdır. Nitekim Amerikalı Jeopolitikçi Spykman'in, "iç hilal Avrasya'yı denetler; Avrasya dünyayı denetler" denklemine uygun biçimde 1950'lerdeki ABD dış politikası, Türkiye, İran, Irak, Pakistan, Hindistan, Kore ve Doğu Sibirya'dan oluşan İç hilali denetleme üzerine odaklanmıştır. Fakat, Washington, Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında bulunan ve dünyaya tamamen kapattığı Orta Asya bölgesine sızmayı, bu bölge halklarının Moskova'ya karşı ayaklandırmayı hiç gündemine almamıştır.

Bkz: Ayşegöl Aydıngün ve Çiğdem Balım, **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dili Halklar - Türkiye ile İlişkiler**, (ed.) Ayşegöl Aydıngün ve Çiğdem Balım, 1. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012, s. 6-7.; Ayrıca Türkistan bölgesindeki siyasi bütünleşme süreci ve jeopolitik gelişmeler hakkında detaylı için bkz: Hasan Ali Karasar ve Sanat K. Kuşumbayev, **Türkistan Bütünleşmesi: Merkezi Asya'da Birlik Arayışları 1991-2001**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2009.

²¹ Çevreleme Politikası (*Containment Policy*), 1947 yılında ABD'li diplomat George F. Kennan tarafından geliştirilen, dönemin ABD Başkanı Truman tarafından benimsenen, ABD'nin temel soğuk savaş stratejilerinden bir tanesidir. Kennan, ABD'nin Sovyetler Birliğine karşı uygulaması gereken politikasının temel unsurlarının Sovyetler Birliği'nin yayılcı eğilimlerinin uzun dönemli ve kararlı bir şekilde çevrelenmesi olması gerektiğini ifade etmiştir. Bkz: "Kennan and Containment-1947", <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/kennan>, (16.07.2017); Sander'e göre, bu politika Sovyet askeri tehdidi altında kalan ya da bir komünist devlet tarafından desteklenen iç savaşların hüküm sürdüğü bütün devletlere yardım yapmak olarak özetlenebilir. Bkz: Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 13. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, 2005, s. 258.

Amerikan politikasındaki bu görmezden gelmenin başlıca nedeni, Orta Asya'nın, Sovyetler Birliği'nin denetiminden çıkarılması en zor bölge olmasından kaynaklanmıştır.²²

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ertesinde ise bölgede büyük bir jeopolitik boşluk ortaya çıkmıştır. Bölgede yeni kurulan devletler, ekonomik ve siyasi bunalımlar içerisine girerken, bölgede keşfedilen petrol ve doğalgaz kaynakları bölge dışı küresel güçlerin bölgeye yönelimini pekiştiren ana unsur olmuş, Büyük Güçler bu doğrultuda yeni politikalar benimsemeye başlamıştır. Bölgede hidrokarbon kaynakları üzerinde oluşan yeni ekonomi politik gerçeklik bölge üzerinde siyasi ve ekonomik mücadelelerin ortaya çıkışına yol açmıştır.

Bölgesel ve küresel güçler arasında “Yeni Büyük Oyun” olarak anılan ekonomik ve siyasi mücadele, bölgenin jeopolitik teorilerde öneminin tekrardan artmasına da yol açmıştır. Orta Asya jeopolitiğini anlamlandırmaya çalışan teoriler genel olarak klasik teorilerden yola çıkarak, modern unsurlarla bütünleşmiş ve modern teoriler olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu bağlamda tezin bir sonraki başlığında Orta Asya enerji kaynaklarının öneminin anlaşılmasına katkıda bulunacak olan Orta Asya jeopolitiğine ilişkin geliştirilen klasik ve modern teoriler birlikte ele alınacak, sonrasında ise bu teoriler kapsamında Büyük Güçler politikasında bölgenin modern jeopolitikte önemini ortaya koyan unsurlar incelenecektir.

C. ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ ÜZERİNE TEORİLER

Orta Asya'ya ilişkin jeopolitik teoriler temel olarak, bölgenin coğrafi konumunu ve bu konumum getirdiği siyasi ve ekonomik avantaj ve dezavantajları analiz etmektedir. Orta Asya'ya ilişkin jeopolitik teorileri ve kavramları, klasik ve modern yaklaşımlar altında ayrı ayrı olarak incelemek mümkündür. Klasik jeopolitik teoriler Orta Asya coğrafyasını 19. Yüzyıl

²² Çağrı Erhan, “ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri,” *Uluslararası İlişkiler*, C.1, No. 3, 2004, s. 126-127.

siyaseti içerisindeki dünya egemenliği/emperyalist yayılma yaklaşımları temelinde ele almakta iken, modern teoriler ise Orta Asya coğrafyasında var olan doğal kaynakları ve bu kaynaklara hâkim olmak için yapılan Büyük Güçler mücadeleleri, ekonomik, kültürel ve tarihi olguları esas alan yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, öncelikle Orta Asya'yı inceleyen klasik jeopolitik teorilere değinilecek, sonrasında ise modern jeopolitik teoriler ele alınacaktır. Kuramsal analizden sonra bir sonraki başlıkta ise Orta Asya jeopolitiğini belirleyen unsurlar ele alınarak, Orta Asya coğrafyasına atfedilen önem ile Orta Asya enerji kaynaklarının Orta Asya jeopolitiğinde rolü ele alınacaktır.

1. Klasik Jeopolitik Teoriler

Orta Asya'yı ve Avrasya'yı jeopolitik açıdan ele alan klasik teorisyenlerden önde gelen isimler Mackinder, Mahan, Spykman ve Haushofer'dır. Söz konusu teorisyenler Avrasya coğrafyası ve bu coğrafyanın dünya siyaseti üzerindeki önemi üzerine jeopolitik teorinin temellerini oluşturacak argümanlar geliştirmiştir. Detayları ilerleyen paragraflarda aktarılacağı üzere, klasik teorisyenler temel olarak Orta Asya'yı da içerisinde barındıran Avrasya coğrafyası üzerinde kurulacak egemenlik ile dünya politikasının yönlendirilebileceğine ve hegemonik üstünlük sağlanabileceğini öne sürmektedir.

Klasik jeopolitik kuramın öncü teorisyenlerinden olan Halford Mackinder 1904 yılında kaleme aldığı “Tarihin Coğrafi Mihveri(*The Geographical Pivot of History*)” adlı makalesinde, 1919 yılında yayınladığı “Demokratik İdealler ve Gerçekler: Politika'nın Yeniden İnşası Üzerine Bir Çalışma (*Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*)” isimli kitabında ve 1943 yılında yayınladığı “Yer Küresi ve Barışın

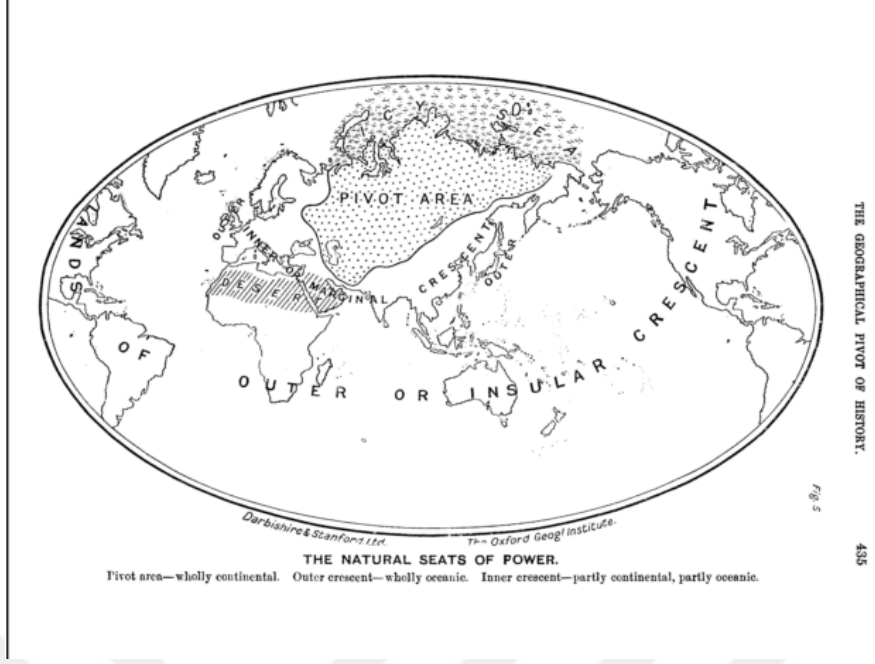
Kazanılması (*Round World and the Winning of the Peace*)”²³ makalesinde kara hakimiyeti görüşünü geliştirerek, dünyaya egemen olmak isteyen güçlerin kontrol etmesi gereken karasal alanlara ilişkin görüşlerini sunmuştur.

Mackinder 1904 yılında yayınladığı makalesinde mihver bölge (**Harita-1**) teorisine ve Avrasya jeopolitiğine ilişkin şunları öne sürmüştür:

“Artık coğrafyanın dünyanın bilinmeyen yerlerini keşfetmek olarak bilindiği son dört yüz yıllık dönem 1900 yılının hemen ertesinde sona ermiştir. Modern Avrupa’nın siyasi haritasında görülen en dikkat çekici çelişki, kıta topraklarının yarısını işgal eden Rusya ile Batılı devletler tarafından kontrol edilen nispeten daha kısıtlı bölgeler arasındaki farktır. Step bölgesinden 5. Yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Asyalı Turani kavimler Avrupa içlerine akıp durmuştur. Modern tarihinin bir bölümü, bu baskınların sonucu olarak ortaya çıkan değişimlerin yorumu üzerine yazılmıştır. Avro-Asya olarak adlandırılan alan, güneyinde çöller, kuzeyinde buzlar, doğu ve batısında okyanuslarla çevrelenmiştir. Avro-Asya’nın merkezi bir bütün olarak seyrek otların bulunduğu, denizden su yolu ile nüfuz edilemeyen bir kara kitlesidir. Demiryolları, Avro-Asya’nın Kalpgah’ında, steplerde harikalar yaratmaktadır. Rusya ile Moğolistan arasında saha o kadar geniş ve nüfus potansiyeli, buğday, pamuk, yakıt ve maden kaynakları o kadar zengindir ki bu büyük ekonomik alem demiryolları sayesinde deniz gücünün içine ulaşamayacağı bir dünya yaratacaktır. Tarihin akışını böyle hızlı bir şekilde gözden geçirirken tarihin coğrafya ile olan yakın ilişkisi açık bir şekilde görülmüyor mu? Gemilerin içeriye doğru nüfuz edemediği ama atlı göçebe kavimlere açık olan ve son zamanlarda demiryolları ile kaplanan Avro-Asya’nın bu geniş toprakları dünya siyasetinin “Mihver Bölgesi (Pivot Area)” değil midir? Söz konusu Mihver Bölge’nin dışında büyük iç hilalde (kuşakta) Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin bulunmaktadır. Mihver Bölge’ye sahip olan devlet Avro-Asya kıyılarındaki toprakları ele geçirebilirse kara gücü-deniz gücü arasındaki dengeyi lehine bozabilir. Bu takdirde bir Dünya İmparatorluğu ortaya çıkacaktır.”²⁴

²³ Söz konusu makeleler ve kitaplar için bkz: H.J. Mackinder, “The Geographical Pivot of History”, **Geographical Journal**, Vol. 23, No. 4, 1904; H.J. Mackinder, **Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction**, Henry Holt and Company, 1919; H.J. Mackinder, “Round World and the Winning of the Peace”, **Foreign Affairs, an American Quarterly Review**, Vol. 21, No. 4, 1943.

²⁴ Tezkan, a.g.y., s. 14-16

Harita-1-: Mihver Bölge Haritası

Kaynak: Mackinder, a.g.y., 1904, s. 435.

Mackinder geliştirdiği teorisinde, Rusya İmparatorluğu'nun 20. yüzyılın başlarına kadar geçen dönemde Orta Asya ve Doğu Avrupa coğrafyasını, Batı Avrupa, Hindistan ve Doğu Asya'yı dışarıda bırakarak nasıl etkisi altına aldığını görmüştür.²⁵ Mackinder, Avrasya kıtasında bulunan devletlerin yükselişinin Britanya İmparatorluğu'na karşı büyük bir tehdit oluşturduğunu öne sürmüştür.²⁶ Bu kapsamda, Britanya İmparatorluğu'na karşı çıkabilecek bir gücün Avrasya coğrafyasında egemenlik kazanmasını engellemek üzere, bu kıtaya egemen olunması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Mackinder, Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya siyasi coğrafyasında yaşanan dönüşümlere paralel olarak mihver bölge teorisini geliştirmiştir. 1919 yılında yayınladığı "Demokratik İdealler ve Gerçekler: Politikanın Yeniden İnşası Üzerine Bir Çalışma" adlı

²⁵ Gregory R. Copley, Andrew Pickford, Yossef Bodansky ve David Archibald, **Energy Security 2.0-How Energy Is Central to the Changing Global Balance in the New Age of Geography**, Virginia, the International Strategic Studies Association (ISSA), 2011, s. 17.

²⁶ Cohen, a.g.y., s.17.

kitabında dünya siyasi haritasına ve jeopolitikasına ilişkin argümanlarını çeşitlendirmiş ve geliştirmiştir. Mackinder birleşik bir okyanuslar sistemi içinde Avrupa-Asya, Afrika kıyalarından büyük kara parçasını “Dünya Adası” olarak isimlendirmiştir. Dünya Adası’nın merkezi ise Mihver Bölge diye de adlandırdığı “Heartland/Kalpgah”tır. **(Harita-2)** Kalpgah’ın kesin sınırları yoktur. Kalpgah farklı zamanlarda farklı şekillerde tanımlanmıştır. Genel olarak Kalpgah, Doğu Avrupa’dan başlayıp Sibiry’a da Lena Nehri’ne kadar uzanan geniş coğrafyadır. Bu coğrafyanın bugün bir kısmında Rusya Federasyonu, Orta Asya’da bulunan Türki Cumhuriyetler ve Afganistan bulunmaktadır.²⁷ Mackinder, 1919 yılında jeopolitik literatürüne geçen şu önermeleri ortaya koymuştur:

“Kim Doğu Avrupa’yı yönetirse Kalpgah’a hükmeder;
Kim Kalpgah’ı yönetirse Dünya Adası’na hükmeder;
Kim Dünya Adası’nı yönetirse Dünya’ya hükmeder”²⁸

Mackinder, Avrasya coğrafyasına yönelik olarak, “heartland(kalpgah)” kuramını jeopolitik teoriye sokarak, kalpgah olarak adlandırdığı bölgeye hakim olacak gücün dünyaya hakim olacağını öne sürmüştür. Mackinder, çoğunluğunu Rusya’nın sahip olduğu toprakları kapsayan Avrasya coğrafyasını coğrafi mihver, kalpgah olarak tanımlayarak bu bölgeye hakim olan gücün dünya kıtasına hakim olacağını ileri süren bir görüş geliştirmiştir.

²⁷ Tezkan, a.g.y., s. 16.

²⁸ Mackinder(1919), a.g.y., s. 186. Söz konusu ifadenin İngilizce metni şu şekildedir:

“Who rules East Europe commands the Heartland:
Who rules the Heartland commands the World-Island:
Who rules the World-Island commands the World”

Harita-2: Mackinder'in Kalpgah Bölgesi (1919)

Kaynak: Cohen, a.g.y, s. 20.

Mackinder, Kalpgah üzerine geliştirdiği kara hakimiyeti teorisine ilişkin eleştiriler karşısında ve İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda teorisini daha da ileri taşıyan argümanlar öne sürmüştür. Mackinder 1943 yılında yayınladığı "Yer Küre ve Barışının Kazanılması" adlı makalesinde, İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ve Almanya arasında yaşanan savaşı analizin temeline koyarak, savaştan Sovyetler Birliği'nin Almanya'yı işgal ederek galip olarak ayrılması durumunda Kalpgah'a hükmederek tüm dünyaya hükmedebilecek bir kara gücüne sahip olacağını, bu kara gücünü dengelemek üzere ABD, İngiltere, Fransa gibi müttefik devletlerin bir dengeleyici güç oluşturması gerektiğini öne sürmüştür.²⁹

²⁹ Mackinder (1943), a.g.y. s. 595-604.

Sonuç olarak, Mackinder, Avrasya coğrafyasına ilişkin geliştirdiği Kalpgah tezini temel olarak geniş steplere ve bu bölgelerde yer alan doğal kaynaklara sahip olacak devletin büyük kara gücüne sahip olacağını öne sürmüştür, bu gücün ise dünyaya hükmeden güç olacağını ifade etmiştir. Mackinder'ın geliştirdiği teori jeopolitik açıdan Orta Asya coğrafyasının da önemini ortaya koymuştur. Mackinder, mihver bölge olarak adlandırıldığı bölgeye Orta Asya bölgesini ve devletlerini dahil etmektedir. Mackinder, Orta Asya'yla birlikte tüm mihver bölgeye hükmedecek gücün dünyaya hükmedeceğini ifade etmektedir.

Bir diğer klasik jeopolitik teorisyenlerden olan ABD'li Alfred Thayer Mahan ise, deniz gücünün üstünlüğüne dair teori geliştirmiştir. Jeopolitikte, Deniz Hakimiyeti Teorisi'nin kurucusu olarak bilinen Mahan, 1890 yılında “Deniz Gücünün Tarihe Etkisi (*the Influence of Seapower Upon History*)” adlı eserini yayınlamıştır. Mahan deniz hakimiyeti ile dünya hakimiyeti arasında ilişki kurmuştur. Mahan teorisinde şunu öne sürmüştür: Deniz gücü ile kara gücü arasındaki mücadelede bir memleketin denizden kuşatılmasını, o memlekete karşı yenilmez bir kara kuvveti çıkarmaktan daima etkili olmuştur.³⁰ Mahan denizlere hükmedecek bir güç ile kara devletlerine ve karasal güçlere karşı konulabileceğini öne süren bir teori sürmüştür.

Mahan'a göre, okyanus kıyılarını kontrol eden devletlerle (ABD ve İngiltere) Avrasya kıtasının merkezinde yerleşen ülkelerin (Rusya, Almanya vb.) çıkarları sürekli ve zorunlu bir çatışmayı gerektirmektedir. Mahan, deniz imparatorluklarının çıkarlarını sağlamaları ve varlıklarını sürdürmeleri için kıta devletlerini Avrasya'nın içlerine doğru sıkıştırmaları, kıyı şeridini zapt etmeleri ve kıyı ve şeridi ülkeleri kontrol altında tutmaları gerektiğini ileri

³⁰ Tezkan, a.g.y., s. 25.

sürmüştür.³¹ Mahan denizde üstün olan bir ülkenin karada üstün olan düşmanı yenip yenemeyeceğini incelemek suretiyle denizcilik hususunda önemli niteliklere sahip olan devletler için en uygun politikaların seçilmesi düşüncesini geliştirmiştir.³²

Mahan, ulus ötesi bir deniz kuvvetleri konsorsiyumun deniz hakimiyetini elinde tutacağı ve yayılmacı Rusya'nın kontrol altında tutulmasına, çevrede bulunan deniz güçlerinden oluşan bir ittifakın muhtemel dayanak oluşturacağı düşüncesindeydi. Mahan Asya Uygarlığı ile Batı Uygarlığı arasında çatışma sorunu ile birlikte Almanların ve Rusların yayılmasının önlenmesi hususunu araştırmıştır.³³ Mahan'a göre, ABD'nin geleceği birleşik ABD kıtasından güç almakla yeryüzünde ekonomik, stratejik ve hatta ideolojik öncelikli konuma gelmesine ve bunun arkasından dünya egemenliğini elde etmesine bağlı olacaktır. Bunun için öncelikle Avrasya'nın kıta devletleri olan Rusya'yla Çin'in, ardından da Almanya'nın ortadan kaldırılması gerekmektedir. Mahan bu karmaşık sorunun giderilebilmesi için Avrasya'ya karşı sistematik şekilde "Anakonda Stratejisi"³⁴ uygulanmasını önermiştir. Mahan'ın önerdiği strateji, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İtilaf Devletlerinin desteklenmesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Merkezi Avrupa, SSCB ve Japonya'nın sıkıştırılması, Soğuk Savaş döneminde ise SSCB, Küba ve Varşova paktı ülkelerine karşı mücadele etmek amacıyla kullanılmıştır. SSCB'yle çatışmanın en gergin döneminde Amerikalılar Mahan'ın önerdiği jeostratejik

³¹ Hasanov, a.g.y., s. 71-72.

³² Jon Sumida, "Alfred Thayer Mahan, Jeopolitisyen", **Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya**, (ed.) Geoffrey Sloan, Colin S. Gray, Çev. Tuğrul Karabacak, 1.Baskı, Ankara, ASAM Yayınları, 2003, s. 65.

³³ Sumida, a.g.y., s. 78-79.

³⁴ Anakonda Planı, esas olarak 1861-1865 yıllarında Amerikan İç Savaşı sırasında kullanılan bir stratejidir. General Winfield Scott tarafından 1861 yılında geliştirilen strateji kapsamında, ABD'ye karşı isyan eden Güney Konfederasyonu'nun deniz yoluyla çevrelenmesi; böylelikle güneyin ticaret yollarının kesilmesi ve güneye mal ve silah sevkiyatının engellenmesini hedeflenmiştir. Bu strateji ile ekonomik baskı ile Konfederasyon'un yenilgiye uğratılması amaçlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz: "Anaconda Plan", <https://www.civilwaracademy.com/anaconda-plan>, (05.05.2017); "Anaconda Plan", <https://www.thoughtco.com/anaconda-plan-definition-1773298>, (05.05.2017).

programı gerçekleştirmek amacıyla askeri deniz gücünü artırmış ve her alanda SSCB üzerinde savaş üstünlüğü kazanmıştır.³⁵

Mackinder tarafından geliştirilen Kara Hakimiyeti ile Kalpgah teorisinin ve Mahan tarafından ortaya konulan Deniz Hakimiyeti teorisinin yetersiz görülmesi ve eleştirilmesi üzerine akademik alanda yeni tartışmalar ve görüşler ortaya çıkmıştır. ABD’li Nicholas Spykman tarafından geliştirilen “Kenar Kuşak/Rimland” teorisi bunlardan başlıcasıdır. Söz konusu teori temel olarak kenar kuşak olarak adlandırdığı bölgelere hakim olan gücün dünyaya da hakim olacağı esasına dayanmaktadır.

Spykman 1944 yılında yazdığı “Barışın Coğrafyası (*The Geography of the Peace*)” eserinde uluslararası ilişkilerde güç ve güç dengesinin önemini ayrıntılı bir şekilde açıkladıktan sonra dünya coğrafyasının tahlilini yapmaktadır. Spykman, Avrasya Kıtası’nı tam olarak değerlendirmek için Mackinder’ın Avrasya için geliştirdiği jeopolitik görüşleri incelemek gerektiğini söyler ve bu görüşleri özetledikten sonra, Avrasya’daki merkezi kıtasal düzlüğün Kalpgah/Heartland olarak isimlendirilmesine devam edilebileceğini ancak Mackinder’ın İç Hilal olarak adlandırdığı bölgeye Kenar Kuşak/Rimland denmesinin daha uygun olacağını ileri sürer. Bu bölgeye Batı Avrupa ülkeleri, Balkanlar, Türkiye, Suriye, Irak, İran, Afganistan, Hindistan, Çin’in kuzey kısımları, Mançurya, Kore ve Lena nehrinin doğusu girmektedir. Spykman, Mackinder’ın Kalpgah’a atfettiği önemi eleştirerek asıl olarak Kenar Kuşak bölgelere hükmedilmesi gerektiğini ifade eder.³⁶ Spykman’e göre dünya egemenliğinin anahtarı Mackinder’in iddia ettiği gibi Kalpgah’ta değil, Kenar Kuşak’tadır. Buna göre, Spykman, Kenar Kuşak teorisi şu şekilde ifade eder: “Kenar Kuşağı kontrol eden Avrasya’da

³⁵ Hasanov, a.g.y., s. 73-74.

³⁶ Tezkan, a.g.y., s. 22-23.

egemen olur, Avrasya'da egemen olan dünyanın kaderini belirler.”³⁷ Mackinder, kenar kuşak olarak ifade ettiği Avrasya'nın kıyısal bölgelerin, sahip oldukları nüfus, yer altı kaynakları ve deniz hatları ile, dünya hakimiyeti için elzem olduğunu düşünmüştür.³⁸ Sonuç olarak, Spykman da diğer teorisyenler gibi temel olarak fiziki hakimiyet ile Avrasya'ya hükmedileceğini öngörmüştür.

Orta Asya üzerine değerlendirmelerde bulunan bir diğer önemli jeopolitikçi Alman Karl Housfoer'dir. Alman jeopolitik okulundan olan ve Lebensraum (Yaşam Alanı) teorisinin kurucularından sayılan Karl Haushofer, Nazi Almanyası'nın ideolojik, askeri ve politik önderlerinden biri olarak tanınmaktadır. Haushofer, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı mağlubiyetinin nedenini Almanya'nın karasal açıdan dünyadan kopukluğuna, askeri savaş taktiğinin yetersizliğine, evrensel jeopolitik gerçeklerden habersizliğe başlamıştır. Diğer Alman jeopolitikçi Ratzel ve Kjellen gibi Haushofer de devletin asıl yaşam gücünü zorunlu yaşam alanının elde edilmesi uğruna mücadelenin oluşturduğunu savunmuştur. Haushofer'e göre, devlet tüm yurttaşları, büyük mekana sahip olmak duygusuyla ortak bir amaç uğrunda bir araya getirmek, topraklarını sürekli bir biçimde genişletmek için mücadele etmek, komşulardan kurtulmanın ve bağımsızlığını sağlamanın yollarını bulmak zorundadır. Haushofer'in teorisine göre Almanya'nın, Avrupa'nın tamamını ve Asya topraklarını ilhak etmek suretiyle sınırlarını genişletmesi ve kıtanın en büyük devletine dönüşmesi gerekmektedir.³⁹

Lebensraum'a göre devletler canlı bir varlığa benzetilmekte ve hayatta kalması için genişlemesi doğal karşılanmaktadır. Coğrafya ile ulusal gücün özdeşleştirildiği Alman jeopolitik düşüncesi, ulusların yeterli hammadde, sanayi ve pazara ulaşabilmek, büyük bir

³⁷ Cohen, **a.g.y.**, s. 26.

³⁸ **A.g.y.**

³⁹ Hasanov, **a.g.y.**, s. 53.

nüfusa ve özellikle Lebensraum'a sahip olmak amacıyla sınırları genişletmelerini normal karşılamaktadır.⁴⁰ Bu kapsamda Almanya'nın doğu ve batı yönlerinde genişlemesi kaçınılmaz bir gelişme olup, Almanya'nın Dünya Adası'na hükmedebilmesi için doğuda Sovyetler Birliği'ni batıda ise Britanya'yı kontrolü altına alması gerekmektedir.⁴¹

Haushofer'e göre başta SSCB olmakla Doğu Asya'nın jeopolitik açıdan bağımsızlığını muhafaza edebilmek için askeri, politik ve kültürel çalışmalara hız vermesi gerekiyordu. Haushofer Atlantikçilerin yayılmacılığından kurtulmanın yolunu karasal blokun oluşturulmasında (Karasal Blok Teorisi) görüyordu. Çekirdeğini Almanya'yla Rusya'nın oluşturacağı bu blokun bir Dünya Adası olması gerektiğini söyleyen Haushofer gelecek dünya düzeninde Avrasya'yı Alman egemenliği için model mekan olarak görmüştür. Karasal Blok'un daha sonra Çin ve Japonya'nın da katılımıyla Kıtalar Arası Blok'a dönüştürülebileceğini savunan Haushofer, Atlantikçilerin dünya egemenliğine son vermenin bu şekilde mümkün olacağını düşünmüştür.⁴² Haushofer'e göre Almanya için Hayat Alanı, Afrika'da veya benzeri denizler ötesi coğrafyada değil Avrupa'nın doğusundaydı ve Mackinder'in üzerinde durduğu gibi Doğu Avrupa'ya hakim olan Avrasya'ya ve oradan da dünya hakimiyetine gidebilirdi.⁴³ Haushofer'in Avrasya'nın ele geçirilmesi hedefiyle oluşturduğu yaşam alanı teorisi Nazi Almanyası'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında giriştiği savaşlarla pratik alana dökülmüş, öte yandan Hitler yönetimi Rusya ve Kafkasya'da giriştiği savaşlarda büyük yenilgilere uğramış ve sonuçta savaşın kaybedeni olmuştur.

⁴⁰ Arı, **a.g.y.**, s. 220-221.

⁴¹ Cohen, **a.g.y.**, s. 25-26.

⁴² Hasanov, **a.g.y.**, s. 53.

⁴³ Tezkan, **a.g.y.**, s. 27.

2. Yeni Klasik/Modern Teoriler

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Orta Asya bölgesi üzerinde yaşanan güç mücadelesi bölgeye yönelik yeni jeopolitik teorilerin ve dış politika yaklaşımlarının geliştirilmesini beraberinde getirmiştir. Uluslararası ilişkiler literatürüne “Yeni Klasik/Modern Jeopolitik Teoriler” diye giren kuramlar temelde yeni dünya düzeninde ortaya çıkan güç ilişkilerini yeni coğrafi, beşeri, ekonomik, kültürel gerçeklikler ile birlikte yorumlama hedefi taşımaktadır. Orta Asya bölgesine ilişkin geliştirilen modern jeopolitik teoriler ve bu teorilerin pratik alanda karşılığı olan dış politika yönelimlerinden başlıcası Yeni-Avrasyacılık’tır. Söz konusu dış politika konsepti, tarihsel olarak pek çok kuram ve görüşten beslenmekle birlikte, günümüzde Rus jeopolitikçi Aleksandr Dugin’in görüşleri çerçevesinde literatürde ve siyasette sıklıkla gündeme gelmektedir. Öte yandan, bir diğer önemli teori olan Zbigniew Brzezinski tarafından “Büyük Satranç Tahtası” diye geliştirilen kuram, Avrasya üzerinde ABD egemenliğini tekrar kurumsallaştırmak üzere ortaya konulmuştur. Modern dönemde Orta Asya jeopolitiğini belirleyen unsurların anlaşılması için öncelikle söz konusu iki jeopolitik teorinin incelenmesinde fayda görülmektedir.

Soğuk Savaş sonrası ABD’nin Avrasya coğrafyasında hegemonya arayışına girişmesi ve özellikle petrol ve doğalgaz kaynakları ile Batılı devletlerin bölgeye olan eğilimlerinin artması, öte yandan Rusya içindeki ABD ve AB karşıtı yeni siyasi akımlar, eski güçlü dönemlere duyulan siyasi özlem ve Rusya’yı tekrardan dünya gücü haline getirme amacıyla Rus siyasetinin yeniden şekillenmesi, Rusya’da yeni jeopolitik argümanların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Rusya için, bir yandan kökleri 18. yüzyıla, Büyük Petro’ya kadar uzanan Batılı Rusya tanımlamasını savunanların, diğer yanda düşünsel temellerini bir anlamda Dostoyevski’ye kadar uzatabileceğimiz, fakat sistemli bir yaklaşım halini 1920’lerde alan ve

Rusya'nın Batı ile Doğuyu bir araya getiren Avrasyalı bir kimliğe sahip olduğunu iddia edenler, öte yandan da milliyetçi bir çizgiyi savunan ve stratejik tercihlerini de bu çerçevede yapması gerektiğini savunanlar arasında mücadelenin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu mücadelenin ilk ciddi yansıması kendini Batıcı/Atlantikçi ve Avrasyacı yaklaşımlar arasındaki siyasi ve fikri mücadele biçiminde göstermiştir.⁴⁴ Rusya halkının Batılı değerleri benimseyip, modernleşme çizgisi izlemesi gerektiğini savunan Batılı jeopolitikçilere karşı olarak, Rusya'nın tarihsel ve kültürel olarak özgün bir siyasal yönelim izlemesi gerektiğini ve kendi içkin coğrafyasında Slav halkların egemenliğine dayanan hüküm sürmesi gerektiğini savunanlar ise Yeni Avrasyacı/Slavcı jeopolitikçiler olmuştur.

Yeni Avrasyacılık olarak literatüre giren jeopolitik akım kökenini Avrasyacılık akımından almaktadır. Avrasyacılar olarak nitelendirilen düşünce çevresi, Ekim Devrimi'nin ardından yaşanan göç sonucunda Avrupa'nın değişik kentlerinde Batıya karşı sistematik düşünce okulunu kuran Rus entelektüelleridir. Avrasyacılık Rusya'nın tarihsel ve düşünsel birikimi üzerinde Rus milliyetçiliğine yeni bir yorum getirmektedir.⁴⁵ Rusya'dan göçen dört bilim adamı, 1921 yılında Avrasyacılığın temelini oluşturan, "Doğuya Doğu Çıkış- Önceden Hissedilenler ve Hadiseler: Avrasyacıların Bir Tasdiki" (Iskhodk Vostoku: Predchuvstviia i sversheniia: Utverzhdennye Evraziistev) adlı meşhur kitabı yayımlamışlardır. Avrasyacıların klasik teorileri şudur: Rusya ne Avrupalı ne de Asyalıdır; kendisine has bir dünyadır.⁴⁶ Avrasyacılık hareketi, Rus kültürünün, dünya kültürleri arasında Batı ve Doğu kültürü özelliklerinin eşsiz bir birleşimi olduğunu, bu yüzden de hem Batı'ya hem de Doğu'ya ait olmakla beraber, gerçek anlamda ne Batı ne de Doğu kültürü olduğunu ileri sürmektedir.

⁴⁴ Nazım Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", **Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel**, C. 8, S. 4, Kış 2002, s. 52.

⁴⁵ Meşdi İsmayilov, **Avrasyacılık**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2011, s. 19-21.

⁴⁶ Ömer Göksel İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Bursa, Dora Yayınları, 2. Baskı, 2013, s.13'ten Charles J. Halperin, "George Vernadsky, Eurasianism, The Mongols, and Russia", **Slavic Review**, C. 41, S. 1, Yaz 2002, s. 76.

Avrasyacılar, Rusya'nın bu yeni ulusal kimliğini (Avrasyalı kimliğini) ispatlamaya ve geliştirmeye çalışmıştır. Bu açıdan, Rus halkı ne Avrupalıydı ne de Asyalı, fakat tamamen ve hatta özel bir Avrasyalı toplumdur. Rus kültürünün ve devlet tarihinin kökeni (bağrında hem Avrupalı hem de Asyalı unsurlar taşıması), Rusya'nın özel tarihsel gelişme yolunu çıkararak, onun Batı Avrupa'nın geleneklerinde görülmeyen ulusal bir devlet şekli ortaya çıkarmasını sağlamıştır.⁴⁷

20.yy'da Rus jeopolitik okulunda en geniş yaygınlığa sahip bulunan jeopolitik akım Avrasyacılık'tır. Bazı araştırmacılar Avrasyacılık görüşlerinin tarihi kökenlerinin 15.yy'a kadar uzandığı öne sürmektedir. Avrasyacılık teorisini kurucusu olarak genelde Rus bilim adamı, filozof Pyotr Nikilayeviç Savitski (1895-1968) sayılmaktadır. Avrasyacıların en temel görüşü Rus tarihinin, geleneklerinin ve kültürünün özgünlüğünün kanıtlanması ve korunmasıdır. Avrasyacılık hareketi yandaşlarını bir araya getiren şey Rusya'nın başlı başına bir uygarlık merkezi olduğu düşüncesi olmuştur. Avrasyacılara göre bu uygarlığın kalkınmasının en önemli etkeni Avrasya alt bölgesidir. Avrasyacıların teorisinde Rusya, Batı ile Doğu ve Avrupa ile Asya arasında ilişkiyi temin eden merkez konumunda bulunan Heartland'in özel etnocoğrafi ve kültürel niteliklere sahip ülkesidir. Savitski, Avrasya'ya özel kalkınma alanı ya da özgün coğrafi çevre der. Avrasya Doğu Avrupa'yı, kuzeyde tundra bölgesini, Batı Sibirya'yı, güneyde Türkistan'ı, dağlarla çevrili doğu, güneydoğu ve güney arazilerini, Eski Dünya'nın okyanusa kısıtlı çıkış olanağına sahip denize bitişik bölgelerini, yani Karpatlar'dan Hingan'a kadarki büyük coğrafyayı kapsar. Savitski Kalkınma Alanı Teorisi'ni geliştirerek, Avrasya'yı yaşam alanı, Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayıran mekan olarak görür. Savitski'ye göre Rusya'nın geleceği Rusya karasalcılığını uygulamaya ve tüm kavimlerin buna uymasını sağlamaya

⁴⁷ Aleksandr Dugin, **İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya**, Ankara, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, 2017, s.19-21.

bağlıdır. Karasal iklimi, okyanuslara uzaklığı, ormanla bozkırın sembiyozunu ve diğer etkenleri Savitski, Avrasya'nın ekonomik birliğini zorunlu kılan şartlar olarak değerlendirmiştir.⁴⁸

Avrasyacılar göre, Avrasya zaten kendiliğinden izole halde bulunan, ayrı, kendi içinde bütünleşik, kendine yeten, kendi kendini dışa kapatan, dolayısıyla Avrupa ve Asya'dan kolaylıkla ayrıştırılabilen coğrafi bir varlıktır.⁴⁹ Onlara göre Rusya ve Avrasya kavramları birbirlerinin yerine kullanılabilir. Rusya-Avrasya, ne Avrupalı ne de Asyalıdır, dolayısıyla bu bölge ne Avrupa'ya ne de Asya'ya aittir. Ülkenin coğrafi ve jeopolitik benzersizliği, etnik eşsizliğinin de temelinde yatmaktadır. Bu durum Rus kalkınma yolunun da eşsiz olmasına sebep olmuştur.⁵⁰

Klasik Avrasyacılar göre, Batı uygarlığı insanlığa karşıdır. Batının bütün insanlığı maddi ve manevi olarak sömürgeleştirmesi olumsuz bir olaydır. Rusya özel bir uygarlık olarak, sadece kendi yolunu savunarak Batı'ya karşı direnmekte değil, aynı zamanda dünyanın başka uluslarının da kendi uygar bağımsızlığını savunmasına önderlik etmektedir. Rus uygarlığı, Roma-Alman uygarlığına etkin bir biçimde karşı koymalı ve bütün insanlığın kurtuluş hareketinin kalesi olmalıdır. Avrasyacılar göre, coğrafi konum, ulusların kültürlerini ve tarihlerini belirlemektedir. Her milletin kendi gelişim modeli, kendi zamanı ve kendi rasyonelliği vardır. Rusya, Slav ve Turan köklerinin birleşmesi sonucu özgün bir uygarlık haline gelmiştir.⁵¹

⁴⁸ Hasanov, **a.g.y.**, s. 149-153.

⁴⁹ İşyar, **a.g.y.**, s. 15'ten Mark Bassin, "Classical Eurasianism and the Geopolitics of Russian Identity", **University College**, Londra, s. 5.

⁵⁰ **A.g.y.**, s. 15'ten Oksana Oracheva, "The Ideology of Russian Nationalism", **Etnicity and Nationalism in Russia, the CIS and the Baltic States**, (ed.) Christopher Williams ve Thanasis D. Sfikas, Aldershot: Ashgate, Publishing Ltd., 1999, s. 50.

⁵¹ Dugin, **a.g.y.**, 2017, s. 21-26.

Klasik Avrasyacılık ekolünü ileri taşıyan ve Yeni-Avrasyacılık üzerine Rus jeopolitiğinde önemli katkılar sunan bir diğer önemli isim ise Lev Nikoleyeviç Gumilev'dir.(1912-1992) Gumilev, Yeni Avrasyacı kuramını 1960'larda ortaya koymuştur. Gumilev, Avrasya'yı çeşitli halkların ve kavimlerin birbirinden farklı milli ve dini uygarlıkların sentezinden şekillenen, gelişerek ortak özellikler kazanan, kendine özgü insan toplumlarına sahip bulunan orijinal bir yaşam alanı olarak görmüş, Avrasyalıları özgün bir uygarlığın sahipleri, bir süperetnos olarak kabul etmiştir.⁵² Gumilev'e göre etnos; tarihsel zorunluluk nedeniyle kolektif yaşamak zorunda olan herhangi bir insan topluluğu, halk, ulus, kabile ve soylar birliğidir. Her etnosun bir başlangıcı ve sonu vardır. Herhangi bir etnos ya da herhangi bir ulus tek başına yaşamaz. Etnoslar arasında çeşitli etnik ilişkiler oluşur.⁵³

Gumilev, "Etnik Tarih"ın anlamını açıklayarak, ülkelerin, halkların(etnosların) ve orada yaşayan insanların tarihinin anlaşılabilirliğini düşünmüştür. Gumilev'in ifadesiyle "Etnogenez", doğal bir süreç ve biyosferin canlı maddesinin bio-kimyasal değişimidir. Bu enerji kıvılcımı yani yeryüzünün şu veya bu bölgesinde zuhur eden passioner itki, özellikleri duruma göre değişen hareketler doğurur. Coğrafi olanları etnosların üretim faaliyetini etkiler; sosyal ve tarihi olanları ise, önceki etnogenezlerden miras kalan geleneklerdir. Demek ki etnik tarih, eni, boyu, yüksekliği ve yaratıldığı tarihten itibaren bir ömrü olan her eşya gibi, dört parametrede tanımlanabilir. Etnosun ırkî bir tip olarak değerlendirilmesi bu tanımlamada yer almaz. Çünkü biyolojik taksonlar olan ırklar, tarihi zamanın üst sırasında yer alırlar. Etnogenez bir enerji süreci olduğuna göre, yeni bir etnosun oluşumu için antropolojik olanlar da dahil değişik unsurların ilk kombinasyonu şarttır. Etnoloji kendi başına bir bilimdir, ama özellikle halkların tarihi ve kültür tarihi arasında bir korelasyon kurma imkanı sağlar. Etnoslar,

⁵²Hasanov, **a.g.y.**, s. 160-165

⁵³Dugin, **a.g.y.**, 2017, s. 28.

gezegenimizdeki bütün canlılar gibi sürekli değişerek, öler ve yeniden doğarak, etnik tarihin iskeletini oluşturan faaliyetlerin yardımıyla geçmişin izlerini bırakırlar. Bu iz, olayları anlatan yadigârdır.⁵⁴

Gumilev'in "etnogenesis" kuramına göre, medeniyetlerin yükseliş ve çöküşleri yeni süperetnosların (ya da süper ulusların) doğmasına bağlanabilir. Bu yeni süperetnoslar tarihi şekillendirirler ve daha küçük ulusları kendi politik ve kültürel alanları içine çekerler. Süperetnoslar, herhangi bir biyolojik organizma gibi gelişir ve ölürler. Gumilev'e göre, Tötonik-Latin süperetnosu, uzun süredir düşüş içindedir; halbuki, Slavları, Ural-Altay unsurları ve Türkleri içine alan büyük Rus süperetnosu ondan yarım bin yıl daha gençtir ve onun da ortaya çıkma zamanı gelmek üzeredir.⁵⁵

Gumilev'e göre, Batısı Atlantik Okyanusu, doğusu Pasifik Okyanusu ve güneyi Hint Okyanusu ile yıkanan Avrasya kıtasında çok uzun zaman önce tarih sahnesine çıkan halklar yaşamışlardır. Tabii şartlar ve kaynaklar kıtanın tüm bölgelerinde aynı olmadığı için, toplumlar belirli coğrafi bütünlükler oluşturarak bu uçsuz bucaksız topraklarda bir görünüp bir yok olmuşlardır. Avrasya'da yaşayan halklar, kendilerini daima kültürel, ekonomik ve siyasî bağlarla birbirine bağlı özel bir bütünlük olarak takdim etmişlerdir. Gumilev'e göre, ormanlardan ve bozkırlardan oluşan Avrasya bölgesini hem Doğu'dan hem de Batı'dan bağımsız bir şekilde ele almak gerekmektedir. Ancak böyle bir bakış açısıyla bölgedeki etnosların tarihi ile kültür tarihi gerçeklerle çelişmeyecektir. Gumilev, Avrasya kıtasının orta, batı ve doğu kesiminin ormanlık ve bozkır bölgelerinin ortak özelliklerinin, bölgeyi Batı'dan

⁵⁴ L.N. Gumilev, **Avrasya'dan Makaleler-1**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, (E-Kitap), 2006, s. 8-9/541

⁵⁵ İşyar, **a.g.y.**, s. 30'dan Judith Devlin, **Slavophiles and Commissars 'Enemies of Democracy in Modern Russia'**, Houndsmills, Macmillian Press Ltd., 1999, s. 18.

ve Doğu'dan ayıran kendine özgü kültürü oluşturduğunu ifade etmektedir.⁵⁶ Gumilev'e göre, Avrasya, Batı'dan izole, eşsiz bir medeniyettir. Ormanlar ve bozkırlardan oluşan bu alanda birçok halk bir arada yaşamaktadır. Avrasya topluluğu kendi başına bir süperetnik gruptur ve bunun içerisinde Ruslar, Türkler ve diğer etnik gruplar bulunmaktadır. Batı Avrupalı ve Rus etnik gruplar birbirlerinden sadece farklı değildir; aynı zamanda bunlar birbirleriyle karışamaz ve kaynaşamazlar. Avrasyacı mantığa göre, tarihte Rus emperyal devlet yapısı çerçevesi içinde kaynaşan uluslar, organik bir toplum modeli ile bir Rus sentezi yaratmışlardır. Avrasyacılar, multi etnik ulusun bütünleşik yapısının bir ulus ve otoriter bir devlet altında oluşturulmasını ve korunmasını savunmaktadır.⁵⁷

Avrasyacılık akımının ortaya koyduğu düşünsel temeller üzerinde, Orta Asya jeopolitiğine ilişkin asıl tartışmalar ise Yeni-Avrasyacılık teorileri üzerinden 1990'lardan sonra gelişmiştir. Özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bölgede oluşan yeni durum, Orta Asya jeopolitiğini dünya gündemine taşımıştır. Avrasyacılık tartışması, bölgede bağımsızlığını kazanan yeni devletlerin Büyük Güçlerle yürüteceği politikasını nasıl şekillendireceği üzerinden daha da derinleşmiştir. ABD, AB, Çin gibi küresel aktörlerin zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip bölgeye nüfuz etme çabaları, öte yandan Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin ardıl devleti olarak bölgeyi yakın çevresi olarak konumlandırıp tarihi ve ekonomik halefiyet ilişkisi kurmak istemesi, Avrasya üzerinde tartışmaları derinleştirmiştir.

Yeni Avrasyacılık, teorik olarak bu hareketin klasik ilkelerinin nitelikçe yeni bir tarihsel dönemde yeniden canlandırılması ve bu ilkelerin ideolojik ve siyasi bir programa dönüştürülmesidir. Yeni Avrasyacılar, klasik Avrasyacılığın ana ilkelerini 20. Yüzyılın felsefe,

⁵⁶ Gumilev, **a.g.y.**, s. 1/3; 1/541

⁵⁷ İşyar, **a.g.y.**, s. 36-39; 43

kültür ve siyasi düşüncesi ışığında yeniden işlemiş ve onu ciddi bir şekilde geliştirmiştir.⁵⁸ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından günümüzde kadar Rus dış politikasında etkili olan düşünceler, Rusya'da tarihsel gelişim göstermiş olan üç klasik düşüncenin (Batıcılık, Slavofillik ve Avrasyacılık) yeni versiyonlarıdır. Günümüzde temel dış politik tartışma, eskisinden (Batıcılar ve Slav Milliyetçileri arasındaki) biraz farklı olarak, bu sefer Atlantikçiler ve Avrasyacılar arasında yaşanmaktadır. Batıcılar, mevcut durumun kabul edilerek ABD ve Batıyla ilişkilere ağırlık verilmesini, Avrasyacılar ise, Rusya'nın Yakın Çevresi'ndeki etkinliğini tekrar kurmasını ve kendi önceliğini yeniden tesis etmesini savunmaktadır. Avrasyacılık 1992 yılı başlarından itibaren Atlantikçilere/Batıcılara karşı eski komünistlerin, yeni milliyetçilerin ve bir ölçüde merkezi güçlerin oluşturduğu bir akımdır. Avrasyacıların içinde Ukrayna-Beyaz Rusya (kısmet de Kazakistan) ile birliği savunan Slavofiller de dahil olmuş gibi gözükmektedir. Bu içselleştirme de facto bir durum olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Avrasyacılar yukarıda belirtilen üç grubu tekabül eden şu alt gruplara ayrılabilirler: İlmli liberaller, Merkezçiler ve İlmli Muhafazakarlar, Neo-komünistler ve milliyetçiler. Bu ayırımda ilk iki kategori içerisindeki Avrasyacılar “İlmli Avrasyacılık” olarak isimlendirilen kola mensupturlar; sonuncu gruptakiler ise “Aşırılıkçı Avrasyacılık” koluna dahildir. Üçüncü olarak “Demokratik Statizm” Avrasyacılık tipinden ve “Slavofil Avrasyacılık”tan da bahsetmek mümkündür. ⁶⁰ Yeni Avrasyacılık akımları temel olarak Rusya'nın Avrasya coğrafyasında düzen kurucu ve belirleyici rolüne atıf yapmakla birlikte, kendi içinde pratik ve teorik düzeyde farklı siyasi/ekonomik ve jeopolitik yaklaşımları da barındırmaktadırlar.

⁵⁸ Dugin, a.g.y., 2017, s. 41

⁵⁹ İşyar, a.g.y., s. 91-93; 102.

⁶⁰ Tez kapsamında sadece Aşırılıkçı Avrasyacılık akımına ve bu akımın önde gelen ismi Aleksandr Dugin'e yer verilmekte olup, diğer Yeni Avrasyacılık akımları hakkında detaylı bilgi için bkz: İşyar, a.g.y., s.102-144.

Atlantik ve Avrasya coğrafyasıyla kurulacak ilişkilerin boyutu üzerinde farklılaşan bakış açıları, söz konusu akımların jeopolitik varsayımlarına da doğrudan etkide bulunmaktadır.

Yeni Avrasyacı jeopolitik yaklaşımlar içerisinde, Rus jeopolitikçi Aleksandr Dugin'in de dahil olduğu Aşırılıkçı Avrasyacılık akımı günümüz Rusya jeopolitiğinin en önemli akımlarından bir tanesidir. Söz konusu akım kendi içerisinde Modernleşmeci ve Yayılmacı Aşırı Avrasyacılar olarak ikiye ayrılmaktadır. İşyar'ın ifadesiyle Modernleşmeci Aşırılıkçı Avrasyacılar, temel aksiyon birimi olarak kendi kendine yeterli olan imparatorlukları/medeniyetleri görmekte ve askeri çatışmalardan uzak durarak ekonomik ve teknolojik gelişmeye önem atfetmektedirler. Modernleşmeci Aşırılıkçı Avrasyacılar temel olarak Sovyetler Birliği'nin devamı niteliğinde kurulacak Avrasya İmparatorluğu ile jeopolitik dengenin ve uluslararası istikrarın devam ettirilmesini savunmaktadır. Yayılmacı Avrasyacılar ise Sovyetler Birliği'ne pek saygı duymamakta, Sovyetler Birliği'nin coğrafi yayılma hususunda yavaş kaldığını öne sürmektedir. Yayılmacı Avrasyacılar göre gelecekteki bir Avrasya İmparatorluğu Dublin'den Vladivostok'a kadar olan bölgeyi kapsamalıdır. Yayılmacılar, Rusya'nın batı ve doğu sınırlarının ötesine yayılabilmesini savunmakta, ABD'yi dünyadaki kötülüklerin kaynağı olarak görmekte ve güçlü bir savaş söylemini ortaya koymaktadır. Yayılmacı Avrasyacılar yegane yaşayabilme yolu olarak imparatorlukların sürekli genişlemesi tezini savunmaktadır. ABD'ye karşı direnmeyi ve ona karşı çıkmaya hizmet edeceği ölçüde ittifakların önemini vurgulamaktadırlar.⁶¹

Yeni Avrasyacılığın (Aşırılıkçı Avrasyacılığın) Rusya'daki en önemli temsilcilerinden biri jeopolitikçi Aleksandr Dugin'dir. Dugin'in Rusya ve Avrasya jeopolitiğine ilişkin geliştirdiği teorik yaklaşımları farklı düzlemlerde incelemek mümkündür. Bu kapsamda

⁶¹ İşyar, a.g.y., s. 110-126.

ilerleyen paragraflarda öncelikle Dugin'in Yeni Avrasyacılık jeopolitik kuramına ve bu kuramda Rusya'ya atfedilen öneme değinilecek, sonrasında ise Yeni Avrasyacılık kuramı içerisinde tezin temel sorunsalı olan Orta Asya ve bölge kaynakları Dugin'in geliştirdiği kuram ve yaklaşımlar temelinde analiz edilecektir.

Dugin'e göre Rusya, kendisini Avrasya ile özdeşleştiren muazzam bir kıtasal kütleden meydana gelmektedir. Sibirya'nın fethi ve entegrasyonundan sonra Rusya, jeopolitik kavram olan Heartland, yani "Merkezi Kara" ile aynı anlama gelmiştir. Coğrafya, doğa, dil, iklim, kültür ve din bakımından Rusya, Avrasyacı Doğu ve Avrasyacı Batı'nın sentetik birleşimidir ki jeopolitik fonksiyonu, Doğulu ve Batılı eğilimlerin toplamına veya ortalamasına indirgenemez. Rusya, ne Doğu ne de Batı'dır, bağımsız ve özel bir Üçüncü yöndür. Rusya "Tarihin Eksenı"dir. Tam bir jeopolitik temellendirme açısından yalnız Rusya Heartland'ı temsil edebilir.⁶²

Dugin, Rusya'nın merkezde olduğu Avrasyacılık ile ABD'nin merkezde olduğu Atlantikçiliği birbirine karşıt iki tarihsel güç, bu güçler arasındaki mücadeleyi jeopolitik, jeopolitiği ise tarihin kendisi olarak görmektedir. Özellikle bu mücadelenin merkezinde ise Avrasya yer almaktadır. Dugin, Avrasyacılığın Atlantikçiliğe karşı mücadelesinin ve aynı zamanda Rusya'nın "Yeni İmparatorluk" olarak toparlanmasının, jeopolitik ittifaklar sayesinde gerçekleşmesi gerektiğini üzerinde durmaktadır.⁶³ Dugin'e göre, Rusya ne mono etnik bir devlet, ne de ulus-devletidir. Potansiyel olarak başından beri bir imparatorluk devletidir. Rusya'nın başlıca jeopolitik gereksinimlerinden birisi, imparatorluğun toparlanmasıdır. Günümüzde Batı tarafından Rusya'ya teklif (empoze) edilen bölgesel devlet statüsü, Rus

⁶² Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, Çev. Vügar İmanov, İstanbul, Küre Yayınları, 2003, s. 3-4.

⁶³ İsmayılov, a.g.y., s. 203, 233.

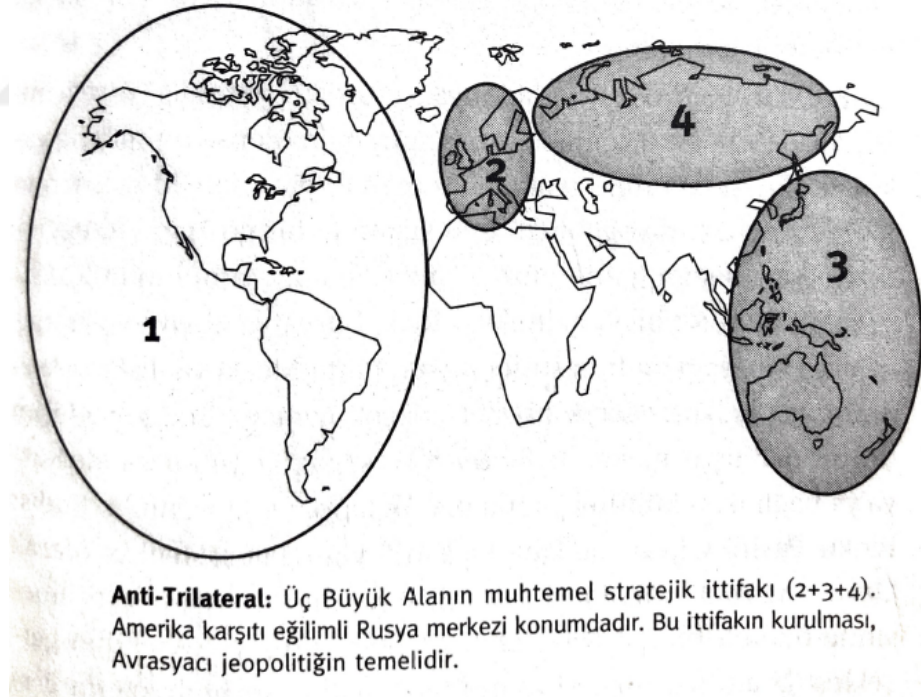
milletinin intiharına eşdeğerdir. Burada amaç, suni ve güçlü bir dış etki ile Rus milli tarihinin gidiş yönünü tersine çevirmek, Rusların bir İmparatorluk haline gelmesi gibi jeopolitik bir süreci kökünden kurutmaktır. Yeni İmparatorluk hemen kurulmalıdır ve kuruluş projesinde daha şimdiden tam ve geliştirilmiş emperyal prensiplerin temeli atılmalıdır. Yeni İmparatorluk, jeopolitik mantık gereğince, stratejik ve mekânsal bağlamda öncekinden (SSCB) üstün olmalıdır. Dolayısıyla, Yeni İmparatorluk, Avrasyacı, büyük kıtasal, ileride ise Cihanşümül olmalıdır. Bu imparatorlukta doğal kilit fonksiyonu Ruslar yerine getirecektir. Rusya'nın jeopolitik ve stratejik egemenliği için gereken, sadece kaybedilen yakın çevrenin yeniden kazanılması ve Doğu Avrupa ülkeleri ile müttefiklik ilişkilerinin yeniden tesis edilmesi değil, aynı zamanda kıtasal Batı ve kıtasal Doğu devletlerin Avrasya stratejik blokuna dahil edilmesidir.⁶⁴

Dugin'e göre, İmparatorluğun jeopolitik yapısının temeline, "ortak düşman" prensibi oturtulmalıdır. ABD'nin stratejik kontrolünün ve ekonomik, piyasacı-liberal değerlerinin üstünlüğünün reddedilmesi, sarsılmaz siyasal ve stratejik ittifakın yolunu açan, müstakbel imparatorluğun mihver yapısını oluşturan ortak medeniyet esası ve dürtüsüdür. Ortak düşman yani Atlantikçilik, yeni jeopolitik yapıda bağlayıcı unsur olmalıdır. İmparatorluğun oluşumundaki "mihver" jeopolitik ittifakta farklı entegrasyon dereceleri söz konusudur. Dugin, Avrasya Yeni İmparatorluğu'nu "imparatorlukların imparatorluğu" olarak görmektedir. Buna göre, Yeni İmparatorlukta birçok alt düzey bulunmaktadır.⁶⁵ Dugin'e göre dünya dört temel büyük alandan, jeo-ekonomik kuşaktan oluşmaktadır: Avro-Afrika, Asya-Pasifik, Amerika ve Avrasya. **(Harita-3)** Amerika'ya karşı diğer üç jeo-ekonomik kuşağın işbirliği yapması gerekmektedir. Bu kapsamda, Moskova'nın Berlin, Tokyo ve Tahran'la olan ilişkileri Dugin'in

⁶⁴ Dugin, **a.g.y.**, 2003, s. 9-10; 33, 37, 47-52

⁶⁵ **A.g.y.**, 2003, s. 52-53; 81-83.

stratejisinin ana hatlarını oluşturmaktadır.⁶⁶ Bu bağlamda, Dugin, Yeni Avrasya İmparatorluğu içerisinde kıtasal bloka dahil ikincil imparatorluklar olarak merkezde Rus İmparatorluğunu, batıda Avrupa İmparatorluğunu (Almanya merkezli), doğuda Pasifik İmparatorluğunu (Japonya merkezli), güneyde ise Orta Asya İmparatorluğunu (İran merkezli) görmektedir. Söz konusu ikincil imparatorluklar Yeni Avrasya İmparatorluğu'nun stratejik emirlerine tabi olacaktır. Dugin, Yeni Avrasya İmparatorluğu kapsamında Atlantikçiliğe karşı verilecek mücadele sonrasında, Atlantikçiliğin yenilgiye uğratılması halinde ise Avrasya İmparatorluğu'nun daha da genişletilmiş bir doktrin -Jus Publicum Euroasiaticum- üzerine kurulması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda emperyal yapının yüksek yasal merci rolünü oynayabileceğini düşünmektedir.⁶⁷

Harita-3: Alensandr Dugin Tarafından Geliştirilen Avrasyacı Jeopolitiğin İttifak Sistemi

Kaynak: Dugin, a.g.y., 2003, s. 69.

⁶⁶ İsmayilov, a.g.y., s. 203, 233.

⁶⁷ Dugin, a.g.y., 2003, s. 81-82; 95.

Dugin'in Avrasyacılık ve Yeni İmparatorluk kuramından çıkarak Orta Asya'ya ve Orta Asya enerji kaynaklarına yönelik geliştirdiği düşüncelere ilişkin olarak şunları ifade etmemiz mümkündür: Dugin, Avrasya İmparatorluğu'nun güneyde Hint Okyanusu sahillerine dek jeopolitik olarak yayılması gerektiğini ifade etmektedir. Orta Asya, her şeyden önce Heartland'ı arzu edilen hedefe, Hint Okyanusu'na çıkarabilecek jeopolitik bir mekandır. Dugin, Avrasya İmparatorluğu'nun güney istikametinde, stratejik, ideolojik ve kültürel açılardan anti-Amerikancı genel Avrasya eğilimine cevap veren bir güç ile sağlam bir kıtasal ittifak oluşturulması gerektiğini düşünmektedir. Bu kapsamda Orta Asya İmparatorluğu adı altında İslam dünyasının İran'ın öncülüğünde birleştirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Söz konusu imparatorluğun federal esaslarda muhtelif halkları, kültürleri ve etnikleri bir güney jeopolitik blokunda kaynaştıran ve bununla da tüm Avrasya İmparatorluğu'nun çıkarları ile koparılamayacak biçimde bağlantılı olan, stratejik açıdan türdeş, ancak etnik ve kültürel açılardan çeşitlilik gösteren İslam oluşumunu meydana getirecek bir İmparatorluk olmasını öngörmektedir.⁶⁸

Dugin'in ve genel olarak Avrasyacıların Orta Asya'ya yönelik ortaya geliştirdiği jeopolitik vizyonun, Rusya'nın dış politikasında doğrudan yansımaları bulunmaktadır. Dış politika açısından bakıldığında günümüz Avrasyacıların eski Sovyet coğrafyasını Rusya'nın doğal bir uzantısı gibi gördükleri söylenebilir. Onlara göre bu bölge, uluslararası sistemde güçlü bir devlet olma açısından hem iç politikada, hem de dış politikada öncelikli bir açılım alanı olmalıdır. Rusya'nın başlangıçta sadece Batı'ya yönelmeyi tercih etmesinin bir sonucu olarak, kendi yakın çevresi olan bu bölgeye ilgisiz kaldığını düşünen Avrasyacılar, bu durumun ülkenin güneyinde bir güvenlik boşluğu oluşmasına neden olduğunu ileri sürmektedir. Ulusal çıkarların

⁶⁸ Dugin, a.g.y., 2003, s. 73-80; 169-186.

yoğun oldu bu bölgeyi ihmal etmek, Rusya için stratejik açıdan büyük bir hata olmuştur.⁶⁹ Kaya'nın ifade ettiği üzere, Rusya'nın 1993 yılında kabul etmiş olduğu "yakın çevre" doktrini de aslında bu anlayışın bir ürünüdür.⁷⁰ Tezin Rusya'nın Orta Asya enerji politikalarının incelendiği bölümünde detayları aktarılacağı üzere, Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın Orta Asya üzerine geliştirdiği askeri ve siyasi angajman hamleleri de yukarıda aktarılan düşünce temelinde ortaya konulmuştur.

Dugin'in, Orta Asya hususunda ortaya koyduğu genel jeopolitik vizyonla birlikte, Avrasya ve Orta Asya enerji kaynakları hakkında da önemli varsayımları bulunmaktadır. Dugin'e göre, Kara Uygarlığı (Avrasyalılık) ve Deniz Uygarlığı (Atlantiklilik) arasındaki jeopolitik mücadelenin önemli unsurlarından bir tanesi de doğrudan doğruya doğal kaynaklardır. Dugin'e göre, Avrasyacılığın doğal kaynaklara yaklaşımı, kıtanın en geniş alanında kaynakları çıkarma ve işleme sistemini uyumlu hale getirmeye dayanmaktadır. Bu durum, nakliye şebekelerinin durumunu, gaz ve petrol boru hatlarının yerleşimini, işleme merkezlerinin şeklini ve ikincil ürünlerin ulaşım yöntemlerine dair talepleri belirler. Avrasyacılık projesine göre tek tek maden yatakları ve bunların nakliyesi kıtanın iç bölgeleriyle bağlantılı olmalıdır. Bunu dikkate aldığımızda görülecektir ki, Rus, Orta Asya ve Kafkasya gaz ve petrol boru hatlarının kıtasal şebekeyle Avrupa'ya (ve Pasifik Okyanusu bölgesine) bağlanmasının jeopolitik güvenliği kendiliğinden önemli hale gelmektedir. Avrasya kaynaklarının kıtanın merkezinde toplanması, Avrasyanın genel jeopolitik potansiyelini güçlendirecektir. Bu bağlamda Rusya, jeopolitik olarak Kalpgah'la hemen hemen aynı ülke

⁶⁹ Sezgin Kaya, "Sovyet Sonrası Dönem Rus Dış Politikasında Avrasyacılığın Etkisi", **Avrasya ve Avrasyacılık**, (ed.) Ömer Göksel İşyar, Bursa, Dora Yayınları, 2. Baskı, 2013, s.161'ten Nurşin Ateşoğlu Güney, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı", **Türkiye'nin Komşuları**, (ed.) Mustafa Türkeş ve İlhan Uzel, Ankara, İmge Kitapevi, 2000, s. 335; Ömer Göksel İşyar, "Gelenekçi Rus Klasik Avrasyacı Düşüncesinin Gelişimi ve Temel İlkeleri", **Doğu-Batı**, Yıl 7, Sayı 25, 2003-04, s. 209.

⁷⁰ A.g.y.

olduğundan kendi maden yataklarını geliştirmeli, kendi teknolojilerini uygulamalı, sınırlarına yakın BDT ülkelerindeki ve hatta uzakta bulunan Asya ve Yakın Doğu ülkelerindeki maden yataklarına ilişkin faaliyetlerini güçlendirmelidir. Ayrıca, Avrasya ulaşım ağının geliştirilmesinin özel bir önemi vardır. Avrasya maden yataklarının ve onların nakliyesi için karayollarının geliştirilmesi, Avrupa için hayati önemdedir. Hem Rusya hem de AB, Avrupa'dan İran'a ve Orta Asya'ya kadar uzanan sahil bölgesinde kaynak ve enerji politikasının reorganizasyonuna muhtaçtır. Bugünkü Rusya, bu alanda özel bir stratejinin gerçekleştirilebilmesi için ekonomik olanaklara sahip değildir. Öte yandan Rusya ciddi bir lojistik potansiyele sahiptir. Avrupa ile Japonya'nın durumlarıysa tam tersidir. Doğal kaynaklar, coğrafi alan ve siyasi manevra özgürlüğü konusunda eksileri vardır, ancak finansman-yatırımcılık konusunda tam kapasiteye sahiptirler. Bu kapsamda, Avrasya Kıtası'nın muhtelif bölgelerinin karşılıklı bağımlılığı hesaba katılırsa, Avrasyacılık projesi gerçekçi bir görünüm almaktadır.⁷¹ Dugin'in söz konusu yaklaşımından anlaşılacağı üzere, Avrasya imparatorluğu bünyesinde bölgede yer alan kaynakların Rusya öncülüğünde merkezileştirilmesi ve bölge kaynaklarının üretim/taşıma/pazarlama aşamalarının kontrol edilmesi ve kaynakların Rusya denetiminde Avrupa ile Asya kıtasına aktarılması Avrasyacı jeopolitiğin temel hedeflerindedir. Söz konusu yaklaşım, tezin Rusya'nın Orta Asya enerji politikalarına dair bölümünde ifade olunacağı üzere, Rusya'nın günümüz dış politikasında doğrudan gözlemlenmektedir.

Dugin'in Avrasyacılık yaklaşımını özetlemek gerekirse, Dugin, Yeni Avrasyacılık kuramı kapsamında, Sovyetler Birliği sonrası dönemde kıtada doğan boşluğu yeni kurulacak İmparatorluk ile doldurmayı öngörmekte, bu imparatorluğun temel düşmanının ise Atlantikçilik olacağını ifade etmektedir. Dugin'e göre Avrasyacılık ve Atlantikçilik arasındaki jeopolitik

⁷¹ Dugin, a.g.y., 2017, s. 194-202.

mücadele, kara ve deniz güçleri arasındaki tarihsel mücadeledir. Dugin Avrasya İmparatorluğu'nun kurucu unsuru olarak gördüğü Rusya'nın Almanya, Japonya ve İran'la geliştireceği ittifak ilişkisine özel önem atfederek, bu ittifakın ABD'nin temsil ettiği Atlantikçilik jeopolitik akımına karşı güçlü bir set oluşturacağını düşünmektedir. Dugin, Orta Asya ve bölge enerji kaynakları hususunda da Avrasyacılık yaklaşımı temelinde analizler geliştirmiştir. Dugin'e göre, Orta Asya coğrafyası Avrasyacı kıtanın güney kanadını oluşturmakta, Atlantikçilikle mücadelede önemli bir müttefik bölge olarak görülmektedir. Dugin, Rusya ve Orta Asya enerji kaynaklarını üzerinde yaşanan mücadeleyi ise jeopolitiğin temel alanlarından biri olarak görmekte, bölge kaynakları üzerinde Avrasyacı denetimi kurulmasını son derece önemli bulmaktadır. Kurulacak denetim ile Yeni İmparatorluğun müttefikleri olan ve bölge enerji kaynaklarına yoğun bir şekilde ihtiyaç duyan Avrupa ve Japonya ile ittifak ilişkisinin geliştirileceğini ileri sürmektedir.

Dugin Avrasyacılığı dışında Rusya'da tüm Rusları bir araya getirmeyi hedefleyen ve Avrasya coğrafyasında tekrardan Sovyetler Birliği tarzında bir imparatorluk/devlet kurulmasını hedefleyen radikal jeopolitik görüşler de bulunmaktadır. Söz konusu görüşleri benimseyen siyasiler ve teorisyenler, Avrasya coğrafyasında ırksal olarak Rus ve Slav üstünlüğünün tekrardan tesis edilmesinden Avrasya coğrafyasında ülkelerin tekrardan egemenlik altına alınmasına uzanan farklı boyutlarda milliyetçi jeopolitik retorik geliştirmektedir.⁷²

Sonuç olarak, siyasi, tarihsel, ekonomik ve kültürel olarak Orta Asya ve Kafkasya bölgesinin yakın çevresi olduğunu ileri süren Rus jeopolitikçiler bu bölge üzerinde Rusya'nın hakimiyetini tekrardan kurmak üzere güçlü tarihsel arka plana sahip Yeni-Avrasyacı teorileri

⁷² Rusya'daki yayılcı ve milliyetçi jeopolitik akımlar hakkında detaylı bilgi için bkz: Cafersoy, **a.g.y.**, s. 89-94 ve İşyar, **a.g.y.**, s. 107-128.

geliştirmiştir. Avrasyacı teoriler temel Rusya'nın tekrardan dünya gücü olması için Orta Asya ve Avrasya coğrafyası üzerinde yeni hedefler belirlemekte ve yeni haritaları ortaya koymaktadır.

Orta Asya üzerinde modern jeopolitik teorilerden ikincisi ise ABD'li siyasetçi ve jeopolitikçi Zbigniew Brzezinski tarafından geliştirilmiştir. Brzezinski, ABD'nin Avrasya üzerinde hegemon bir güç olması ve dünya politikasını şekillendirmesi temelinde “Yeni Dünya Düzeni” arayışları içerisinde argümanlarını geliştirmiştir. Mackinder'in Avro-Asya dediği Avrasya, Brzezinski tarafından “Büyük Satranç Tahtası” olarak tanımlanmakta ve Soğuk Savaş sonrası ABD'nin hak ettiği ödül olduğu iddia edilmektedir.⁷³ Brzezinski, 1998 yılında yayınladığı Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklikleri (*The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives*) adlı eserinde ve 1997 yılında kaleme aldığı “Avrasya İçin Jeostrateji (*A Geostrategy for Eurasia*)” adlı makalesinde Avrasya coğrafyasına yönelik yeni jeopolitik varsayımlarını ortaya koymuştur. Brzezinski tarafından Avrasya coğrafyasına atfedilen önemin anlaşılabilmesi için öncelikle bu kitap ve makalede Avrasya'nın nasıl anlamlandırıldığına bakmak gerekmektedir.

Brzezinski makalesinde Avrasya coğrafyasına ilişkin olarak şu ifadelerde bulunmaktadır:

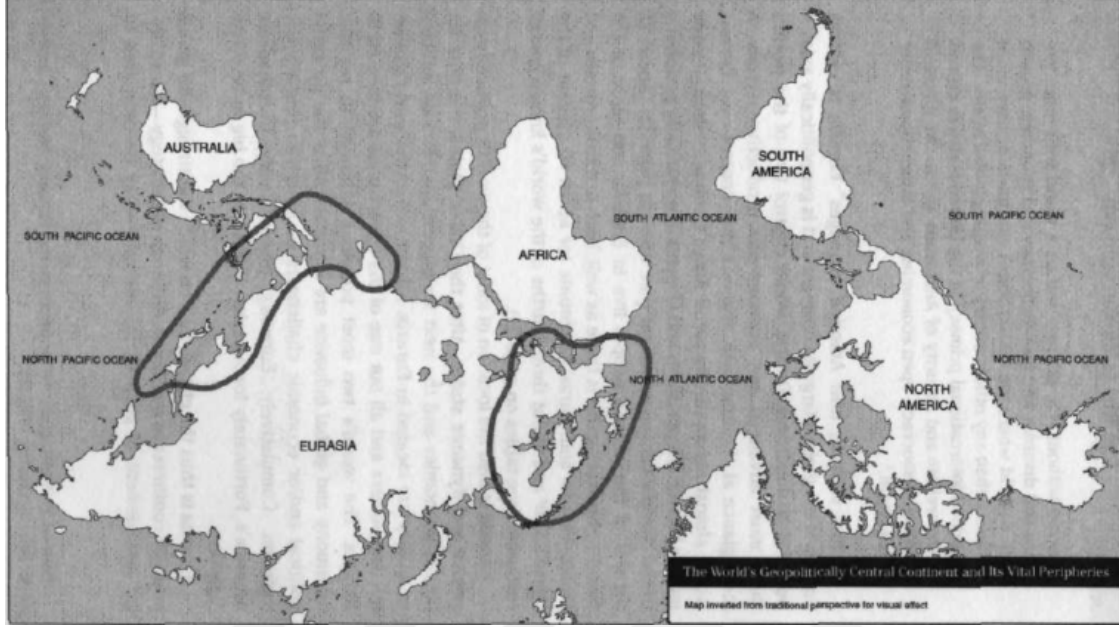
“Soğuk Savaş sonrası uluslararası ortamda ABD tek hegemon güç olarak ortaya çıkmıştır. ABD'nin bu durumu Avrasya'ya ilişkin kapsamlı ve entegre bir politika benimsemesini zorunlu kılmaktadır. Avrasya dünyanın siyasi olarak en çekişmeli ve dinamik devletlerine ev sahibidir. Küresel güç arayanlar tarihsel olarak Avrasya coğrafyasında kök salmıştır. ABD'nin küresel üstünlüğüne karşı koyabilme potansiyeli olan Çin ve Hindistan gibi siyasi ve ekonomik güçler Avrasya bölgesindedir. Dünya ekonomisinin, enerji kaynaklarının ve askeri güçlerinin büyük bir kısmı yine bu bölgede yoğunlaşmıştır. Avrasya'nın potansiyeli Amerika'nın potansiyelini gölgelemektedir. Avrasya'yı kontrol edecek küresel güç Batı Avrupa, Doğu Asya, Orta Doğu ve Afrika üzerinde de kontrolünü sağlayacaktır. Avrasya artık belirleyici jeopolitik satranç tahtası olarak görev yapmaktadır. Avrasya'daki güç dağılımındaki bir değişim Amerika'nın küresel üstünlüğüne doğrudan etkide bulunacaktır.”⁷⁴

⁷³ Tezkan, a.g.y., s. 17.

⁷⁴ Zbigniew Brzezinski, “A Geostrategy for Eurasia”, **Foreign Affairs**, Vol. 76, No. 5, 1997, s. 50-51.

Brzezinski Büyük Satranç Tahtası kitabında ise ABD için Avrasya coğrafyasının **(Harita-4)** jeopolitik bir ödöl olduğunu, son bin yılın yarısında, dünya politikasının, bölgesel egemenlik elde etmek ve küresel güce erişmek için mücadele sergileyen Avrasyalı güçler ve halklar tarafından domine edildiğini, şu anda Avrasya coğrafyasında Avrasyalı olmayan bir gücün rakipsiz durumda bulunduğunu, Amerika'nın küresel üstünlüğünün ne kadar ve ne ölçüde Avrasya kıtasında üstünlüğünü koruyacağına bağlı olacağını, bu kapsamda ABD'nin Avrasya'yı nasıl yöneteceği kritik önem taşıdığını ifade etmiştir. Ayrıca, Avrasya'nın, yeryüzünün en geniş kıtası ve jeopolitik olarak eksenini olduğunu, Avrasya'ya egemen olan gücün dünyanın en üretken bölgelerinden birini de kontrolü altına alacağını, dünya nüfusunun yaklaşık %75'inin Avrasya coğrafyasında yaşadığını ve dünyanın fiziki zenginliklerinin büyük bir kısmı bu kıtada yer aldığını, yine bu kıtanın dünya GDP'sinin %60'ına ve dünya enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahip olduğunu belirten Brzezinski, Avrasya'da dünyanın siyasi olarak en saldırgan ve dinamik devletlerinin bulunduğunu, ABD'den sonra, dünyanın en büyük 6 ekonomisinin ve askeri silahlanma bağlamında en çok harcama yapan en büyük 6 ülkenin bu coğrafyada yer aldığını, Amerika'nın üstünlüğüne karşı siyasi ve/veya ekonomik olarak meydan okuma potansiyeli taşıyabilecek tüm aktörlerin Avrasyalı olduğunu, kümülatif olarak, Avrasya'nın güçlerinin Amerika'nın gücünü aştığını, bu yüzden Avrasya'nın küresel üstünlük için mücadelenin sürdüğü bir satranç tahtası olduğunu vurgulamıştır. Brzezinski, Avrasya'daki küresel güçlere ilişkin olarak ise, halihazırdaki küresel ortamda, Avrasya'nın siyasi haritasında, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını etkileyebilecek beş jeostratejik oyuncunun ve coğrafi açıdan önem taşıyan beş jeopolitik mihver(pivot) ülkenin bulunduğunu; Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'ın jeopolitik oyuncu konumundayken, Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore,

Türkiye ve İran jeopolitik mihver ülke olduklarını, Birleşik Krallık, Japonya ve Endonezya'nın ise jeostratejik oyuncu olmamakla birlikte önemli ülkelerden olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵

Harita-4: Dünya'nın Jeopolitik olarak Merkezi Kıtası ve Kıta'nın En Elzem Çevre Bölgeleri
Kaynak: Brzezinski, a.g.y., 1998, s. 32.

Söz konusu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, dünyanın merkezi olarak kabul edilen Avrasya, Brzezinski'ye göre artık fiilen Avrasya dışındaki süper güçlerin etkisi altına girmiştir. ABD, Avrasya'da hiçbir büyük devletin güç kazanmasına olanak tanımamak ve aynı düzeyde bulunan birkaç güç merkezi arasında manevralar yapmak zorundadır. Atlantikçiler ve Karasalcılar arasında Avrasya'ya hakim olma mücadelesi 21. yüzyılda dünyanın en önemli jeopolitik meselesi olacaktır. Brzezinski, ABD'nin ve Batı Avrupa ülkelerinin karasal Avrasya'da uzun süreli jeostratejiler uygulaması ve etkili programlar geliştirmesi gerektiğini söylemektedir. Brzezinski, Post-Sovyet coğrafyasında Ukrayna'ya, Azerbaycan'a, Özbekistan'a ve Kazakistan'a özel bir önem verilmesi gerektiğini, bu ülkelerin Doğu ile Batı

⁷⁵ Zbigniew Brzezinski, **The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives**, 1. ed., New York, Basic Books, 1998, s. 30-31; 40-41.

arasında gelecek ilişkilerin alternatif güzergahları olduğunu, ABD'nin bu ülkelerle işbirliği yapması gerektiğini öne sürmektedir.⁷⁶

Brzezinski, ABD'nin küresel hegemonyasını sürdürmesi için Avrasya satranç tahtasında üstünlüğünü sağlaması gerektiği düşüncesindedir. Bu kapsamda, Rusya'nın yakın coğrafyasında tekrardan stratejik kontrolü elde etmesinin ve Rusya'nın Çin ve İran'la Amerikan karşıtı bir koalisyon içine girmesinin engellemesi ABD'nin Avrasya'daki temel hedeflerindendir.⁷⁷Brzezinski, Avrasya'da ABD karşıtı koalisyonların ortaya çıkmasını büyük bir engel olarak görmektedir. Özellikle Çin, Rusya ve İran arasında yapılacak bir ittifakı ABD'nin Avrasya politikasının çok büyük engellerle karşılaşması ve Amerikan stratejik çıkarlarının bozulması sürecinin başlangıcı olarak değerlendirmiş, olası koalisyonu önlemek adına ABD'nin bu ülkelerle ikili stratejik işbirliği projeleri geliştirmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Brzezinski, Avrasya coğrafyasında ABD'nin, hiçbir devletin kendi başına egemenliğe sahip olamayacağı, özellikle AB ve ABD'nin bölgeye mal, teknolojik ve ekonomik açılardan serbest giriş olanağına sahip bulunacağı, jeopolitik çoğulculuğun, serbest ulaşım koridorlarının ve bu arada petrol ve doğalgaz hatlarının, Hazar havzasını ve Orta Asya'yı dünya pazarına birleştiren yolların ve diğer ulaşım araçlarının kurularak geliştirileceği bir ortam hazırlaması gerektiğini savunmuştur. Bu açıdan Brzezinski Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan ve Ukrayna'nın özellikle dikkate alınması gerektiği kanısındadır.⁷⁸

Brzezinski, Orta Asya'da uzun dönemli uluslararası yatırımlar yapılmasının bu bölgedeki yeni bağımsız devletlerin bağımsızlıklarını pekiştireceğini ve aynı zamanda Rusya'nın demokratikleşmesine de katkıda bulunacağını ileri sürmektedir. Bölgedeki yer altı

⁷⁶ Hasanov, **a.g.y.**, s. 119.

⁷⁷ Cohen, **a.g.y.**, s. 32.

⁷⁸ Hasanov, **a.g.y.**, s. 120-121.

kaynaklarının kullanılmasının, bölgesel refah ve istikrarı artıracaklarını, Balkan tipi çatışmaların önüne geçeceğini ileri süren Brzezinski, bölgesel liderlerin ekonomik olarak güçlenerek Rusya'dan daha az korku duymaya başlayacaklarını ifade etmektedir.⁷⁹ Brzezinski ayrıca Orta Asya ve Hazar bölgesi enerji kaynaklarının büyük bir potansiyel taşıdığını, yeni kurulan devletlerin zengin kaynakları kontrol ettiğini, bu kaynakların Kuveyt, Meksika Körfezi ve Kuzey Denizi'ndeki kaynakların boyutunu aştığını vurgulamıştır.⁸⁰

Brzezinski, 2012 yılında yayınladığı makalesinde ise ABD'nin önümüzdeki dönemde karşılaşacağı en önemli meydan okumanın kendisini yenilemek olduğunu, bunu yapmak için ise ABD'nin Kuzey Amerika, Avrupa ve Avrasya'yı kapsayacak şekilde (Rusya ve Türkiye'yi içeren ve Japonya ve Güney Kore'ye uzanan) daha geniş bir Batı'yı desteklemesi gerektiğini ve Çin'in Doğu'da yükselen dünya statüsünü dengeleyici politikalar benimsemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Brzezinski ayrıca, Avrasya'nın doğusu ve batısında ABD'nin çifte rol oynamasının elzem olduğunu, ABD'nin Avrasya'nın batısında daha geniş ve kapsamlı bir birliği savunması ve garanti etmesi gerekirken, doğusunda ise bu bölgedeki Büyük Güçler arasında dengeleyici ve uzlaştırıcı bir rol oynaması gerektiğini ifade etmektedir.⁸¹

Görüleceği üzere, Brzezinski tarafından geliştirilen jeopolitik strateji temel olarak ABD'nin Avrasya coğrafyasında egemenliğinin kurumsallaştırması hedefi taşımaktadır. Brzezinski, Avrasya coğrafyasını Yeni Dünya Düzeni içerisinde merkezi konuma koymakta ve bu bölgenin sahip olduğu ekonomik potansiyel ile dünya politikasını şekillendirecek unsurlar taşıdığını düşünmektedir. Brzezinski'ye göre ekonomik, askeri ve siyasi ilişkileri bakımından

⁷⁹ Brzezinski, **a.g.y.**, 1997, s. 57.

⁸⁰ Brzezinski, **a.g.y.**, 1998, s. 93, 125.

⁸¹ Zbigniew Brzezinski, "Balancing the East, Upgrading the West: U.S. Grand Strategy in an Age of Upheaval", **Foreign Affairs**, Vol. 91, No. 1, January/February 2012, s. 97-98.

ABD'nin küresel gücüne meydan okuma potansiyeli olan bölgede ABD mutlak suretle dengeleyici ve kapsayıcı politikalar izlemek zorundadır. Aksi takdirde ABD'nin küresel gücü Çin ve Hindistan gibi Avrasya'nın yükselen güçlerine kayacaktır.

Ç. ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR VE ENERJİ KAYNAKLARININ ROLÜ

Orta Asya'yı inceleme konusu yapan klasik ve modern jeopolitik teorilerden görüleceği üzere, Orta Asya jeopolitiğini belirleyen temel unsurlar siyasi/ekonomik/sosyo-kültürel boyutlar barındırmaktadır. Klasik teoriler Orta Asya'nın karasal alanlarının sunduğu avantajlara ve dezavantajlara odaklanırken, modern teoriler ise daha çok bölgenin sahip olduğu ekonomik potansiyel ile tarihsel geçmiş ve sosyo/kültürel yapılarını temel almaktadır. Modern jeopolitikte Orta Asya coğrafyasının önemi, Sovyetler Birliği'nin bölgeden çekilmesiyle yoğunluk kazanmış durumdadır. Sovyetler Birliği'nin bölgeden çekilmesiyle başlayan dönemde, Büyük Güçler politikasında Orta Asya, başta sahip olduğu yer altı kaynakları olmak üzere, beşeri özellikleriyle önem arz etmektedir. Orta Asya'yı inceleyen klasik ve modern teorileri göz önünde bulundurarak, modern dönemde Orta Asya'nın jeopolitiğini belirleyen unsurları üç başlık altında incelememiz mümkündür: Siyasi, beşeri ve ekonomik.

Orta Asya jeopolitiğini belirleyen unsurlardan ilki bölgenin siyasi ve beşeri yapısı üzerinedir. Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan (1922) yıkılışına (1991) kadar geçen yaklaşık 70 yıllık süre zarfında Orta Asya bölgesi Sovyetler Birliği toprağı olarak kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılışı, bölgede güç boşluğu doğurmuş ve bu durum bölge ülkeleri ile uzaktaki süper güç arasında güç temerküz etme yarışına dönmüştür.⁸² Sovyetler Birliği'nin

⁸² Gawdat Bahgat, *American Oil Diplomacy in the Persian Gulf and the Caspian Sea*, Florida, The University Press of Florida, 2003, s. 147.

dağılmasını izleyen süreç, Avrasya adı verilen coğrafyanın dünya tarafından fark edilmesini sağlayınca “jeopolitik” kavramı Rus ve Amerikan karar vericilerin dış politikadaki davranışlarına yön vermeye ve tekrar 19. yüzyıldaki çekiciliğine kavuşmaya başlamıştır.⁸³ Bu kapsamda, Sovyetler Birliği’nin dağılması bölgede jeopolitik çekişmelerin yeniden yoğunluk kazanmasına neden olmuş, bölgede bağımsızlığını kazanan yeni devletler, uluslararası sistemde oluşan güç boşluğu içerisinde konumlanmaya çalışmıştır. Bölgede ortaya çıkan yeni güç boşluğu durumu, Orta Asya jeopolitiğinin tekrardan tanımlanmasına yol açmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni jeopolitik ortamda, Orta Asya coğrafyasında siyasi açıdan bölge devletleri ve küresel güçler arasında yeni siyasi çekişmeler ve birliktelikler ortaya çıkmıştır. Bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında bölge devletleri karasal sınırlar bakımından iki süper (Rusya ve Çin) ve bir bölgesel güç (İran) tarafından çevrelenmiştir. Afganistan bölgesel istikrarsızlık yaratma potansiyeli bakımından tüm ülkeler tarafından güvenlik tehdidi olarak görülmektedir. Moskova’nın bölgede artan etkisini dengelenmek istenmesi, küresel olarak teröre karşı yürütülen savaş, Batılı devletlerin bölgeye yönelimini teşvik edici gelişmeler olmuştur.⁸⁴ Bu kapsamda, siyasi açıdan bölge üzerinde kurulacak denetim, Avrasya coğrafyasında güç temerküzünü pekiştirici bir unsur olarak görülmüştür.

Orta Asya jeopolitiğini etkileyen başka bir unsur ise bölge tarihinin getirdiği beşeri ilişkiler ağı ve bunun toplumsal yansımalarıdır. Orta Asya bölge ülkeleri, sosyo-ekonomik kalkınma düzeyleri, hammadde sağlayıcısı olarak dünya ekonomisindeki rolleri, dini, toplumsal, kültürel ve tarihi ortaklıkları, su kaynakları, enerji, taşımacılık ve ulaştırma alanlarında karşılıklı bağımlılıkları, dünya siyasetinin öznelere olarak benzer siyasi-stratejik koşullara sahip olmaları

⁸³ Arı, a.g.y, s. 208.

⁸⁴ Ariel Cohen, “Energy Security in the Caspian Basin”, **Energy Security Challenges for the 21st Century: A Reference Handbook**, (ed.) Luft Gal ve Anne Korin, ABC-CLIO Publishing, 2009, s. 109.

açısından aynı kategoride değerlendirilebilirler. Bölge ülkelerinin nüfusunun büyük çoğunluğu Türki halklardan müteşekkildir. Yine bölge halklarının büyük çoğunluğu İslam dinine mensuptur. Tarih boyunca Orta Asya halkları, birbiriyle yakın ilişkiler kurmuşlar ve belirli dönemlerde aynı territoryal-idari birimler altında yaşamışlardır.⁸⁵ Öte yandan, Orta Asya ülkeleri zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmakla birlikte pek çok ekonomik, siyasi bunalımı bir arada yaşamaktadır. Klare'ın da ifade ettiği üzere, bölge çekişmeli sınır sorunlarının bulunduğu, otoriter rejimlerin hüküm sürdüğü, ağır ekonomik eşitsizliklerin bulunduğu, sürüncemede kalmış tarihsel düşmanlıkların yer aldığı, etnik ve dini gerilimlere sahip çatışma doğurması muhtemel bölgelerdendir.⁸⁶ Sovyetler Birliği'nin Sosyalist Cumhuriyetlere attığı sınırlar ile bölgede yeni oluşan bağımsız devletlerin tarihi, kültürel, ekonomik ve siyasi geçmişleri paralellik göstermemektedir. Bu durum bağımsızlıkları sonrasında Orta Asya ülkeleri arasında etnik, dini ve kültürel açıdan sınır sorunlarıyla beslenen bir çatışma ortamının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu çatışmalar günümüzde radikal dinci hareketlerin ve terör faaliyetlerinin yoğunlaştığı başta Fergana Vadisi'nde olmak üzere tüm coğrafyada varlığını sürdürmekte, Orta Asya coğrafyasının kırılganlığını artırmaktadır. Bölgeye ilişkin siyasi-ekonomik-kültürel gerilimler, bölge kaynaklarının verimli kullanılmasını olumsuz yönde etkide bulunmakta, istikrarsız bir enerji ilişkileri ağının bölgede hüküm sürmesine neden olmakta ve bölgede aktörlerin jeopolitik tutumlarını yakından etkilemektedir.

Siyasi ve beşeri boyutları bulunmakla birlikte, modern dönemde Orta Asya jeopolitiğini belirleyen asıl unsur ise ekonomiktir. Ekonomik unsur ise iki temel boyutu içermektedir: Orta Asya'nın doğu ile batı arasında transit konumu ve bölgede yer alan enerji kaynakları. Zengin

⁸⁵ Amanov, a.g.y., s. 66.

⁸⁶ Michael T. Klare, **Kaynak Savaşları: Küresel Çatışmanın Yeni Alanları**, Çev. Özge İnciler, İstanbul, Devin Yayıncılık, 2004, s. 135, 141-145.

doğal kaynaklara ve buna bağlı olarak güçlü ekonomik potansiyele sahip olan Orta Asya ve Hazar bölgesi ülkeleri, batının en gelişmiş bölgelerini ve doğunun en uç noktalarını birbirine bağlayan geçiş koridoru niteliğinde olan coğrafyası ile de jeopolitik açıdan büyük önem arz etmektedir.⁸⁷ Bu bölge kıtanın bütün istikametlerindeki iç bağlantıların kavşak noktasını teşkil etmektedir. Türkistan ortalarından Doğu Türkistan’a doğru olan Tanrı, Altay ve Sayan dağları bölgenin merkez ve doğusunun omurgasını oluşturmaktadır. Türkistan’ı aşmadan Asya’yı içerden, bir boydan bir boya kat etmek mümkün değildir.⁸⁸ Ancak, bölgenin bu transit konumu çeşitli hassasiyetleri de beraberinde getirmektedir. Bölgenin önündeki en önemli engel, serbest ve engelsiz bir erişimin-ulaşımın sağlanmasındaki güçlülüdür.⁸⁹ Bu kapsamda, Orta Asya’nın geniş toprakları, Doğu ile Batı arasında ticaret güzergahını oluşturması özelliğiyle Orta Asya jeopolitiğini etkileyen önemli bir unsurdur. Günümüzde Çin tarafından geliştirilen İpek Yolu Projesi ve Rusya tarafından benimsemiş Avrasya Ekonomik Topluluğu Projesi, bu jeopolitik özelliğin bir sonucudur.

Modern jeopolitikte, Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya jeopolitiğinin şekillenmesinde asıl etki eden unsur ise Hazar bölgesi ve çevresinde yer alan zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarıdır. Bölge devletlerinden özellikle Kazakistan ve Türkmenistan’da bulunan zengin petrol ve doğalgaz kaynakları bölge üzerinde yeni jeopolitik ve jeostratejik çekişmelere neden olmaktadır. Bölge kaynaklarına egemen olmak ve bu kaynakları araması/üretimi/pazarlanması/taşınması aşamalarında hakimiyet kurmak isteyen Büyük Güçler, Orta Asya coğrafyasında büyük bir yarış içerisinde.

⁸⁷ İsmail Hakkı İçcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler**, C.1, S. 2, Yaz 2004, s. 48.

⁸⁸ Yüce, **a.g.y.**, s. 39.

⁸⁹ Amanov, **a.g.y.**, s. 71.

Hazar Denizi ve çevresinde yer alan kaynaklarının Kuzey Denizi'ndeki kaynaklara yakın rakamlarda olduğu akademik ve siyasi kesimlerce ileri sürülmektedir.⁹⁰ Güncel raporlar incelendiğinde Hazar Denizi'ni çevreleyen Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan'ın sahip olduğu toplam petrol rezervlerinin ABD'nin sahip olduğu rezervlere yakın olduğu görülmektedir. Gaz rezervleri bakımından ise özellikle Türkmenistan'da gerçekleştirilen keşifler sonrası, Hazar Denizi çevresinde yer alan Orta Asya ülkelerin doğalgaz rezervlerinin ABD'nin sahip olduğu doğalgaz kaynaklardan iki kat daha fazla olduğu, bu bölgenin Katar'ın sahip olduğu kadar doğalgaz rezervine sahip olduğu görülmektedir.⁹¹ Klare, Hazar Havzası'nın muazzam miktarlarda doğalgazla birlikte dünyanın en büyük ikinci ya da üçüncü petrol rezervlerini barındırdığını ifade etmektedir.⁹²

Hazar bölgesi, bölge kaynaklarının dünya petrol ve doğalgaz üretimine ve küresel hidrokarbon kaynaklarının çeşitlendirilmesine ciddi bir şekilde katkı sunabilecek olması ile Basra Körfezi'ne olan küresel bağımlılığı azaltabilecek potansiyel taşıması nedeniyle, başta ABD olmak üzere ve diğer enerji tüketen ülkeler için özel önem taşımaktadır.⁹³ Sarah L. O'Hara, ünlü klasik jeopolitikçilerden Mackinder'ın Orta Asya jeopolitiğine ilişkin ifadesini Hazar kaynaklarına uyarlayarak şu şekilde ifade etmektedir: "Her kim ihracat rotalarını kontrol ederse, petrol ve doğalgazı kontrol eder; kim petrol ve doğalgazı kontrol ederse, Kalpgaha hükmeder."⁹⁴ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, modern jeopolitikte enerji kaynaklarının kontrolü Avrasya coğrafyasının kontrolü anlamı taşımaktadır. Bunun yanı sıra, Hazar petrolleri, bölge devletlerinin ekonomik düzeyinin geliştirilmesi, ülkelerin istikrarının sağlanması bakımından da önem taşımaktadır. Bölge ülkelerinin ekonomilerin gelişmeye başladığı

⁹⁰ O'Hara, **a.g.y.**, s. 138.

⁹¹ Detaylı bilgi için bkz: BP Statistical Review of World Energy-June 2016, **a.g.y.**, s. 6, 20.

⁹² Klare, **a.g.y.**, 2004, s. 113

⁹³ Bahgat, **a.g.y.**, 2003, s. 140.

⁹⁴ O'Hara, **a.g.y.**, s. 148.

1990'arın ikinci yarısından itibaren bölge kaynaklarının ekonomik gelişme modeli üzerindeki önemi anlaşılmıştır. Sovyet tarzı ekonomik modelden kapitalist sisteme geçiş yapmaya çalışan Orta Asya devletleri ekonomik kalkınmalarını sağlamak için bölge kaynaklarını temel itici güç olarak görmektedir.

Hazar bölgesinin ve özellikle Kazakistan ve Türkmenistan'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri uluslararası enerji ilişkilerinde oyun kurucu roledir. Soğuk Savaş sonrası gelişen yeni dönem içerisinde Hazar Denizi ve çevresinde yer alan petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinde mücadele uluslararası literatüre “Yeni Büyük Oyun”⁹⁵ olarak geçmiştir. Bölge zengin enerji kaynakları ile büyük petrol oyununun yeni coğrafi mekanı niteliğini kazanmıştır. ⁹⁶ Yeni Büyük Oyun'da, Hazar bölgesi ve çevresinde yer alan petrol kaynaklarının üretimi, pazarlaması ve dağıtımı üzerinde, Büyük Güçler arasında mücadele sergilenmektedir. Yaşanan çekişmede ana aktörler ise “Büyük Güçler (Great Powers)” diye edilen ülkeler (ABD, Rusya, Çin, AB) ve bu ülkelere ait petrol ile doğalgaz şirketleridir. Ayrıca İran ve Türkiye gibi bölgesel ülkeler de Yeni Büyük Oyun'un oyuncularları arasındadır. Bölge kaynakları üzerinde jeostratejik ve jeopolitik hedefleri olan, dünya enerji ilişkilerinde Hazar kaynaklarını Orta Doğu kaynaklarına karşı ikinci bir arz merkezi olarak gören Büyük Güçler, kendi ülkeleri menşeli olmakla birlikte çok uluslu petrol şirketleri marifetiyle bölgede imtiyazlar elde etmeye çalışmakta, dünya enerji ilişkilerinde egemen aktör olmak istemektedir.

⁹⁵ Yeni Büyük Oyun (*the New Great Game*) hakkında bkz: Lutz Klevean, **Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol**, İstanbul, Everest Yayınları, 2006; Ahmed Raşid, **Taliban : İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun**, İstanbul, Everest Yayınları, 2001; Dieter Dettke (ed.), **A Great Game No More : Oil, Gas and Stability in the Caspian Sea Region**, Washington, Friedrich-Ebert-Stiftung, 1999; Andrew I Killgore, “The Great Caspian Sea Oil Pipeline Game”, **Washington Report on Middle East Affairs**, Vol. 20, No. 4, 2001, s. 29-30.; Fang Bay, “The Great Energy Game.” **U.S. News & World Report**, Vol. 141, No. 9, 2006, s. 60-62. ; Rajan Menon, “The New Great Game in Central Asia”, **Survival**, Vol. 45, No. 2, 2003, s. 187–204; Fatima Qamar ve Sumera Zafar, “New Great Game : Players, Interests, Strategies and Central.” **South Asian Studies**, Vol. 29, No. 2, 2014, s. 627–655; Peter Kurecic, “The New Great Game: Rivalry of Geostrategies and Geoeconomies in Central Asia.” **Hrvatski Geografski Glasnik**, Vol. 48, 2010, s. 21–48.

⁹⁶ Yüce, a.g.y., s. 184.

Orta Asya coğrafyasında bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarına egemen olmak isteyen Büyük Güçlerin bölgeye yönelik politikalarını incelemeye geçmeden önce, bölge kaynaklarına ilişkin temel verilerin ele alınmasında fayda görülmektedir. Bu kapsamda bir sonraki başlıkta, bölgede hangi ülkelerde, ne miktarlarda petrol ve doğalgaz bulunduğu, bu kaynakların üretim/tüketim ve ticareti rakamları ele alınacaktır. Söz konusu veriler, tezin ikinci ve üçüncü bölümünde aktarılabacak olan Büyük Güçlerin (ABD, AB, Rusya ve Çin) bölgeye yönelik politikalarının anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

D. ORTA ASYA ÜLKELERİNDE PETROL VE DOĞALGAZ KAYNAKLARININ DAĞILIMI, ÜRETİMİ/TÜKETİMİ VE TİCARETİ

Hazar bölgesinin petrol ve gaz endüstrisiyle tanışması yeni bir olgu olmamakla birlikte, bölge kaynaklarının dünya piyasasına çıkması daha geç bir tarihte olmuştur. Hazar'da özellikle Azerbaycan'da 19. yüzyılda üretim gerçekleştirilmiştir. 1900'lerin başlarında dünya petrolünün yarısı Bakü'de üretilmiş, Nobel Kardeşler, Rothschild Ailesi ve Royal Dutch/Shell şirketi bölgede petrol üretimi gerçekleştirmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sırasında bölgeyi ele geçirmek isteyen Alman güçlerinin temel motivasyonlarından biri Bakü petrolü olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nde yeni üretim bölgelerinin (Volga ve Ural bölgesi) ortaya çıkarılması, Hazar bölgesine atfedilen önemin azalmasına neden olmuştur.⁹⁷

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise Hazar bölgesi, dış yatırımlara açılarak dünya enerji politikalarında küresel bir aktör konumuna yükselmiştir. Ancak bölge kaynaklarının

⁹⁷ Bahgat, a.g.y, 2003, s. 140.

geliştirilmesi ve dış pazarlara sunulması teknik ve ekonomik/siyasi eksiklikler nedeniyle hemen gerçekleşmemiştir. 1991'den önce sadece iki devlete (SSCB ve İran) ait olan Hazar'a, günümüzde beş bağımsız devletin (Kazakistan, Rusya, İran, Türkmenistan, Azerbaycan) sınırı bulunmaktadır. Hazar bölgesindeki mevcut devletlerin, Hazar'ın statüsü ve var olan enerji kaynaklarının üretimi, kullanımı, pazarlanması ile petrol boru hatları gibi sorunlar üzerinde başlangıçta ortak karara varamamaları, petrolün dünya piyasasına çıkmasını engelleyerek geciktirmiştir.⁹⁸ Ayrıca, bölgede yer alan kaynaklarının doğru bir hesaplamasının yapılamaması, bölgesel ve küresel aktörler arasındaki siyasi çekişmeler, iç etnik çatışmalar da bölge kaynaklarının uluslararası piyasalara sunulmasını geciktiren unsurlar olmuştur.⁹⁹

Bölge kaynaklarının geliştirilmeye başlanması özellikle 1990'ların ikinci yarısıyla birlikte Batılı sermayenin bölgeye yoğun petrol yatırımları yapmasıyla olmuştur. Daha önceki bölümlerde ifade edildiği üzere, 1990 sonrası dönemde Orta Asya jeopolitiğinde ortaya çıkan gelişmeler, bölgesel ve küresel güçlerin dikkatini bu bölgeye çekmiştir. Bölgenin sahip olduğu enerji potansiyelinin açığa çıkması, bölge kaynaklarının geliştirilmesine giden yolu açmıştır. 1990'lı yıllardan günümüze kadar yapılan, petrol sahaları aramaları, geliştirmeleri faaliyetleri ile Orta Asya coğrafyası önemli bir petrol/doğalgaz coğrafyası haline gelmiştir. Bu kapsamda, son yıllarda bölge ülkelerinde yapılan petrol ve doğalgaz üretimi/tüketimi ile bu ülkelerin petrol ticareti verileri ilerleyen başlıklarda ele alınacaktır.

⁹⁸ Asem Hekimoğlu, "Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları", **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, (ed.) Savaş Kafkasyalı, SFN Yayıncılık, 2012, s. 268.

⁹⁹ Bahgat(2003), **a.g.y.**, s. 143.

1. Petrol/Doğalgaz Rezerv ve Kaynaklarının Dağılımı

Orta Asya coğrafyası dünya petrol ve doğalgaz kaynakları içerisinde önemli bir potansiyel taşımaktadır. Bölgede yer alan kaynaklar pek çok uluslararası aktörün dikkatini bölgeye çekmekte, Orta Asya coğrafyasında uluslararası enerji mücadelesinin derinleşmesine neden olmaktadır. Orta Asya coğrafyasına bir bütün olarak baktığımızda özellikle Hazar Denizi ve çevresinde zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunduğu görülmektedir. Hazar coğrafyasına kıyısı bulunan iki Orta Asya ülkesi enerji alanında önde gelmektedir: Kazakistan ve Türkmenistan. Ayrıca Özbekistan'da da önemli miktarda petrol ve doğalgaz bulunmaktadır. Bölgede ayrıca yeni araştırmalar ve teknolojik imkanlarla yeni keşifler yapılmakta, var olan kaynaklardan daha yüksek miktarlarda üretim yapılmasına olanak sağlanmaktadır.

Orta Asya ve Hazar coğrafyasının sahip olduğu kaynaklara¹⁰⁰ baktığımızda şunları ifade etmemiz mümkündür: Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yayınlanan 2016 Dünya Enerji Görünümü raporuna göre dünya üzerinde petrol kaynakları 6.1 trilyon varil (yaklaşık 854 milyar ton), kanıtlanmış rezervler ise 1.7 trilyon varildir (yaklaşık 238 milyar ton). Bu kanıtlanmış rezervlerin yarıya yakını Orta Doğu coğrafyasında yer almaktadır. Dünya ispatlanmış petrol rezervleri içerisinde Doğu Avrupa ve Avrasya coğrafyasının payı ise 142

¹⁰⁰ Dünya petrol ve gaz kaynakları ve rezervlerine ilişkin değerlendirmelerin daha iyi anlaşılması için öncelikle kaynak ve rezerv arasındaki teknik farka değinmek gerekmektedir. Söz konusu terimler ölçüm ve değerlendirme modelleri temelinde çeşitli kuruluşlarca farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'na göre, rezervler, halihazırdaki teknolojik imkanlar ile ekonomik olarak elde edilebilir enerji kaynağı bölümüne verilen isimdir. Rezervlerin miktarı hidrokarbon fiyatlarına (üretim ve satış maliyetlerine) ve halihazırdaki teknolojiye bağlı olarak değişebilmektedir. Rezervler kendi içinde de belirlilik durumlarına göre kanıtlanmış ya da olası rezervler olarak sınıflandırılmaktadır. Örneğin, petrol fiyatları arttığında, daha önce ticari olarak değerlendirilemeyen bazı tespit edilmiş kaynaklar, olası rezerv kategorisi içine dahil olabilmektedir. Kaynaklar ise elde edilebilir ve elde edilemez; keşfedilmiş ve keşfedilmemiş kaynaklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel olarak kaynaklar eldeki teknoloji ve ekonomik koşullarla henüz üretime müsait olmayan; rezerv olarak sınıflandırılmamış tüm keşfedilmiş ve keşfedilmemiş enerji potansiyelini içermektedir. Özet olarak, kaynaklar keşfedilen ve keşfedilmemiş tüm kaynakları ifade etmek üzere kullanılırken; rezervler ise bu kaynaklar içerisinde mevcut teknoloji ve ekonomik hesaplamalar doğrultusunda elde edilebilir bulunan kaynakları belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz: **Resources to Reserves 2013**, International Energy Agency (I.E.A), Paris, 2013, s. 28-33.

milyar varildir(yaklaşık 19 milyar ton).¹⁰¹ BP tarafından yayınlanan Dünya Enerji İstatistikleri 2016 raporuna göre ise 2015 yılı sonu itibariyle kanıtlanmış toplam Avrupa ve Avrasya petrol rezervlerinin miktarı 155 milyar varil/21 milyar tondur.¹⁰² OPEC rakamlarına göre ise Doğu Avrupa ve Avrasya coğrafyasında 119 milyar varil/14 milyar ton petrol rezervi bulunmaktadır.¹⁰³ Doğu Avrupa ve Avrasya coğrafyasında petrol rezervleri bakımından önde gelen ülkeler Rusya, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'dır.

Rezerv dışında bölgede bulunan toplam kaynakları hesaba kattığımızda ise Orta Asya ve Kafkasya coğrafyası kaynaklarının dünya petrol kaynakları içerisinde önemli bir konumda olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bölgenin sahip olduğu kaynaklar, bölgedeki ispatlanmış rezervlerin ötesindedir. Bölgenin sahip olduğu kaynaklarla ilgili farklı rakamlar bulunmakla birlikte, Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre, bölgedeki toplam kaynakların 984 milyar varil (yaklaşık 137 milyar ton) olduğu raporlara yansımaktadır.¹⁰⁴ Bu rakam dünyanın sahip olduğu toplam petrol kaynaklarının %14.5'inin Avrasya coğrafyasında bulunduğuna işaret etmektedir. 1997 yılında Amerikan Kongresine sunulan raporda¹⁰⁵ ise Hazar bölgesinde 200 milyar varil (yaklaşık 28 milyar ton) petrolün bulunduğu ifade edilmiştir. Söz konusu rakam Kuzey Denizi'nde bulunan miktarın yaklaşık 10 katı ve Basra Körfezi'nin toplam rezervlerinin

¹⁰¹ **World Energy Outlook 2016**, International Energy Agency(I.E.A.), Paris, 2016, s. 128. Uluslararası Enerji Ajansı, Doğu Avrupa ve Avrasya coğrafyasına ilişkin hesaplamalarına şu ülkeleri dahil etmektedir: Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Gürcistan, Kazakistan, Kosova, Kırgızistan, Litvanya, Letonya, Moldova, Karadağ, Romanya, Rusya, Sırbistan, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan. İstatistiki nedenlerle bu bölge ayrıca Kıbrıs, Cebelitarık ve Malta'yı da kapsamaktadır.

(Not: Tezde yer alan verilere ait birimlerde uyum sağlanması için rakamlar arasındaki dönüşüm hesaplama modülü vasıtasıyla gerçekleştirilmiş. Hesaplama modülü için bkz: <https://www.unitjuggler.com/energy-conversion.html>).

¹⁰² BP Statistical Review of World Energy-June 2016, **a.g.y.**, s. 6.

¹⁰³ **OPEC Annual Statistical Bulletin-2016**, Organization of the Petroleum Exporting Countries, Vienna, 2016, s. 22

¹⁰⁴ World Energy Outlook 2016, **a.g.y.**, s. 128.

¹⁰⁵ "Caspian Region Energy Development Report", 8 Mayıs 1997, <https://www.congress.gov/congressional-record/1997/5/8/senate-section/article/S4207-1>, (07.06.2016).

üçte biri kadardır.¹⁰⁶ Kazakistan ve Azerbaycan'daki üst düzey yetkililer sahip oldukları doğal kaynaklar ile ülkelerini “ikinci bir Orta Doğu”, “ikinci bir Suudi Arabistan” ve “ikinci bir Kuveyt” olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁷

Orta Asya coğrafyasında petrol rezervlerine ilişkin istatistiklere **(Grafik-1)** baktığımızda ise şu verilere ulaşılmaktadır: Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında Hazar Denizi ve çevresinde zengin petrol ve doğalgaz rezervleri bulunmaktadır. Bölge ülkelerinden Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da petrol rezervleri bulunmaktadır. 1995 yılı itibariyle bölgede 7,3 milyar varil ispatlanmış petrol rezervi bulunmaktaydı. Yapılan yeni keşifler ve teknolojiye sağlanan imkanlarla rezerv miktarları zaman içerisinde artış göstermiştir. 2015 yılı sonu itibariyle Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da toplam 38,2 milyar varil/5,1 milyar ton ispatlanmış petrol rezervi bulunmaktadır. Geçtiğimiz 10 sene içerisinde bölgedeki rezerv miktarı yaklaşık 5 kat artış göstermiştir. Söz konusu rezervlerin dünya petrol rezervleri içerisindeki oranı %2,2'dir.¹⁰⁸

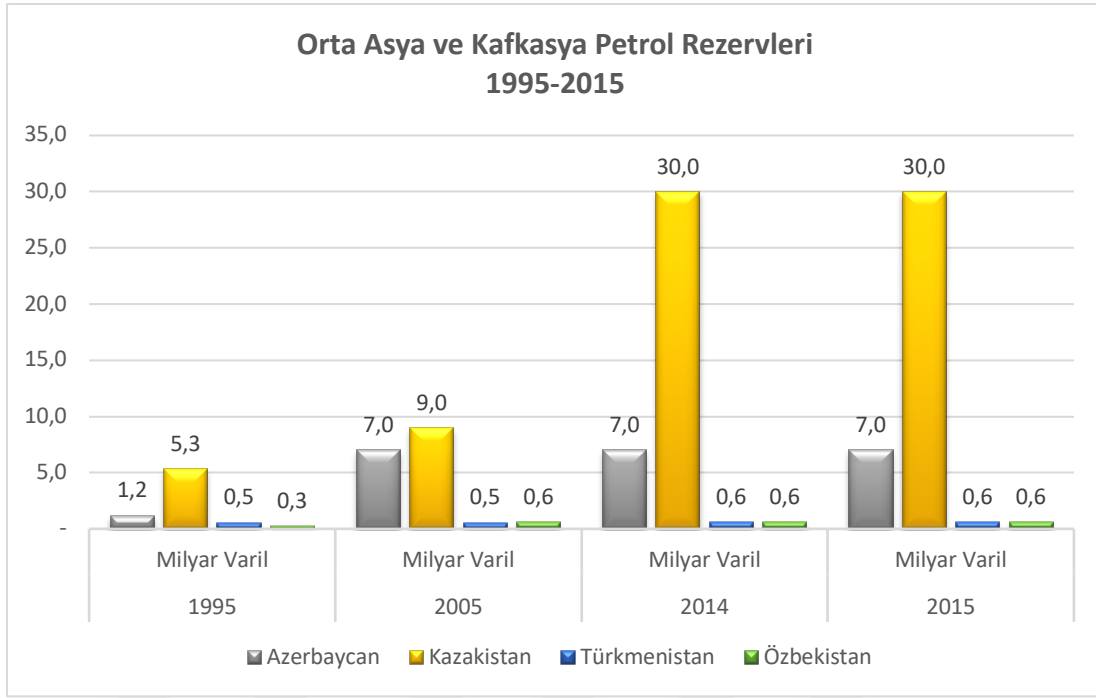
İspatlanmış petrol rezervlerinin ülkelere göre dağılımına baktığımızda Kazakistan'ın petrol rezervleri bakımından açık ara önde gelen ülke olduğu görülmektedir. 2015 yılı itibariyle Kazakistan'ın 30 milyar varil/3,9 milyar ton ispatlanmış petrol rezervi bulunmaktadır. Kazakistan'ı 7 milyar varil/1 milyar ton petrol rezervi ile Azerbaycan, 600 milyon varil/100 milyon ton ile Türkmenistan ile Özbekistan takip etmektedir. Dünya petrol rezervleri içerisinde oranlara baktığımızda ise, Kazakistan'ın dünya petrol rezervlerinin %1,8'ine sahip olduğu görülmektedir. Kazakistan'ı %0,4 ile Azerbaycan takip etmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Klare, **a.g.y.**, 2004, s. 118.

¹⁰⁷ Bahgat, **a.g.y.**, 2003, s. 143.

¹⁰⁸ BP Statistical Review of World Energy-June 2016, **a.g.y.**, s. 6.

¹⁰⁹ **A.g.y.**

Grafik-1: Orta Asya ve Kafkasya Petrol Rezervleri (1995-2015)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy-June 2016 raporu s.6’da yer alan dünya petrol rezervleri tablosundan özetlenerek grafik oluşturulmuştur.

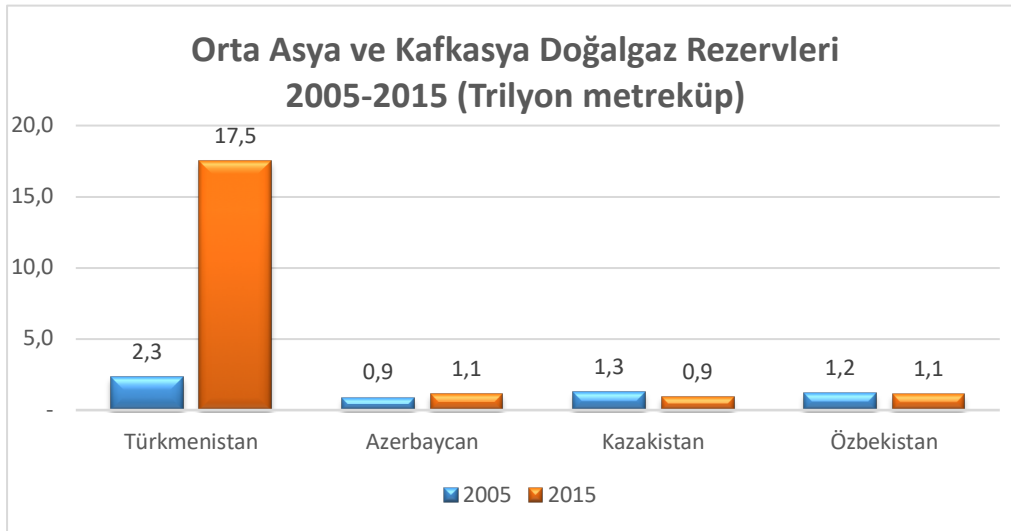
Petrolün yanı sıra Orta Asya coğrafyasının zengin doğalgaz kaynaklarına sahip olduğu görülmektedir. Dünya doğalgaz rezervlerine ilişkin farklı rakamlar bulunmaktadır. BP’ye göre dünyada 186.9 trilyon m³ ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır.¹¹⁰ Uluslararası Enerji Ajansına göre ise 217 trilyon m³ ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Öte yandan, Uluslararası Enerji Ajansı dünya üzerindeki tüm doğalgaz kaynaklarının 784 trilyon m³ olduğunu raporlarında belirtmektedir. Dünya doğalgaz rezervlerinin bölgelere göre dağılımına baktığımızda, dünya doğalgaz rezervlerinin yarıya yakını Orta Doğu coğrafyasında bulunduğu görülmektedir. Bu coğrafyayı %34’lük oranla Avrupa ve Avrasya coğrafyası takip etmektedir.¹¹¹Uluslararası Enerji Ajansı 2015 yılı sonu itibariyle Doğu Avrupa ve Avrasya coğrafyasındaki doğalgaz kaynağı miktarını 184 trilyon m³, ispatlanmış rezervleri ise 74 trilyon m³ olarak ifade etmektedir. Bölgede yer alan doğalgaz dünya kaynaklarının %23,4’üne, rezerv

¹¹⁰ A.g.y, s. 20.

¹¹¹ World Energy Outlook 2016, a.g.y., s.176.

rakamları ise dünya ispatlanmış rezervlerinin ise %34,1'ne denk gelmektedir.¹¹² Doğu Avrupa ve Avrasya coğrafi tanımlaması içerisinde en fazla doğalgaz kaynağına sahip ülkeler ise Rusya ve Türkmenistan'dır.

Dünya ispatlanmış doğalgaz rezervleri içerisinde Orta Asya coğrafyasına ilişkin verilere baktığımızda (**Grafik-2**) şunlar göze çarpmaktadır: Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında toplam 20,6 trilyon m³ ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Bölge ülkelerinin dünya doğalgaz rezervlerindeki payı %11,1'dir. Söz konusu rezervler geçtiğimiz 10 sene içerisinde, yaklaşık 4 kat artış göstererek 5,7 trilyon m³'ten 20,6 trilyon m³'e çıkmıştır. Türkmenistan Orta Asya coğrafyasında en fazla doğalgaz rezervine sahip ülkedir. Türkmenistan'ın toplamda 17,5 trilyon m³ ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Türkmenistan'ın dünya doğalgaz rezervleri içerisindeki oranı %9,4'tür. Türkmenistan'ı, 1,1 trilyon m³ ile Azerbaycan ve Özbekistan, 900 milyar m³ ile ise Kazakistan takip etmektedir.¹¹³

Grafik-2: Orta Asya ve Kafkasya Doğalgaz Rezervleri (2005-2015)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy-June 2016 raporu s.20'de yer alan dünya doğalgaz rezervleri tablosundan özetlenerek grafik oluşturulmuştur.

¹¹² A.g.y, s. 176.

¹¹³ BP Statistical Review of World Energy-June 2016, a.g.y, s. 20.

2005-2015 yılları arasında Türkmenistan'ın doğalgaz rezervlerinde muazzam bir artış yaşanmıştır. Türkmenistan gaz rezervlerinin dünya sıralamasında üst sıralara yerleşmesinde özellikle Güney Yolayan-Osman sahasının (Galgınış Sahası) keşfi önemli katkı sağlamıştır.¹¹⁴ Yeni ortaya çıkan kaynaklarla birlikte dünya doğalgaz rezervlerinin %9,4'üne¹¹⁵ sahip olan Türkmenistan uluslararası enerji ilişkilerinde kilit bir ülke konumuna gelmiştir.

Bu genel veriler altında, Orta Asya petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından iki ülkenin önde geldiği açık bir şekilde görülmektedir: Kazakistan ve Türkmenistan. Kazakistan petrol kaynakları bakımından Orta Asya'da en önde gelen ülke konumdadır. Türkmenistan ise sahip olduğu doğalgaz rezervleri ile dünya doğalgaz rezervleri içerisinde önemli bir paya sahip ülkedir. Dünya enerji politikasında önemli bir potansiyel taşıyan bu ülkelerin daha iyi anlaşılabilmesi için anılan ülkelerin petrol üretim/tüketim ve ticaretlerine daha yakından bakmak gerekmektedir.

2. Petrol Ve Doğalgaz Üretimi-Tüketimi ve Ticareti

a) Petrol Üretimi-Tüketimi ve Ticareti

Dünya petrol ve doğalgaz üretim, tüketim ve ticareti, uluslararası sistemde yaşanan dönüşüm ve gelişmelerle birlikte artan bir grafik izlemektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yeni teknolojik gelişmeler ve ulaştırma alanında yaşanan dönüşümlerle birlikte dünya petrol ve doğalgaz talebi katlanarak artmıştır ve günümüzde de artmaya devam etmektedir. Dünya üzerinde petrol ve doğalgaza olan talep artışı Orta Asya coğrafyasının da

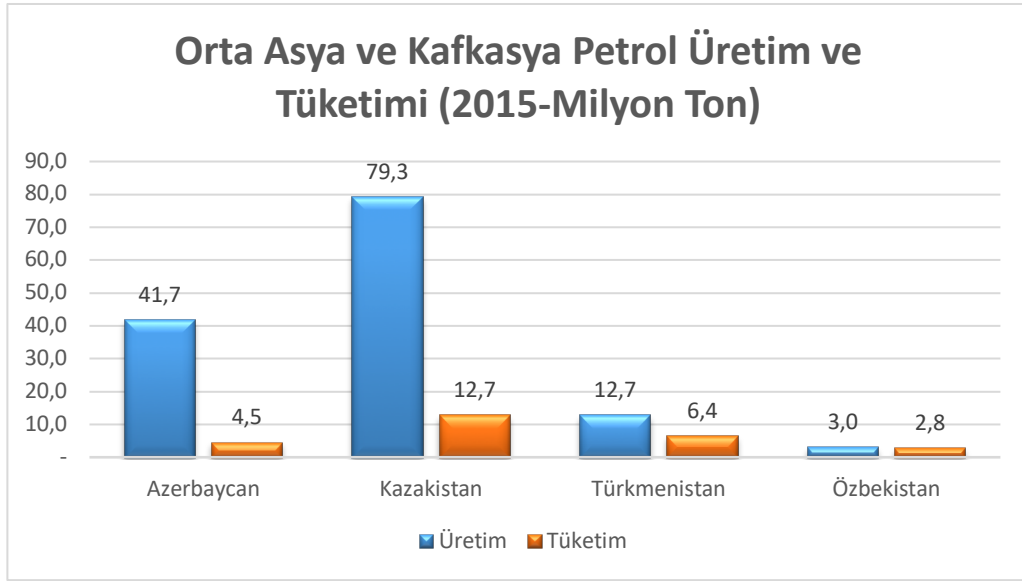
¹¹⁴ Pamir, **a.g.y**, s. 97.

¹¹⁵ BP Statistical Review of World Energy-June 2016, **a.g.y**, s. 20.

önemini artıran unsur olmuştur. Orta Asya kaynakları, dünyanın petrol ve doğalgaz talebinin karşılanmasında kayda değer bir potansiyel barındırmaktadır.

Orta Asya bölgesinin dünya üzerinde petrol üretim ve tüketim miktarlarına baktığımızda şunlar görülmektedir: Grafikten incelenebileceği üzere **(Grafik-3)**, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında yer alan 4 ülkenin (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan) 2015 yılı itibarıyla toplam petrol üretimi 136,7 milyon tondur. Bu rakam dünya petrol üretiminin %3,1'ne denk gelmektedir. Bölge ülkelerinin aynı yıl toplam petrol tüketimi ise 26,5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Petrol üretimi ve tüketimi bakımından bölgenin en önde gelen ülke Kazakistan'dır. 2015 yılında Kazakistan'da 79,3 milyon ton petrol üretilmiş, bunun karşısında ise 12,7 milyon ton petrol tüketilmiştir. Kazakistan'dan sonra bölgede (Kafkasya coğrafyasında) önde gelen ikinci ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan 41,7 milyon ton petrol üretilip, 4,5 milyon ton petrol tüketimi yapmıştır. Türkmenistan ise 12,7 milyon ton petrol üretilmiş, 6,4 milyon ise petrol tüketmiştir. Son olarak Özbekistan'ın bölgede en az petrol üreten ve tüketen ülkesi olarak yaklaşık 3 milyon ton petrol üretimi ve tüketimi yaptığı görülmektedir.¹¹⁶

¹¹⁶ A.g.y, s. 10-11.

Grafik-3: Orta Asya ve Kafkasya Petrol Üretim ve Tüketimi (2015-Milyon Ton)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy-June 2016 raporu s.10-11’de yer alan dünya petrol üretim ve tüketim tablosundan özetlenerek grafik oluşturulmuştur.

Orta Asya coğrafyasında şu ana kadar ispatlanmış rezervlerin toplam yıllık tüketim miktarına bölünmesiyle ortaya çıkan sonuç, bölgeden mevcut teknolojik ve ekonomik imkanlarla kaç yıl süreyle petrol elde edilebileceğini göstermektedir. Bu kapsamda Orta Asya ülkelerinden Kazakistan petrollerinin mevcut üretim teknik ve imkanlarıyla 49 yıl, Azerbaycan’ın 22 yıl, Türkmenistan’ın 6 yıl, Özbekistan’ın 25 yıl sonra ispatlanmış rezervlerini tüketeceği hesap edilmektedir.¹¹⁷ Öte yandan teknolojinin gelişmesi, yeni kaynakların ortaya çıkartılması, daha verimli ve ekonomik üretim araçlarının devreye sokulmasıyla mevcut rezervlerin miktarlarının artırılması yoluyla petrolün tükenmesine ilişkin varsayımsal zaman diliminin uzayacağı ileri sürülmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere, bölgede ispatlanmış rezervlerin ötesinde petrol ve doğalgaz kaynağı bulunmaktadır. Yeni keşiflerle birlikte bölgenin sahip olduğu potansiyel her geçen yıl daha da artmaktadır.

¹¹⁷ Dünya üzerinde petrol rezervlerine sahip ülkelerin, mevcut üretim teknik ve miktarlarıyla kaç yıl daha üretim yapabileceklerini gösteren veriler için bkz: BP Statistical Review of World Energy-June 2016, a.g.y, s. 6.

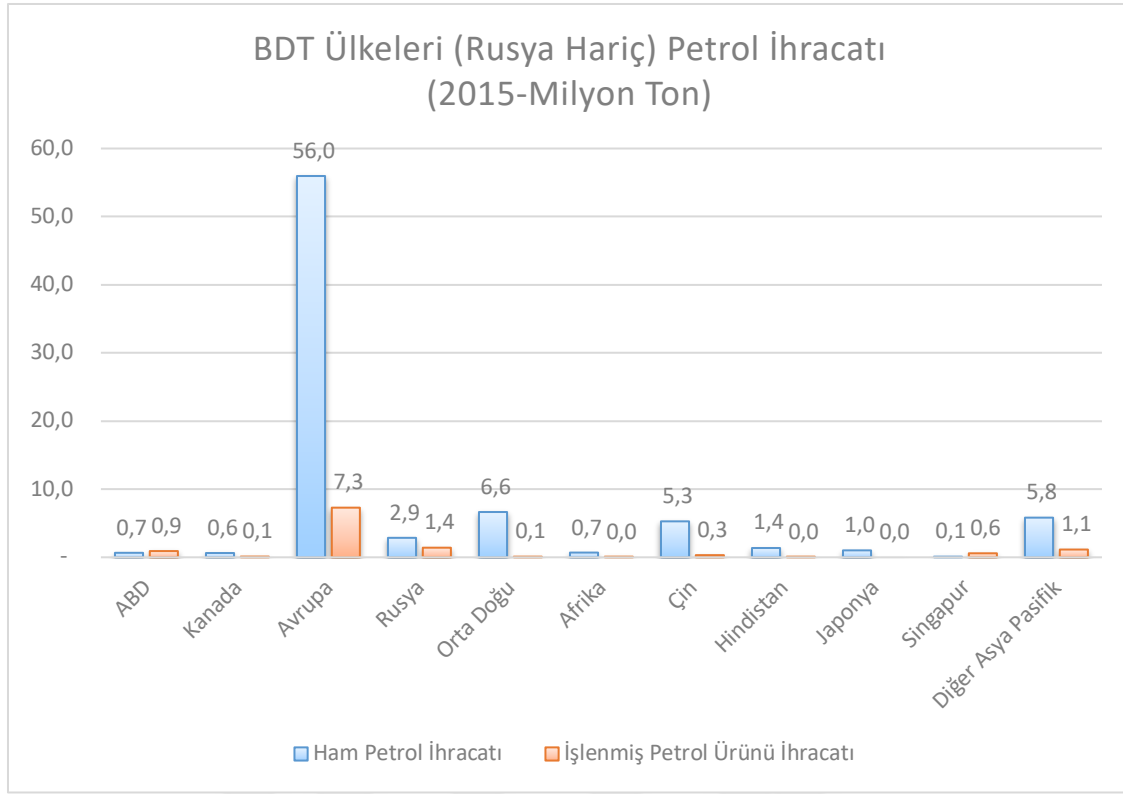
Dünya'nın önde gelen petrol ve doğalgaz üretim bölgelerinden olan Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan üretiminin büyük bir kısmını ihraç etmekte, böylelikle ulusal gelir politikasını hidrokarbon kaynaklarından gelecek dövizlere göre şekillendirmektedir. Bölge ülkeleri özellikle petrol talep eden Avrupa ülkelerine ve Asya Pasifik bölgesine (özellikle Çin'e) petrol ve doğalgaz ihracatı gerçekleştirmektedir. BP 2016 raporunda, Rusya dışında BDT ülkelerinin yapmış olduğu ticarete ilişkin şu veriler sunulmaktadır: Rusya dışında kalan BDT ülkelerinin toplam ham petrol ihracatı 81 milyon ton, işlenmiş petrol ürünü ihracatı ise 11,9 milyon tondur. Aynı ülkelerin toplam ham petrol ithalatı 23,2 milyon ton, işlenmiş petrol ithalatları ise 12,9 milyon tondur.¹¹⁸ OPEC'in yıllık raporunda ise Doğu Avrupa ve Avrasya coğrafyası (Rusya hariç) toplam petrol ihracatı 99 milyon tondur.¹¹⁹ Bölgede petrol ihracatında bulunan ülkelerin başında Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan gelmektedir.

Grafikten (**Grafik-4**) görüleceği üzere, BDT ülkelerinin toplam petrol ihracatları rotaları arasında Avrupa ülkeleri önde gelmektedir. 2015 yılı itibariyle BDT ülkelerinden Avrupa'ya 56 milyon ton ham petrol ihracatı ile 7,3 milyon ton işlenmiş petrol ürünü ihracatı gerçekleştirilmiştir. BDT ülkelerinden ayrıca Orta Doğu'ya 6,6 milyon ton, Çin'e 5,3 milyon ton, Hindistan'a 1,4 milyon ton, diğer Asya Pasifik ülkelerine 5,8 milyon ton, ABD'ye 700 bin ton ham petrol ihracatı gerçekleştirilmiştir.¹²⁰

¹¹⁸ A.g.y., s. 19. BP, hesaplamalarında BDT ülkeleri olarak şu ülkeler sayılmaktadır: Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan.

¹¹⁹ OPEC Annual Statistical Bulletin-2016, a.g.y, s. 52. OPEC istatistiklerine göre 2015 yılı itibariyle dünya ham petrol ihracatı günlük 41,654 varildir. Bu rakam yıllık olarak 1,8 milyar ton ham petrole denk gelmektedir. Rusya hariç Doğu Avrupa ve Avrasya coğrafyasının günlük ham petrol ihracatı 2.299.000 varildir. Bu rakam yıllık 99 milyon ton ham petrole denk gelmektedir.

¹²⁰ BP Statistical Review of World Energy-June 2016, a.g.y, s. 18.

Grafik-4: BDT Ülkeleri (Rusya Hariç) Petrol İhracatı (2015-Milyon Ton)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy-June 2016 raporu s.18’de yer alan dünya petrol ticareti tablosundan özetlenerek grafik oluşturulmuştur

BDT ülkeleri içerisinde en fazla petrol kaynağına sahip olan Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan’ın petrol dış ticaretlerine ilişkin şunları söylemek mümkündür: Bölgenin en büyük ülkesi olan Kazakistan enerji ihracatına dayalı bir dış ticaret yapısına sahiptir. Fred Economic Data verilerine göre, Kazakistan’ın 2015 yılı itibariyle toplam ham petrol ihracatı 59,7 milyon tondur.¹²¹ KazEnergy raporuna göre ise, 2014 yılında 70 milyon ton petrol ihraç etmiş olup, bu rakamın 68 milyon tonu BDT ülkeleri dışındaki piyasalara sevk edilmiştir. Kazakistan’ın petrol ihracatında kullandığı temel transit rota ise Rusya’dır. 2014 yılında Kazak

¹²¹ “Crude Oil Exports for Kazakhstan”, Fred Economic Data, <https://fred.stlouisfed.org/series/KAZNXGO>, (15.05.2017). Söz konusu veri tabanına göre Kazakistan’ın 2015 yılında günlük ham petrol ihracatı 1,382,902 varildir. Yapılan hesaplamalara göre bu rakam yıllık olarak 59,7 milyon ton petrole denk gelmektedir.

petrolünün %74'ü Rusya üzerindeki hatlar¹²² vasıtasıyla uluslararası piyasalara aktarılmıştır.¹²³ Kazakistan'ın ham petrol ticaretinde partner ülkeler ve bölgelerin dağılımı şu şekildedir: OECD üyelerinden Almanya %14, Fransa %12, İtalya %7, Yunanistan %6, İspanya %4, Avusturya %3, Polonya %2, Portekiz %2, diğer OECD üyesi Avrupa ülkeleri %27; Çin %5, diğer Asya ülkeleri %2; Rusya %1, Romanya %5, Litvanya %2 ve OECD dışı diğer Avrasya ülkeleri %2; diğer ülkeler %7.¹²⁴

Bölgede yer alan bir diğer petrol zengini ülke olan Azerbaycan'ın toplam dış ticareti içerisinde hidrokarbon kaynaklarının payı %91'dir.¹²⁵ 2015 yılında 41 milyon ton petrol üreten Azerbaycan'ın aynı toplam ham petrol ihracatı 33,7 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.¹²⁶ Başka bir rapora göre ise Azerbaycan 2015 yılında 35.5 milyon ton petrol ihracatı gerçekleştirmiştir. Yapılan ihracatın 26,6 milyon tonu Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, 4,2 milyon tonu Bakü-Supsa(Gürcistan) Petrol Boru Hattı, 1,1 milyon tonu Bakü-Novorossisk(Rusya) Petrol Boru Hattı, 432 bin tonu ise Bakü/Batum tren taşımacılığı ile gerçekleştirilmiştir.¹²⁷ 2015 yılı itibarıyla Azerbaycan'ın diğer ürünlerle birlikte toplam ihracatının %21'i İtalya'ya, %10.8'i Almanya'ya, %9.5 İspanya'ya, %9.4'ü Endonezya'ya,

¹²² Rusya ile Kazakistan arasındaki petrol nakil hatları hakkında detaylı bilgi için tezin "Rus Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları" başlıklı bölümüne bakınız.

¹²³ **KazEnergy-National Energy Report 2015**, Astana, IHS Energy, 2015, s. 148.

¹²⁴ "Kazakhstan's crude oil exports by destination-2016", <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=KAZ>, (28.08.2017).

¹²⁵ "Azerbaijan", <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/aze/>, (28.08.2017).

¹²⁶ "Crude Oil Exports for Azerbaijan", Fred Economic Data, <https://fred.stlouisfed.org/series/AZENXGOCMBD#0>, (15.05.2017). Söz konusu veritabanına göre Azerbaycan'ın 2015 yılında günlük ham petrol ihracatı 780,501 varildir. Yapılan hesaplamalara göre bu rakam yıllık olarak 33,7 milyon ton petrole denk gelmektedir.

¹²⁷ "Azerbaijan's oil export falls with priority rates", <http://caspianoilgas.az/en-opennews/190.41.html>, (28.08.2017). (Not: Söz konusu petrol boru hatlarına ilişkin detaylı bilgiler, tezin Orta Asya ile AB, Rusya arasındaki enerji ilişkilerinin anlatıldığı bölümlerde sunulmaktadır.)

%6.8'i Yunanistan'a, %6.7'si Hindistan'a, %5.9'u Norveç'e, %5.3'ü İsrail'e, %4'ü Türkiye'ye, %3,9'u Gürcistan'a ve %15'i ise diğer ülkelere gerçekleştirilmiştir.¹²⁸

Azerbaycan'da özellikle 2000'li yıllardan itibaren Şah Deniz sahasında yapılan keşifler ve üretimle birlikte Azerbaycan'ın üretimi önemli ölçüde artmıştır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (*The State Oil Company of Azerbaijan Republic-SOCAR*) Azerbaycan petrol ve doğalgaz sektörüne hakim olan devlet şirkettir. SOCAR aynı zamanda Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi'nin (*Azerbaijan International Oil Company-AIOC*) bir parçasıdır. AIOC, Azerbaycan'da faaliyet yürüten uluslararası petrol şirketlerden (BP, Chevron, Devon Energy, Statoil, Turkish Petroleum Corporation, Amerada Hess, ExxonMobil, Inpex ve Itochu) müteşekkil bir konsorsiyum niteliğindedir.¹²⁹

Türkmenistan'ın petrol ihracatı diğer bölge ülkelerine göre oldukça sınırlıdır. Türkmenistan'ın 2015 yılında gerçekleştirdiği toplam petrol ihracatı 2,1 milyon tondur.¹³⁰ Türkmenistan temelde, petrol ihracatını Hazar üzerinden Bakü'ye yaptığı sevkiyatla gerçekleştirmektedir. Bakü'ye gelen Türkmen petrolü, Bakü-Tiflis-Ceyhan veya Karadeniz üzerinden uluslararası piyasalara sunulmaktadır. Öte yandan, Türkmenistan dünyanın önde gelen doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerinden biri olarak, temelde doğalgaz ihracatına dayalı bir ekonomisi bulunmaktadır. Türkmenistan'ın dış ticaretinin %85'i hidrokarbon kaynaklarına dayanmaktadır. Türkmenistan'ın doğalgaz ihracatının büyük bir bölümü Çin'e yapılmaktadır.

¹²⁸ "Azerbaijan Exports By Country and Region 2015", World Integrated Trade Solutions, <http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/AZE/Year/2015/TradeFlow/Export/Partner/all/Show/Partner%20Name:XPRT-TRD-VL;XPRT-PRTNR-SHR;/Sort/XPRT-TRD-VL/Chart/top10>, (28.08.2017).

¹²⁹ **Eastern Europe, Caucasus and Central Asia- Energy Policies Beyond IEA Countries**, International Energy Agency (I.E.A.), Paris, 2015, s. 65-91.

¹³⁰ "Crude Oil Exports for Turkmenistan", Fred Economic Data, <https://fred.stlouisfed.org/series/TRNNXGOCMBD>, (15.05.2017). Söz konusu veritabanına göre Türkmenistan'ın 2015 yılında günlük ham petrol ihracatı 49,142 varildir. Yapılan hesaplamalara göre bu rakam yıllık olarak 2,1 milyon ton petrole denk gelmektedir.

Türkmenistan Petrol, Gaz ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Türkmenistan enerji kaynaklarını yöneten kurum niteliğindedir. Öte yandan Türkmenistan devletine ait TurkmenEnergo, TurkmenNeft, TurkmenGas, TurkmenGeologia şirketleri de bulunmaktadır. Bu şirketlerin yanı sıra, Türkmenistan'da Hazar Denizi ve çevresinde sınırlı bir şekilde faaliyet yürüten uluslararası şirketler (*China National Petroleum Corporation-CNPC, Dragon Oil ve Petronas*) bulunmaktadır.¹³¹

b) Doğalgaz Üretimi-Tüketimi ve Ticareti

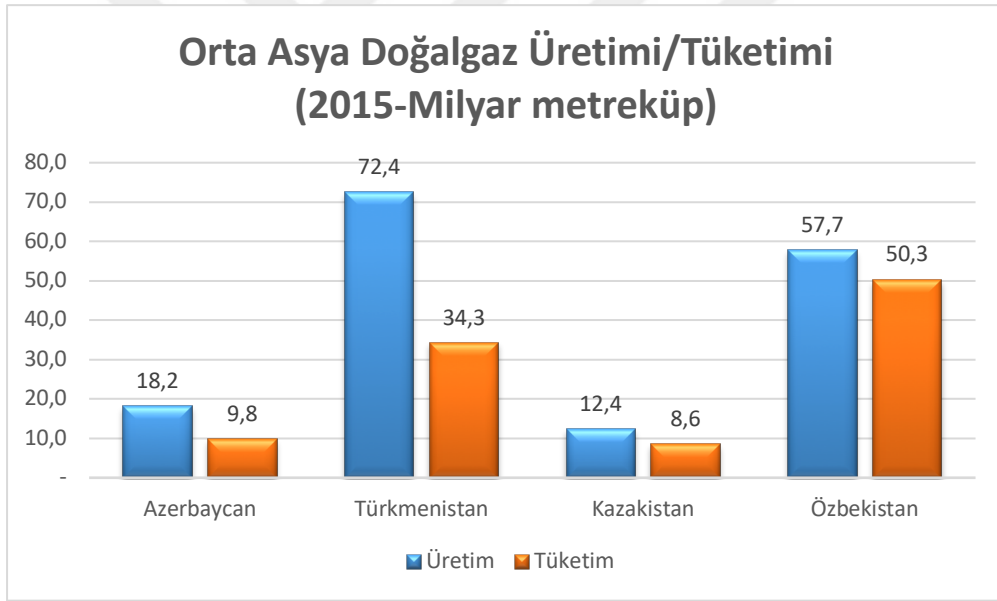
Petrol rezervlerinin yanı sıra doğalgaz rezervleri ile dünyanın önde gelen bölgelerinden olan Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında, Hazar Denizi ve çevresinde yoğun bir doğalgaz mücadelesi sergilenmektedir. Daha önceki bölümlerde vurgulandığı üzere, bölge ülkelerinden öncelikle Türkmenistan, sonrasında ise Azerbaycan, Özbekistan ve Kazakistan'da yoğun doğalgaz rezervleri bulunmaktadır. Hazar bölgesinde yer alan kaynaklarının üretimi/tüketimi ve ticaretinde yaşanan mücadele, bölgeyi dünya enerji politikasında ön konumlara getirmektedir.

Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında yer alan ülkelerin doğalgaz üretim/tüketim rakamlarına baktığımızda (**Grafik-5**), 2015 yılı itibariyle Türkmenistan'ın 72,4 milyar m³, Özbekistan'ın 57,7 milyar m³, Azerbaycan'ın 18,2 milyar m³, Kazakistan'ın ise 12,4 milyar m³ üretim gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Türkmenistan'ın doğalgaz üretimi dünya üretiminin %2'sine, Özbekistan'ın üretimi %1,6'sına, Azerbaycan'ın üretimi %0,5'ine, Kazakistan'ın üretimi ise %0,3'üne denk gelmektedir.¹³² Orta Asya ülkeleri tüketim rakamlarına

¹³¹ Eastern Europe, Caucasus and Central Asia- Energy Policies Beyond IEA Countries, **a.g.y.**, s. 301-331.

¹³² BP Statistical Review of World Energy-June 2016, **a.g.y.**, s.22.

baktığımızda, en fazla tüketim yapan ülkenin 50,3 milyar m³ ile Özbekistan olduğu, Özbekistan'ı 34,3 milyar m³ ile Türkmenistan'ın, 9,8 milyar m³ ile Azerbaycan'ın, 8,6 milyar m³ ile ise Kazakistan'ın izlediği görülmektedir. Dünya doğalgaz tüketiminde Özbekistan'ın oranı %1,4, Kazakistan'ın oranı %0,2, Türkmenistan'ın oranı %1, Azerbaycan'ın oranı %0,3'tür.¹³³ Grafikte dikkat çekici nokta Özbekistan'ın bölgede yüksek rakamlarda doğalgaz üretimi/tüketimi gerçekleştirmesidir. Özbekistan'ın üretimi daha çok iç tüketimine yöneliktir. BP raporlarında yer alan mevcut üretim rezerv rakamları ile üretim miktarları/hızları hesaplamalarında, Kazakistan'ın doğalgaz rezervlerin 75 yıl, Türkmenistan'ın doğalgaz rezervlerinin 241 yıl, Özbekistan'ın 18 yıl, Azerbaycan'ın ise 63 yıl yeteceği ifade edilmektedir.¹³⁴

Grafik-5: Orta Asya ve Kafkasya Doğalgaz Üretimi/Tüketimi

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy-June 2016 raporu s.22'de yer alan dünya doğalgaz ticareti tablosundan özetlenerek grafik oluşturulmuştur.

¹³³ A.g.y., s.23.

¹³⁴ A.g.y, s. 20'de dünya doğalgaz rezervleri ve üretim miktarları kapsamında yapılan hesaplamalara yer verilmektedir. Bu kapsamda doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerin bu rezervlerden mevcut üretim hızlarıyla maksimum kaç yıl daha yararlanabileceklerine dair veriler raporda bulunmaktadır.

Orta Asya ülkeleri dünya doğalgaz rezervleri ve üretiminde önde gelen ülkelerden olarak üretimlerinin önemli bir kısmını ihraç etmektedir. Orta Asya ülkelerinde üretim miktarları tüketim miktarlarının üstündedir. Bu durum üretilen doğalgazın uluslararası ticarete konu olduğuna işaret etmektedir. BP 2016 Dünya Enerji İstatistikleri raporuna göre, 2015 yılı itibariyle 704 milyar m³ doğalgaz petrol boru hatları vasıtasıyla, 338 milyar m³ doğalgaz ise LNG tesisleri vasıtasıyla dünya üzerinde ticarete konu olmuştur. Bu ticaret içerisinde Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın) ihracat payı 64,5 milyar m³'tür. Bu rakam dünya doğalgaz ticaretinin %6,1'ne denk gelmektedir. İncelenen dört ülkenin toplam ihracat rakamını boru hatları vasıtasıyla yapılan doğalgaz ihracatı oluşturmaktadır.¹³⁵

Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin doğalgaz boru hatları vasıtasıyla gerçekleştirdikleri doğalgaz ihracat rakamlarına ve bu ülkelerin ihracat yaptıkları ülkelere baktığımızda (**Tablo-1**) şunları ifade etmemiz mümkündür: Azerbaycan'ın 2015 yılı doğalgaz ihracatı 7,6 milyar m³ olup, bu ticaretin 5,3 milyar m³'ünü Türkiye'ye yaptığı ihracat, 2,1 milyar m³'ünü diğer Avrupa ülkelerine yaptığı ihracat, 200 milyon m³'ünü ise İran'a yaptığı ihracat oluşturmaktadır. Azerbaycan'la Rusya arasında gaz ticareti bulunmamaktadır. Kazakistan'ın toplam doğalgaz ihracatı 11,3 milyar m³'tür. Bu rakamın 10,9 milyar m³'ünü Rusya'ya yapılan ihracat oluşturmaktadır. Kazakistan'ın Çin'e yaptığı ihracat ise 400 milyon m³'tür. Türkmenistan'ın toplam doğalgaz ihracatı 37,7 milyar m³ olup, bu rakamın 27,7 milyar m³'ünü Çin'e yapılan ihracat, 7,2 milyar m³'ünü İran'a yapılan ihracat, 2,8 milyar m³'ünü Rusya'ya yapılan ihracat, 300 milyon m³'ünü ise Kazakistan'a yapılan ihracat oluşturmaktadır. Özbekistan'ın 2015 yılı toplam doğalgaz ihracatı 7,5 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Özbekistan ihraç ettiği

¹³⁵ A.g.y, s. 28.

doğalgazın 2,6 milyar m³'ünü Kazakistan'a, 3,3 milyar m³'ünü Rusya'ya, 1,5 milyar m³'ünü ise Çin'e ihraç etmiştir.¹³⁶

Tablo-1: Orta Asya ve Kafkasya Ülkeleri Tarafından Doğalgaz Boru Hatları Vasıtasıyla Gerçekleştirilen Doğalgaz İhracatı (2015- Milyar Metreküp)

Kimden Kime	Azerbaycan	Kazakistan	Türkmenistan	Özbekistan
Türkiye	5,3	-	-	-
Diğer Avrupa Ülkeleri	2,1	-	-	-
Kazakistan	-	-	0,3	2,6
Rusya	-	10,9	2,8	3,3
İran	0,2	-	7,2	-
Çin	-	0,4	27,7	1,5
Toplam İhracat	7,6	11,3	38,1	7,5

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy-June 2016 raporu s.28'de yer alan dünya doğalgaz ticareti tablosundan özetlenerek tablo oluşturulmuştur.

BP rakamlarına göre, 2015 yılında Rusya, Ukrayna ve Belarus hariç olmak üzere diğer BDT ülkelerinin toplam doğalgaz ithalatları ise 13 milyar m³'tür. Bu rakamın 7,9 milyar m³'ünün Kazakistan'ın yaptığı ithalat oluşturmaktadır. Kazakistan 5 milyar m³ Rusya'dan, 2,6 milyar m³ Özbekistan'dan, 300 milyon m³ ise Türkmenistan'dan doğalgaz ithal etmektedir. Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan hariç olmak üzere diğer BDT ülkelerinin toplam ithalatı ise 5,1 m³'tür.¹³⁷ Söz konusu rakamlardan anlaşılacağı üzere, Rusya ile Kazakistan arasındaki özel bir doğalgaz ticareti¹³⁸ bulunmaktadır. Kazakistan bir yandan Rusya'ya doğalgaz satarken, bir yandan da bu ülkeden doğalgaz ithal etmektedir.

¹³⁶ A.g.y., s. 28.

¹³⁷ A.g.y.

¹³⁸ Rusya ile Kazakistan arasındaki özel doğalgaz ticareti için tezin "Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Asya Enerji Kaynakları" başlıklı bölümüne bakınız.

Sonuç olarak, tüm verileri göz önünde bulundurduğumuzda şöyle bir analiz yapmak mümkün görünmektedir: Orta Asya ülkelerinden özellikle Kazakistan ve Türkmenistan bölgede zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla önde gelmektedir. Bölge ülkelerinden olan Kazakistan petrol kaynakları ile, Türkmenistan ise doğalgaz kaynakları ile Orta Asya jeopolitiğinde önemi haiz konumdadır. Bölgede ayrıca Özbekistan'da da kayda değer doğalgaz rezervleri bulunmaktadır. Bölge ülkeleri, kara ve deniz havzalarında yer alan kaynaklarından yaptıkları üretiminin önemli bir kısmını ihraç etmektedir. Yapılan ihracattan elde edilen gelirler, bölge ülkelerinin ulusal ekonomilerinin temel girdisi konumundadır.

Orta Asya ülkeleri, bölge kaynaklarını geliştirmeye ve ihraç etmeye yönelik ekonomi politik yönelim sergilerken, Büyük Güçler de petrol şirketleri marifetiyle bu kaynakların geliştirilmesine yönelik süreçlere dahil olmaya çalışmaktadır. Ulusal ekonomileri hidrokarbon kaynaklarından gelecek dövizlere bağlı olan bölge ülkeleri, bu kaynakları dış piyasalara sunmak için yollar ararken, Büyük Güçler bu kaynaklar üzerinde hakimiyet kurarak, kaynakları kendi siyasi/ekonomik çıkarları doğrultusunda yönlendirmek/yönetmek istemektedir. Bu durum bölgede Büyük Güçler arasında bölge kaynaklarının aranması/üretilmesi/pazarlanması ve ulaştırması alanlarında yoğun bir çekişmeye sebebiyet vermektedir. Bu kapsamda tezin ilerleyen bölümlerinde Orta Asya kaynakları üzerinde Büyük Güçlerin egemenlik mücadelesi ele alınacaktır. Öncelikle tezin ikinci bölümünde Avrasya coğrafyasının batısında yer alan ABD ve AB'nin bölgeye yönelik geliştirdiği politikalar ele alınacak, sonrasında üçüncü bölümde ise Avrasya coğrafyasının kalpgahında yer alan Rusya ile ve doğusunda yer alan Çin'in bölgeye yönelik politikaları incelenecektir.

II. BÖLÜM: ABD VE AB DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA VE ENERJİ KAYNAKLARININ YERİ

A. ABD DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA ve ENERJİ KAYNAKLARI

1. ABD'nin Enerji Politikası ve ABD Dış Politikasında Orta Asya Enerji

Kaynaklarının Önemi

ABD dünya ekonomisinin en önde gelen devleti olarak günümüz uluslararası enerji ilişkilerinde kilit bir ülke konumundadır. ABD dünya petrol ve doğalgaz ticaretinin merkez ülkelerinden biridir. Bu durumu ABD'ye ilişkin enerji verilerinden¹ kolaylıkla analiz etmek mümkündür. ABD'nin petrol üretim, tüketim ve ticaretine ilişkin veriler dikkate alındığında, petrole olan bağımlılığın son derece yüksek olduğu ve bu bağımlılığın devam edeceği açık bir şekilde görülmektedir. Petrolün önümüzdeki yıllarda da ABD ekonomisinin en önemli enerji

¹ ABD'nin petrol ve doğalgaz rezervleri, üretimi, tüketimi ve ticaretine ilişkin şunlar ifade edilebilir: ABD, 2015 yılı sonu itibariyle dünyadaki ispatlanmış toplam petrol rezervlerinin %3,2'sine (55 milyar varil/6.6 milyar ton), doğalgaz rezervlerinin %5.6'sına (10.4 trilyon m³) sahiptir. Zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan ABD'nin 2015 yılı itibariyle kendi kaynaklarından yaptığı üretim, dünya petrol üretiminin %13'üne (567 milyon ton) ve dünya doğalgaz üretiminin %22'sine (767 milyar m³) denk gelmektedir. ABD, dünyanın önde gelen petrol ve doğalgaz üreticisi ülkelerinden biri olmakla birlikte, aynı zamanda da dünyanın önde gelen petrol ve doğalgaz tüketicisi ülkelerindendir. Dünya üzerinde 2015 yılı itibariyle tüketilen toplam petrolün %19'7'sini (851 milyon ton) doğalgazın ise %22,8'ini (778 milyar m³) ABD tüketmiştir. ABD her ne kadar petrol ve doğalgaz üreticisi bir ülke olarak enerji piyasalarında gücünü gösterse de, dünya üzerinde net petrol ithalatçısı olarak yer almaktadır. 2015 yılında ABD 366 milyon ton ham petrol, 98 milyon ton işlenmiş petrol ürünü ithalatı gerçekleştirmiştir. ABD Enerji Enformasyon Ajansı'nın rakamlarına göre ise, ABD 2016 yılında 2.8 milyar varil ham petrol, 798 milyon varil işlenmiş petrol ürünü; toplamda ise 3.6 milyar varil/515 milyon ton petrol ithalatı gerçekleştirmiştir. ABD'nin 2015 yılı itibariyle Orta Asya coğrafyasından 3.7 milyon varil/520 bin ton petrol Azerbaycan'dan, 5.2 milyon varil/738 bin ton Kazakistan'dan petrol ithalatı gerçekleştirmiştir. ABD'nin doğalgaz ithalatı ise, petrol ithalatına göre daha sınırlı düzeydedir. Bu durum, temelde ABD'nin tüketimine yakın bir miktarda doğalgaz üretmesinden kaynaklanmaktadır. Doğalgazda ABD'nin dışa bağımlılığı sınırlı düzeydedir. Ayrıca, doğalgaz taşımacılığında esas yöntemin boru hattı taşımacılığı olması boru hattı marifetiyle doğalgaz ithalatında ABD'yi kendi coğrafyasıyla sınırlandırmaktadır. ABD, halihazırda Kanada'dan boru hattı ile doğalgaz ithal etmekte olup, anılan ülkeden 2015 yılında 74.3 milyar m³ doğalgaz ithal etmiştir. ABD, buna ilaveten 2015 yılında 2.6 milyar m³ LNG ithalatı gerçekleştirmiştir. ABD'nin artan doğalgaz üretimine paralel olarak ilerleyen dönemde net doğalgaz ihracatçısı konumuna geçeceğine dair tahminler ortaya konulmaktadır. Bkz: BP Statistical Review of World Energy-June 2016, **a.g.y.**, s. 10-11, 18, 20-23, 28; "U.S. Imports by Country of Origin", https://www.eia.gov/dnav/pet/pet_move_impcus_a2_nus_ep00_im0_mbbl_a.htm, (10.06.2017).

kaynağı olma konumunu muhafaza edeceği öngörülmektedir. 2040 yılında ABD'nin enerji tüketiminde petrolün payı %32 civarında olacaktır.² ABD'de tüketilen petrolün büyük bir kısmının ithalattan karşılanması durumu, petrole olan bağımlılığı ve enerji güvenliği konularını ulusal politikanın temel gündem maddelerinden biri haline getirmektedir.

Tarihsel olarak, ABD'de enerji güvenliği konuları İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gündeme gelmeye başlamıştır. ABD'de 1947 yılında petrol tüketiminin iç üretimi geçmesi ve böylece ülkenin ilk kez net petrol ithalatçısı durumuna gelmesi konunun Amerikan dış politikasında hassasiyetini arttırmıştır. Bu tarihten sonra, yabancı petrol ya da ithal enerji kavramı Amerikan enerji politikalarının içine girmiştir. ABD'nin artan enerji gereksinimi ve bu alanda da başta petrole olan artan bağımlılığı 1970'lerden başlayarak (özellikle 1973 petrol ambargosu³ sonrasında) dış politikasında ve askeri stratejilerinde önemli ölçüde etkili olmaya başlamıştır.⁴ Dönemin ABD Başkanı Nixon 1974 yılında yaptığı ulusa seslenişte şunları ifade etmiştir: "Enerji krizi nedeniyle ABD ekonomisi zor bir dönemden geçmektedir. ABD, bu krizin üstesinden gelecektir. Amerika'nın enerji ihtiyacını Amerikan kaynaklarından karşılamak üzere gelecekteki kapasitemizin temellerini atacağız. 1980 yılında, ABD, başka hiçbir ülkeye enerji için bağımlı olmayacaktır."⁵ İlerleyen dönemde, 1980 yılında dönemin

² Pamir, a.g.y, s. 213.

³ 1973 Petrol Krizi, Arap Devletleri ile İsrail arasında Ekim 1973 tarihinde başlayan savaşın bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Savaşta İsrail'i destekleyen Batılı devletlere karşı OAPEC (*Organization of Arab Petroleum Exporting Countries- Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü*) ülkeleri petrol ambargosuna başlamış, ayrıca petrol fiyatlarında artırımına gitmiştir. Bu durum petrol ithalatçısı Batılı ülkeleri derinden etkilemiş, dünya piyasasını sarsarak petrol borsasında çöküşe sebep olmuştur. Kriz ile birlikte OAPEC, başta ABD olmak üzere Batılı enerji ithalatçısı ülkelere petrol ambargosu uygulamış; ayrıca petrol fiyatları dört kat artmıştır. Detaylı bilgi için bkz: "OPEC Oil Embargo: Causes and Effects of the Crisis", <https://www.thebalance.com/opec-oil-embargo-causes-and-effects-of-the-crisis-3305806>, (05.07.2017).; "Oil Embargo, 1973-1974", <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/oil-embargo>, (05.07.2017).

⁴ Ahmet Öztürk, "Enerji Sorunu ve Amerikan Dış Politikası", **Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik**, (ed.) Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Adnan Öztürk, Ankara, Nobel Yayıncılık, 1. Baskı, 2011, s. 433, 439.

⁵ Richard Nixon, "Address on the State of the Union Delivered Before a Joint Session of the Congress", 30 January 1974, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=4327>, (05.07.2017).

ABD Başkanı Jimmy Carter, ABD'nin Körfez bölgesine ve enerji kaynaklarına duyduğu hayati ihtiyacı doktrin oluşturacak şu sözlerle ifade etmiştir: “Yabancı bir güç tarafından Basra Körfezi’ni kontrol etmek için yapılabilecek herhangi bir girişim ABD’nin yaşamsal çıkarlarına karşı bir saldırı olarak değerlendirilecek ve böyle bir saldırı silahlı kuvvetler kullanımını da içerecek şekilde gerekli olan her türlü yolla bertaraf edilecektir.”⁶ Nixon’un açıklamaları ABD’nin enerji güvenliğini sağlama hususunda yerel kaynaklara atfettiği önemi ortaya koyarken, Carter Doktrini, ABD’nin enerji arzında yaşanabilecek bir kesinti ihtimalinin ortadan kaldırılmasına ve Orta Doğu petrollerine atfettiği önemin açık bir göstergesi olmuştur. ABD özellikle Carter Doktrini sonrası dünya petrollerinin kontrolüne ve enerji arz güvenliğinin sağlanmasına ilişkin politikalarını daha da sertleştirmiştir.

ABD 1970’li yıllardan bu yana enerji alanında yaşanan krizlerle birlikte, enerji güvenliğini sağlama ve dış kaynaklara bağımlılığını azaltma yolunda stratejiler ortaya koymaktadır. Özellikle Orta Doğu’daki istikrarsızlık ABD’yi yeni petrol alanlarına yönlendirmektedir.⁷ ABD’de enerji bağımsızlığının nasıl sağlanacağı veyahut ABD’nin dış enerji kaynaklarına olan bağımlılığının nasıl azaltılacağı sorusu ABD’li politika yapıcılarının uzun yıllardır cevap aradığı bir sorudur.⁸ ABD bu soruna, dünyadaki yeni enerji arz bölgelerine yönelimle cevap vermek istemektedir. Bu kapsamda, ABD zaman içerisinde Körfez bölgesi ve Orta Doğu dışında enerji arz kaynaklarının çeşitlendirilmesine ilişkin temel gereksinimi ve politika anlayışını ortaya koymuştur.

Luft, Amerika’da enerji güvenliği hususunun dar bir anlam içerdiğini, temel olarak karşılanabilir fiyatlardan küresel petrol arzının sağlanması olarak algılandığı, bu kapsamda

⁶ Jimmy Carter, “The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress”, 23 January 1980, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=33079>, (05.07.2016).

⁷ Bahgat, **a.g.y.**, 2003, s. 19.

⁸ **A.g.y.**, s. 9.

çeşitlendirilmiş yabancı kaynaklardan üretim miktarının artırılmasının ve herhangi arz kesintisine karşı stratejik rezervlere sahip olunmasının hedeflendiğini ifade etmektedir.⁹ Bu kapsamda, ABD’li politika yapıcılar temel olarak, ABD’nin petrole olan talebini karşılamak üzere, karşılanabilir fiyatlar üzerinden, dünyadaki yeni arz bölgelerinden sürekli bir arz kaynağı sağlamaya yönelik politik strateji benimsemektedir.

Amerikan Ulusal İstihbarat Konseyi’nin raporuna göre, küresel güçlerle birlikte enerji olan talebin giderek artması dünya jeopolitik ilişkileri üzerinde gelecekte köklü etkiler yaratacaktır.¹⁰ Bu jeopolitik geçiş döneminde, ABD’nin petrole olan bağımlılığı ve enerji talebinin giderek artması dünya enerji ilişkilerine temel aktör olmasına doğrudan etkiye bulunmaktadır. ABD’ye ait resmi kaynaklarda ifade olunduğu üzere¹¹ net bir petrol ithalatçısı olarak Orta Doğu petrollerine olan bağımlılığını azaltmaya çalışan ABD, farklı bölgelerden petrol temin etmek, yerel üretimi artırmak, kaynak çeşitlendirmesine gitmek üzere ulusal enerji politikaları benimsemektedir. ABD petrol bağımlılığını telafi etmek üzere iç enerji politikasında tedbirler geliştirmekte, aynı zamanda dış politikasında enerji arz güvenliğini sağlamak üzere, kaynak çeşitlendirmesi yoluna gitmekte, arz kaynaklarında yaşanabilecek kesintilerin önüne geçmek üzere, petrol ithal ettiği ülkeler üzerinde sıkı bir angajman politikası uygulamaktadır. Ayrıca, ABD enerji güvenliğini sağlamak için dünya petrol piyasaları üzerinde Amerikan menşeli uluslararası petrol şirketleri marifetiyle mutlak bir denetim ve yönlendirme ağır kurma yolunda politikalar benimsemektedir.¹² Nitekim, dönemin ABD Başkanı Barack Obama 2005 yılında Washington’da yaptığı bir konuşmada şunları dile getirmiştir: “Enerji

⁹ Gal Luft, “United States: A Shackled Superpower”, **Energy Security Challenges for the 21st Century; a Reference Handbook**, (ed.) Gal Luft ve Anne Korin, California, ABC-CLIO Publishing, 2009, s. 143-144

¹⁰ “Report of the National Intelligence Council’s 2020 Project”, Mapping the Future, 2004, <http://www.futurebrief.com/project2020.pdf>, (22.06.2017).

¹¹ “An America First Energy Plan”, <https://www.whitehouse.gov/america-first-energy>; (29.06.2017); <https://www.state.gov/e/enr/index.htm> (29.06.2017).

¹² Öztürk, a.g.y., s. 437.

kaynaklarını kontrol edemeyen bir ulus, kendi geleceğini de kontrol edemez.”¹³ Bu ifadeden de anlaşılabileceği üzere ABD enerji kaynakları üzerinde kontrol kurulmasını hedefleyen bir siyasi ekonomik model benimsemekte, dünyanın en büyük ekonomisi olarak dünya üzerinde farklı kaynaklardan elde edilecek petrol ile enerji arz güvenliğini sağlamayı temel ulusal politika hedefi olarak benimsemektedir.

ABD’nin özellikle Orta Doğu ve Güney Amerika petrollerine duyduğu ihtiyaç, ABD’nin bu bölgeleri yaşamsal çıkar alanı olarak değerlendirmesine, bu ülkeler üzerinde sıkı siyasi/ekonomik etki alanları kurulmasına yol açmaktadır. Ayrıca, dünya petrol arzında yeni alanlar üzerinde denetim kurmak üzerine de Amerikan şirketleri yönlendirilmektedir. ABD’nin dünya enerji piyasalarında enerjiye olan talebi, Hazar kaynaklarına olan yönelimini de açıklayabilmektedir. Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinde denetim kurmak ve bu kaynakların güvenli rotalarla Batı pazarlarına açılmasını isteyen ABD ve ABD kökenli petrol şirketleri Orta Asya’da yeni jeopolitik büyük oyunda en önemli aktörler olarak yer almaktadır. Günümüzde Hazar coğrafyası üzerinde Amerikan ilgisi, ABD’nin bu bölgeyi arz çeşitliliği sağlamada temel bir aktör olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Harvey, Hazar petrollerine ilişkin olarak şu saptamada bulunmuştur: “Hazar Havzası’nın petrol rezervlerine hâkim olmak için ABD Orta Asya’da stratejik askeri varlığını sağlamlaştırırsa, küresel petrol vanasını denetleyerek gelecek elli yılda kürese ekonomiyi etkili biçimde kontrol edebilir.”¹⁴

Başta Amerika olmak üzere, Batı dünyası 21. yüzyılın başında jeostratejik ve ekonomik çıkarları açısından, Avrasya petrol ve doğalgaz kaynaklarını kontrol edebilmek için fırsat yakalamıştır. Hazar bölgesi petrolleri, Basra Körfezi gibi Batı’nın uzun vadeli çıkarlarıyla ilgili

¹³ Barack Obama, “Oil & Alternative Fuels”, <http://obamaspeeches.com/030-Resources-for-the-Future-Obama-Speech.htm>, (14.03.2017).

¹⁴ Harvey, a.g.y, s. 22.

stratejik bölge durumundadır. Zira bu bölge 40 yıl süreyle Batı'ya petrol sağlayacak önemli bir petrol kaynağı konumundadır.¹⁵ Yüksek petrol ve doğalgaz hacmine sahip bölgenin Batı ülkelerinin ve özellikle ABD'nin ilgisinden müstesna olması günümüz reel politiğinde mümkün görünmemektedir.

ABD'nin Hazar bölgesinde birbiriyle ilişkili hedeflerini şu şekilde ifade edebilmemiz mümkündür: Öncelikle ABD, bölgede yeni bağımsızlığına kavuşmuş devletlerin ulus devlet inşa etme süreçlerini ve bu ülkelerin Moskova'dan bağımsız olarak siyasi ve ekonomik gelişmelerini desteklemektedir. İkinci olarak, ABD, Hazar bölgesi hidrokarbon kaynaklarının küresel enerji arzını artıracak ve kaynak çeşitlendirmesi sağlayarak ABD'nin enerji güvenliğine katkıda bulunacağını düşünmektedir. Başka bir ifadeyle, Hazar kaynaklarının geliştirilmesi ABD'nin Basra Körfezine olan bağımlılığını azaltacaktır. Üçüncü olarak, ABD Hazar kaynaklarının dış piyasalara aktarılması sürecinde Rusya'nın bölgede petrol ve doğalgaz boru hatları üzerinde tekel kurmasına karşı çıkmaktadır. Dördüncü olarak ABD, İran'a karşı uyguladığı yaptırım politikasını Hazar bölgesine de genişletmektedir. ABD, bölge enerji ilişkilerinde İran'ı izole etmek istemektedir. ABD, bölge kaynaklarının İran üzerinden taşınmasını küresel arz güvenliğini tehlikeye atabilecek bir unsur olarak görmektedir.¹⁶ ABD'nin bölgeye ilgisinin bir başka önemli nedeni ise, müttefiklik ilişkisi bulunan Batı ülkelerinin bu bölgeye duydukları ihtiyaç üzerine şekillenmektedir. Batılı müttefik ülkelerin enerji arz çeşitliliğini sağlamak, bu ülkelerin detayları ilerleyen bölümlerde aktarılacağı üzere Rusya olan bağımlılığını azaltmak, enerji arz rotalarını güvenli bir şekilde müttefik ülke ve bölgeler üzerine tesis etmek, ABD'nin bölgesel çıkarlarına uygun düşmektedir.

¹⁵ Yüce, a.g.y., s. 187'den Ali İşler, **Hazar Petrolleri ve Petrol Boru Hatları Sorunu**, Yüksek Lisans Tezi, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 1999.

¹⁶ Bahgat, a.g.y., 2003, s. 148-149.

ABD'nin Orta Asya bölgesi politikasında, bölge demokrasinin gelişmesi ve bölgenin pazar ekonomisine geçişi desteklenmesi, bölgede çıkarları bulunan ve zaman zaman çakışan diğer devletlerin, özellikle Rusya, Çin ve kısmen İran arasında dengenin sağlanmasını ve bu devletlerin bölgede tek başına söz sahibi olmasını engellenmesi yer almaktadır. Bu bağlamda genel amaç, Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarına taşınmasına ilişkin boru hatlarının Rusya tekelinden kurtarılması ve bu hatların başka ülkelerden geçmesinin sağlanmasıdır.¹⁷ Amerikan yönetimi, Hazar bölgesinde ABD'nin etkisini artırmayı, Rusya, İran, Çin ve Hindistan arasında oluşacağı tahmin edilen ittifaka karşı temel araç olarak görmektedir.¹⁸

Yukarıda temelleri ortaya konulan ABD'nin Orta Asya bölgesine yönelik politikasının daha derinlemesine anlaşılabilmesi için ABD'nin Orta Asya politikasının tarihsel sürecini ele alan bir analizin ortaya konulması yerinde olacaktır. Söz konusu analizde, ABD'nin siyasi, ekonomik ve stratejik boyutlarda Orta Asya politikasının tarihsel bir bağlamda ele alınması ve bu kapsamda Orta Asya enerji kaynaklarının ABD dış politikasında yerinin saptanmasında fayda görülmektedir. Bir sonraki başlıkta söz konusu tarihsel ve ekonomi-politik gelişim süreci ele alınacaktır.

2. ABD Dış Politikasında Orta Asya ve Enerji Kaynakları (Soğuk Savaş Sonrası Dönem)

ABD'nin 1990 öncesinde tanımlanmış, tutarlı ve bütüncül bir Orta Asya politikası bulunmamaktadır.¹⁹ Orta Asya Soğuk Savaş döneminde Amerikan dış politikası açısından hayati öneme sahip bir bölge olarak addedilmemiştir.²⁰ Orta Asya ilişkin tutarlı ve bütüncül bir

¹⁷ Hekimoğlu, **a.g.y.**, s. 295-296.

¹⁸ Yüce, **a.g.y.**, s. 188.

¹⁹ Amanov, **a.g.y.**, s. 94.

²⁰ Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler," **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 63, No. 1, 2014, s. 209.

politika olmamasının temel nedeni, Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği ile ABD arasında yaşanan gerilimin temelde ideolojik unsurlar içermesi ve ideolojik savaş kapsamında birbirlerinin ülkelerine doğrudan müdahale etmekten kaçınmalarıdır. Nitekim bu durum ABD'nin çevreleme politikası politikasında doğrudan gözlenmiştir. ABD, Sovyetler Birliği'ni çevreleyen ülkelerle siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler geliştirmek temelinde bir dış politika izleyerek, doğrudan bir çatışma ortamına girmekten kaçınmıştır.

Soğuk Savaş boyunca olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden ilk yıllarda da Orta Asya bölgesi ABD'nin dış politika öncelikleri arasında yer almamıştır. Washington'un Rusya ile ilişkilere öncelik veren bir politika izlediği 1990'ların başlarında Orta Asya'daki Rus etkisi ABD yönetimi tarafından istikrarı sağlayıcı bir faktör olarak görülmüş, 1997 tarihine kadar Amerika, bölge devletleri ile temkinli ilişkiler kurmayı ve petrol şirketlerinin çıkarlarını koruyacak dış politika izlemeyi tercih etmiştir. 1990'ların sonuna kadar Irak'ın Kuveyt'i işgali, Ortadoğu Barış Süreci, Bosna ve Kosova'da yaşananlar, Rusya'nın geleceği ve NATO'nun yeniden yapılandırılması gibi gelişmelerle meşgul olan Washington, Orta Asya bölgesine ikincil önem atfetmeye devam etmiştir. Bağımsızlığını yeni kazanmış devletler olarak Orta Asya'da devlet altyapısının güçlendirilmesi, demokratik kurumların oluşturulması da ilk dönemde ABD'nin öncelikleri arasında yer almıştır.²¹ Soğuk Savaş'ın galip ülkesi olarak görülen ABD bu dönemde Orta Asya ülkelerin bağımsızlıklarını pekiştirmesi, siyasi kurumlarını güçlendirmesi, demokrasinin geliştirilmesi gerektiğine ve kapitalist ekonomik sürece hızla eklemlenmesine yönelik liberal söylemlerini²² geliştirmiştir. Ayrıca bölge

²¹ Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri," **Uluslararası İlişkiler**, C.1, No. 3, 2004, s. 130'dan Ahmed Rashid, **Jihad: The Rise of Islam in Central Asia**, New Haven, Yale University Press, 2001, s. 154; Telater, **a.g.y.**, s. 52; Efegil, **a.g.y.**, s. 190; Pirinçci, **a.g.y.**, s. 209.

²² Bkz: George Bush, "The President's News Conference on Aid to the States of the Former Soviet Union", 1 April 1992, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=20783>, (22.06.2017).

lkelerine yönelik “zgrlk Destek Yasası”²³ kabul edilmiş; ekonomik kalkınma yolunda destek sunulmuştur.

Amerika’nın 1992-1994 yılları arasındaki temel politikası bölge ülkeleriyle ilişkilerin kurulması, bölge ülkelerinin bağımsızlıkların pekiştirilmesi, demokrasi, insan hakları, liberal ekonomi gibi değerlerin bölgede yaygınlaştırılması ve kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi temelinde olmuştur.²⁴ ABD’nin bölgeye yönelik daha yakından angajman uygulamaya başlaması 1990’lı yılların ortalarından itibaren başlamıştır. Bir taraftan Rusya’nın 1993’te ilan ettiği “Yakın evre Doktrini”yle²⁵ Orta Asya’daki etkinliğini tekrar arttırma çabası içerisine girmesi, AB’nin Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru" (*Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia, TRACECA*) ve “Avrupa’ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma” (*Interstate Oil and Gas Transport to Europe, INOGATE*) projelerini²⁶ geliştirmesi ile Çin’in bölgede etkin olmaya başlaması, diğer taraftan ise o zamana kadar desteklediği Türkiye’nin beklenen etkinliği gösterememesi ve ABD merkezli petrol şirketlerinin bölgede artan çıkarları gibi faktörler 1990’ların ortalarından itibaren ABD’nin bölgeye ilgisini arttırmıştır.²⁷ Amanov, Amerikan dış politikasında Hazar yönelimin bağımsız bir bölgesel strateji ekseninde ele alınmaya başlanmasını, büyük ölçüde petrol şirketlerinin ve onların finanse ettikleri lobi gruplarının etkisiyle gerçekleştirildiğini ifade etmektedir.²⁸

²³ “zgrlk Destek Yasası” (*Freedom Support Act*), 1992 yılında Amerikan Kongresi’nde eski Sovyet Cumhuriyetlerin ekonomik yönden desteklenmesi ve yardımda bulunulması için kabul edilen yasadır. Bkz: “S.2532 - FREEDOM Support Act”, <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-bill/2532/text>, (22.06.2017).

²⁴ S. Neil Macfarlane, “The United States and Regionalism in Central Asia,” *International Affairs*, Vol. 80, No. 3, 2004, s. 450.

²⁵ Yakın evre Doktrini hakkında detaylı bilgi için tezin “Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Asya Enerji Kaynakları” başlıklı bölümüne bakınız.

²⁶ Söz konusu projeler hakkında detaylı bilgi için tezin “AB Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Asya Enerji Kaynakları” başlıklı bölümüne bakınız.

²⁷ Erhan, *a.g.y.*, s. 130’dan Ahmed Rashid, *a.g.y.*, s. 190.

²⁸ Amanov, *a.g.y.*, s. 151.

Clinton döneminde (1993-2001) Amerikan yönetiminin yeni dış politikası dört temel prensip üzerine oturtulmuştur: Bölge devletlerinin demokratikleşme ve pazar ekonomisine geçme süreçlerinin hızlandırılması ve sağlamlaştırılması; Hazar enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanması, bu kapsamda Hazar Denizi enerji kaynaklarının, Rus kontrolü olmaksızın farklı güzergahlardan dünya piyasalarına serbestçe sunulması; bölgesel çatışmaların barışçı yollarla çözüme kavuşturulması ve bölge devletlerinin önce kendi aralarında daha sonra da diğer devletler ile entegrasyonun sağlanması; Amerikan ve diğer Batılı ülkelerin şirketlerinin bölgedeki ticari faaliyetlerinin desteklenmesi.²⁹ Clinton iktidarının ilk döneminde bölge ekonomilerin kapitalist sisteme entegrasyonunu hedef alan ve enerji kaynaklarının Rusya dışında rotalardan kesintisiz bir şekilde Batı pazarlarına ulaştırılmasını hedefleyen bir Orta Asya politikası geliştirmiştir.

Gerek bazı akademik çevrelerin baskıları ve gerekse uluslararası petrol şirketlerinin telkinleri neticesinde İkinci Bill Clinton yönetimi Orta Asya politikasını 1997 yılında radikal şekilde değiştirmiştir.³⁰ Orta Asya ülkelerinin NATO'nun Barış için Ortaklık (BIO) programına dahil edilmesi, bölgede bulunan geniş hidrokarbon rezervlerinin dünya piyasalarına aktarılması için Chevron, Amaco, Areo, Exxon gibi Amerikan firmalarının devreye girmeleri, bölge ülkelerinde dinin egemen olmadığı rejimlerin devam etmesi, Sovyetler Birliği'nden arta kalan kitle imha silahlarının bu bölgeden ABD'nin "asi" olarak nitelendirdiği devletlere ve terör gruplarına aktarılmasının engellenmesi, bölgenin uyuşturucu ticareti için bir üs olmaktan çıkarılması ve bölge ülkelerinin serbest ekonomik modeli benimseyerek uluslararası ticarete

²⁹ Ertan Efegil, "Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye," **Avrasya Dosyası**, C. 6, No. 2, 2000, s. 191. (Hazar Havzası Enerji Diplomasisi konusunda Amerikan Dışişleri Bakanlığı ve Devlet Başkanlığı Özel Danışmanı Büyükelçi Richard Morningstar'n 23 Kasım 1998 tarihinde Kent State Üniversitesi'nde yaptığı konuşma)

³⁰ Efegil, **a.g.y.**, s. 190.

entegre olması gibi hedefler zamanla ABD'nin bölgeyle ilişkilerinin temel parametrelerini oluşturmuştur.³¹

Clinton ikinci dönemiyle birlikte Batı enerji güvenliğini pekiştirmek için Hazar enerji kaynaklarının hızlı gelişimini desteklemek ABD politikası haline gelmiştir. Bu dönemde ABD'nin Hazar çevresine ilişkin değişen politikası, pek çok siyasi ve akademik söylemi de beraberinde getirmiştir. Hazar Denizi petrolünün ABD'nin ekonomik çıkarları gibi stratejik çıkarlarını da temsil ettiği inancı, ilk kez Dışişleri Bakanı Stroke Talbott tarafından halka açıklanmıştır. 21 Temmuz 1997 tarihinde yaptığı konuşmasında Talbott, Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlığı ve istikrarında Amerika'nın giderek artan payından bahsederek, ABD petrol şirketlerinin 200 milyar varil petrol miktarı üzerinde oturan bir bölgeden faydalanma hakları reddedilseydi, bu ABD için büyük bir sorun olurdu şeklinde beyanatta bulunmuştur.³² ABD Başkanı George H. W. Bush Döneminde(1989-1993) Dışişleri Bakanı olarak görev yapan James Baker, 1997 yılında yaptığı bir açıklamada “Hazar petrollerinin ileride bugünkü Orta Doğu petroleri kadar sanayileşmiş dünya için önem arz edebileceğini” ifade etmiştir.³³ George W. Bush dönemi (2001-2009) ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney 1998 yılında düzenlenen bir konferansta “Tarihin hiçbir döneminde Hazar Bölgesi kadar, bir anda, böylesi bir stratejik öneme sahip toprak parçası hatırlamıyorum” ifadesinde bulunmuştur.³⁴

³¹ Erhan, **a.g.y.**, s. 132'den Shireen Hunter, “Central Asia Since Independence”, The Washington Papers, No. 168, Westport, Praeger, 1996, s. 158

³² Klare, **a.g.y.**, 2004, s. 15-16.

³³ James Baker, “America's Vital Interest in the New Silk Road”, New York Times, 21 July 1997, <http://www.nytimes.com/1997/07/21/opinion/america-s-vital-interest-in-the-new-silk-road.html>, (20.06.2017).

³⁴ Yüce, **a.g.y.**, s. 221'den Necdet Özalp, “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, **Panorama Dergisi**, 2004, s. 3.

1997 yılında Amerikan Kongresine sunulan Hazar Bölgesi raporunda ve Kongre görüşmelerinde aşağıdaki hususlar vurgulanmıştır:

“Amerika’nın Hazar Denizi bölgesine olan ilgisi artmaktadır. ABD bölge ülkelerinin küresel ekonomiye entegre olmasını desteklemektedir. Bölge ABD için yeni fırsatlar sunmaktadır. Bölgede geliştirilmeye açık olan devasa petrol rezervleri dünya çapında potansiyel taşımaktadır. Bölge kaynaklarının boyutu batının Körfez petrollerine olan bağımlılığına karşı alternatif nitelik taşımaktadır. Bölge kaynaklarının geliştirilmesi bölge devletlerinin ekonomik kalkınmasına büyük ivme kazandıracaktır. Kaynakların Amerikan ve Batılı pazarlara ulaştırılması için eylem planı geliştirilmiştir. Clinton Yönetimi’nin Hazar Bölgesi politikası Hazar enerji kaynaklarının çoklu boru hattı projeleriyle hızla geliştirilmesi, Batı’nın enerji güvenliğini pekiştirecek altyapıları sistemlerinin çeşitlendirilmesi ve bölge ülkelerinin İran petrolüne duydukları ihtiyaca alternatif kaynak oluşturulması üzerinedir. ABD, bölge kaynaklarının geliştirilmesi çalışmalarına ABD’li şirketlerinin katılmasını teşvik etmek üzere, bölge ülkelerinin şeffaf, açık yatırım ortamı sağlamasını teşvik etmektedir.”³⁵

Clinton yönetimi Hazar enerji kaynakları üzerindeki Rusya’nın tekeli kırarak için yoğun çaba göstermeye başlamış ve bölge kaynaklarını Rusya üzerinden değil, Türkiye üzerinden taşıyacak bir boru hattını destekleme kararı almıştır. Enerji ve dış politika arasındaki bağı bilinçli bir şekilde kuran ABD, Rusya’nın Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri üzerindeki denetimini zayıflatabilmek için, Moskova’nın enerji kaynaklarına dayalı manevralarını engellemeye çalışmıştır.³⁶ ABD yönetiminin Bakü-Tiflis-Ceyhan³⁷ ve Trans-Hazar³⁸ boru

³⁵ “Caspian Region Energy Development Report”, 8 Mayıs 1997, <https://www.congress.gov/congressional-record/1997/5/8/senate-section/article/S4207-1>, (07.06.2016).

³⁶ Erhan, a.g.y, s. 130’dan Stephen Blank, "The United States and Central Asia", **Central Asian Security: The New International Context**, (ed.) Roy Allison ve Lena Jonson, Londra, Royal Institute of International Affairs, 2001, s. 131.

³⁷ Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC) ile başta Azeri petrolü olmak üzere, Hazar Bölgesi’nde üretilecek petrolün emniyetli, ekonomik ve çevresel açıdan uygun bir boru hattı sistemi aracılığıyla Gürcistan üzerinden Ceyhan’a taşınması ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması amaçlanmıştır. Boru hattı, 1.076 km’si Türkiye kesimi olmak üzere toplam 1.769 km uzunluğundadır. Bakü ve Tiflis üzerinden Ceyhan Terminaline ulaşan boru hattının kapasitesi yıllık 50 milyon tondur (günlük 1 milyon varil). 1998 yılında müzakereleri yapılan BTC Hattı’nın inşasına 2002 yılında başlanmış; resmi açılış töreni 13 Temmuz 2006 tarihinde Ceyhan’da gerçekleştirilmiştir. BTC Ham Petrol Boru Hattı ile Hazar’ın Azerbaycan sektöründe bulunan Azeri-Çirak-Güneşli (AÇG) sahalarından elde edilen Azeri petrol başta olmak üzere, Türkmen ve Kazak petroleri Ceyhan’a taşınmakta ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır. Bkz: “Türkiye’nin Enerji Profili ve Stratejisi”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (05.07.2017); “Kronoloji”, <http://www.btc.com.tr/proje.html>, (05.07.2017).

³⁸ Hazar Geçişli Boru Hattı Projesi (*Trans-Caspian Gas Pipeline-TCGP*), Türkmenistan doğalgazını Hazar Denizi altına inşa edilecek bir boru hattı ile Azerbaycan’a, Azerbaycan’dan ise Türkiye üzerinden

hatlarına bu denli destek vermesinin nedeni, hatların ABD ile iyi ilişkiler içinde bulunan ülkelerden geçecek olması ve hatlar sayesinde bu ülkelerin, Batı'nın çıkarları doğrultusunda, birbirlerine daha da yakınlaştırılabileceği düşüncesi olmuştur. Bunun son tahlilde, ABD tarafından desteklenen yönetimlerin Rusya'nın gücüne ve İran'ın etkisine karşı bölgede dengeleyici bir yapı oluşturmaları neticesini vermesi beklenmiştir.³⁹ Avrasya petrol ve doğalgazının uluslararası piyasalara taşınması için yapılacak olan boru hatları güzergahları için verilmekte olan mücadelenin özünde de, bölgedeki kaynakların geliştirilmesi ve 21.yüzyılda Batı'nın Körfez petrolüne bağımlılığın azaltılması yatmaktadır. Ayrıca enerji ikmal güvenliği sağlayarak Avrasya'daki enerji üzerinde Rusya tekelinin kırılması da başka bir hedeftir.⁴⁰

1998 yılında yayınlanan ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde, Hazar bölgesinin 160 milyar varil petrol potansiyeline sahip olduğu, bu potansiyelin gelecek yıllarda dünya enerji arzında önemli bir rol oynayacağı, bu kapsamda ABD'nin bölge ülkeleriyle petrole erişimi sağlayacak hatların geliştirilmesine yönelik çalışmalara öncelik verdiği ifade edilmiştir. Belgede, istikrar ve refah kazanmış bir Orta Asya ve Kafkasya'nın, Akdeniz'den Çin'e kadar güvenlik ve istikrarın pekiştirilmesine ve Hazar bölgesindeki geniş petrol ve doğalgaz kaynaklarının ABD'nin ticari katılımıyla uluslararası piyasalara aktarılmasına katkıda bulunacağı belirtilmiştir. Devamla, yeni bağımsızlığa kavuşan devletlerin enerji kaynaklarının dünya piyasalarıyla bütünleştirilebilmesine yönelik ABD yatırımlarının teşvik edileceği, böylelikle enerji arz çeşitliliğin sağlanabileceğini ve yeni bağımsızlığa kavuşan ülkelerin

Avrupa'ya taşıyacak boru hattı projesidir. Proje ilk olarak 1996 yılında ABD'de gündeme gelmiş; partner ülkeler tarafından fizibilite çalışmaları gerçekleştirilmiş, ancak Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Hazar Denizi kaynaklarının paylaşımına ilişkin var olan sorun nedeniyle tamamlanamamıştır. Detaylı bilgi için bkz: Lidiya Parkhomchik, "Trans-Caspian Pipelines Routes: Problems And Prospects", weekly e-bulletin (27.12.2016-02.01.2017), Eurasian Research Institute, Akhmet Yassawi University, No. 96, http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_en_96.pdf, (05.07.2016).

³⁹ Erhan, a.g.y., s. 135'ten, Mustafa Aydın, "New Geopolitics of Central Asia and Caucasus; Causes of Instability and Predicament", Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2001, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/sam/20.htm#08>, (28 Temmuz 2003).

⁴⁰ Yüce, a.g.y., s. 112.

refahına katkıda bulunulacağı vurgulanmış; ayrıca, bölgeye daha fazla dış yatırım yapılması gerektiğine dikkat çekilerek, Hazar'a kıyısı olan ülkelerden petrol ve doğalgaz ihracatı yapılabilmesini teminen Rusya'yla işbirliği yapıldığı, bunun yanı sıra ABD'nin Hazar ve Kafkasya geçişli Doğu-Batı petrol ve doğalgaz taşımacılığını da desteklediği belirtilmiştir.⁴¹

1999 yılında yayınlanan ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde ise bir önceki yıl aktarılanlara ilaveten, ABD'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi ile Hazar geçişli doğalgaz boru hattı projelerini desteklediği, bu hatların bölge ülkelerinin refah ve bağımsızlıklarına katkıda bulunacağı, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Kazakistan ve Türkmenistan'ın ortak bir vizyonla birlikte çalışacağı, Hazar kaynaklarının geliştirilmesinin ABD enerji güvenliğine katkı sağlayacağı, ayrıca ABD'li ve diğer enerji şirketleri için ticari fırsatlar yaratacağı ifade edilmiştir.⁴² Tüm bu gelişmelerle birlikte, 1999 yılında Amerikan Kongresinde ABD İpek Yolu Strateji Yasası kabul edilerek, eski Sovyet Cumhuriyetlerine yapılacak yardımlar düzenlenmiştir. Yasayla, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarının desteklenmesi hedeflenmiş, bu ülkelere yapılacak olan ekonomik yardımların ve yatırımların altyapısı ortaya konulmuştur. Ayrıca yasada, bölgenin zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olduğu belirtilerek, bu kaynakların ABD'nin Körfez ülkelerine olan bağımlılığını azaltabilecek potansiyel taşıdığı ifade edilmiştir.⁴³

Söz konusu yasal düzenlemeler ve siyasi açıklamalardan açıkça görülebileceği üzere Clinton dönemi Orta Asya politikası temel olarak Orta Asya ülkelerin ekonomik ve siyasi olarak desteklenmesi hedefi taşımıştır. Bu hedefin altında yatan ana unsur ise Hazar coğrafyasında yer alan zengin petrol ve doğalgaz kaynakları olmuştur. Clinton yönetimi, Rusya

⁴¹ **A National Security Strategy For A New Century**, The White House, Washington, 1998, s. 32-34.

⁴² **A National Security Strategy For A New Century**, The White House, Washington, 1999, s. 33-34

⁴³ "H.R. 1152 (106th): Silk Road Strategy Act of 1999", 2 August 1999, <https://www.govtrack.us/congress/bills/106/hr1152/text/eh>, (22.06.2017).

ve Çin gibi büyük güçlerin bölge üzerinde denetim kurmasını engellemek, Amerikan şirketlerin bölge kaynakları üzerinde yatırımlarını korumak ile bu yatırımların arttırmasını teşvik etmek ve bölge kaynaklarının serbest piyasalara Batılı ülkelerin benimsediği güzergâhlardan ulaştırılmasını temin etmek üzere politikalarını şekillendirmiştir.

Clinton dönemi ile başlayan ABD'nin bölgeye enerji alanında angajmanı Clinton sonrası dönemde de devam etmiştir. Bununla birlikte, Washington'un bölgeye angajmanı 2001 sonrası ortaya çıkan gelişmelerle birlikte enerji boyutunu aşmıştır. George W. Bush'un ABD Başkanlığına gelmesi (20 Ocak 2001) ertesinde yaşanan 11 Eylül 2001 terörist saldırıları, Amerikan dış politikasında ve dünya siyasetinde köklü değişimler ve dönüşümler yaratmıştır. Amerika'nın tüm dünyada teröre karşı başlattığı savaş, Afganistan'ın işgali ve Irak savaşıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde ABD dünya üzerinde güvenlik konularının ağırlık kazandığı bir dış politika söylemi geliştirmiştir. Pirinççi'ye göre, 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesinden sonra Washington'un Orta Asya politikasında da ağırlık merkezinin ekonomi-politik boyuttan güvenlik boyutuna doğru kaymıştır. Ekonomik çıkarların yanı sıra Rusya ve Çin'den kaynaklanan kaygılar düşünüldüğünde, bölge 11 Eylül sonrasında artık sadece Amerikan ticari çıkarları açısından değil, stratejik ve güvenlik çıkarları açısından da hayati öneme sahip bir bölge haline gelmiştir.⁴⁴

11 Eylül saldırılarına kadar ABD'nin Orta Asya'ya olan ilgisi esasen ekonomik temellidir. Bu dönemde ABD'nin bölgedeki temel çıkarı bölge ülkelerinin serbest piyasa koşullarını benimsemeleri ve enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara sorunsuz bir şekilde aktarılması olmuştur. Öte yandan, 2000 başından itibaren ise, ABD'nin bölgedeki çıkarlarının sadece ekonomik alanla sınırlı olmadığını ileri süren görüşlerde artış yaşanmıştır. Jeopolitik açıdan

⁴⁴ Pirinççi, a.g.y, s. 217-219.

bölgenin taşıdığı önemin vurgulandığı bu görüşlerde altı çizilen noktalar ABD'nin bölgede Rusya, Çin ve Hindistan'ın etkisini dengeleyecek biçimde aktif bir politika izlemesi, bunu yapabilmek için bölge ülkeleriyle çok boyutlu stratejik ilişkiler içine girmesi olmuştur.⁴⁵ 11 Eylül saldırılarından sonra ise Amerikan kamuoyunda, Orta Asya'da bir güvenlik boşluğunun meydana geldiği ve bunun ABD'nin ulusal çıkarları açısından doğrudan tehdit oluşturmaya başladığı yönünde bir kanı hakim olmuştur.⁴⁶ Teröre karşı savaş söylemi ABD'nin Orta Asya'ya yönelik angajmanın artmasında doğrudan etkide bulunmuştur.⁴⁷ ABD'nin Afganistan'a müdahalesinde lojistik ihtiyaçları ve bölgesel askeri üs ihtiyacı ABD'nin bölgeye yönelik siyasi ve ekonomik reformlara ilişkin diğer taahhütlerinin önüne geçmiştir.⁴⁸ Öte yandan, konuya farklı bir açıdan yaklaşan Klare, Amerika'nın Orta Asya bölgesinde askeri olarak konuşlanmasını ve askeri güç kullanımı, Carter Doktrini'nin bölgeye uyarlaması olarak görmekte ve bölge enerji kaynaklarının kesintisiz bir şekilde arzının sağlanması için Amerikan askeri gücünün kullanıldığını ifade etmektedir.⁴⁹

11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin Orta Asya ülkeleriyle işbirliği girişimleri esas olarak dört konu üzerinde odaklanmıştır. Öncelikle, bölge ülkelerinde ekonomik ve siyasal reformlar desteklenmiştir. İkinci olarak, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'la askeri işbirliği anlaşmaları imzalanmış, bölgede Amerikan askeri varlığı konuşlandırılmış ve Orta Asya devletleri, terörizme karşı savaşta ABD'nin en yakın müttefikleri olarak görülmüş; ayrıca bu ülkelere askeri ve ekonomik yardımlar yapılmıştır. Son olarak ise Hazar'ın enerji kaynaklarının

⁴⁵ Erhan, **a.g.y.**, s. 140.

⁴⁶Gökhan Telatar, "Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD'nin Orta Asya Politikası", **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed.) M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara, Usak Yayınları, 2013, s. 33-34.

⁴⁷ Macfarlane, **a.g.y.**, s. 449.

⁴⁸ Eugene Rumer, Richard Sokolsky ve Paul Stronski, **U.S. Policy toward Central Asia 3.0.**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2016, s. 3-4.

⁴⁹ Michael T. Klare, "The Futile Pursuit of 'Energy Security' by Military Force", **Brown Journal of World Affairs**, Vol. 13, No. 2, 2007, 139-147.

geliştirilmesi ve Rusya ve İran'ı dışarıda bırakarak bu kaynakların dış pazarlara ulaştırılması hedeflenmiştir.⁵⁰

Bu genel dış politika anlayışı temelinde, ABD'nin Bush dönemiyle birlikte Orta Asya'ya yönelik geliştirdiği politikaları askeri/siyasi ve ekonomik olmak üzere iki düzlemde incelemek mümkündür. Askeri/siyasi alanda Washington yönetimi, 11 Eylül sonrası oluşan güvenlik perspektifi temelinde, Afganistan'daki Taliban ve El-Kaide yönetimlerine karşı giriştiği savaşta, bölge ülkelerini temel geçiş ve aktarım ülkeleri olarak görmüştür. Ayrıca bölge ülkelerinden kaynaklanabilecek terörist akımların önüne geçmek üzere bölge ülkeleriyle askeri/siyasi ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Ekonomik düzlemde ise bölge enerji kaynaklarına Amerikan politika yapıcıları tarafından önem atfedilmeye devam edilmiştir.

ABD'nin terörizme destek veren Afganistan yönetimine karşı yürüttüğü savaşta Orta Asya cumhuriyetlerinin desteğini istemesi ve bu bağlamda Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a asker yerleştirmesi bölge için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.⁵¹ Bölgeye gelmeye "istekli" Amerikan birlikleri 2001 sonundan itibaren insani bir operasyon veya tatbikat kapsamında değil, "terör mücadele" söylemi altında Orta Asya'ya girmeye başlamıştır. Bu durum, Rusya'nın geçici onayı ve bölge ülkelerinin işbirliğine yanaşmaları sayesinde kolaylıkla gerçeklemiştir.⁵² Orta Asya cumhuriyetlerinin ABD ile işbirliği yapmakta istekli olmalarının en önemli nedeni, Amerikan askeri varlığının Rusya'nın bölgedeki etkisini dengeleyeceği beklentisi olmuştur.⁵³ Ayrıca, Amerikan angajmanıya beraber artan doğrudan ve dolaylı yardımlar, bölge ülkelerinin ekonomik dönüşümlerini tamamlamaları ve kurumsal altyapılarını

⁵⁰ Amanov, **a.g.y.**, s. 100.

⁵¹ Telatar, **a.g.y.**, s.33.

⁵² Erhan, **a.g.y.**, s. 144.

⁵³ Telatar, **a.g.y.**, s. 35.

oluşturmaları için olumlu bir ortam sağlamıştır. Aynı şekilde yardımlar sayesinde orduların modernize edilmesi için gereken kaynaklar da kısmen bulunmuştur.⁵⁴

Öte yandan, 11 Eylül saldırılarından ardından Orta Asya'da Washington lehine oluşan olumlu hava zamanla değişmeye başlamış, ABD'nin bölgedeki askeri varlığı sorgulanmıştır. ABD'nin bölgede uzun vadeli bir askeri varlığı amaçladığı izlenimi edinen Rusya, ABD'ye verdiği destekten pişmanlık duymaya başlamıştır. Bu noktada ABD'nin bölgede artan etkinliğini dengelemek için Moskova'nın Pekin ile ittifak yapması söz konusu olmuştur. ABD'nin terörizme karşı savaş çerçevesinde Orta Asya'da, yani sınırlarının hemen ötesinde elde ettiği askeri üslerden çekilmeye niyetinin olmaması, Washington'un Çin'i çevrelemesine yönelik stratejinin bir parçası olarak algılanmıştır.⁵⁵ Ayrıca, bölgedeki ABD askeri gücü Amerika'nın bölgede petrol bölgelerini ele geçirmeye niyetli bir emperyalist güç olarak algılanmasına da yol açmıştır.⁵⁶

Bush dönemi Orta Asya politikasının ikinci düzlemini ise enerji konuları ağırlıklı ekonomik konular oluşturmuştur. Özellikle Hazar Denizindeki petrol ve doğalgaz kaynakları ABD'nin bölgeye olan ilgisinin başlıca unsuru olmaya devam etmiştir. Afganistan savaşı ABD'ye bölgede siyasal, ekonomik ve savunma konularında uzun zamandır elde etmeyi arzuladığı birçok fırsat sunmuştur. Bunlardan bir tanesi de Orta Asya petrol ve doğalgaz rezervlerinin işletilmesi konusudur. Washington, Rusya'nın Orta Asya ve Hazar Havzası'ndaki pozisyonunu zayıflatmanın ve bölgedeki etkin konuma erişmenin boru hatlarının Rusya'yı hariç tutacak biçimde yeniden oluşturulması ve bu şekilde Moskova'nın bölge enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara taşınmasındaki tekeli sona erdirmekten geçtiğini düşüncesinden

⁵⁴ Pirinçci, **a.g.y.**, s. 223.

⁵⁵ Telatar, **a.g.y.**, s. 42.

⁵⁶ Luft, **a.g.y.**, s. 147.

hareket etmiştir.⁵⁷ Ayrıca, Amerika’da, 11 Eylül saldırıları sonrasında, Orta Doğu coğrafyası daha yoğun bir şekilde güvenilir bir petrol ve doğalgaz arz kaynağı olarak algılanmaya başlanmıştır. Özellikle Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinden gelen petrol paralarının terörist gruplara gittiği düşüncesi, Batı dünyasında Arap karşıtı bir algı oluşmasına yol açmış ve Körfez bölgesine olan enerji bağımlılığını azaltma düşüncesini güçlendirmiştir. Bu süreçte teröre karşı savaşta ABD’ye tam destek sunan Orta Asya ülkeleri güvenilir partner ülkeler konumuna erişmiştir. Bu ülkelerdeki kaynakların dış piyasalara ulaştırılması temel gündem konularından biri olmuştur. Bu kapsamda, Orta Asya enerji kaynaklarının küresel pazarlara Afganistan üzerinden ulaştırılmasına ilişkin yeni bir boru hattı projesi önem kazanmıştır. Esasen 1998 yılında geliştirilen, ancak Taliban rejimi nedeniyle hayata geçirilemeyen TAPI projesi⁵⁸ Taliban rejiminin ortadan kaldırılması ile tekrardan gündeme gelmiştir.⁵⁹

Bush döneminde, Amerika’nın Hazar bölgesine olan ilgisi resmi ve stratejik belgelerine ve açıklamalarına da doğrudan yansımıştır. 2001 yılında, ABD Başkanı George Bush’un talimatları ile ABD’de Başkan Yardımcısı Dick Cheney başkanlığında Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubu teşkil edilmiş, anılan grup ABD’nin enerji politikalarına şekil verecek enerji raporunu (*Report of the National Energy Policy Development Group*) hazırlayarak Başkan’a sunmuştur.

⁵⁷ Telater, a.g.y, s. 37’den Artashen Pkhrikyan, “Geopolitics of the Caspian Oil”, http://www.bvahan.com/armenianway/AW/Pkhrikyan_Artashes/index.html, (06.06.2017).

⁵⁸ TAPI Projesi- Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan Geçişli Boru Hattı Projesi (*TAPI Project- Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Pipeline*), Türkmen doğalgazının Hindistan’a ulaştırılmasını hedefleyen 1800 km’lik boru hattı inşasını içeren projedir. 2015 yılında inşaatına başlanan boru hattının 2018 yılında tamamlanmasıyla birlikte yıllık 33 milyar metreküp doğalgaz taşınması beklenmektedir. Söz konusu projenin altında yatan siyasi hedef, Orta Asya doğalgazının İran ve Rusya dışında alternatif rotayla uluslararası piyasalara ulaştırılmasıdır. Bkz: “Türkmenistan TAPI projesi için start verdi”, 09.11.2015, <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/15896/turkmenistan-tapi-projesi-icin-start-verdi.html>, (22.06.2017).

⁵⁹ Bahgat, a.g.y., 2003, s. 154

Söz konusu raporda, ABD'nin önündeki 20 yıl boyunca (2000-2020) enerjiye olan talebinin giderek artış göstereceği, yapılan tahminlere göre gelecek 20 yıl içerisinde ABD'de petrol tüketiminin %33, doğalgaz tüketiminin %50, elektrik tüketiminin %45 artacağı, öte yandan ABD'nin mevcut üretim ve tüketim rakamları hesaba katıldığında, enerji üretim/tüketim dengesinde bir açık olacağı, 2020 yılı itibariyle ABD'deki petrol üretiminin petrol tüketiminin %30'undan daha az miktarını karşılamaya yeteceği, bu kapsamda 20 yıl boyunca ABD'nin, tükettiği her 3 varil petrolün 2'sini ithal edeceği, her gün ortalama 7.5 milyon varil petrol ithalatı gerçekleştirmesi gerektiği, benzer bir şekilde ABD'nin doğalgaz talebinin, mevcut üretim miktarlarının çok ötesinde olduğu vurgulanmıştır. ABD'nin beş temel ulusal hedefe ulaşması için harekete geçmesi gerektiği belirtilen raporda bu hedeflerin enerji tasarrufunun sağlanması, enerji altyapısının modernizasyonu, enerji arzının artırılması, çevrenin korunması ve geliştirilmesi, ulusal enerji güvenliğinin artırılmasının olduğu ifade edilmiştir. Yine raporda, ulusal enerji güvenliğinin artırılması için ABD'nin, küresel enerji arzı sağlayan ülkelerle daha yakından işbirliği yapmasının ve ticari ilişkilerini güçlendirmesi gerektiği, zengin petrol sahalarına sahip Batı Yarıküre'de, Afrika'da ve Hazar bölgesinde petrol üretim çalışmalarına iştirak etmesi gerektiği, ABD'li enerji şirketlerinin petrol üretim bölgelerine yapacakları yatırımların enerji verimliliğini artırarak piyasaları güçlendireceği ve enerji güvenliğine katkıda bulunacağı, dünya enerji üretiminin bir bölgeye toplanmasının küresel enerji marketlerinde istikrarsızlık potansiyeli yarattığı ve ne üreticiler ne de tüketiciler için olumlu sonuçlar doğurmadığı, OPEC'in periyodik olarak petrol piyasa fiyatları üzerinde fiyat düzenlemesi yapmasının küresel fiyat dalgalanmalarına neden olduğu, bu kapsamda daha geniş bir arz ağı yaratılmasının elzem olduğu belirtilmiştir. Devamla, Afrika, Batı Yarı Küre ve Hazar Havzası'nda son dönemde yaşanan üretim artışının ve ihracat miktarlarının, ABD'ye ve dünya ekonomilerine enerji arzında yaşanabilecek bir kesintinin etkisini azaltacak nitelik taşıdığı, ABD'nin bu bölgelere yönelik politikasının, ticaret ortamının geliştirilmesi, yeni yatırımlar

yapılması ve teknoloji sağlanması üzerine olması gerektiği ifade edilerek, Azerbaycan ve Kazakistan'ın kanıtlanmış petrol rezervlerinin 20 milyar varil olduğu, bu miktarın Kuzey Denizi rezervlerinden daha fazla, neredeyse ABD rezervlerine eşdeğer olduğu, bölge kaynaklarının ihracat potansiyelinin, ABD'nin enerji şirketleri ve bölge ülkeleriyle ticari olarak uygulanabilir nakil hatlarının (Bakü-Tiflis Ceyhan Hattı ve Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu Hatları) geliştirilmesine yönelik yapacağı çalışmalar ile artırılabilceğı, ayrıca yeni üretim alanı keşiflerinin de ihracatı geliştirebileceğı, dış yatırımların ve teknolojinin yeni ticari nakil hatlarının oluşturulması için kritik önemde olduğu, böylesi bir gelişmenin, Hazar petrol üretimini dünya petrol ticaretine entegre ederek, üretim ve ihracatın genişletilmesine katkıda bulunacağı vurgulanmıştır.⁶⁰

ABD Başkanı George W. Bush'un ikinci döneminde ise 2006 yılında ABD'nin yeni Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi yayınlanmış, söz konusu belgede Orta Asya ve Kafkasya bölgesi ile dünya enerji ilişkilerine dair stratejik hedefler ortaya konmuştur. Belgede, Orta Asya'nın, ABD çıkarları ve değerleri açısından hiç olmadığı kadar stratejik önemi haiz bir bölge konumuna geldiğı, ABD'nin bölgeye yönelik politikasının unsurlarının, bölgede etkin demokrasilerin desteklenmesi, serbest piyasa reformlarının genişletilmesi, küresel enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, güvenliğin pekiştirilmesi ve terörizme karşı savaşın kazanılması olduğu belirtilmiştir. Belgede ayrıca, küresel ekonominin girdisi olan enerjinin büyük bir kısmının petrolden geldiğı, ABD'nin dünyanın 3. büyük petrol üreticisi olduğu, ancak petrol ihtiyacının %50'sinden fazlasının uluslararası kaynaklardan karşılandığı, sadece az sayıda ülkenin dünya enerji arzına katkı sağladığı, dünyanın birkaç petrol sağlayıcısı ülkeye bağımlı olmasının ne güvenli ne de sürdürülebilir olduğu, ABD'nin enerji güvenliğini sağlamanın yolunun enerji

⁶⁰ Dick Cheney, **Report of the National Energy Policy Development Group**, U.S Government Printing Office, Washington, 2001, s.x-xi, 127-147.

kaynaklarının geldiği bölgelerde çeşitliliği sağlamak ve enerji kaynaklarının farklılaştırılmasını temin etmek olduğu ifade edilmiştir. Belgede devamla, ABD'nin kapsamlı enerji stratejisinin enerjide dış kaynaklara olan bağımlılığı azaltmayı öncelik haline getirdiği, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesinin aynı zamanda “petrol talihsizliği”ni (petroluem curse)- bazı petrol üreticisi ülkelerde petrol kaynaklarının yolsuzluğu teşvik etme ve ekonomik büyüme ile siyasi reformları engelleme eğilimi- bertaraf edeceği, pek çok ülkede, yönetici elitlerin kendilerini zengin ettiklerini, en kötü durumda petrol kaynaklarının bölgeleri istikrarsızlaştıracak faaliyetler ve şiddet içeren ideolojilerin yaygınlaştırılması için kullanılabileceği, bölgeler arasında enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesinin yolsuzluk olanaklarını azaltacağı ve sorumsuz yöneticilerin güç temerküz etmelerine imkan vermeyeceği vurgulanmıştır.⁶¹

Söz konusu rapor ve ulusal güvenlik belgesinde yer alan ifadelerden görüleceği üzere, Bush döneminde ABD Orta Asya coğrafyasında yer alan yer altı kaynaklarını stratejik kaynaklar olarak değerlendirmiş ve bu kaynaklara yönelik yatırımlar yapılmasını teşvik etmiştir. ABD'nin ulusal çıkarları arasında Hazar Bölgesinde enerji güvenliğini sağlamak sayılmaktadır. Bu kapsamda bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve bölge ülkelerinde demokratik yönetimlerin desteklenmesi gerekliliği temel dış politika olarak benimsenmiştir.

Bush döneminin sona ermesiyle birlikte ABD'de Barack Obama 20 Ocak 2009 tarihinde Başkanlığa gelmiştir. Obama'nın Başkanlığa gelmesiyle Orta Asya politikasında önemli bir değişim yaşanmamıştır. Obama da kaynakların uluslararası piyasalara sevk edilmesine ve Amerikan şirketlerinin bu süreçte pay almasına çalışmış, TAPI projesinde önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Obama yönetimi Batı Avrupa ve Baltık ülkelerinden Afganistan'a lojistik

⁶¹ A National Security Strategy of the United States of America, The White House, Washington, 2006, s. 28-29; 39-40.

malzemelerin Rusya, Orta Asya ve Kafkasya üzerinden nakliye edilmesini öngören Kuzey Dağıtım Ağı projesine⁶² öncelik vermiştir. Obama'nın Orta Asya'da karşı karşıya bulunduğu en büyük sorun Rusya ve Çin'in bölge üzerinde giderek artan rolü olmuştur.⁶³

15 Aralık 2009 tarihinde Amerikan Senatosunda yapılan görüşmede Obama döneminde Amerikan yönetiminin Orta Asya politikası ele alınmıştır. Söz konusu görüşmede ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan George Krol şunları ifade etmiştir:

“ABD'nin bölgede istikrar, refah, güvenlik, insan hakları ve ekonomik siyasi reformları desteklemesinde önemli çıkarları bulunmaktadır. Orta Asya'nın ekonomik büyümesi ve demokratik siyasi gelişimi bölgede daha kalıcı bir istikrar sağlayabilir ve narkotikten enerji güvenliğine ortak sorunların çözümünde ABD için daha güvenilir ortaklar yaratabilir. Bölgedeki zengin enerji kaynakları, dünya ekonomisine kaynak çeşitliliği sağlamak ve bölgeye yeni ekonomik fırsatlar sunmaktadır. ABD'nin Orta Asya'ya ilişkin beş temel politik önceliği bulunmaktadır: Afganistan ve Pakistan'daki radikal unsurlarla mücadele edebilmek için Orta Asya ülkeleriyle işbirliği genişletilmek istenmektedir. Bölgede siyasi liberalizasyon ve insan haklarına saygı teşvik edilmektedir. Rekabetçi bir piyasa ekonomisi ve ekonomik reformlar desteklenmektedir. Devlet başarısızlıkları (yoksulluk, iç isyanlar, uyuşturucu ticareti gibi) önlenmek istenmektedir. ABD bölge kaynaklarının ve enerji arz rotalarının geliştirilmesini ve çeşitlendirilmesini desteklemektedir.”⁶⁴

George Krol'un ABD Senatosu'ndaki ifadesinden anlaşılacağı üzere, Obama döneminde ABD yönetimi, temel olarak bölgesel siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi üzerine olan Orta Asya politikasını sürdürmüştür. Söz konusu politik anlayışla bağlantılı olarak, Obama döneminde ekonomik alanda “Yeni İpek Yolu Stratejisi (*The New Silk Road Strategy*)” ortaya konulmuştur. Söz konusu strateji ile

⁶² Kuzey Dağıtım Ağı Projesi (*Northern Distribution Network*), ABD ile Pakistan arasında yaşanan siyasi gerilim sonrasında, Afganistan'da bulunan Amerikan birliklerine Pakistan dışında ikmal sağlamak üzere geliştirilmiş bir projedir. Proje kapsamında, Rusya, Orta Asya ve Kafkasya üzerinden Afganistan'a ikmal rotaları oluşturulmuştur. Bkz: “Northern Distribution Network (NDN)”, <https://www.csis.org/programs/transnational-threats-project/past-projects/northern-distribution-network-ndn>, (22.06.2017).

⁶³ Telatar, a.g.y., s.46-53.

⁶⁴ George A. Krol, “Testimony Before The Senate Committee On Foreign Relations, Subcommittee On Near Eastern And South and Central Asian Affairs”, <https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/KrolTestimony091215a1.pdf>, (07.06.2017).

Afganistan'dan ABD güçlerinin çekilmesi sonrasında bölgede oluşabilecek olumsuzlukların önüne geçebilmek için ticaret, enerji ve ulaştırma alanlarında ekonomik işbirliği imkanları ortaya konulmuştur. Söz konusu strateji ile Güney Asya ve Orta Asya bir bütün olarak değerlendirilerek bölgesel kaynakların verimli bir şekilde kullanabilmesini teminen işbirliği yapılması hedefi ortaya konulmuştur. Bu kapsamda, TAPI projesi bölge ülkeleri arasında enerji alanında işbirliğinin en somut örneği olarak sunulmuştur.⁶⁵

Sonuç olarak, yukarıda aktarılan hususlar temelinde Yeni Büyük Oyun'da ABD'nin Orta Asya üzerindeki çıkarları genel olarak şu şekilde özetlememiz mümkündür: ABD, siyasi alanda bölgedeki egemenlik kurmak isteyen güçleri (Rusya, Çin ve İran) dengelemek ve engellemek istemektedir. ABD, bölgedeki Rusya ve Çin girişimli çok taraflı entegrasyon çabalarına şüpheyile yaklaşmakta, bölge ülkelerinin Batılı kurumlara ve organizasyonlara üyeliklerini desteklemektedir. Güvenlik alanında bölgeden kaynaklanabilecek terörist ve radikal akımların önüne geçilmek istenmektedir. Ekonomik alanda bölge ülkelerin serbest piyasa ekonomisine entegre olmasını ve ABD'li yatırımcıların bölgeye güvenli bir şekilde yatırım yapabilme imkanlarının geliştirilmesini hedefleyen ABD, bölge enerji kaynakları üzerinde de denetim kurmayı amaçlamakta, bu kaynakların kesintisiz bir şekilde Batı pazarlarına ulaştırılması için projeler geliştirmektedir. Özellikle bölge kaynaklarının Batılı pazarlara ulaştırılmasında Rusya tekeli kırılmak istenmekte; Doğu-Batı rotasında İran'ı ve Rusya'yı bypass eden hazar geçişli boru hatları projeleri desteklenmektedir. ABD ayrıca, bölge kaynaklarının araması/üretimi ve pazarlanması aşamasında Amerikalı şirketlerin bölgede aktif bir şekilde var olmasını istemektedir. Bu kapsamda ABD kökenli şirketlerin bölgede yatırımlarını artırabilmelerini teminen Amerikan hükümetince siyasi girişimler yapılmaktadır.

⁶⁵ Söz konusu stratejinin unsurları hakkında bkz: "The United States' "New Silk Road" Strategy: What is it? Where is it Headed", 29 September 2011, <https://2009-2017.state.gov/e/rls/rmk/20092013/2011/174800.htm>, (01.07.2017).

Son olarak, ABD'nin Orta Asya petrol ve doğalgaz petrollerine attığı stratejik önemin net bir şekilde anlaşılabilmesi için, ABD'nin Clinton dönemiyle başlayan bölgeye açılım politikasında yatırımlar hususuna özel bir parantez açmakta fayda görülmektedir. Bu kapsamda, ABD kökenli şirketlerce bölgede yürütülen faaliyetlere ayrı bir başlık açmakta fayda bulunmaktadır. Bu amaçla, bölümün bir sonraki başlığında ABD'nin bölgede yürüttüğü yatırımlar daha detaylı bir şekilde incelenecek, bölgenin önde gelen petrol ve doğalgaz üretim alanlarındaki ABD'li büyük petrol şirketlerinin rolü analiz edilecektir.

3. ABD'nin Bölge Enerji Kaynaklarına Yönelik Yatırımları

ABD, Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynaklarına yaptığı yatırımlar ile bölge kaynakları üzerinde büyük bir denetim kurmuştur. ABD'den bölgeye yapılan yatırımlar daha çok petrol ve doğalgaz rezervleri ile bölgenin en önde gelen ülkesi Kazakistan'a yoğunlaşmıştır. ABD'nin Kazakistan'a 1990'lı yılların ortalarında başlayan enerji alanında yatırım angajmanı, KazEnergy raporuna göre, günümüzde 19.3 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır.⁶⁶ ABD Dışişleri Bakanlığı'na göre ise, 1993-2013 arası dönemde, ABD'nin Kazakistan'da enerji sektörünü de içeren toplam yatırımları 42 milyar Doları aşmıştır.⁶⁷ ABD'nin Kazakistan'da

⁶⁶ Kazenergy-National Energy Report-2015, a.g.y., s. 89.

⁶⁷ "U.S. Relations with Kazakhstan", <https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5487.htm>, (02.10.2017).

yaptığı yatırımların başında, ABD’li petrol şirketleri olan Exxonmobil⁶⁸ ve Chevron⁶⁹ şirketlerinin Kazakistan üç büyük petrol üretim bölgesinde (Tengiz, Karaçaganak ve Kaşhagan petrol sahalarında) yaptıkları yatırımlar gelmektedir. ABD’li petrol şirketleri söz konusu alanlar üzerinde arama/üretim/taşıma/pazarlama faaliyetlerinde bulunmaktadır. ABD’nin bölgede

⁶⁸ Exxonmobil, ABD’nin ve dünyanın en büyük petrol şirketlerinden biridir. Exxonmobil’in kuruluşu, dünyaca ünlü petrol patronu John D. Rockefeller’in 1870 yılında kurduğu Standard Oil Company’un kuruluşu kadar gitmektedir. Standard Oil Company, kuruluşu sonrasında, ABD’de petrol üretimini kontrolü altına almak üzere rakiplerini elemine etmeye başlamış ve rakip kuruluşları bünyesine katarak tröst haline gelmiştir. Standard Oil Company, 1879 yılında, daha sonraları (1966 yılında) Mobil adını alacak olan Vacuum Oil Company’i bünyesine katmış; 1882 yılında Standard Oil of New Jersey ve Standard Oil of New York’u kurmuş ve tröst haline gelmiştir. Standard Oil Tröstü, yan iştirakleriyle birlikte, 1880’lı yılların sonuna kadar ABD’nin toplam petrol üretiminin yaklaşık %90-95’ini kontrolü altına almıştır. Standard Oil Company, o dönem, 40 petrol şirketini doğrudan ve dolaylı olarak yönetmiştir. 1911 yılında ABD Yüksek Mahkemesi tarafından Standard Oil şirketi tekel konumu nedeniyle dağılmaya zorlanmıştır. 1911 yılında Standard Oil şirketinin dağılmasıyla birlikte, 34 ayrı şirket kurulmuş; bu şirketler arasında Standard Oil of Jersey’i ve Standard Oil of New York’u da içeren 8 tanesi “Standard Oil Company” ismini muhafaza etmiş; buna ilaveten Vacuum Oil Company faaliyetlerini aynı isim altında sürdürmüştür. Vacuum Oil Company, 1931 yılında Standard Oil of New York ile birleşmiş; 1966 yılında ismini “Mobil Oil Corporation” olarak değiştirmiştir. 1972 yılında ise Standard Oil of Jersey ismini Exxon Corporation’a çevirmiştir. 1999 yılında Exxon ve Mobil şirketleri birleşerek ExxonMobil Corporation ismini almıştır. ExxonMobil günümüzde, dünyanın 6 kıtasında 39 farklı ülkede petrol ve doğalgaz üretimi, rafinesi, pazarlaması gibi tüm alanlarda faaliyetlerini sürdürmektedir. Exxonmobil 2016 yılı itibariyle günlük 4 milyon varil (yaklaşık 560 bin ton) petrol eşdeğer üretim gerçekleştirmiştir. Şirket verilerine göre, şirketin 2016 yılın itibariyle toplam varlıkların değeri 226 milyar Dolar olup, aynı yıl elde ettiği gelir 7.6 milyar Dolar’dır. ExxonMobil hakkında detaylı bilgi için bkz: “Our History”, <http://corporate.exxonmobil.com/en/company/about-us/history/overview>, (02.10.2017); “Standard Oil Company and Trust”, <https://www.britannica.com/topic/Standard-Oil-Company-and-Trust>, (02.10.2017); “Exxon Corporation”, <https://www.britannica.com/topic/Exxon-Corporation>, (02.10.2017); **ExxonMobil-Summary Annual Report-2016**, ExxonMobile Corporation, Texas, 2017, s. 5, 28, 41.

⁶⁹ Chevron, Exxonmobil’le birlikte ABD’nin ikinci büyük petrol şirkettir. Chevron da ExxonMobil gibi Rockefeller ailesine aittir. Şirket, 1879 yılında Pasifik Sahilleri Petrol Şirketi (*Pacific Coast Oil Company*) adı altında kurulmuş olup, 1900 tarihinde John D. Rockefeller’in sahibi bulunduğu Standard Oil Tröstü tarafından satın alınarak “Standard Oil Company of California” adını almıştır. Standard Oil Tröstü’nün 1911 yılında yaşadığı dağılma sonrasında, Standard Oil Company of California aynı isim altında faaliyetlerini sürdürmüş; şirket 1961 yılında Standard Oil Company of Kentucky ile birleşmiş; söz konusu iki şirket 1984 yılında “Chevron Corporation” ismini almıştır. Chevron Corporation günümüzde, petrol ve doğalgaz araması, üretimi, rafinesi, pazarlaması gibi petrole ilişkin tüm alanlarda, ABD başta olmak üzere, Orta Doğu, Asya-Pasifik, Hazar Bölgesi, Güney Amerika, Orta Amerika bölgelerinde 30’u aşkın ülkede faaliyet yürütmektedir. Chevron’un 2016 yılı sonu itibariyle sahip olduğu maddi varlıkların değeri 260 milyar Dolar olup, Chevron dünyada tüm alanlarda yaptığı üretimle günde 2.6 milyon varil (yaklaşık 364 bin ton) ham petrol eşdeğer üretim gerçekleştirmektedir. Chevron hakkında detaylı bilgi için bkz: “Standard Oil Company and Trust”, <https://www.britannica.com/topic/Standard-Oil-Company-and-Trust>, (02.10.2017); “Chevron Corporation”, <https://www.britannica.com/topic/Chevron-Corporation>, (02.10.2017); “Chevron History”, <https://www.chevron.com/about/history>, (02.10.2017); **Chevron-Annual Report 2016**, Chevron Corporation, California, 2017, s. 5, 10.

yatırımlarını anlamak için söz konusu şirketlerin faaliyetlerine daha yakından bakmakta fayda görülmektedir.

Chevron Kazakistan'ın petrol sahasına ilk kez Tengizchevroil şirketi vasıtasıyla 1993 yılında girmiştir. Kazakistan'ın Tengiz petrol sahasında⁷⁰ üretim faaliyetleri yapmak için kurulan Tengizchevroil şirketinde Chevron'un payı %50'dir. Buna ilaveten anılan petrol sahasında bir ExxonMobil'in de %25 payı bulunmaktadır. Chevron'un Tengizchevroil kapsamında Tengiz üretim bölgesinde yaptığı toplam yatırım 11.4 milyar Dolar'dır. Tengizchevroil 1993 yılından bu yana, yaptığı üretim faaliyetleriyle, Kazakistan hükümetine ve Kazakistan'ın sunduğu mal ve hizmetlere (işçi ücretleri dahil) karşılık olarak 119 milyar Dolar'ın üzerinde mali ödemede bulunmuştur. Anılan şirket, 1993'ten günümüzde Tengiz petrol sahasında toplam 2.9 milyar varil (yaklaşık 400 milyon ton) petrol üretimi gerçekleştirmiştir. Tengizchevroil, halihazırda Kazakistan'daki toplam petrol üretiminin üçte birini tek başına gerçekleştirmektedir. 2014 yılında Tengiz sahasından 26.7 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirilmiştir.⁷¹ Tengiz alanında petrol üretimi dışında doğalgaz üretimi de gerçekleştirilmektedir. Tengizchevroil 2014 yılında ticarete konu olan 7 milyar m³ doğalgaz üretimi yapmıştır.⁷²

⁷⁰ Tengiz petrol sahası, Kazakistan'ın Atırâu bölgesinde, 1979 yılında keşfedilen dünyanın en büyük petrol sahalarından bir tanesidir. Söz konusu petrol sahasında üretim yapılmasına yönelik 1993 yılında Kazakistan Hükümeti ile ABD'li petrol şirketi Chevron arasında anlaşma yapılmış ve Tengizchevroil şirketi kurulmuştur. Şirketin halihazırdaki ortakları ve ortaklara ait hisseler şu şekildedir: %50 Chevron, %20 Kazmuaygaz, %25 Exxonmobil; %5 Lukarco. Tengizchevroil şirketi verilerine göre, bölgede 3.2 milyar ton petrol kaynağı bulunmakta olup; bu rakam içerisinde çıkarılabilir ham petrol miktarının 890 milyon ton ile milyon ton ile 1.3 milyar ton arasındadır. Kazakistan'da Tengiz ve Kaşhagan petrol sahaları, Kazakistan'ın toplam rezervlerinin yarısını barındırmaktadır. Yine Tengiz petrol sahasında, doğalgaz kaynakları da bulunmaktadır. Kazakistan'ın toplam doğalgaz rezervinin %12'si Tengiz bölgesinde yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz: "Tengizchevroil Fact Sheet:1Q2017", <http://www.tengizchevroil.com/docs/default-source/facts-figures/1q2017-facts-and-figures.pdf?sfvrsn=4>, (30.09.2017); "Company Overview", <http://tengizchevroil.com/about/overview>, (30.09.2017); Eastern Europe, Caucasus and Central Asia-Energy Policies Beyond IEA Countries, **a.g.y.**, s. 180.

⁷¹ Chevron-Annual Report 2016, **a.g.y.**, s. 3, 51.; Tengizchevroil Fact Sheet:1Q2017, **a.g.y.**, s.1.; KazEnergy-National Energy Report 2015, **a.g.y.**, s. 44, 141.

⁷²KazEnergy- National Energy Report 2015, **a.g.y.**, s. 159.

Chevron'un bölgede yaptığı ikinci faaliyet Karaçaganak ⁷³ üretim sahasındadır. Karaçaganak üretim alanında yapılan faaliyetler Karaçaganak Petrol Yönetimi Şirketi (*Karachaganak Petroleum Operating B.V.-KPO*) marifetiyle gerçekleştirilmektedir. Söz konusu şirket 1992 yılında, İngiliz petrol şirketi BG Group (sonradan Royal Dutch-Shell şirketine devredilmiştir) ve İtalyan petrol şirketi Eni SpA öncülüğünde kurulmuş olup, Chevron söz konusu konsorsiyuma 1997 yılında %18 hisse ile dahil olmuştur. 2016 yılına kadar Karaçaganak petrol sahasının geliştirilmesine yönelik ortaklar yaklaşık 22 milyar Dolarlık yatırımda bulunmuştur. Bölge kaynaklarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar sürmektedir. ⁷⁴

⁷³Karaçaganak petrol ve doğalgaz sahası, 1979 yılında keşfedilmiş olup, Tengiz ve Kaşhagan sahasıyla birlikte Kazakistan'ın en önemli petrol ve doğalgaz sahalarından biridir. Söz konusu petrol sahası, 1992 yılında kurulan "Karachaganak Petroleum Operating B.V" adlı bir konsorsiyum tarafından işletilmektedir. Konsorsiyumda yer alan şirketler ve hisseleri şu şekildedir: İtalyan petrol şirketi Eni SpA %29.25, İngiltere/Hollanda ortak girişimi olan Royal Dutch-Shell %29.25, Chevron Corporation %18, Rus petrol şirketi Lukoil %13.5, Kazakistan petrol şirketi Kazmunaygaz %10. Karaçaganak petrol ve doğalgaz sahası, Kazakistan'ın doğalgaz rezervlerinin %45'ini barındırmaktadır. Karaçaganak üretim bölgesi Tengiz üretim bölgesiyle Kazakistan'ın toplam doğalgaz üretiminin %75'ini gerçekleştirmektedir. Bölgeden 2015 yılında 18,2 milyar m³ doğalgaz üretimi gerçekleştirilmiş olup, bunun yarısı (8,6 milyar m³) teknik nedenlerden ötürü tekrardan üretim için üretim sahasına yeniden enjekte(reinjection) edilmiş; bir kısmı iç faaliyetlerde kullanılmış; kalan kısım ise (8,7 milyar m³) dış ticarete konu olmuştur. Rusya ile Kazakistan arasında var olan özel anlaşma ve ticaret uyarınca, 2014 yılında Karaçaganakta üretilen 8.4 milyar m³ doğalgaz işlenmek üzere Rusya'nın Orenburg şehrinde bulunan gaz işleme tesisine transfer edilmiştir. Bölgede doğalgaza ilaveten önemli rakamlarda petrol üretimi de gerçekleştirilmektedir. Karaçaganak sahasında, 2015 yılında 10,7 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirilmiştir. Bölgede 2014 yılında üretilen petrolün büyük bir kısmı Hazar Boru Hattı'na yönlendirilirken, ufak bir kısmı ise (700 bin ton) Rusya-Orenburg boru hattı ile Rusya'ya iletilmiştir. Bkz: "Parent companies", <http://www.kpo.kz/en/about-kpo/parent-companies.html>, (02.10.2017); "Production metrics", <http://www.kpo.kz/en/operations/production-metrics.html>, (02.10.2017).; Eastern Europe, Caucasus and Central Asia-Energy Policies Beyond IEA Countries, a.g.y., s. 180.; KazEnergy-National Energy Report 2015, a.g.y., s. 132, 158, 164, 340. (Not: Karaçaganak petrol sahasında üretilen gazın Rusya'ya ihraç edilmesi ve yine bölgede üretilen petrolün Hazar Boru Hattı marifetiyle Rusya geçişli bir şekilde uluslararası piyasalara iletilmesi hakkında detaylı bilgi için tezin "Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Asya Enerji Kaynakları" ve "AB Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Asya Enerji Kaynakları" başlıklı bölümlerine bakınız.)

⁷⁴ "Milestones of Karachaganak Field Development", <http://www.kpo.kz/en/about-kpo/karachaganak-milestones.html>, (02.10.2017); "Karachaganak Petroleum Operating B-V Announces Year 2016 Performance Results", Kazinform, 10.02.2017, http://www.inform.kz/en/karachaganak-petroleum-operating-b-v-announces-year-2016-performance-results_a2997853, (02.10.2017).

Chevron, Kazakistan'ın Tengiz ve Karaçaganak petrol sahasında yapılan/yapılması planlanan petrol ve doğalgaz üretiminin yanısıra, bu kaynakların uluslararası piyasalara taşınmasında da etkin aktör konumdadır. İlerleyen paragraflarda detayları aktarılacağı üzere, halihazırda Tengiz ve Karaçaganak petrol sahasında üretilen petrolün büyük bir kısmı, Kazakistan'dan Rusya'ya uzanan ve oradan da Karadeniz'e ulaşan Hazar Boru Hattı⁷⁵ ile uluslararası piyasalara sevk edilmektedir. Chevron'un söz konusu boru hattının işletmesinde bulunan hissesi %15'tir.⁷⁶

Chevron'a ilaveten, ExxonMobil şirketi de Kazakistan'da yoğun bir şekilde üretim ve pazarlama faaliyetlerinde bulunmaktadır. ExxonMobil'in Kazakistan'da faaliyetleri Tengiz ve Kaşhagan petrol sahasına⁷⁷ yoğunlaşmış durumdadır. Bir önceki paragraflarda vurgulandığı

⁷⁵ Hazar Boru Hattı, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (*Caspian Pipeline Consortium*) adı altında 2001 yılında faaliyete geçmiştir. 1500 km uzunluğundaki hattın başlangıcı Batı Kazakistan'dır. Kazakistan'ın Tengiz ve Karaçaganak petrol üretim sahalarından elde edilen ham petrol, bu hat vasıtasıyla Rusya'nın Novorossisk Limanı'na ulaştırılmakta; buradan ise petrol tankerleri vasıtasıyla Karadeniz üzerinden uluslararası piyasalara sevk edilmektedir. Halihazırda genişletme çalışmalarıyla yıllık 57 milyon ton kapasiteye sahip olan hattın kapasitesinin 2017 yılı sonunda 67 milyon tona çıkarılması planlanmaktadır. Hazar Boru Hattı'nı işleten konsorsiyumda yer alan ülkeler/şirketler ve payları şu şekildedir: Rusya %24, Kazmunaygaz %19, Chevron %15, Lukarco B.V. %12,5, Mobil Caspian Pipeline Company %7,5, Rosneft-Shell Caspian Ventures Limited %7,5, CPC Company %7, BG Overseas Holding Limited %2, Eni %2, Kazakhstan Pipeline Venture LLC %1,75, Oryx Caspian Pipeline LLC %1,75. Bkz: "Shareholders", <http://www.cpc.ru/EN/about/Pages/Shareholders.aspx>, (02.10.2017); "General Information", <http://www.cpc.ru/EN/about/Pages/general.aspx>, (02.10.2017). Konu hakkında detaylı bilgi için ayrıca tezin "AB Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Asya Enerji Kaynakları" bölümüne bakınız.

⁷⁶ "Highlights of Operations", <https://www.chevron.com/worldwide/kazakhstan>, (02.10.2017); "Shareholders", <http://www.cpc.ru/EN/about/Pages/shareholders.aspx>, (02.10.2017).

⁷⁷ Kaşhagan petrol sahası dünyada son yıllarda keşfedilen en önemli petrol bölgelerinden bir tanesidir. Kaşhagan petrol alanı dünyada keşfedilen en büyük 10 petrol sahası arasında yer almaktadır. Kaşhagan petrol sahası, Kazakistan'ın Hazar Deniz bölgesinde yer almaktadır. Kuzey Hazar Denizi'nde petrol ve doğalgaz araması yapmak üzere 1997 yılında başlayan çalışmalar 2000 yılında sonuç vermiş ve Kaşhagan alanında zengin petrol ve doğalgaz kaynakları keşfedilmiştir. Kaşhagan alanında 1.4 milyar ton petrol; 1.7 trilyon m³ ise doğalgaz rezervi bulunduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu alanda petrol üretimine yönelik olarak 2001 yılında "Agip Kazakhstan North Caspian Operating Company N.V. - Agip KCO" kurulmuştur. Kaşhagan petrol alanında şirket hissedarları ve Kazak hükümeti arasında üretim paylaşımı ve alt yapı maliyetlerinde yaşanan anlaşmazlıklardan ötürü 2013 yılına kadar alandan üretim gerçekleştirilememiştir. 2013 yılında bölgeden ilk üretim gerçekleşmiş; ancak petrolü Hazar Denizi altından taşıyan boru hatlarında sızıntı olması nedeniyle üretim tekrardan kesilmiştir. Anılan konsorsiyum 2015 yılında North Caspian Operating Company N.V adını almıştır. Anılan konsorsiyumda yer alan şirketler ve payları şunlardır: Kazmunaygaz %16.88, Eni, ExxonMobil, Royal Dutch Shell, Total (her biri % 16.81), CNPC (8.33%), ve Inpex (7.56%). Konsorsiyum, Kaşhagan deniz

üzere, ExxonMobil şirketinin Kazakistan'ın Tengiz petrol sahasında faaliyet yürüten Tengizchevroil konsorsiyumunda payı %25'tir. Yine Tengiz bölgesi petrollerini uluslararası piyasalara taşıyan Hazar Boru Hattı'na ait konsorsiyumda ExxonMobil'in payı %7,5'tür.⁷⁸ ExxonMobil söz konusu payı ile Tengiz bölgesinde önemli bir aktör konumundadır.

Tengiz petrol sahasına ilaveten, ExxonMobil şirketi, 2000 yılında keşfedilen dünyanın en büyük petrol sahalarından biri olan Kaşhagan alanına özel önem atfetmektedir. Yapılan tahminlere göre bölgede 1.4 milyar ton petrol; 1.7 trilyon m³ ise doğalgaz rezervi bulunmaktadır. ExxonMobil şirketi, Kaşhagan petrol sahasını işleten North Caspian Operating Company N.V(NCOC) konsorsiyumunda %16.8'lik bir hisseye sahiptir. Anılan konsorsiyum, Kaşhagan petrol sahasında üretim gerçekleştirilmesine yönelik şu ana kadar 50 milyar Dolara yakın yatırım yapmış olup, sahadan 2016 sonu itibariyle üretim ve sevkiyat faaliyetlerine başlamıştır.⁷⁹

ABD'nin Chevron ve ExxonMobil şirketleriyle Kazakistan'ın enerji sektörüne yaptığı stratejik yatırımlar ABD'nin bölgede etkisini artıran araç olmuştur. Ancak, ABD'nin enerji alanında etkisi ve angajmanı Kazakistan'la sınırlı kalmış durumdadır. ABD, bölgenin bir diğer enerji zengini ülkesi olan Türkmenistan'a, Türkmenistan devletince uygulanan dış politika tercihleri ve Türkmenistan'ın yatırım alanında uyguladığı sıkı kontrol politikaları nedeniyle istenilen düzeyde girememektedir. Türkmen hükümeti, halihazırda sadece Türkmenistan'ın

alanından, kara alanında petrolü taşıyacak yeni boru hatları için projelere başlamış, bölgeden petrol akışı 2016 yılının sonunda tekrardan başlamıştır. 2020 yılına kadar bölgeden yıllık 17 milyon ton; 2035 yılında yıllık 35 milyon ton; 2040 yılında ise yıllık 50 milyon ton petrol üretilmesi hesap edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: "History in milestones", <http://www.ncoc.kz/en/ncoc/ncspsa.aspx>, (02.10.2017); KazEnergy-National Energy Report, a.g.y, s.23, 142,154,161,196, 230.; "Oil From \$50 Billion Kashagan Field Starts Flowing to Export", 14.09.2016, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-10-14/oil-from-50-billion-kashagan-field-starts-flowing-for-export>, (02.10.2017).

⁷⁸ ExxonMobil-2016 Financial & Operating Review, ExxonMobil Corporation, Texas, 2016, s. 43.

⁷⁹ KazEnergy-National Energy Report 2015, a.g.y, s. 161, 230.

Hazar Deniz alanında arama ve üretim yapılmasına yönelik yabancı şirketlere izin vermekte; Türkmenistan'ın kara sahasında -Çin'e Bagtyyarlyk doğalgaz sahasında; İtalyan Eni SpA şirketine Nebit Dag bölgesinde tanıdığı özel izin hariç olmak üzere- yabancı şirketlerce yapılacak petrol arama ve üretimine izin vermemektedir.⁸⁰ Türkmenistan'ın bu tutumu, ABD'nin Türkmenistan'a girişini zorlaştırmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı'nca ifade edildiği üzere, Türkmenistan'ın zengin petrol ve doğalgaz kaynakları yabancı şirketleri bu bölgeye çekmekle birlikte, yabancı yatırımcı için Türkmenistan devletince uygulanan politikalar memnuniyet verici düzeyde değildir. ABD, bu kapsamda Türkmen hükümetine yabancı yatırım çekmek için reformlar yapmayı tavsiye etmektedir.⁸¹

ABD hükümeti tarafından Türkmenistan'ın tutumunu değiştirmeye yönelik angajmanlar artarken, ExxonMobil ve Chevron şirketleri de Türkmenistan'a girmenin yollarını aramaktadır. 1998 yılında Türkmenistan'da gaz arama faaliyetlerine başlayan, ancak memnuniyet verici bulgulara ulaşamayan ExxonMobil, 2002 yılında Türkmenistan'dan çekilmekle⁸² birlikte, 2010 yılında Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ta tekrardan temsilcilik açmıştır. ExxonMobil ayrıca, "ExxonMobil Exploration and Production Turkmenistan Ventures BV" isimli şirket üzerinden Türkmenistan'da faaliyetlerini artırmanın yolunu aramaktadır.⁸³ ExxonMobil halihazırda anılan temsilcilik ve şirket vasıtasıyla Türkmen hükümetiyle temaslarını

⁸⁰Eastern Europe, Caucasus and Central Asia - Energy Policies Beyond IEA Countries, **a.g.y.**, s. 311 ; "Eni's activities in Turkmenistan", https://www.eni.com/enipedia/en_IT/international-presence/asia-oceania/enis-activities-in-turkmenistan.page, (03.10.2017).

⁸¹ "U.S. Relations with Turkmenistan", <https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35884.htm>, (02.10.2017).

⁸² "ExxonMobil to cease operations in Turkmenistan", 05.03.2002, <http://www.gasandoil.com/news/2002/03/cnc21243>, (02.10.2017).

⁸³ "Turkmenistan", <http://corporate.exxonmobil.com/en/company/worldwide-operations/locations/turkmenistan#About>, (02.10.2017); "ExxonMobil back in Turkmenistan, eyes gas riches", Reuters, 27.10.2010, <http://www.reuters.com/article/turkmenistan-exxonmobil/exxonmobil-back-in-turkmenistan-eyes-gas-riches-idUSLDE69Q03L20101027>, (02.10.2017).

sürdürmektedir. Chevron ise 2007 yılında bölgede bir temsilcilik açmak istediğini Türkmenistan'a iletmış, söz konusu temsilcilik 2008 yılında açılmıştır.⁸⁴

Sonuç olarak, ABD 1990'lı yılların ortalarından itibaren Orta Asya petrol ve doğalgazına stratejik önem atfetmeye başlamış, bu kaynakların kesintisiz ve Rusya'yı bypass eden hatlar üzerinden Batılı piyasalara ulaştırılmasını teşvik etmeye başlamıştır. Bu kapsamda, Sovyetler Birliği sonrası dönemde bölgede oluşan boşluktan yararlanan ABD hükümeti, büyük petrol şirketleri ile bölge kaynaklarının üretimi/işlemesi/pazarlaması/nakli alanlarında büyük imtiyazlar elde etmiştir. ABD özellikle Chevron ve ExxonMobil şirketleri marifetiyle bölge kaynakları üzerinde büyük bir denetim ağı kurmuş, oluşturulan ve oluşturulması planlanan nakil hatları denetlenen petrol havzalarından batılı piyasalara petrol sevk etmeye başlamıştır. ABD'nin bu politikası, detayları bir sonraki bölümde aktarılacağı üzere AB üyesi devletler tarafından da son derece olumlu karşılanmış, ABD ve AB'nin bölge kaynakları üzerindeki çıkarları aynı hedefler doğrultusunda kesişmiştir. Bu kapsamda tezin bir sonraki başlığında AB'nin bölgeye atfettiği önem, AB'nin Orta Asya politikasının gelişimi, AB'nin petrol ve doğalgaz ulaştırma hatları projeleri ile AB kökenli şirketlerin bölge kaynakları üzerinde yürüttüğü faaliyetler ele alınacaktır.

⁸⁴“History in Turkmenistan”, <http://crudeaccountability.org/campaigns/turkmenistan/whos-who-in-turkmenistan-petroleum-company-dossiers/chevron/>, (02.10.2017).

B. AB DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA ve ENERJİ KAYNAKLARI

1. AB'nin Enerjide Dışa Bağımlılığı ve AB Dış Politikasında Orta Asya Enerji

Kaynaklarının Önemi

Avrupa Birliğı (AB), 28 üye ülkeden⁸⁵ oluşan ulus üstü (supranational) bir örgüt niteliğindedir. AB, dünyanın en ileri ekonomik ve parasal birliklerinden biri olarak dünyanın önde gelen ticaret merkezlerindendir. AB ayrıca dünya ekonomisinin ve sanayisinin de merkezi bölgelerinden biridir. AB'nin enerji kaynaklarına duyduğu ihtiyacı ve bu kapsamda geliőtirdiğı enerji politikalarının anlaşılabilmesi için ilk aşamada dünya ekonomisindeki konumuna ve bu konunun enerji alanında yansımalarına bakmak gerekmektedir.

Dünya Bankası verilere göre, 2016 yılı itibariyle AB üyelerinin toplam Gayrisafı Yurtiçi Milli Hasılası-GSYM (Gross domestic product-GDP) 16,3 trilyon Dolar'dır. Söz konusu rakamla AB ülkeleri, dünyanın en büyük ekonomisi olan ve 18,5 trilyon Dolar GDP'ye sahip ABD'yi ikinci sırada takip etmektedir. AB ülkelerini 11,1 trilyon Dolar GDP ile Çin takip etmektedir.⁸⁶ Dünya mal ve hizmet ticaretinde ise AB %16'lık pay ile ilk sırada yer almaktadır. AB'nin 2013 yılı toplam ticaret hacmi 4.5 trilyon Euro'dur. AB'yi 3.7 trilyon Euro ile ABD, 3.5 trilyon Euro ile Çin, 1.4 trilyon Euro ile Japonya takip etmektedir.⁸⁷ Söz konusu rakamlardan anlaşılacağı üzere, AB dünyanın en büyük ticaret ve üretim bölgelerinden bir tanesidir. AB'nin ekonomik gücü ve üretim kapasitesi, bölgenin yoğun bir şekilde enerji kaynaklarına ihtiyaç duymasına yol açmaktadır.

⁸⁵ Ekim 2017 tarihi itibariyle AB'ye üye ülkeler şunlardır: Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, GKRY, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İngiltere.

⁸⁶ Bkz: "European Union", <http://data.worldbank.org/region/european-union>, (08.07.2017); "GDP-2016", <http://data.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>, (08.07.2017).

⁸⁷ "EU position in world trade", <http://ec.europa.eu/trade/policy/eu-position-in-world-trade/>, (08.07.2017).

AB'nin dünya ekonomisindeki yerini göz önünde bulundurarak, enerji üretim, tüketim ve ticaretine ilişkin verilerine baktığımızda ise şunlar göze çarpmaktadır: BP Dünya Enerji Görünümü 2017 raporuna göre, dünya birincil enerji tüketiminde 2016 yılı sonu itibariyle AB'nin payı %12,4'tür (1.6 milyar petrol eşdeğer ton enerji). Başka bir ifadeyle dünyada tüm kaynaklardan toplam enerji tüketimin %12,4'ünü AB ülkeleri gerçekleştirmektedir. Bu enerji tüketimi içerisinde, 613 milyon ton petrol tüketimi (dünya petrol tüketiminin %13,6'sı) başta gelmektedir. Petrol tüketimini, 385 milyon petrol eşdeğer ton doğalgaz tüketimi, 238 milyon petrol eşdeğer ton kömür tüketimi, 190 milyon petrol eşdeğer ton nükleer enerji tüketimi, 78 milyon petrol eşdeğer ton hidroelektrik enerjisi tüketimi ve 135 milyon petrol eşdeğer ton yenilenebilir enerji tüketimi izlemektedir.⁸⁸ Verilerden anlaşılacağı üzere, AB'nin toplam enerji tüketiminin yarısından fazlasını petrol ve doğalgaz tüketimi oluşturmaktadır.

AB dünyanın önde gelen petrol ve doğalgaz tüketicisi olmakla birlikte, coğrafi sınırları içerisinde AB üyesi ülkelerin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları oldukça sınırlıdır. BP verilerine göre, AB sınırları içerisinde toplam kanıtlanmış petrol rezervleri 700 milyon tondur. Bu rakam dünya petrol rezervlerinin %0,7'sine denk gelmektedir. Öte yandan, 2016 yılı itibariyle AB'nin yıllık petrol tüketimi (613 milyon ton), neredeyse toplamda sahip olduğu tüm petrol rezervlerine eş miktardadır.⁸⁹ Bu durum AB'nin petrolde dış kaynaklara olan bağımlılığını yansıtmaktadır. Doğalgaz kaynakları bakımından da benzer veriler

⁸⁸ **BP Statistical Review of World Energy June 2017**, British Petroluem-BP, 66. Edition, 2017, s. 8-9.

⁸⁹ **A.g.y.**, s. 8, 17. Ayrıca, AB'nin petrol ithalatına ilişkin detaylı verilere AB Komisyonu tarafından yayınlanan AB Enerji Rakamları (*EU Energy in figures*) adlı rapordan ulaşılabilmektedir. Söz konusu rapora göre, AB'nin 2014 yılında ithal ettiği ham petrolün ve petrol ürünlerinin ülkelere dağılımı şu şekildedir: AB 2014 yılı itibariyle 520 milyon ton ham petrol ürünü ithal etmiştir. İthalat yaptığı ülkeler ve bölgelerin oransal dağılımı şu şekildedir: Rusya %30.4, Norveç %13.1, Nijerya %9.1, Suudi Arabistan %8.9, Kazakistan %6.4, Irak %4.6, Azerbaycan %4.4., Cezayir % 4,2, diğer %18,8. Bkz: **EU Energy in Figures: Statistical Pocketbook 2016**, Luxembourg, European Comission, Publications Office of the EU, 2016, s. 26.

bulunmaktadır. AB dünya üzerindeki doğalgaz rezervlerinin %0,7'sine (1.3 trilyon m³) sahiptir. AB bu rezervlerden 2016 yılında 118 milyar m³ doğalgaz üretimi gerçekleştirmiştir. Öte yandan, AB, 2016 yılı içerisinde 428 milyar m³ doğalgaz tüketimi gerçekleştirmiştir. Bu rakam dünya doğalgaz tüketiminin %12,6'sına denk gelmektedir.⁹⁰ AB'nin doğalgaz üretimi ve tüketimi arasındaki fark, AB'nin doğalgaz kaynaklarında dışarıya olan bağımlılığını⁹¹ yansıtmaktadır.

Söz konusu rakamlar ve oranlar AB'nin doğalgaz ve petrol bağımlılığının AB için endişe verici boyutunu ortaya koymaktadır. AB ülkeleri, enerji ihtiyaçlarının neredeyse yarısını ithalattan karşılamak durumundadırlar ve enerji ithalatlarının da uzun vadede artacağı anlaşılmaktadır. Avrupa Komisyonu, AB'nin 2005 yılında %51 olan net enerji ithalat bağımlılığın 2030 yılında %70'e çıkacağını belirtmektedir. Yine Komisyona göre, AB'nin 2011 yılında ithal ettiği petrolün %40'ı Orta Doğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa-MENA) bölgesinden gelirken, bu oran 2030 yılında %90'a çıkacaktır. Doğalgaz bağımlılığı hususunda benzer veriler bulunmaktadır. 2012 yılında AB'nin ithal ettiği doğalgazın %35'i Rusya'dan; %34'ü Norveç'ten gelirken, bu oran 2030 yılında Rusya için %60'a çıkacak ve toplam doğalgaz ithalat bağımlılığı %80'i bulacaktır.⁹²

⁹⁰ BP Statistical Review of World Energy June 2017, **a.g.y.**, s. 26-32.

⁹¹ Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan verilere göre, 2014 yılında AB'nin ithal ettiği doğalgazın %37,5'i Rusya'dan, %31,6'sı Norveç'ten, %12,3'ü Cezayir'den, %6,9'u Katar'dan, %2,1'i Libya'dan, %1,5'i Nijerya'dan, %0,9'u Trinidad&Tabago'dan ve %7,2'si diğer bölgelerden temin edilmiştir. Bkz: EU Energy in Figures: Statistical Pocketbook 2016, **a.g.y.**, s. 26.

⁹² Mehdi P. Amineh ve Wina H.J.Crijns-Graus, "Rethinking EU Energy Security Considering Past Trends and Future Prospects", **Perspectives on Global Development and Technology**, Vol. 13, No. 5-6, 2014, s. 779-780.

AB'nin çok az sayıda ülkeye, hatta siyasi istikrar garantisi olmayan tek bir üretici bölgeye (özellikle Rusya'ya⁹³) aşırı bağımlı hale gelmesi gibi tehlike söz konusudur.⁹⁴ Avrupa Komisyonu tarafından 2014 yılında hazırlanan AB Enerji Güvenliği Strateji Belgesi'nde AB'nin petrol ve doğalgazda dışa bağımlılığına ilişkin şu ifadeler yer verilmektedir:

“AB toplam tükettiği enerjinin %53'ünü ithalatla karşılamaktadır. Enerji ithalatında, ham petrol ithalatına bağımlılığın payı yaklaşık %90, doğalgaz ithalatına olan bağımlılık ise %66'dır. Enerji arz güvenliği konusunda en endişe verici husus tek bir dış kaynağa bağımlı kalmaktadır. Bu durum özellikle doğalgaz ithalatında söz konusudur. 2013 yılında AB'nin doğalgaz ithalatının %39'unu Rusya karşılamıştır. Rusya ise doğalgaz ihracatının %71'ini Avrupa'ya ve özellikle Almanya ve İtalya'ya yapmıştır. AB'nin 6 üyesi, tek bir doğalgaz arz kaynağı olarak Rusya'ya tamamen bağımlı durumdadır. AB'nin 2013 yılında toplam enerji faturası 400 milyar Euro civarındadır, bu rakam AB'nin toplam ithalatının beşte birine denktir. AB, 300 milyar Euro'dan daha fazla değerde ham petrol ve petrol ürünleri ithal etmektedir ki bunun üçte biri Rusya'dan gelmektedir.”⁹⁵

AB'nin en büyük enerji ortağı Rusya'ya olan aşırı bağımlılığı ve enerjinin politik silah olarak kullanımı, Birliği enerji tedarikçisi ve coğrafyasında çeşitliliğe yöneltmektedir.⁹⁶ AB'nin Orta Asya'ya günümüzde duyduğu ilginin temel sebebi bölgede önemli miktarda doğal gaz ve petrol rezervinin bulunmasıdır. AB, ihtiyacı olan doğalgazı tek bir kaynaktan (Rusya'dan) almak istememektedir. Çünkü bu bağımlılık, ekonomik ve stratejik olarak

⁹³ 2007 yılında, AB üyesi ülkelerden Finlandiya, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Bulgaristan ithal ettiği doğalgazın tamamını Rusya'dan karşılamıştır. Diğer AB üyeleri içerisinde ithalatta Rusya'ya bağımlılık oranları şu şekildedir: Avusturya %58-88; Belçika %8, Fransa %17, Almanya %56, Yunanistan %77, İtalya %35, Çek Cumhuriyeti %79, Slovakya %99, Slovenya %61, Romanya %91-100. Bu ülkeler dışında kalan AB üyeleri (Danimarka, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık, Kıbrıs(GKRY), Malta) 2007 yılında Rusya'dan gaz ithalatı gerçekleştirilmemiştir. Detaylı bilgi için bkz: Paul Andrew Williams ve Ali Tekin, **Geo-Politics of the Euro-Asia Energy Nexus The European Union, Russia and Turkey**, New York, Palgrave Macmillan, 2011, s. 99-100.

⁹⁴ Çağrı Kürşat Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları**, İstanbul, Ötüken, 2006, s. 197'den Mehmet Ögütçü, “Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı”, **Avrasya Etütleri**, C. 1, S. 3, 1994, s. 65.

⁹⁵ “Communication From The Commission to The European Parliament And The Council, European Energy Security Strategy”, European Commission, Brussels, COM(2014) 330 final, 28.5.2014, s. 1, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&from=EN>, (09.07.2017).

⁹⁶ F. Özlem Önk, **Avrupa Birliği'nin Enerji Arz Güvenliği Ve Türkiye'nin Rolü**, Yüksek Lisans Tezi (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Emel Gülten Oktay), Ankara, (T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı), 2010, s. 79'dan, Paul A. Williams ve Ali Tekin, “The Iraq War, Turkey, and Renewed Caspian Energy Prospects”, **Middle East Journal**, C. 62, S. 3, Yaz 2008, s.383-397.

Avrupa'yı Rusya karşısında güç durumda bırakmaktadır. AB doğalgaz alabileceği kaynakları ve güzergahları çeşitlendirmek istemektedir. Bunun için Orta Asya ülkeleri ile bağlarını kuvvetlendirmek ve onlarla stratejik bir ortaklık kurmayı amaçlamaktadır.⁹⁷

AB'nin dünya petrol ve doğalgazına duyduğu ihtiyaç ve dış kaynaklara olan bağımlılığı, üye ülkelerin bireysel enerji politikalarına ve genel Birlik politikalarına doğrudan yansımaktadır. AB, ilerleyen başlıklarda detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere, özellikle doğalgaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak istemektedir. Bu kapsamda enerji arz güvenliğini sağlamak üzere kaynak ülkelerde çeşitliğe gitmeyi hedeflemektedir. Kaynak çeşitliliğinin sağlanması hususunda Hazar ve Orta Asya coğrafyası AB stratejisinde önemli bir yer tutmaktadır. Sonraki bölümlerde detayları incelenecek olan AB enerji strateji belgelerinde de açık bir şekilde ifade olduğu üzere, bölge kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılması ve bölgede enerji yatırımları yapılması AB'nin stratejik hedefleri arasında yer almaktadır. AB'nin Hazar ve Orta Asya coğrafyasına ilişkin stratejik değerlendirmeleri, bölgedeki Yeni Büyük Oyun'da Avrupalı devletlerin bölge üzerinde daha fazla nüfuza erişme çabalarını da beraberinde getirmektedir.

AB'nin bölgeye yönelik nüfuz çabaları tarihsel süreçte AB içi enerji politikasında yaşanan gelişim sürecinden etkilenmektedir. Bu kapsamda, AB'nin Yeni Büyük Oyun'da Orta Asya ve Hazar bölgesine ilişkin enerji stratejisini incelemek için bölümün bir sonraki başlığında öncelikle AB'nin tarihsel süreçte enerji konusuna nasıl yaklaştığının ele alınmasında fayda görülmektedir. Yapılacak incelemede AB'nin enerji politikasının temel parametreleri ve bu parametreleri esas alan strateji belgeleri sunulacaktır. AB'nin enerji birliği olma yolunda

⁹⁷ Sadık Rıdvan Karluk, "Küreselleşen Dünya'da Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri ile Olan İlişkileri ve Bölgeye Yönelik Stratejisi", **II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, 2009, s. 580.

tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümün değerlendirilmesi AB'nin Orta Asya ve Hazar stratejisinin daha iyi anlaşılmasına yol açacaktır.

2. AB Enerji Politikasının Unsurları ve Tarihsel Gelişim Süreci

Enerji politikaları ve enerji güvenliği perspektifinden AB'nin Orta Asya'ya yönelik politikasının oluşumunda AB'nin kendi içinde dış politika tercihlerinin şekillenmesinde rol oynayan faktörler etkili olmaktadır. Bu faktörler AB ortak dış politika oluşum süreci ve sorunları ile AB'nin iç pazara yönelik enerji alanındaki düzenlemeleri ve bu bağlamda ortak bir enerji politikası oluşturma süreci ile bağlantılıdır.⁹⁸ AB kurumsal temellerinin atıldığı 1950'li yıllardan bugüne, ortak bir enerji politikası geliştirilmesi hususunda sayısız karar, ilke, strateji ve politika benimsemiştir. AB, 1950'lerden itibaren enerji konusuna ekonomik gelişmeler nedeniyle önem atfetmektedir. Bilindiği üzere, AB'nin temellerini atan girişimler öncelikle enerji ve üretim alanlarında gerçekleşmiş; 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu(AKÇT)⁹⁹ kurularak, Avrupa'da üretim ve enerji birlikteliği sağlanması hususunda ilk girişimler yapılmıştır. Söz konusu birlik ile üye ülkelerin çelik ve kömür üretimlerinde eşgüdüm sağlanması hedeflenmiştir. Pamir söz konusu birlikteliğin, sanayinin olduğu kadar, özellikle de savaş sanayisinin de temel gereksinimi olan bu iki yaşamsal ürünün ortaklaşa kullanımı ile savaşlardan kaçınılabileceği ve üye ülkeler arasında ekonomik birliğin gelişeceği düşüncesinden yola çıktığını ifade etmektedir.¹⁰⁰ AKÇT, temel olarak İkinci Dünya Savaşı

⁹⁸ Kenan Dağcı ve Efe Çaman, "Enerji Politikaları Ve Enerji Güvenliği Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası.", **OAKA**, Vol. 8, No. 16, 2013, s. 23.

⁹⁹ Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu-AKÇT, 1951 yılında Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında oluşturulmuştur. Topluluğun amacı, üye ülkeler arasında piyasalarda kömür ve çelik ürünlerinin serbest bir şekilde dolaşımının sağlanması ve böylelikle üretim kaynaklarına serbest bir şekilde erişim sunulmasıdır. Detaylı bilgi için bkz: "Treaty establishing the European Coal and Steel Community", <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3Axy0022>, (08.07.2017).

¹⁰⁰ Pamir, **a.g.y**, s. 279.

sonrası yıkılan Avrupa sanayisinin tekrar ayağa kaldırılabilmesi için enerji ve üretim alanında işbirliğini öngören önemli bir girişim olarak, bütünleşme sürecinde tarih sahnesinde yerini almıştır.

Avrupa ülkeleri arasında, AKÇT ertesinde ekonomik ve siyasi alanda derinleşme ve genişleme çabaları hızla sürmüştür. Bu kapsamda AKÇT'yi kuran altı ülke arasında (Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) entegrasyonun derinleştirilmesine yönelik 1957 yılında Roma Anlaşması imzalanmış, söz konusu anlaşma ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) oluşturulmuştur. AET ile, kömür ve çeliğin yanı sıra diğer sektörlerde de ekonomik birlik kurulması amaçlanmış; malların, işgücünün, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaştığı bir ortak pazarın kurulması ve en nihayetinde siyasi bütünlüğe gidilmesi hedeflenmiştir. Roma Anlaşmasıyla kurulan bir diğer topluluk olan EURATOM'un amacı ise nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla ve güvenli biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla üye devletlerin araştırma programlarını koordine etmek olmuştur. Söz konusu üç örgütün oluşturulması sonrasında ilerleyen yıllarda örgütler arasında entegrasyon ihtiyacı artmıştır. 1965 yılında imzalan Füzyon Antlaşması (Birleşme Anlaşması) ile, yukarıda adı geçen üç topluluk (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) için tek bir Konsey ve tek bir Komisyon oluşturularak, bu Topluluklar, Avrupa Toplulukları adı altında anılmaya başlanmıştır.¹⁰¹

Tonini, Avrupa bütünleşmesinde yaşanan bu dönemi (1957-1972 arası dönem), AB'nin enerji politikasının oluşmasında ilk aşama olarak kategorize etmekte ve bu dönemde ortak bir enerji politikasından ziyade, Orta Doğu ve dünyada Batı menşeli şirketler marifetiyle ucuz enerji üretimi ile Topluluk bünyesinde nükleer enerji ve doğalgaz gibi yeni kaynakların

¹⁰¹ “Avrupa Birliğinin Tarihçesi”, <http://www.ab.gov.tr/105.html>, (08.07.2017).

üretimine ağırlık verildiğini ifade etmektedir.¹⁰² Bütünleşmenin ilk dönemlerinde üye devletler ortak bir enerji politikası geliştirilmesi hususunda isteksiz olmuşlardır. Bu dönemde, enerji güvenliği politikası hususunda temel yetki ulusal otoritelere tanınmıştır.¹⁰³ Ortak enerji politikası geliştirilmesi hususunda yaşanan isteksizlik, özellikle üye ülkelerin enerji konusunda farklılaşan çıkarları nedeniyle yoğunluk kazanmış, bu durum AB'nin enerji alanında bütünleşme sürecinin de temel dinamiklerinden biri olmuştur.

Avrupa Topluluğu'nun kömür ve nükleer enerji alanında yaptığı girişimler ve çalışmalar, 1973 petrol krizi sonrası yeni bir boyut kazanmıştır. Dünya petrol piyasalarında 1973 yılına kadar stabil seyreden fiyatlar, 1973 Arap-İsrail savaşı ertesinde OAPEC (*Organization of Arap Petroleum Exporting Countries*) ülkelerin ABD ve Batılı ülkelere ambargo uygulamasıyla birlikte yaklaşık 4 kat artış göstermiş, söz konusu artış petrol ürünlerine ihtiyaç duyan Avrupa ekonomisinde sarsıcı etkiler yaratmıştır.¹⁰⁴ Avrupa Topluluğu bünyesindeki üye ülkeler, tekil olarak enerjiye olan ihtiyaçları karşılamak için ortak bir politika benimsenmesinin zarureti bu dönemde anlamaya başlamış ve Avrupa Topluluğu bünyesinde ortak enerji politikası geliştirmesine yönelik girişimlere hız verilmiştir. Başka bir ifadeyle, uluslararası enerji krizlerine daha hızlı ve etkin cevap verebilme ihtiyacı Avrupa Enerji Politikasının oluşturulmasına giden yolu açmıştır. Bu dönemde Topluluk bünyesinde, üretici ülkelerde yaşanabilecek siyasi istikrarsızlığın ve bölgesel gerilimlerin petrol arzında kesinti sonucu doğurabileceği, ayrıca petrol ile doğalgaz kaynaklarının üretici ülkeler tarafından dış tüketici ülkelere karşı bir siyasi bir koz olarak kullanılabileceği korkusu yoğunluk kazanmıştır.¹⁰⁵ Kriz

¹⁰² Alberto Tonini, "The EEC Commission and European Energy Policy: A Historical Appraisal", **European Energy and Climate Security**, (ed.) Bardazzi R., Pazienza M., Tonini A., Switzerland, Springer International Publishing, 2016, s. 13.

¹⁰³ Williams ve Tekin, **a.g.y.**, s. 13,19.

¹⁰⁴ Tonini, **a.g.y.**, s. 16.

¹⁰⁵ Williams ve Tekin, **a.g.y.**, s. 19-20.

ertesi dönemde Avrupa Topluluğunun ve üye ülkelerin temel beklentisi, enerji arzında yaşanacak kesintinin önüne geçebilecek tedbirlerin alınması olmuştur.

Avrupa Topluluğu oluşan kriz karşısında 1974 yılında Topluluk için Yeni Enerji Politikası Stratejisi (*Council Resolution of 17 September 1974 concerning New Energy Policy Strategy for the Community*) adlı yeni bir Konsey kararını kabul etmiştir. Söz konusu kararla, dünya enerji piyasalarında yeni ortaya çıkan faktörlere bağlı olarak acil bir şekilde Topluluk enerji politikası geliştirilmesi ihtiyacı dile getirilmiş; bu kapsamda ekonomik ve sosyal büyüme hedeflerini riske atmadan Topluluk bünyesinde enerji tüketiminin sınırlandırılması ve Topluluk enerji güvenliğinin sağlanabilmesi için nükleer enerjinin geliştirilmesi ve hidrokarbon kaynaklarında güvenilir dış sağlayıcıların çeşitlendirilmesi kararı alınmıştır.¹⁰⁶ Benzer bir şekilde 1974 yılında kabul edilen başka bir Konsey kararında(*Council Resolution of 17 December 1974 concerning Community energy policy objectives for 1985*) ise Topluluğun 1985 hedefleri ortaya konulmuş; 1973 yılında %63 olan enerji ithalatında dışa bağımlılığının 1985 yılında mümkünse %40'a kadar düşürülmesi öngörülmüştür.¹⁰⁷ Yapılan çalışmalar neticesinde Avrupa Topluluğu ülkeleri 1985 yılında enerjide dışa bağımlılıklarını %50 seviyesine kadar indirmiştir.¹⁰⁸

Kuruluş yıllarından itibaren, ülkelerin ulusal çıkarlarındaki farklılıklar sebebiyle bir ortak enerji politikası belirleyemeyen Topluluk, 1980'lerde kurumsal yapıda gerçekleştirilen

¹⁰⁶ "Council Resolution of 17 September 1974 concerning a new energy policy strategy for the Community", Official Journal of the European Communities, No. C 153/1, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31975Y0709\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31975Y0709(01)&from=EN), (08.07.2017).

¹⁰⁷ "Council Resolution of 17 December 1974 concerning Community energy policy objectives for 1985", Official Journal of the European Communities, No. C 153/2, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bd6b8c7f-ffba-46e6-9e4e-d558dac1dec5/language-en>, (08.07.2017).

¹⁰⁸ Tonini, a.g.y., s. 21.

düzenlemeler sayesinde, Komisyon'un enerji politikası konusunda daha fazla kontrol hakkı elde etmesiyle ortak bir politika geliştiremeye de ulusal hükümetlerin enerji politikalarının amaçları ve önlemleri doğrultusunda bir tutarlılık sağlama, uyumlaştırma yoluna gitmiştir.¹⁰⁹ 1986 yılında Avrupa Topluluğu Konseyi tarafından kabul edilen kararda, 1995 yılı hedefleri ve üye devletlerin politikalarının uyumlaştırılması hedefleri ortaya konulmuştur. Kararda, güvenli ve yeterli enerji arzının önemine dikkat çekilerek, üçüncü ülkelerden makul oranlarda petrol ithalatı yapılması, petrol ithalatının tüm enerji tüketiminde üçte birin altına çekilmesi, petrol tüketiminin enerji tüketimi içerisinde %40'ın altına düşürülmesi, Topluluk içi petrol üretim imkanlarının geliştirilmesi, enerji dengesinde doğalgazın payının sürdürülmesi, enerji ithalatında coğrafi çeşitliliğe gidilmesi ve farklı enerji kaynağı türlerinin kullanıma sokulması öngörülmüştür.¹¹⁰

1987 yılında kabul edilen Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Topluluğu'nda tek pazarın oluşturulması hedeflenmiştir.¹¹¹ Avrupa Tek Senedi, doğrudan enerji alanını düzenlememekle birlikte, içerdiği ekonomik ortak tek pazar hedefleriyle ile daha önceki Topluluk kararıyla uyumlu bir görünüm sergilemiştir. Bu kapsamda 1980'li yıllarla birlikte Avrupa Topluluğu tarafından enerji alanında pek çok sayıda karar kabul edilmiş ve AB'nin enerjide dışa bağımlılığının sınırlandırılması, dış kaynaklarının çeşitlendirilmesi, enerji verimliliğin sağlanması ve yeni kaynakların kullanıma sokulması hususunda politikalar benimsenmiştir.

AB bütünleşme ve derinleşme sürecinin yoğunluk kazandığı 1980'lerin sonunda ve 1990'lı yıllarda, enerji alanında işbirliğinin derinleştirilmesine yönelik çalışmalar da ivme

¹⁰⁹ Önk, a.g.y., s. 27.

¹¹⁰ "Council Resolution of 16 September 1986 concerning new Community energy policy objectives for 1995 and convergence of the policies of the Member States", Official Journal of the European Communities, No C 241/1, 25.9.86, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986Y0925\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986Y0925(01)&from=EN), (10.07.2017).

¹¹¹ Tonini, a.g.y., s. 32.

kazanmıştır. Bu dönemde ekonomik büyümeyi desteklemek, AB'nin enerji arz güvenliğini sağlamak ve Avrasya bölgesinde enerji işbirliğini kurumsallaştırmak üzere, 1991 yılında Avrupa Enerji Şartı (*European Energy Charter*) kabul edilmiş ve 1994 yılında Enerji Şartı Anlaşması (*Energy Charter Treaty*) imzalanmıştır. Söz konusu uluslararası anlaşma ve şartla birlikte Avrupa Enerji Topluluğu oluşturulması hususunda niyet ortaya koyulmuştur.¹¹² Yine bu dönemde AB bünyesinde, ortak enerji politikası geliştirilmesine yönelik 1990'lı ve 2000'li yıllarda strateji belgeleri (*Yeşil Kitaplar-Green Papers*) yayınlanmıştır. 1994 yılında Avrupa Birliği Enerji Politikası İçin (*For A European Union Energy Policy*) adlı ilk yeşil kitap hazırlanmış, Birlik bünyesinde üye ülkeler ve topluluk arasında enerji politikalarının uyumlaştırılması hususunda ilkeler benimsenmiştir. 1996 yılında yayınlanan “Gelecek için Enerji:Yenilenebilir Enerji Kaynakları” adlı ikinci yeşil kitapta (*Energy for the Future: Renewable Sources of Energy*) ise alternatif enerji kaynakları gelişimine ilişkin politikalar ortaya konmuştur. 2000 yılında yayınlanan “Enerji Arz Güvenliği için Avrupa Enerji Stratejisine Doğru” isimli (*Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply*) diğer yeşil kitapta ise özellikle petrol ve doğalgazda dışa bağımlılık hususu vurgulanmış; Avrupa Enerji Politikasının temelini Birliğin dışa bağımlılığın azaltılması olması gerektiği ifade edilmiştir.¹¹³

Avrupa Komisyonu tarafından ortak bir enerji politikası geliştirilmesine yönelik stratejilerin ortaya konulduğu 2000'li yıllarda tarihsel bir gelişme olarak 2006 Rusya-Ukrayna gaz krizi¹¹⁴ bu süreci hızlandırıcı etki yaratmıştır. Rusya'dan Batı Avrupalı ülkelere doğalgaz

¹¹² Enerji Şartı Anlaşması, Avrasya kıtasında çok taraflı enerji işbirliğini geliştirmeyi hedefleyen bir anlaşma olarak 1994 yılında imzalanıp 1998 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşmaya 52 devlet ile AB ile EURATOM üyedir. Detaylı bilgi için bkz: “The Energy Charter Process”, <http://www.energycharter.org/process/overview/>, (10.07.2017).

¹¹³ Williams ve Tekin, *a.g.y.*, s. 22-23.

¹¹⁴ AB ülkelerine Rusya tarafından ihraç edilen doğalgazın yaklaşık yarısı Ukrayna üzerinden boru hatları marifetiyle aktarılmaktadır. 2005 yılında Ukrayna'da Turuncu Devrimle birlikte Batı yanlısı iktidarın göreve gelmesi ertesinde Rusya ile Ukrayna arasındaki siyasi gerilim tırmanmıştır. Yaşanan

aktarımında transit ülke konumunda bulunan Ukrayna'yla Rusya arasında yaşanan kriz, Avrupa'da 1970'li yıllardaki krizleri anımsatan büyük bir endişeye sebep olmuştur. Yaşanan kriz ertesinde 2006 yılında Avrupa Komisyonu, bugünkü AB enerji politikasının da temellerini oluşturan “Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi” (*A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*) adlı yeni stratejisini ortaya koymuştur.¹¹⁵

Söz konusu strateji belgesinde, Avrupa'nın yeni bir enerji dönemine girdiği, enerjiye olan bağımlılığı giderek artmakta olduğu, gelecek 20-30 yıllık zaman zarfında, şayet yerel kaynaklar daha rekabetçi hale getirilemezse, Birliğin ihtiyaç duyduğu enerjinin %70'ini ithalattan karşılanmak durumunda kalacağı, günümüzde, AB'nin doğalgaz tüketiminin yaklaşık yarısının üç ülkeden (Rusya, Norveç ve Cezayir) karşılandığı, gelecek 25 yıl içerisinde doğalgaz ithalatının %80'e çıkacağı, halen Avrupa'da rekabetçi bir iç enerji piyasası oluşturulamadığı belirtilmiştir. Belgede, Birliğin karşılaştığı meydan okumalarla başa çıkabilmek için 6 temel öncelik alanı tanımlamaktadır: Rekabetçilik ve iç enerji piyasası, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, dayanışma, sürdürülebilir kalkınma, inovasyon ve teknoloji, dış politika. Avrupa'nın karşılaştığı enerji krizine karşı üye ülkeler arasında uyumlu bir dış politika geliştirilmesi gerektiğinin ifade edildiği belgede, enerji arz kaynaklarının

gelişmelerle birlikte, Rusya ile Ukrayna arasında sevk edilen gazın fiyatı üzerinde anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Rusya, Ukrayna'ya sevk ettiği her 1000 m³ gazın fiyatını 50 Dolar'dan 230 Dolar çıkarmıştır. Tarafların fiyat üzerinde anlaşamaması üzerinde 2006 yılında Rusya Ukrayna'ya olan gaz sevkiyatını durdurmuştur. Kriz sonrasında taraflar arasında yapılan müzakereler akabinde her 1000 m³ gazın fiyatı 95 Dolar olarak belirlenmiştir. Rusya kriz sırasındaki söz konusu kesintiyi ekonomik nedenlere ve anlaşmazlığa bağlarken, Ukrayna ise siyasi saiklerle Rusya'nın bu kararı aldığını ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Gawdat Bahgat, “Europe's Energy Security: Challenges and Opportunities”, **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, Vol. 82, No. 5, 2006, s. 961-962.; “Russia Cuts Off Gas to Ukraine in Cost Dispute”, New York Times, 2 January 2006, <http://www.nytimes.com/2006/01/02/world/europe/russia-cuts-off-gas-to-ukraine-in-cost-dispute.html>, (10.08.2017); “Gas crises between Russia and Ukraine”, Reuters, 11 January, 2009, <http://www.reuters.com/article/us-russia-ukraine-gas-timeline-sb-idUSTRE50A1A720090111>, (10.08.2017); Matthew Lebovitz, “The Russian - Ukrainian Gas Dispute”, 2014, <http://large.stanford.edu/courses/2014/ph240/lebovitz1/>, (10.08.2017).

¹¹⁵ Williams ve Tekin, a.g.y., s. 25.

çeşitlendirilmesi ve güvenli hale getirilmesi için açık bir politika benimsenmesi gerektiği, enerji arz güvenliği için, yeni gaz ve petrol boru hattı projelerinin ve LNG tesislerinin geliştirilmesinin elzem olduğu, Hazar Bölgesi, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dan Avrupa'ya aktarım sağlayacak yeni hatlar inşa edilmesi gerektiği, üretici ülkeler, transit ülkeler ve uluslararası aktörlerle enerji ortaklıklarının geliştirilmesinin son derece önemli olduğu, Hazar ve Akdeniz ülkelerinin önemli gaz tedarikçisi ve transit ülkeler olduğu, enerji güvenliğine katkı sağlayacak üçüncü ülkelerin enerji sektörlerinde yatırımlar yapılması gerektiği, Avrupa Komşuluk Politikasıyla bağlantılı bir şekilde anlaşmalar yoluyla Avrupa yanlısı Enerji Topluluğunun (*Pan-European Energy Community*) oluşturulmasının önem taşıdığı, stratejik ortak olan Türkiye ve Ukrayna'nın Güney Doğu Avrupa Enerji Topluluğu Anlaşmasına dahil edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹¹⁶

Avrupa Komisyonu, 2006 yılında yayınladığı strateji belgesi sonrasında, 2007 yılında yeni bir belge yayınlamıştır. AB, yeni strateji belgesinde enerji konusunda ortak dış politika belirlenmesine yönelik AB'nin hedef ve stratejilerini ortaya koymuştur. Anılan belgede, AB'nin ve dünyanın güvenilir, karşılanabilir ve sürdürülebilir enerji akışına ihtiyacı bulunduğu, enerjinin ekonomik kalkınmanın ve Lizbon hedeflerine ulaşmanın temel unsuru olduğu, enerji güvenliği, sürdürülebilirlik ve rekabet edebilirlik arasında açık bir ilişki bulunduğu, istikrarsız bölgelere ve sağlayıcılara giderek artan ithalat bağımlılığının büyük bir risk teşkil ettiği, bazı büyük üretici ve tüketici ülkelerin enerjiyi siyasi bir koz olarak kullandığı belirtilerek güvenli enerji arzı için AB'nin iç ve dış politikaların uyumlaştırılması gerektiği, AB üyesi ülkelerin enerji arz güvenliklerinde kendi dış politikalarını izlemelerinin ve kendi enerji bileşenleri seçmelerinin tartışmasız meşru hakları olduğu; ancak, uyumlu bir AB dış enerji politikasının geliştirilmesinin, Birliğin kolektif enerji güvenliğine katkıda bulunacağı ifade edilmiştir. Belgede, uyumlu bir AB enerji politikasının temel hedefleri olarak şunlar sayılmıştır: Üçüncü

¹¹⁶ “Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, Commission Of the European Communities, Brussels, 8.3.2006, COM(2006) 105 final, s. 1-20, http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf, (10.08.2017).

lkelerle enerji ortaklıkları kurulması ve enerji yatırımları ile ticareti için karşılıklı yarara dayalı şeffaf, istikrarlı ve hukuki ortam yaratılması, enerji üreticisi ülkelerin üretim ve ihracat kapasitelerin artırılması ve üretici ile transit ülkelerde enerji taşımacılığı altyapısının güçlendirilmesi, AB enerji şirketlerinin üçüncü ülkelerde yatırımlarına yönelik ortamın geliştirilmesi ve bu ülkelerdeki kaynakların AB endüstrisine ihracatının sağlanması, enerji altyapısına ilişkin fiziki güvenlik imkanlarının geliştirilmesi, enerji verimliliğin sağlanması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımın artırılması. Belgede ayrıca, AB'nin enerji güvenliğinin, enerji kaynaklarının sağlandığı coğrafi bölgelerin ve kaynakların naklinde kullanılan transit rotaların çeşitlendirilmesi vasıtasıyla sağlanabileceği, bu kapsamda Kuzey Afrika, Orta Doğu, Hazar, Rusya ve Norveç'ten arz çeşitliliği sağlamak üzere halihazırda pek çok sayıda proje bulunduğu, özellikle, Hazar bölgesindeki ve Orta Asya'daki kaynakların büyük boru hatları projeleri ile AB'ye taşınmasının hayati önem taşıdığı vurgulanmıştır.¹¹⁷

AB, strateji belgelerinde ifade bulduğu üzere, enerji güvenliğinin sağlanması hususunda ye ülkeler arasında eşgüdüm sağlanması hedefi doğrultusunda asıl girişimini Lizbon Anlaşması vesilesiyle yapmıştır. Lizbon Antlaşması (2009)¹¹⁸ ilk defa enerji konusunu ve enerji politikasının temel amaçlarını AB yetki alanına dâhil etmiş ve enerji konusunu hem AB hem de ye ülkeler tarafından yasal düzenlemelerin yapılabildiği "paylaşılmış bir yetki" alanı haline getirmiştir. Anlaşmada enerji piyasasının işlevselleştirilmesi, Birlik içerisinde enerji güvenliğinin temin edilmesi, enerji verimliliği, enerji tasarrufu ile yeni ve yenilenebilir enerji

¹¹⁷ "An External Policy to Serve Europe's Energy Interests Paper from Commission/SG/HR for the European Council", European Commission, <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/st09971.en06.pdf>, (11.07.2017).

¹¹⁸ Lizbon Anlaşması (*Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community*), AB'nin kurucu anlaşmalarından sonuncusudur. 2007 yılında 27 AB yesi tarafından imzalanan ve 2009 yılında yürürlüğe giren anlaşma ile AB'nin kurumsal yapısında ve politika süreçlerinde pek çok reform gerçekleştirilmiştir. Anlaşma hakkında detaylı bilgi için bkz: "Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community", Official Journal of the European Union, C 306, 17 December 2007, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC>, (03.08.2017).

formlarının geliştirilmesi ve enerji ağlarının birbirleri olan ara bağlantılarının sağlanması gibi amaçlar sıralanmıştır. Bu düzenlemeler AB'yi enerji alanında tek yetkili bir birlik haline getirmese de üye ülkelerle yetki paylaşımının önünü açmıştır.¹¹⁹

Lizbon Anlaşması sonrası dönemde, AB enerji güvenliği hususunda diğer strateji belgesini ise 2014 yılında yayınlamıştır. Söz konusu belgede, AB'nin refahının ve güvenliğinin istikrarlı ve bol enerji arzına bağlı olduğu, 2006 ve 2009 yıllarında gaz arzında yaşanan kesintinin, AB vatandaşlarını derinden etkilediği ve bu olayın, ortak bir Avrupa enerji politikasının geliştirilmesine yönelik uyarı alarmı (*wake-up call*) olduğu, bu dönemden sonra, AB'nin enerji güvenliğini güçlendirmek ve tek bir sağlayıcıya bağımlılığını azaltmak için pek çok düzenlemenin hayata geçirildiği, ancak, halen AB'nin enerjide dışa bağımlılığının sürdüğü ifade edilmiştir. Belgede, AB'nin enerji stratejisinin 8 temel sac ayağı bulunduğu belirtilmiştir: Arz kesintisine karşı AB'nin kapasitesini arttırmak, acil durumlara karşı dayanışma mekanizmasını güçlendirmek, enerji talebini azaltmak, tam işleyen ve entegre bir iç piyasa oluşturmak, AB içerisinde enerji üretimini arttırmak, enerji teknolojilerini geliştirmek, dış kaynakları ve altyapıyı çeşitlendirmek, ulusal enerji politikalarının koordinasyonunu sağlayarak dış enerji politikasında tek sesliliği sağlamak. Belgede devamla, AB'nin halihazırda var olan arz sağlayıcılarıyla olan ilişkilerine ilaveten, yeni kaynak ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi gerektiği, bu kapsamda Hazar coğrafyasından enerji arzı sağlayacak olan Güney Gaz Koridoru'nun ve diğer tanımlanmış projelerin önem arz ettiği, Güney Gaz Koridoru kapsamında ilk etapta, 2020 yılına kadar yıllık 10 milyar m³ doğalgazın Azerbaycan'dan Avrupa'ya ulaşmasının beklendiği, dahası bu koridorun, Orta Doğu kaynaklarına bağlantı kuracak olması nedeniyle de özel önem taşıdığı, uzun dönemde, Türkmenistan, Irak ve İran'ın

¹¹⁹ Dağcı ve Çaman, a.g.y., s. 29-32.

(eğer yaptırımlar kalkarsa), Güney Gaz Koridoruna katkıda bulunabilecekleri, bu ülkelere yönelik AB'nin, uyumlu ve hedef odaklı dış politika geliştirmesi gerektiği ifade edilmiştir. ¹²⁰

AB, strateji belgelerinde ifade bulunan tek sesli ortak bir enerji politikası geliştirilmesine yönelik hedefini 2015 yılında daha da ileri taşımıştır. Avrupa Komisyonu tarafından 2015 yılında Avrupa Konseyi'ne sunulan strateji belgesinde, AB'nin "Enerji Birliği" (*Energy Union*) olması hedefi ortaya konulmuştur. Avrupa Komisyonu tarafından sunulan Enerji Birliği Bildirisi'nde çerçeve strateji sunulmuştur. Söz konusu strateji belgesinde, AB'ye güvenli, sürdürülebilir, rekabetçi ve karşılanabilir enerji sağlamanın, Enerji Birliği'nin temel hedefi olduğu, AB üyesi ülkelerin güvenli enerji arzı sağlamada birbirine bağımlı oldukları ve küresel ilişkilerde tek sesle hareket etmenin üye ülkelerin ortak vizyonu olduğu vurgulanmıştır. Belgede, Enerji Birliği'nin birbiriyle ilişkili beş temel boyutu bulunduğu ifade edilmiştir. Bu boyutlar şunlardır: Enerji güvenliği, dayanışma ve güven, entegre Avrupa enerji piyasası, enerji verimliliği, karbon azaltımı, araştırma, inovasyon ve rekabetçilik. Belgede ayrıca, enerji kaynaklarının, sağlayıcıların ve rotaların çeşitlendirilmesinin son derece önemli olduğu, gaz arzını çeşitlendirmek için, Orta Asya ülkelerini Avrupa'ya bağlayacak olan Güney Gaz Koridoru üzerine çalışmaların yoğunlaştırılması gerektiği, AB'nin, Cezayir, Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan gibi ülkelerle ve Orta Doğu'daki ve Afrika'daki diğer sağlayıcılarla stratejik enerji ilişkilerini geliştirmesi gerektiği belirtilmiştir. ¹²¹

¹²⁰ "Communication From The Commission to the European Parliament and the Council:European Energy Security Strategy, Brussels, European Commission", COM(2014) 330 final, 28.5.2014, s. 1-24, <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-energy-security-strategy.pdf>, (11.07.2017).

¹²¹ "Energy Union Package, Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee, The Committee of The Regions and The European Investment Bank, A Framework Strategy For A Resilient Energy Union With A Forward-Looking Climate Change Policy", Brussels, European Commission, 25.2.2015 COM(2015) 80 final, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2015%3A80%3AFIN>, (11.07.2017).

Yukarıda aktarılan strateji belgelerinden açık bir şekilde görüleceği üzere, 2000’li yıllarda yayınlanan belgelerin ¹²² temel odak noktası, AB’nin enerjide dışarıya olan bağımlılığını azaltmak ve ortak bir enerji politikası geliştirmek olmuştur. Bu kapsamda, AB çeşitli ilkeler ve stratejiler benimsemiştir. Bunlardan en öne çıkanları ise, arz güvenliği sağlamak üzere kaynak çeşitlendirilmesi sağlamak, yeni arz rotaları oluşturmak, üye ülkeler arasında ortak bir dış politik söylem geliştirmek, iç piyasalarda etkinliği sağlamak, enerji tüketimini azaltmak için enerji verimliliğini sağlamak, alternatif enerji kaynaklarına yatırımı arttırmak olmuştur.

Sonuç olarak, yukarıda aktarılan strateji belgeleri ve tarihsel gelişmeler dikkate alınarak AB’nin enerji politikası değerlendirildiğinde AB’nin temel gündem maddelerini şu şekilde sıralamamız mümkündür: Ortak enerji politikası geliştirilmesi, enerji arz güvenliğinin sağlanması ve enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, sürdürülebilir, rekabetçi bir enerji piyasası oluşturulması ve enerji verimliliğinin sağlanması. AB bu hedeflere ulaşabilmek için Birlik düzeyinde sayısız düzenleme yapmıştır ve halen yapmaya devam etmektedir. Öte yandan, Birliğin enerji hususunda hedeflerine henüz ulaşamadığı yapılan istatistiki verilerden, strateji belgelerinden ve siyasi açıklamalardan açıkça görülmektedir.

¹²² AB’nin enerji güvenliği ve enerji politikaları hususunda ortaya koyduğu stratejilere ilişkin vurgulanması gereken bir başka husus ise gelecek projeksiyonlarına ilişkindir. AB’nin halihazırda 2020, 2030 ve 2050 enerji stratejileri, öngörüler ve hedefleri bulunmaktadır. Söz konusu stratejilerde şu hususlar temel olarak ortaya konulmaktadır: AB 2020 yılına kadar, sera gazı salımını %20 azaltmak; AB enerji sepetinde yenilenebilir enerjinin payını en az %20’ye çıkarmak; enerji verimliliği ise %20 artırmak istemektedir. 2030 yılına kadar ise sera gazı salımını %40 azaltmak; yenilenebilir enerjinin payını en az %27’ye çıkarmak, enerji verimliliğini ise %27-30’a çıkarmak AB’nin hedefleri arasındadır. 2050 yılına kadar ise AB, seragazı salımını %80-95 azaltmayı ve yeni enerji sistemlerine uzun dönem yatırım yapmayı hedeflemektedir. AB gelecek projeksiyonları vasıtasıyla Birliğin petrol ve doğalgaz kaynaklarına olan bağımlılığını, alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi vasıtasıyla azaltılmasını hedeflemek; ayrıca küresel çevre kirliliği konusunda önleyici politikalar ortaya koymaktadır. Detaylı bilgi için bkz: “Energy Strategy and Energy Union”, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy-union>, (08.07.2017).

AB'nin 1950'lerden bugüne kadar geçirdiği tarihsel dönüşüm süreci içerisinde ortak bir enerji politika geliştirilmesinin hedeflemiş, ancak bu politikayı halen gerçekleştirememiştir. AB gerek üye ülkelerin farklılaşan çıkarları ve bu çıkarların uyumlaştırılması hususunda yaşanan zorluklar gerekse AB bütünleşme sürecinde yaşanan öncelikler nedeniyle ortak bir enerji politikası mekanizmasını hayata koyamamaktadır. Bütünleşme sürecinde Birliğe katılan ülkeler, AB'nin tek sesli bir enerji politikası geliştirmesi gerektiği konusunda ilkesel olarak aynı fikirde olmakla birlikte, enerji konusunda egemenliklerini ulus üstü bir yapıya ve düzenleyici bir kuruluşa devretme hususunda çekinceler taşımaktadır. Bu durum Avrupa Komisyonun çalışmalarına da yansımaktadır. Komisyon, üye ülkelerin enerji arz güvenliklerini sağlamak üzere bireysel dış politika izleyebilme haklarının saklı olduğunu ifade ederken, bu durumun AB düzeyinde ortak politika belirlenmesi hususunda bir engel teşkil etmemesi görüşündedir. AB'nin ortak bir enerji politika geliştirememesi arkasında yatan temel etkenlerden bir diğeri ise AB üyesi ülkeler arasında enerji bağımlılığı hususunda ciddi farklar bulunmasıdır. Birlik bünyesindeki bazı üye ülkeler tek bir arz sağlayıcısına bağımlılıklarıyla daha riskli konumdayken, bazıları ise görece daha az riskli durumdadır. Bu durum ortak bir enerji politikası güçleştirmektedir.¹²³

Bir başka önemli strateji olan enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi hususunda ise, AB, bir sonraki detaylı bir şekilde bölümde ele alınacağı üzere, başta Hazar coğrafyası olmak üzere enerji kaynaklarına sahip farklı coğrafyalarla çok boyutlu bir komşuluk politikası geliştirmeye çalışmaktadır. AB enerji arz kaynakları çeşitlendirme yoluyla, başta Rusya olmak üzere enerjide sadece bir veya birkaç ülkeye bağımlılık durumuna son vermek istemektedir. Ayrıca petrol ve doğalgaza olan bağımlılığı azaltmak üzere alternatif enerji kaynaklarına yatırım yapılması öngörülmektedir. Ayrıca, AB sürdürülebilir bir enerji piyasası oluşturarak, makul

¹²³ Williams ve Tekin, a.g.y., s. 28-31,43.

fiyatlarda piyasaya sürdürülebilir bir enerji arzı sağlamayı hedeflemekte, enerji arz kesintilerine karşı tedbirler geliştirmektedir. AB, ayrıca, enerji tüketimini azaltmaya yönelik verimlilik çalışmaları yürütmekte, enerji tüketiminin çevreye verdiği zararları minimize etmeye yönelik politikalar benimsemektedir. Sonuç olarak, AB'nin yukarıda detaylı bir şekilde ele alınan ilke ve stratejileri göz önünde bulundurularak, Orta Asya politikalarının incelenmesinde fayda görülmektedir. Bir sonraki başlıkta AB'nin Orta Asya/Hazar politikaları ile bu politikalara esas olan strateji belgeleri detaylı olarak incelenecektir.

3. AB Dış Politikasında Orta Asya ve Enerji Kaynakları

AB'nin ihtiyaç duyduğu petrol ve doğalgazın büyük bir bölümü önceki başlıklarda anlatıldığı üzere ithalat yoluyla karşılanmaktadır. AB'nin hidrokarbon kaynaklarında ithalata olan bağımlılığı, Birlik bünyesinde enerji arz güvenliği sorununu zirveye taşımaktadır. Hidrokarbon kaynakları ithalatında tek bir kaynağa ve bölgeye bağlı olmanın zararlarına pek çok kez¹²⁴ maruz kalan AB ülkeleri, “Yeşil Kitap (*Green Papers*)” strateji belgelerinde ve diğer Avrupa Komisyonu belgelerinde ifade olunduğu üzere, kaynak ülkelerin çeşitlendirilmesini enerji politikasının temel stratejilerinden biri haline getirmiştir. Bu kapsamda, AB'nin kaynak ülkelerin çeşitlendirilmesi temelinde ortaya koyduğu politikaların temel odaklarından bir tanesi zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip Hazar ve Orta Asya coğrafyası olmuştur.

AB'nin ve üye devletlerin Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarına atfettiği önemin yakından anlaşılabilmesi için öncelikle AB'nin Orta Asya politikalarını şekillendiren

¹²⁴ 2006, 2009 ve 2014 yıllarında Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan siyasi krizlerde, Rusya'nın Ukrayna'ya sağladığı gazı kesmesi, tükettiği gazın önemli bir kısmını Ukrayna üzerinden Rusya'dan temin eden AB bünyesinde güvenlik kaygılarına neden olmuştur. Bkz: Paul Kirby, “Russia's gas fight with Ukraine”, BBC News, 31 October 2014, <http://www.bbc.com/news/world-europe-29521564>, (12.07.2017).

faktörlerin neler olduğunun ve bu faktörlerin tarihsel süreçte nasıl geliştiğinin incelenmesi yerinde olacaktır. AB'nin bölgeye yönelik politikasının siyasi, ekonomik ve stratejik boyutları bulunmaktadır. Her boyut birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır. AB'nin Yeni Büyük Oyun'da özellikle enerji alanında bölgeye atfettiği önemin anlaşılabilmesi için, öncelikle bütüncül resme bakılmasında fayda görülmektedir. Bütüncül bir Orta Asya politikası bağlamında AB'nin enerji politikalarının ele alınması konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

AB'nin bölgeye yönelik politikasını iki tarihsel dilim arasında incelemek mümkündür: 1991-2001 arası dönem ve 2001 sonrası dönem. Detayları ilerleyen paragraflarda aktarılacağı üzere, 1991-2001 arası dönem AB'nin bölgeye daha ziyade ekonomik hedeflerle nüfuz ettiği dönemdir. 2001 sonrası dönemde ise, ekonomik çıkarlara ilaveten siyasi ve stratejik çıkarların ağırlık kazandığı bir AB politikası gözlenmektedir. AB'nin 2001 yılı sonrası bölgeye artan siyasi/ekonomik angajmanı, ABD'nin angajmanı ile tarihsel nitelikleri bakımından paralellik göstermektedir. Bu doğrultuda, AB'nin Orta Asya bölgesinin iki tarihsel dönem altında ayrı ayrı incelemekte fayda görülmektedir.

AB, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya bölgesine yönelik olarak siyasi ve ekonomik girişimlerde bulunmasına rağmen uzun bir süre Orta Asya'da ciddi bir varlık ve etkinlik gösterememiştir. Üç nedenden dolayı AB belirli bir süre Orta Asya'da ciddi bir varlık ve etkinlik gösterememiştir. Birincisi, Sovyetler Birliği'nin beklenmeyen bir zamanda dağılması AB'yi hazırlıksız yakalamıştır. Aralarında Orta Asya ülkelerinin de olduğu bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerle geleneksel anlamda eskiye dayanan ikili ilişkilerin bulunmayışı ve uzun süre içine kapalı olan bu devletler hakkında yeterince bilgiye sahip olunmaması AB'nin Orta Asya konusunda etkin bir reaksiyon göstermesini zorlaştırmıştır. İkincisi, coğrafi olarak yanı başında bulunan doğu ve güney doğu Avrupa ülkeleri konusunda

acil bir strateji belirlenmesi AB'nin geleceği açısından daha öncelikli bir konu olmuştur. O nedenle AB ilgisini daha çok bu ülkelere yoğunlaştırmıştır. Üçüncüsü ise, Orta Asya ülkelerinin o dönemde yukarıda ifade edildiği gibi daha çok askeri güvenlik açısından (terör, organize suç vs.) değerlendirilmesidir. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra AB uzun süre kendi yakın coğrafyası ile ilgilenmiş ve bu ülkelere doğru genişlemeye daha çok enerji harcamıştır.¹²⁵

AB, 1990'lı yılların başında geçirdiği dönüşüm süreci içerisinde Orta Asya bölgesini ikincil bir bölge olarak görmekle birlikte, bölge ülkeleriyle sınırlı da olsa siyasi, ekonomik ve teknik boyutları içeren bir ilişki geliştirmeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ertesinde, AB bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkiler kurmuş ve ekonomik-siyasi bağlarını güçlendirecek teknik ve ekonomik yardım programlarını ortaya koymuştur. AB, Bağımsız Devletler Topluluğu'na yönelik teknik yardım programı-TACIS¹²⁶ (*Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States*) başlatmış, bölge ülkeleriyle ikili ortaklık ve işbirliği anlaşmaları (*Partnership and Cooperation Agreements*) imzalanmıştır. TACIS teknik yardım programı ve anlaşmalar vasıtasıyla AB, bölge ülkelerinin ekonomik ve ticari reformlarını gerçekleştirebilmesini, demokratik kurumlarını güçlendirmesini, serbest piyasa ekonomisine entegrasyonlarının sağlanmasını, bu ülkelerin devlet oluşturma süreçlerine katkıda bulunabilmesini ve bölgeye yönelik yabancı yatırımları teşvik etmeyi hedeflemiştir. TACIS

¹²⁵ Dağcı ve Çaman, **a.g.y.**, s. 35-36.; Esra Hatipoğlu, “Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (mu?)”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Cilt: 3, Sayı: 5, 2008, s. 1-25.

¹²⁶ TACIS (*Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım-Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States*), Avrupa Konseyi tarafından Aralık 1990 tarihinde oluşturulan, bölgedeki 12 ülkeye (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan) ekonomik reformlar ve kalkınma konularında destek sunmak üzere hazırlanan yardım programıdır. TACIS'in amacı, serbest piyasa ekonomisine geçişte bu cumhuriyetlere yardımcı olmak, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün gelişmesine destek vermek, siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanmasına imkan yaratmaktır. TACIS Programı başlatıldığında sadece teknik yardıma yönelik bir program iken, günümüzde artık 12 ülke ile ilişkilerin oturduğu temel bir model haline gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz: “TACIS”, <http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-92-54 en.htm>, (15.08.2017); Karluk, **a.g.y.**, s. 585.

programı ile, eğitim, enerji, ulaştırma, endüstri ve ticari girişimcilik ve üretim alanlarında destek sunulmuştur. Bu program ile siyasi konular yerine daha ekonomik ve teknik somut alanları hedef almıştır.¹²⁷ 1991-2002 arasında AB bölgeye 944 milyon Euro mali yardım sunmuş, bunun 366 milyon Euro'luk kısmı TACIS kapsamında bölgeye aktarılmıştır.¹²⁸

AB, TACIS programına ilaveten, bölge ülkeleriyle ikili düzeyde ilişkilerini geliştirmek, bölge ülkelerin demokrasilerini güçlendirmek ve ekonomilerini desteklemek, serbest piyasa ekonomisine geçişlerini kolaylaştırmak, bölge ülkelerinde ticaret ve yatırımları teşvik etmek üzere, 1995 yılında Kazakistan ve Kırgızistan, 1996 yılında Özbekistan ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları (Partnership and Cooperation Agreement-PCA) imzalamış, söz konusu anlaşmalar 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Tacikistan'la olan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması 2004 yılında imzalanmış, 2010 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkmenistan'la AB arasında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ise 1998 yılında imzalanmakla birlikte henüz yürürlüğe girmemiştir.¹²⁹ Söz konusu anlaşma metinlerinde¹³⁰ ifade bulduğu üzere AB, resmi düzeyde ortaklık ve işbirliği anlaşmaları ile bölge ülkeleriyle siyasi ilişkilerini geliştirmeyi, bölge ülkelerinde sürdürülebilir

¹²⁷ Ertan Efeğil, "Analysis of the EU's Central Asia Policy: from a Project-Oriented Approach to a New Strategic Partnership", **The Turkish Yearbook**, Vol. XXXVIII., s. 116-117; Christopher Williams, "EU-Central Asia Relations and the New World Order", **European Studies**, Vol. 25, 2007, s. 230.

¹²⁸ "Strategy Paper 2002-2006 and Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia, European Commission", 30 October 2002, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2004/july/tradoc_118014.pdf, (13.07.2017).

¹²⁹ John Quigley, "EU-Asia Relations and the Role of European Union CFSP Special Representatives", **European Studies**, Vol. 25, 2007, s. 205.; Khaydarali Yunusov, "Partnership and Cooperation Agreements of the European Union with Central Asian Countries", **Studii Europeene**, 2014, s. 3. Ayrıca, söz konusu anlaşmalarla ilgili detaylı bilgi için bkz: "Partnership and Cooperation Agreements (PCAs): Russia, Eastern Europe, the Southern Caucasus and Central Asia", <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:r17002>, (13.07.2017).

¹³⁰ Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'la imzalanan anlaşmaların metinleri için bkz: "The European Union and the Republic of Kazakhstan Partnership and Cooperation Agreement", https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/pca_kazakhstan_en_0.pdf, (15.07.2017); "Partnership And Cooperation Agreement Establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Kyrgyz Republic, of the other part", http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2004/july/tradoc_116742.pdf, (15.07.2017); "Partnership And Cooperation Agreement Establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Uzbekistan, of the other part", https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/pca_uzb_en.pdf, (15.07.2017).

bir ticaret ve yatırım ortamı oluşturmayı, bölge ülkeleriyle ekonomik, sosyal, finansal, kültürel alanlarda işbirliğinin temellerini atmayı ve bölge ülkelerinin demokratik dönüşüm süreçlerine destek vermeyi, bölgede insan haklarına saygıyı ve evrensel hukuk kurallarına bağlılığı temin etmeyi hedeflemiştir.

AB, Sovyetler Birliği sonrası dönemde, mali yardım düzenlemeleri ve işbirliği anlaşmalarına paralel şekilde, aşamalı olarak Orta Asya'yla olan ticaretini genişletmiş ve Orta Asya ülkelerinde doğan boşluğu doldurmak istemiştir. Bu kapsamda AB'nin 1990'lı yılların başlarından itibaren bölgeye ticareti artış göstermiştir.¹³¹ 1995 yılında AB'nin bu ülkelere toplam ihracatı 1,5 milyar Dolar civarında iken, 2006 yılında 8 milyar Dolara, 2010 yılında ise 10 milyar Dolara yaklaşmıştır. Aynı biçimde, AB'nin Orta Asya ülkelerinden ithalatında da bu zaman aralığında önemli artışlar kaydedilmiştir. 1995 yılında AB'nin Orta Asya Cumhuriyetlerinden yaptığı ithalatın toplamı 1,5 milyar Dolar olarak gerçekleşmişken, 2006 yılında 20 milyar Dolara, 2010 yılında ise 21 milyar Dolara yaklaşmıştır.¹³² AB'nin başta hidrokarbon kaynakları olmak üzere ham madde kaynaklarına olan giderek artan talebi göz önünde bulundurulduğunda, Orta Asya ülkeleri tarafından da AB ile ticari ilişkilerin geliştirilmesi öncelik olarak görülmüştür. Ayrıca bölge ülkelerinde Rusya'ya olan ticari bağımlılığın azaltması bakımından da AB ile olan ticarete önem atfedilmeye başlanmıştır.¹³³

Bölge ülkeleriyle ikili düzeyde yürütülen işbirliği araçlarına ve politikalarına ilaveten, AB 1990'lı yıllarda bölgesel politikalar bağlamında da Orta Asya ile olan ilişkilerini geliştirmeye

¹³¹ Williams, **a.g.y.**, s. 231.

¹³² Murat Erdoğan, **Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları**, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, No. 8, 2011, s. 55-56.

¹³³ Georgiy Voloshin, **The European Union's Normative Power in Central Asia**, New York, Palgrave Macmillan, 2014, s. 30.

çalışmıştır. Bu dönemde TRACECA¹³⁴ (*Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru-Transport Corridor Europe-Caucas-Asia*) ve INOGATE¹³⁵ (*Avrupa'ya Devletler ararası Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı- The Interstate Oil & Gas Transport to Europe*) isimli iki büyük bölgesel işbirliği platformu hayata geçirilmiştir. Söz konusu projeler ile AB ile Orta Asya arasında taşımacılık ve enerji alanlarında çok taraflı iş birliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. TRACECA projesi ile AB, Rusya'nın ulaştırma ağları üzerindeki tekeline alternatif olacak ve Orta Asya-Güney Kafkasya-Doğu Avrupa güzergahını izleyecek yeni ulaşım koridorları oluşturmayı amaçlamıştır. Avrupa'dan başlayıp, Karadeniz'i geçerek Kafkasya ve Hazar Denizini içine alıp, Orta Asya'ya uzanan bir ulaştırma koridorunun oluşturulması için TRACECA projesi geliştirilmiştir. TRACECA çerçevesinde kara ve demiryolu ağları, limanlar, boru hatları ve bir hava koridoru oluşturularak bölge devletlerine ulaşımın, Rusya ve İran'ı dışlayacak şekilde sağlanması hedeflenmektedir.¹³⁶ TRACECA'ya ilaveten INOGATE

¹³⁴TRACECA (*Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru-Transport Corridor Europe-Caucas-Asia*), Avrupa ile Asya arasında ipek yolunun yeniden canlandırılması hedefiyle ortaya konulmuş çok modlu ulaşım koridorudur. TRACECA Programı 1993 yılında Avrupa Komisyonu, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan hükümetlerinin katılımı ile Brüksel'de düzenlenen konferansta (Brüksel Deklarasyonu,1993) formüle edilmiştir. Avrupa, Karadeniz, Kafkasya, Hazar Denizi ve Asya bölgelerinde ekonomik ilişkilerin, ticaretin ve ulaştırma bağlantılarının gelişimini hedef almaktadır. 8 Eylül 1998 tarihinde, Türkiye, Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan' ın da katılımıyla toplam 12 ülkenin Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından, Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridorunun Geliştirilmesi İçin "Çok-Taraflı Temel Anlaşma(MLA)" imzalanmış olup, bu anlaşma TRACECA Programının uygulanmasına temel teşkil etmektedir. Türkmenistan TRACECA Programına katılımcı olmakla birlikte, MLA'ya taraf değildir.2009 yılında İran da MLA'yı imzalamış ve TRACECA üyesi olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: "TRACECA Strateji", <http://www.traceca.org.tr/>, (13.07.2017).

¹³⁵ INOGATE (*Avrupa'ya Devletler Arası Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı- The Interstate Oil & Gas Transport to Europe*), AB ile Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'daki ortak ülkeler arasında enerji işbirliğini geliştirmeyi hedefleyen AB fonlu enerji yardımı programıdır. Söz konusu program, 1996 yılında hayata geçirilmiş olup, halihazırda 12 ortak üyeye hitap etmektedir: Belarus, Moldova, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan. Programın 4 temel hedefi bulunmaktadır: AB iç enerji piyasasıyla uyumlu bir şekilde enerji piyasalarını yakınlaştırmak; enerji güvenliğini güçlendirmek; sürdürülebilir enerji kalkınmasını, enerji verimliliğini sağlamak ve yenilebilir enerji kaynaklarını teşvik etmek; ortak çıkarlar doğrultusunda enerji projelerine yatırım çekmek. Detaylı bilgi için bkz: "INOGATE", <http://www.inogate.org/?lang=en>, (13.07.2017).

¹³⁶ Karluk, a.g.y., s. 586.

programı ile 1996 yılından itibaren pek çok sayıda enerji altyapısı projesine¹³⁷ mali yardım sağlamıştır. INOGATE ile Orta Asya enerji kaynaklarının geliştirilmesi için bölgeye Avrupa kökenli yatırımlar yapılmaktadır. Ayrıca bölge kaynakların AB'ye güvenli rotalarla ulaştırılması için alt yapı konularında mali destek sunulmaktadır.

AB'nin 1990'lı yıllar boyunca gerek ikili gerekse bölgesel girişimler çerçevesinde bölgeye yönelik geliştirdiği politikalar, bölgeye kalkınma desteği sunulması hedefiyle sınırlı düzeyde kalmıştır. Batılı ülkeler tarafından, bölgede Rusya'ya alternatif rotaların geliştirilmesine ve bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının güçlendirilmesine yönelik destek sunulmakla birlikte, bölge daha çok Rusya'nın egemenlik alanı olarak algılanmaya devam etmiştir.¹³⁸ Öte yandan, AB'nin Orta Asya'ya yönelik politikası asıl olarak 2001 yılından itibaren değişim göstermeye ve yoğunluk kazanmaya başlamıştır. 11 Eylül 2001 saldırıları, AB'nin bölgenin jeostratejik önemini daha iyi kavramasında dönüm noktalarından biri olmuştur. Bölgede yer alan enerji kaynakları, 11 Eylül saldırıları sonrasında bölgesel ve küresel güvenliği tehdit eden konuların yoğunluk kazanması, AB'nin genişleme süreci ve Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin yeni komşular olarak ortaya çıkışı, AB'nin bölgeye yönelik politikasının değişmesine yol açan unsurlar olmuştur. Özellikle Afganistan'a yapılan müdahale, Orta Asya'nın jeostratejik önemini ortaya koymuştur. Bu dönemle birlikte AB'nin bölgeye yönelik gündemine siyasi, ekonomik ve stratejik konular da girmeye başlamıştır.¹³⁹ Bir önceki bölümde de vurgulandığı üzere, 2000'li yıllarla birlikte AB'nin yayınladığı enerji strateji belgelerinde¹⁴⁰, Orta Asya ve Hazar bölgesi, başta zengin enerji kaynakları ve enerji taşımacılık rotaları olmak üzere bölgesel

¹³⁷ Söz konusu projeler hakkında detaylı bilgi için bkz: "Overview of INOGATE Projects", <http://www.inogate.org/projects?collection=ongoing&lang=en>, (13.07.2017).

¹³⁸ Anna Matveeva, "EU Stakes in Central Asia", *Chaillot Paper*, Paris, 2006, s. 53

¹³⁹ Efegil, *a.g.y.*, s. 119.; Quigley, *a.g.y.*, s. 204; Voloshin, *a.g.y.*, s. 18.

¹⁴⁰ Bkz: Konuyla ilgili tezin "AB Enerji Politikasının Unsurları ve Tarihsel Gelişim Süreci" başlıklı bölümüne bakınız. Söz konusu bölümde AB'nin 2006-2007 ve 2014 yılı strateji belgeleri incelenmekte ve söz konusu belgelerde Orta Asya ile Hazar bölgesine ilişkin yer alan değerlendirmeler sunulmaktadır.

güvenlik ve istikrar bakımından stratejik önemi haiz bölge olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

AB tarafından Birliğin enerji güvenliğini sağlamak üzere ortaya konulan enerji strateji belgelerine ilaveten, 2000’li yıllarla birlikte Orta Asya’ya özel olarak strateji belgeleri hazırlanmıştır. Belgelerden ilki 2002 yılında yayınlanan Orta Asya Bölgesel Strateji Belgesi’dir. Söz konusu belgede Orta Asya bölgesine yönelik teknik yardımların unsurları ve Orta Asya enerji kaynaklarının AB için önemin ortaya konulmuştur. Belgede, Orta Asya’nın, Çin, Rusya, Ukrayna, İran ve Afganistan arasında bir geçiş güzergahı olarak stratejik önemi bulunduğu, 11 Eylül 2001 saldırılarının ve Afganistan müdahalesinin Orta Asya üzerinde önemli bir etki yarattığı ve bu durumun AB’nin dış politika öncelikleri bakımından bölgeyi tekrardan değerlendirmesine yol açtığı vurgulanarak bölgenin sahip olduğu kaynaklarla önemli bir enerji üreticisi olduğu, bölgede hem Hazar Denizi’nde hem de Kazakistan, Türkmenistan ve kısmen Özbekistan kara parçasında yoğun bir şekilde fosil rezervleri bulunduğu, büyük bir enerji tüketicisi olarak AB’nin, Hazar kaynaklarının geliştirilmesinde ve bu kaynakların transit rotalarla AB’ye ulaştırılmasında stratejik çıkarları bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca, bölgedeki beş Orta Asya ülkesinin, bağımsızlıkları ertesinde kendi ekonomik kalkınma programlarını izlemeye başladığı, öte yandan, Orta Asya ülkelerinin ortak kalkınma problemlerinin bulunduğu, ağır işleyen demokratik geçiş sürecinin, insan hakları ihlallerinin, radikalizmin, terörizmin, kitle imha silahlarının yayılmasının, demografik sorunların, piyasa ekonomisine geçiş reformlarında yaşanan sorunların, zayıf iş ve yatırım ortamının, yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliğinin Orta Asya’nın tümünde gözlenen sorunlar olduğu, buna ilaveten, sınır aşan suçların, sınır problemlerinin, bölge içi ekonomik entegrasyonda yaşanan sorunların, bölge kaynaklarının dünya piyasalarına erişimde ve doğal kaynaklarının sürdürülebilir bir şekilde kullanımı hususunda ortak meydan okumalardan olduğu ifade edilmiştir. Belgede

devamla, AB'nin bölgeye yönelik stratejisinin, bölgesel istikrar ve güvenliğin, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması ve yoksulluğun azaltılması üzerine olduğu, AB'nin bölgeye yönelik üç boyutlu bir program yürüttüğü, Bölgesel İşbirliği Programı (*Regional Cooperation Programme*) kapsamında, özellikle AB için stratejik önemi haiz alanlarda, Orta Asya ülkeleriyle iyi komşuluk ilişkilerinin kurulduğu, bu alanların ulaşım ve enerji ağları, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanımı ve uluslararası çevresel kurallara uyulması üzerine olduğu; ikinci olarak, Bölgesel Destek Programı (*Regional Support Programme*) ile, ekonomik kalkınma alanında ortak sorunlarla başa çıkabilmenin ve bölge ekonomilerinin dünya piyasalarına entegre edilmesinin hedeflendiği, bu kapsamda bölge ülkeleriyle Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları (*Partnership and Cooperation Agreements*) ile Ticaret ve İşbirliği Anlaşmaları (*Trade and Cooperation Agreements*) aktedildiği, son programın ise Yoksulluğun Azaltılması Planı (*Poverty Reduction Scheme*) olduğu ifade edilmiştir.¹⁴¹

Söz konusu Orta Asya strateji belgesinde ifade bulunduğu üzere, AB, 11 Eylül saldırıları sonrasında bölgeye yönelik politikasını bölgesel güvenlik eksenine kaydırmaya başlamıştır. Siyasi ve ekonomik nedenlerle bölgeden kaynaklanabilecek tehditler sıralanarak, bu tehditlere AB ile Orta Asya ülkeleri arasında işbirliğinin artırılması önerilmiştir. Öte yandan, bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları ve bunların AB'nin enerji güvenliğine olan katkısı da vurgulanmıştır. Bu kapsamda siyasi/ekonomik alanda Orta Asya'da bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olarak destek programları sunulmuştur.

AB'nin enerji hususunda Orta Asya'ya yönelik geliştirdiği strateji belgeleri çalışmalarında parantez açılması gereken başka bir unsur ise 2004 yılında hayata geçirilen Avrupa Komşuluk

¹⁴¹ "Strategy Paper 2002-2006 and Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia", European Commission, 30 October 2002, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2004/july/tradoc_118014.pdf, (13.07.2017).

Politikası (*European Neighbourhood Policy*)¹⁴² üzerinedir. Söz konusu politikanın unsurlarının ortaya konulduğu Avrupa Komşuluk Politikası strateji belgesinde, AB'nin komşu ülkelerle stratejik enerji ilişkilerini geliştirmesinin, Avrupa Komşuluk Politikasının önemli unsurlarından biri olduğu ifade edilmiştir. Belgede devamla, AB'nin dünyanın önde gelen doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip bölgeleriyle (Rusya, Hazar bölgesi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika) komşu olduğu, komşu ülkelerin AB'nin enerji arz güvenliğinin sağlanmasına hayati önem taşıdıkları, pek çok komşu ülkenin AB piyasalarına ulaşmaya çalıştığı, Hazar coğrafyası ve Orta Asya'dan AB'ye enerji arzı sağlanması hususunda Güney Kafkasya bölgesinin önemli olduğu, komşu ülkelerle enerji bağlantıları kurmanın her iki tarafın da ortak çıkarına olduğu, enerji işbirliğinin geliştirilmesinin karşılıklı olarak iş fırsatları yaratacağı ve sosyo-ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacağı belirtilmiştir.¹⁴³ AB'nin iç piyasasının komşu ve ortak ülkelere genişlemesi, AB'nin temel stratejilerinden birini teşkil etmektedir. AB, iyi işleyen bir uluslararası piyasanın sürdürülebilir ve karşılanabilir enerji arzı sağlayabileceğini ve yeni yatırımlara yol açabileceğini düşünmektedir.¹⁴⁴ Söz konusu Komşuluk Politikası kapsamında AB Hazar bölgesi ülkeleri de dahil olmak üzere komşu olarak tanımladığı pek çok ülkeyle stratejik enerji işbirliğini geliştirmektedir. Komşuluk politikasında dikkat çeken temel unsur, Kafkasya'nın enerji naklinde önemli bir transit bölge olarak görülmesi ve Orta Asya kaynaklarının bu bölge üzerinden AB'ye taşınabileceği düşüncesidir.

¹⁴² Avrupa Komşuluk Politikası (*European Neighbourhood Policy*), AB ile Kafkasya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki ülkeler arasında işbirliğini geliştirmek üzere 2004 yılında başlatılan bir girişimdir. Komşuluk Politikası kapsamında, halihazırda AB'nin güneyinde ve doğusunda yer alan 16 ülke (Cezayir, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Mısır, Gürcistan, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Suriye, Filistin, Tunus, Ukrayna) ile ekonomi, enerji, sağlık, çevre, kültür, eğitim gibi pek çok alanda iş birliği çalışmaları yürütülmektedir. Detaylı bilgi için bkz: "European Neighbourhood Policy", https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighbourhood-policy-enp_en, (11.07.2017).

¹⁴³ "European Neighbourhood Policy Strategy Paper", European Commission, 2004, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex%3A52004DC0373>, (11.07.2017).

¹⁴⁴ Williams ve Tekin, a.g.y., s. 45,53.

2002 Orta Asya Strateji Belgesi ve 2004 Komşuluk Politikası Strateji Belgesi sonrası dönemde, AB'nin bölgeye ilişkin bütüncül bir politika geliştirmesi ve bölge ile ilişkilerinin daha da derinleştirilmesi asıl olarak ise 2007 yılında gerçekleşmiştir. AB 2007 yılında, Almanya dönem başkanlığı sırasında, Orta Asya bölgesine yönelik bütüncül bir strateji ortaya koymuş; “AB ve Orta Asya: Yeni Ortaklık için Strateji” isimli belge¹⁴⁵ Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Söz konusu strateji belgesi incelenmeden önce özellikle vurgulanması gereken asıl nokta 2007 yılının tesadüfî bir yıl olmadığıdır. Bir önceki bölümde aktarıldığı üzere 2006 yılında Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan kriz sonrasında, Rusya'nın doğalgaz akışını kesmesi, Avrupa ülkelerinde büyük bir şoka neden olmuş ve enerji güvenliği tartışmalarını zirveye taşımıştır. Dağcı ve Çaman'ın ifade ettiği üzere, AB kriz ertesinde enerji kaynaklarının yanı sıra enerji kaynaklarını taşıyan enerji yollarının da ne kadar önemli olduğunun farkına varmıştır. Dahası AB, Hazar petrol ve doğalgazını AB üyesi ülkelere taşıyacak olan vasıtaların sadece Rusya kontrolünde olmasının ne kadar riskli olduğunu da görmüştür. Dolayısıyla enerji arz güvenliği için aynı zamanda arz edilen enerjiyi taşıyan boru hatlarının da alternatif yollardan Avrupa'ya uzanması stratejik bakımdan önemli görülmüştür. Bu nedenlerden dolayı, AB daha önce hiç olmadığı kadar Orta Asya enerji kaynaklarını önemser hale gelmiş, AB'nin Orta Asya'yı algılayışında hidrokarbon enerji kaynakları ve boru hatları konuları giderek daha belirleyici hale gelmiştir.¹⁴⁶

2006 Ukrayna/Rusya gaz krizinin patlak verdiği tarihsel dönemde AB'nin Orta Asya strateji belgesi ortaya konmuştur. Söz konusu strateji belgesiyle, AB'nin Orta Asya'ya yönelik geliştirdiği siyasi, ekonomik, kültürel boyutları içeren ikili ve çok taraflı politikaların temelleri

¹⁴⁵ “The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership”, The Council of European Union, 31 May 2007, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/st_10113_2007_init_en.pdf, (11.07.2017).

¹⁴⁶ Dağcı ve Çaman, a.g.y, s. 24.

ortaya konmuş, ayrıca bölgeye 2007-2013 yılları arasında 750 milyon Euro'luk yardım¹⁴⁷ yapılmasını kararlaştırmıştır.

Belgede, Orta Asya bölgesinin asırlardır Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan bölge olarak stratejik önemi bulunduğu, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarından bu yana siyasi ve ekonomik dönüşüm süreci içerisinde olduğu, 21. yüzyılla birlikte, AB ile Orta Asya arsında yeni bir ortaklık kurmanın vaktinin geldiği, küreselleşen dünyanın karşılaştığı pek çok meydan okumanın Avrupa ve Orta Asya'yı benzer şekilde etkilediği ve bu durumun ortak bir çözümü gerektirdiği, bölgenin Pakistan, Afganistan ve İran'a coğrafi yakınlığı göz önünde tutulduğunda, bölgesel güvenlik sorunlarının ve bölgesel ekonomik kalkınma hedefinin AB ile Orta Asya ülkeleri arasında işbirliğini gerekli kıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, AB'nin, Orta Asya ülkelerinde güvenlik ve istikrarın sağlanmasında ve bu ülkelerin insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne bağlılıkların temin edilmesinde stratejik çıkarlarının bulunduğu, Orta Asya'da stratejik, siyasi ve ekonomik gelişmeler ile meydan okumaların doğrudan AB'nin çıkarlarını etkilediği vurgulanarak AB'nin genişleme süreciyle birlikte, Güney Kafkasya ülkelerinin Avrupa Komşuluk Politikası kapsamına dahil edilmesinin ve Karadeniz Sinerji Girişimi'nin (*Black Sea Synergy Initiative*), AB ile Orta Asya'yı daha da yakınlaştırdığı ifade edilmiştir. Belgede devamla, Orta Asya'daki zengin enerji kaynaklarının AB'nin enerji güvenliğine ve enerji ihtiyacına katkıda bulunabilecek düzeyde olduğu, AB'nin ve Orta Asya'nın enerji güvenliği sağlanması hususunda ortak çıkarları bulunduğu, Avrupa'nın dış enerji kaynaklarına duyduğu bağımlılığın ve çeşitlendirilmiş enerji arzı ihtiyacının, AB ile Orta Asya arasında işbirliğini derinleştirdiği belirtilerek bölgeden sağlanacak doğalgazın AB için özel önem taşıdığı, bunun AB'nin yerel enerji piyasalarının güçlendirilmesine yönelik çabasına

¹⁴⁷ “The European Union and Central Asia: The New Partnership In Action”, the General Secretariat of the Council, Brussels, June 2009, s. 31., https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/the_european_union_and_central_asia_the_new_partnership_in_action.pdf, (11.07.2017).

katkı sunacağı ve bölgede yatırım ortamının gelişimine yol açacağı, ayrıca bölgede enerji üretimini artıracığı, bölge kaynaklarının dağıtımında çeşitlilik sağlanmasına katkıda bulunacağı vurgulanmıştır. Belgede son olarak ise, AB'nin, Orta Asya ülkeleriyle Bakü Girişimi (*Baku Initiative*)¹⁴⁸ kapsamında düzenli enerji diyalogunu sürdüreceği, bölgede yeni kaynakların çıkartılmasının ve alt yapı sistemlerinin geliştirilmesini destekleyeceğini, enerji güvenliğini temin edebilmek için, bölgede yeni boru hatları rotalarının ve enerji nakil hatlarının geliştirilmesini teşvik edeceği ifade edilerek Hazar-Karadeniz ve AB arasında enerji ulaşımı koridorunun geliştirilmesine yönelik siyasi desteğin sürdürüleceğinin altı çizilmiştir.¹⁴⁹

AB'nin Orta Asya için geliştirmiş olduğu bu strateji, bölgedeki AB politikalarının genel çerçevesini oluşturmaktadır. AB söz konusu strateji belgesi ile bölgede güvenlik, enerji, ekonomik kalkınma, ticaret, nakil hatları, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve eğitim gibi alanlarda angajmanını arttırmıştır. AB bölgede güvenlik, istikrar ve refahın sağlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmayı istemekte; barışçıl, demokratik ve ekonomik olarak güçlü bir Orta Asya'nın oluşturulmasını, komşu ülkelerde barışın korunmasını ve refahın sağlanmasını amaçlamaktadır. AB, bölgede barış ile istikrarın korunmasını ve hukuk devleti gereklerinin yerine getirilmesini çıkarlarına uygun bulmaktadır. Çünkü, bölgedeki her türlü gelişmeler AB'yi etkilemektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Bakü Girişimi (*Baku Initiative*), AB ile Karadeniz ve Hazar Denizine kıyıdaş ülkeler (Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Türkiye, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan, Tacikistan, Rusya-gözlemci olarak) arasında enerji işbirliğinin geliştirilmesine yönelik 2004 yılında başlatılan bir girişimdir. Girişim kapsamında işbirliğinde dört temel öncelik alanı belirlenmiştir: Enerji piyasalarının uyumlaştırılması, enerji güvenliği, sürdürülebilir enerji kalkınması ve yatırım. Bakü Girişimi kapsamında öne çıkan önceliklere yönelik olarak, INOGATE kapsamında AB tarafından finansal destek sağlanmaktadır. Bkz: "Central Asia-Energy", http://ec.europa.eu/europeaid/regions/central-asia/eu-central-asia-energy-cooperation_en, (15.07.2017).

¹⁴⁹ "The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership, a.g.y.s. 1-20.

¹⁵⁰ Karluk, a.g.y., s. 580-581.; Jos Boonstra, **The EU's Interests in Central Asia: Integrating Energy, Security and Values Into Coherent Policy**, FRIDE, 2011, s. 4.

Söz konusu enerji strateji belgeleri ve Orta Asya strateji belgelerinde açık bir şekilde görüleceği üzere, Orta Asya bölgesi AB tarafından stratejik önemi haiz bir bölge olarak konumlandırılmaktadır. AB'ye göre bölge, Çin, Rusya, İran gibi güçlere olan yakınlığı, geçiş güzergahı olması gibi etmenlerle küresel politikanın odak noktalarından bir tanesidir. Öte yandan, bölge stratejik önemi haiz olmakla birlikte pek çok fırsatı ve tehdidi sınırlarında barındırmaktadır. Özellikle 11 Eylül sonrası jeopolitik ortamda, terörizm, radikalizm, sınır aşan suçlar gibi küresel konular bölgesel tehditlerdendir. Ayrıca bölgede ekonomik kırılganlık, kalkınma sorunları ve gelir farklılıkları bu tehditleri artırmaktadır.

AB'ye göre bölgenin en büyük fırsatı ise zengin enerji kaynaklarıdır. AB bölgeye yönelik en büyük stratejik değerlendirmeyi bölgenin sahip olduğu zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına yaptığı vurgu ile göstermektedir. AB'ye göre Orta Asya ve Hazar bölgesi kaynakları, küresel enerji politikaları bağlamında AB'nin enerji güvenliğinin sağlanması ve enerji sağlayıcıların çeşitlendirilmesinde büyük bir potansiyel taşımaktadır. Bu kapsamda bir sonraki başlıkta AB'nin Orta Asya coğrafyasında yürüttüğü enerji angajmanının somut boyutları (yatırımlar ve ulaştırma projeleri) ele alınacaktır.

4. AB'nin Orta Asya Enerji Kaynaklarına Yönelik Geliştirdiği Projeler ve AB

Ülkelerinin Bölgede Yaptığı Enerji Yatırımları

AB, strateji belgeleri temelinde ifade olduğu üzere, Orta Asya ve Hazar kaynaklarının geliştirilmesine ve bu kaynaklarının Rusya'ya alternatif rotalardan Avrupa'ya aktarılmasına özel önem atfetmektedir. AB'nin bölge kaynaklarını geliştirme ve bu kaynakları güvenli rotalar üzerinden, Rusya'yı bypass ederek, Avrupa'ya ulaştırma hedefi, temelde iki büyük siyasi angajmanı beraberinde getirmiştir: AB ülkelerinin, petrol şirketleri marifetiyle, bölge enerji

kaynakları üzerinde artan yatırımları ve AB'nin petrol ve doğalgaz koridoru oluşturma hedefi. Söz konusu iki stratejik yönelim AB'nin Orta Asya enerji kaynaklarına atfettiği stratejik önemin somut alanda ekonomi politik yansımalarıdır. Söz konusu iki stratejik hedefin ayrı ayrı ele alınması AB'nin ve AB ülkelerinin bölgeye yönelik politikalarının anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

AB üyesi ülkelerden özellikle Hollanda, İngiltere, İtalya ve Fransa bölge kaynaklarının aranması/üretilmesi/taşınması/pazarlanması yolunda yoğun bir yatırım politikası izlemektedir. AB üyesi ülkelerin yatırım politikaları, AB'nin genel stratejik çıkarlarıyla uyum içerisindedir. AB bir yandan stratejik olarak bölge kaynaklarının geliştirilmesine yönelik kararlar/ilkeler ortaya koyarken, AB üyesi ülkeler bu kararların uygulanmasında temel sorumlulukları üstlenmiş durumdadır. Nitekim, detayları ilerleyen paragraflarda aktarılacağı üzere, Hollanda/İngiltere ortak iştiraki olan, Hollanda merkezli dünyanın en büyük petrol şirketlerinden Royal Dutch Shell firması, İtalyan petrol firması Eni SpA, Fransız petrol şirketi Total bölgede yapılan yatırımların başını çekmektedir.

AB ülkelerinin petrol şirketleri vasıtasıyla bölgeye yaptıkları yatırımlar, bölgede en çok yatırım çeken ve yatırıma açık durumda olan Kazakistan'a yoğunlaşmış durumdadır. AB ülkelerinin sahip oldukları petrol şirketleri, bu ülkelerden Kazakistan'a yapılan yatırımları da şekillendirmektedir. Hollanda Kazakistan'ya yapılan yatırımların başını çeken ülke olup, 2005-2014 arası dönemde, Hollanda'nın Kazakistan'a yaptığı yatırımlar 55.5 milyar Dolar'dır. Kazakistan'a yapılan yatırımlarda Hollanda'yı takip eden ikinci AB ülkesi, İngiltere'dir. İngiltere'nin 2005-2014 arası dönemde bölgede yatırımı 19.2 milyar Dolar'dır. Fransa'nın

yatırımları ise 8.5 milyar Dolar'dır. AB üyesi olmamakla birlikte, İsviçre'nin Kazakistan'daki yatırımları ise 12.9 milyar Dolar'dır.¹⁵¹

Hollanda ve İngiltere'nin bölgede yatırımların başını çekmesi daha çok Kazakistan'ın iki büyük sahasında (Kaşhagan ve Karaçaganak)¹⁵² İngiltere/Hollanda ortak girişimi olan Royal Dutch Shell firmasının faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Royal Dutch Shell firması, Kaşhagan petrol sahasında %16.88 hisseyle üretim faaliyetlerinde bulunmaktadır. Şirketin Karaçaganak petrol sahasında hissesi ise %29.25'tir. Şirketin ayrıca Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'nda Rosneft'le birlikte oluşturdukları "Rosneft-Shell Caspian Ventures Limited" şirketi kapsamında %7.5 hissesi bulunmaktadır. Royal Dutch Shell'in Kazakistan'da sahip olduğu son hisse ise yine Hazar Denizi'nde "Pearls PSC-Auezov ve Khzar" petrol alanlarında sahip olduğu %55'lik hissedir. Hissesi bulunduğu üretim bölgelerinde yapılan petrol üretimlerden Royal Dutch Shell şirketinin payı, 2016 yılı itibariyle 21.3 milyon varil (yaklaşık 2.9 milyon ton) petrol olarak gerçekleşmiştir. Benzer bir şekilde, Royal Dutch Shell'in hissesi bulunduğu alanlarda yapılan doğalgaz üretiminde 2016 yılında şirketin payına düşen miktar 77 milyon fit küptür (yaklaşık 2,2 milyar m³).¹⁵³

Royal Dutch Shell'e ilaveten, İtalyan petrol şirketi Eni SpA'nın ve Fransız petrol şirketi Total'in de Kaşhagan petrol sahasında %16.81 oranında hisseleri bulunmaktadır.¹⁵⁴ Eni SpA'nın ayrıca Karaçaganak petrol sahasında %29.25 oranında; Hazar Boru Hattı

¹⁵¹ KazEnergy-National Energy Report 2015, a.g.y., s.89.

¹⁵² Kaşhagan ve Karaçaganak petrol sahaları ve bu sahalarda faaliyet yürüten firmalar hakkında bilgi için tezin "ABD Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Asya Enerji Kaynakları" başlıklı bölümüne bakınız.

¹⁵³ "Чем Мы Занимаемся (Chem Mi Zanimaemsya)", http://www.shell.com.kz/ru_kz/about-us/what-we-do.html, (03.10.2017).; "Shareholders",

<http://www.cpc.ru/EN/about/Pages/Shareholders.aspx>, (03.10.2017).; **Royal Dutch Shell-Annual Report-2016**, Royal Dutch Shell, the Hague, 2017, s. 28, 30, 37-38.

¹⁵⁴ KazEnergy- National Energy Report, a.g.y, s. 161.

Konsorsiyumu'nda ise %2 oranında hissesi vardır.¹⁵⁵ Eni SpA, Kaşhagan petrol sahasında üretim yapılmasına yönelik yapılan geliştirme çalışmalarına 2016 yılı sonu itibariyle 9.7 milyar Dolarlık yatırımda bulunmuştur. Eni SpA'nın kendi hissesi bağlamında, Kazakistan'da yürüttüğü üretim faaliyetleriyle 2016 yılında 24 milyon varil (yaklaşık 3,5 milyon ton) petrol üretimi; 93 milyon fit küp (yaklaşık 2,6 milyar m³) doğalgaz üretimi gerçekleştirmiştir.¹⁵⁶ Total ise, Kaşhagan üretim sahasının 2016 yılında faaliyete geçmesiyle girmekle, Kazakistan'da yürüttüğü üretim faaliyetleriyle, kendi hissesi oranında, 1 milyon varil (yaklaşık 140 bin ton) petrol eşdeğer üretim gerçekleştirmiştir.¹⁵⁷ Kaşhagan üretim sahasının tam anlamıyla işlemeye başlamasıyla Royal Dutch Shell, Total ve Eni SpA'nın Kazakistan'daki üretim rakamların katlanarak artacağı hesap edilmektedir.

Yukarıda aktarılan şirketlere ilaveten, Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz sahalarında daha sınırlı düzeyde faaliyette bulunan Danimarka, İspanya, Norveç ve Portekiz kökenli şirketleri de bulunmaktadır. Danimarka kökenli petrol şirketi Maersk Oil (%60 hisse ile) ve Portekiz kökenli petrol şirketi Partex Corporation (%20 hisse ile), 2002 yılından itibaren Kazakistan'ın Mangistau bölgesinde Dunga petrol sahasında ortak bir şekilde üretim faaliyetlerinde bulunmaktadır.¹⁵⁸ İspanyol petrol şirketi Repsol ise 2007 yılında Kazakistan'ın Zhambay petrol sahasında %25'lik hisseye sahip olmuştur.¹⁵⁹ Norveç petrol şirketi Statoil ise,

¹⁵⁵ "Parent Companies", <http://www.kpo.kz/en/about-kpo/parent-companies.html>, (03.10.2017); "Shareholders", <http://www.cpc.ru/EN/about/Pages/Shareholders.aspx>, (03.10.2017).

¹⁵⁶ **Eni Integrated Annual Report-2016**, Eni SpA, Rome, 2017, s. 34,42; "Eni's Activities in Kazakhstan", <https://www.eni.com/enipedia/en-IT/international-presence/asia-oceania/enis-activities-in-kazakhstan.page>, (03.10.2017).

¹⁵⁷ **Total-Registration Document-2016**, Total, Courbevoie, 2016 edition, 2017, s. 13.

¹⁵⁸ Niels Martin Andersen, "Denmark and Central Asia", **European National Policies Series**, No:7, September 2012, s. 3.; Licinia Simao, "Portugal and Central Asia", **European National Policies Series**, No:5, August 2012, s. 2.; "Kazakhstan", <http://www.maerskoil.com/operations/kazakhstan>, (03.10.2017); "Partex Group", http://www.partex-oilgas.com/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=14, (03.10.2017).

¹⁵⁹ Nicolas de Pedro, "Spain and Central Asia", **European National Policies Series**, No:8, September 2012, s. 3.

Kazakistan’da üretim faaliyetlerinde bulunmak üzere Kazak hükümetiyle görüşmelerde bulunmakla birlikte, 2013 yılında bu yatırımdan vazgeçmiştir.¹⁶⁰

Avrupa kökenli petrol şirketlerinin, Orta Asya’da yer alan diğer petrol ve doğalgaz kaynağına sahip ülkelerde yatırımlarına baktığımızda ise, bu yatırımların yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle Türkmenistan’da kendini göstermektedir. Zengin doğalgaz kaynaklarına sahip olan Türkmen hükümeti, önceki bölümlerde vurgulandığı üzere, yabancı şirketlerin Türkmenistan’ın Hazar Denizi kesiminde arama/üretim faaliyetlerine izin vermekte, kara alanlarında arama/üretim faaliyetlerinde bulunmasını ise oldukça sınırlandırmaktadır.¹⁶¹ Türkmen hükümetinin bu tutumu Avrupa kökenli şirketlerin bölgeye girişini zorlaştırmaktadır. Hazar Denizi üzerinde yapılacak arama/üretim faaliyetlerinin kara alanlarında yapılacak üretimlere göre çok daha maliyetli olması şirketlerin Türkmenistan’a yönelmesini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, Türkmenistan devletinin rızasıyla, Eni SpA 2008 yılından itibaren Türkmenistan’ın kara alanında Nebit Dag bölgesinde kısmi üretim yapmaktadır. Eni SpA söz konusu üretim faaliyeti kapsamında 2016 yılında bölgeden günlük 10 bin varil (günlük yaklaşık 1400 ton, yıllık 510 bin ton) petrol eşdeğer üretim gerçekleştirmiştir.¹⁶² Fransız petrol şirketi Total ise, Türkmenistan’da aktif olarak bulunmamakla birlikte, Türkmenistan’a girmenin yollarını aramaktadır. Nitekim, 2010 yılında Total ile Türkmenistan hükümeti arasında gerçekleştirilen bir görüşmede, Total yetkilileri, Türkmenistan kaynaklarının üretilmesi ve Hazar Denizi geçişli bir şekilde Batı’ya taşınmasına yönelik projelerde yer almak istediğini ifade etmiştir.¹⁶³

¹⁶⁰ Kristin Fjaestad ve Indra Overland, “Norway and Central Asia”, **European National Policies Series**, No:16, July 2013, s. 3.

¹⁶¹ Eastern Europe, Caucasus and Central Asia - Energy Policies Beyond IEA Countries, **a.g.y.**, s. 311.

¹⁶² **Eni Factbook 2016**, Eni SpA, Rome, 2017, s. 26.

¹⁶³ “Total pursues Turkmenistan gas deals”, Reuters, 24.11.2010, <http://www.reuters.com/article/total-turkmenistan/total-pursues-turkmenistan-gas-deals-ceo-idUSLDE6AN0SS20101124>, (03.10.2017).

Sonuç olarak, AB'nin Orta Asya bölgesine yönelik iki stratejik hedefinden biri olan bölge kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yatırım faaliyetlerinde bulunulması hedefi bölge ülkelerinden Kazakistan'a yoğunlaşmış durumdadır. Avrupa lkeleri, petrol şirketleri marifetiyle, Kazakistan kaynaklarının üretilmesi/taşınması alanında pek çok faaliyette bulunmaktadır. şirketler ayrıca, Orta Asya'da zengin doğalgaz kaynaklarına sahip olan Türkmenistan'a da girmeyi de hedeflemektedir. Ancak, Türkmen devletinin sıkı denetim politikası bu alanda Batılı şirketlerin yatırım yapmasını güçleştirmektedir.

AB'nin bölge kaynaklarının üretimine ve pazarlamasına yönelik yatırım stratejisi, AB'nin bölge kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasına yönelik stratejik hedefiyle uyum içerisindedir. AB, Avrupalı petrol şirketleri vasıtasıyla bir yandan bölge kaynaklarını geliştirmek ve üretmek üzere bölgede angajmanını artırmak isterken, bir yandan da bu kaynakların kesintisiz bir şekilde Avrupa'ya ulaştırılmasına özel önem atfetmektedir. AB temel olarak Orta Asya kaynaklarını, Rusya ve İran'a bağlı olmadan alternatif rotalarla Batı pazarlarına ulaştırmayı hedef almaktadır. Petrol şirketleri vasıtasıyla petrol anlaşmalarında pay sahibi olan Avrupa lkeleri, özellikle Azerbaycan'ın ve Kazakistan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarına yatırım yaparak, bu kaynakları ihraç edebilmek imkanına sahip olmaya çalışmaktadır. Avrupa kökenli enerji şirketleri, Hazar Denizi hidrokarbon kaynaklarının ihracat için geliştirilmesine yönelik pek çok projeye dahil olurken, eş zamanlı olarak, AB, geliştirilen bu kaynakların alternatif boru hattı rotalarıyla Avrupa'ya taşınması çabalarına öncülük etmektedir.¹⁶⁴ AB'nin bölge kaynaklarını Avrupa'ya taşımak üzere geliştirdiği taşımacılık politikalarına baktığımızda, bu politikaları iki başlıkta ele almak mümkündür: Petrol

¹⁶⁴ Williams ve Tekin, **a.g.y.**, s. 125.; Yüce, **a.g.y.**, s. 200'den Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 241.

taşımacılığı ve doğalgaz taşımacılığı. Bu kapsamda AB ile Orta Asya ülkeleri arasındaki petrol ve doğalgaz alanında nakil hatları ilişkilerini ayrı ayrı ele almakta yarar görülmektedir.

AB, petrol ticareti alanında Orta Asya’da Kazakistan ve Türkmenistan’la, Kafkasya’da ise Azerbaycan’la olan ilişkilerine özel önem atfetmekte, bu ülkelerdeki kaynakları Hazar geçişli rotalarla Karadeniz ve Türkiye üzerinden Batı pazarlarına ulaştırmayı hedeflemektedir. AB, Hazar ve Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynaklarını Avrupa’ya aktarmak için pek çok çok projeyi hayata geçirmiş olup, halihazırda birbirine alternatif olabilecek farklı projeleri de gündeme almaktadır. Orta Asya petrol kaynaklarını Avrupa’ya nakledilmesine yönelik proje ve çalışmalara baktığımızda, temel olarak, AB’nin strateji belgelerinde vurgulandığı üzere, bölge kaynaklarını Rusya’ya alternatif rotalarda Avrupa’ya ulaştırmayı çalıştığı görülmektedir. 2016 yılı itibariyle AB’nin Kazakistan ve Azerbaycan’dan ithal ettiği ham petrol, toplam AB ithalatının %10.9’una denk gelmektedir. Bu rakamın %6.7’sini Kazakistan petroleri, %4.1’ini Azerbaycan petroleri oluşturmaktadır. AB ülkeleri içerisinde ise Almanya, İtalya, Fransa, Avusturya, İspanya ve Romanya Orta Asya petrolerini en çok ithal eden ülkeler konumundadır.¹⁶⁵

Orta Asya petrollerinin Avrupa’ya nakledilme yollarını incelediğimizde, halihazırda, bölge petrollerinin önemli bir kısmının Karadeniz kıyılarından (Rusya ve Gürcistan’dan) hareket eden petrol tankerleri ile Türkiye boğazları üzerinden geçilerek Avrupa’ya taşındığı görülmektedir. Buna ilaveten Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı marifetiyle bölge petroleri Akdeniz üzerinden Avrupa’ya sevk edilmektedir.¹⁶⁶ Orta Asya petrollerinin hangi yollardan

¹⁶⁵ AB üyelerinin dünya üzerinde petrol ithalatı rakamlarına ilişkin detaylı bilgi için bkz: “EU Crude Oil Imports and supply cost- Volumes and prices for monthly and cumulative crude oil imports by reporting country (2016)”, <https://ec.europa.eu/energy/en/data-analysis/eu-crude-oil-imports>, (01.08.2017).

¹⁶⁶ Williams ve Tekin, a.g.y., s. 126.

Avrupa'ya ulaştığını daha iyi anlayabilmek için kaynak ülkeleri ve bu ülkelerin sahip oldukları boru hatlarını (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) ayrı ayrı incelemek yerinde olacaktır.

Orta Asya ve Hazar petrollerinin Avrupa'ya taşınması hususunda incelenmesi gereken ilk ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan petrol üreticisi ülke olmasının yanı sıra, Orta Asya petrollerinin Avrupa'ya taşınmasında transit rota olması nedeniyle de önem taşımaktadır. Hazar Denizi'nin batısında yer alan Azerbaycan'da üretilen petrol Avrupa piyasalarına temel olarak Akdeniz ve Karadeniz rotaları (**Harita-5**) ile ulaştırılmaktadır. Azerbaycan'ın Azeri-Çırak-Güneşli petrol sahasında ve Şah Deniz petrol sahasında üretilen petrolün büyük bir kısmı Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) rotasını izleyerek Akdeniz'e ulaşmakta, buradan ise tanker taşımacılığı ile Avrupa piyasalarına ulaştırılmaktadır. BTC hattı ile günlük 1.2 milyon varil/168 bin ton petrol sevkiyatı gerçekleştirilmektedir. Azerbaycan petrollerini Avrupa'ya taşıyan ikinci hat ise Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı'dır. Söz konusu hat ile Bakü'den Rusya'nın Novorossisk Limanı'na sevk edilen petrol, buradan ise Karadeniz üzerinden Avrupa'ya nakledilmektedir. Hattın günlük kapasitesi 105.000 varildir. Üçüncü hat ise Bakü-Supsa Hattı'dır. Bakü'den Gürcistan'ın Supsa Limanı'na ulaşan Azeri petrolü, benzer bir şekilde petrol tankerleri vasıtasıyla Karadeniz üzerinden Avrupa piyasalarına taşınmaktadır. Hattın günlük yükleme kapasitesi 600.000-1 milyon varil arasındadır.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Boru Hatları hakkında detaylı bilgi için bkz: "Baku-Novorossiysk Oil Pipeline", <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-novorossiysk-oil-pipeline>, (04.08.2017); "Baku-Supsa Western Export Pipeline", <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-supsa-western-export-pipeline>, (04.08.2017); "Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Main Export Oil Pipeline", <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-tbilisi-ceyhan-btc-main-export-oil-pipeline>, (04.08.2017); "BTC Pipeline", http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html, (05.08.2017).

Harita-5: Azerbaycan Petrol Boru Hatları

Kaynak: “Géorgie : manifestation contre l’occupation russe, nouvelle guerre des pipelines ?”, <http://www.leblogfinance.com/2015/07/georgie-manifestation-contre-loccupation-russe-nouvelle-guerre-des-pipelines.html>, (29.08.2017).

Azerbaycan yukarıda aktarılan üç temel boru hattı vasıtasıyla, bölge kaynaklarını uluslararası piyasalara taşımaktadır. Azerbaycan bir yandan kendi egemenlik alanında üretilen petrolü uluslararası piyasalara taşıırken, bir yandan da, Orta Asya kaynaklarının dış piyasalara sunulmasında aracılık etmektedir. Azerbaycan’ın coğrafi konumu, ülkeyi enerji taşımacılığında transit bir ülke konumuna sokmaktadır.

Azerbaycan’dan sonra bölgede incelenmesi gereken bir diğer önemli kaynak ülke Kazakistan’dır. Kazakistan, Orta Asya ve Hazar coğrafyasının en fazla petrol rezervi ve üretimine sahip ülkesidir. Kazak petrollerinin önemli bir kısmı Rusya üzerinden Karadeniz’e yapılan sevkiyatla Avrupa piyasalarına aktarılmaktadır. Bunun dışında, bir önceki paragrafta vurgulandığı üzere, Kazak petrolü, Hazar geçişli bir şekilde, Azerbaycan üzerinden de dış piyasalara aktarılabilmektedir.

Kazakistan'ın Tengiz ve Karaçaganak petrol sahasından üretilen petrol Hazar Boru Hattı (Caspian Pipeline Consortium-CPC) (**Harita-6**) ile Rusya üzerinden Novorossisk Limanı'na taşınmaktadır. Karadeniz limanına gelen petrol, petrol tankeri taşımacılığı yolu ile Avrupa piyasalarına sevk edilmektedir. Halihazırda yıllık 28 milyon ton olan CPC hattının kapasitesinin, Kazakistan üretiminde yaşanan artışla birlikte yılda 67 milyon tona çıkarılması hedeflenmekte; söz konusu projenin 2017 yılında tamamlanması öngörülmektedir.¹⁶⁸

Harita-6: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) ve Atyrau-Samara Boru Hattı

Kaynak: Казахстанско - Каспийская транспортная система (Kazahstansko-Kaspiyskaya Transportnaya Sistema), <http://engime.org/aktualenie-problemi-mejdunarodnih-otnoshenij.html>, (07.08.2017).

CPC hattına ilaveten, Kazak petrolü Atyrau-Samara Boru Hattı vasıtasıyla da (**Harita-6**) Rusya'ya taşınmakta, buradan ise Druzhba (Dostluk) Boru Hattı'na¹⁶⁹ bağlanarak Rusya üzerinden Avrupa ülkelerine yapılan dış ticarete konu olmaktadır. CPC hattı, 2012 yılında

¹⁶⁸ "CPC Expansion Project", <http://www.en.transneft.ru/about/projects/current/10203/>, (07.08.2017).

¹⁶⁹ Druzhba (Dostluk) Boru hattı, Rusya ve Orta Asya petrolünü Avrupa'ya ulaştıran en önemli ve eski boru hattıdır. Sibirya, Ural ve Hazar Bölgesi petrolünü kuzey kolu üzerinden Polonya-Almanya'ya ve güney kolu üzerinden ise Ukrayna transit geçişiyle Macaristan-Hırvatistan'a ve Slovakya-Çek Cumhuriyeti'ne ulaştırmaktadır. Tüm kollarıyla birlikte yaklaşık 5500 km'lik hattın günlük kapasitesi 2 milyon varildir. Söz konusu hat hakkında detaylı bilgi için bkz: Pamir, a.g.y., s. 233-236; "Druzhba Pipeline", <http://www.iaot.eu/en/oil-transport/druzhba-pipeline>, (15.08.2017); <https://pipelinesinternational.com/2009/09/18/druzhba-pipeline/>, (15.08.2017).

Kazak petrol ihracatının %50'sini taşıırken, Atırau-Samara hattı da Kazakistan'ın toplam petrol ihracatının %22'sini (yılda 15 milyon ton) taşımıştır. Bu hatların dışında, Kazakistan petrolleri demiryolları ile Rusya üzerinden Belarus, Ukrayna ve Baltık limanlarına da sevk edilebilmekte, bu rota üzerinden ise uluslararası piyasalara taşınabilmektedir.¹⁷⁰ OPEC verilerine göre, 2015 Nisan ayı itibariyle Rusya'dan Avrupa'ya yapılan ihracatın günlük 222 bin varilini (günlük yaklaşık 31 bin ton) Kazakistan ve Azerbaycan petrolü oluşturmaktadır.¹⁷¹

Kazakistan, Rusya rotası üzerinden yaptığı petrol ihracatına ilaveten, petrol tankerleri marifetiyle Hazar geçişli bir şekilde de Hazar petrolleri Batı piyasalarına ulaştırılmaktadır. Başlangıçta, AB ve Avrupa menşeli büyük şirketler tarafından Kazak petrollerinin Hazar Denizi geçişli olarak Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden taşınması öngörülmüştür. Bu iki ülkenin Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Supsa Boru Hattına (Azerbaycan-Gürcistan boru hattı) sahip olması, bu rotayı öne çıkarmıştır.¹⁷² Benzer bir anlayışla, Kazakistan da, kendi petrolünü Rusya'ya bağımlı olmadan alternatif rotalarla Batı piyasalarına sevk etmek istemiştir. Bu kapsamda, Kazakistan, Hazar Denizi üzerinden petrol tankerleri taşımacılığı vasıtasıyla Bakü'ye ve Mahaçkale'ye sevkiyat yapmaya başlamıştır.¹⁷³

Hali hazırda, Kazakistan'ın Aktau limanından hareket eden petrol tankerleri, Hazar Denizi'nin batı kıyısında yer alan Azerbaycan'ın Bakü ve Rusya'nın Mahaçkale limanlarına sevkiyat yapmaktadır. Bakü'ye sevk edilen petrol ise temelde üç rota üzerinden uluslararası piyasalara sevk edilmektedir. Bakü'ye gelen Kazak petrolünün büyük bir kısmı Bakü-Tiflis-

¹⁷⁰ Pamir, **a.g.y.**, s. 232; Ayrıca, Kazakistan petrollerinin Avrupa'ya taşınmasında kullanılan boru hattı ve deniz taşımacılığı yolları hakkında detaylı bilgi için bkz: **Overview of Oil and Natural Gas in the Caspian Sea Region**, U.S. Energy Information Administration (EIA), 2013, s. 20-21.; KazEnergy-National Energy Report, **a.g.y.**, s. 132; **Kazmunaygaz-Annual Report 2015**, Astana, Kazmunaygaz, 2015, s. 15.

¹⁷¹ Pamir, **a.g.y.**, s. 238

¹⁷² Williams ve Tekin, **a.g.y.**, s. 126.

¹⁷³ Boonstra, **a.g.y.**, s. 15

Ceyhan Petrol Boru hattı ile Türkiye üzerinden taşınmaktadır. İkinci olarak, Kazak petrolü Bakü-Supsa(Gürcistan) Petrol Boru hattı Karadeniz limanına sevk edilmektedir. Son olarak ise, Bakü-Batum/Kulevi(Gürcistan) tren taşımacılığı ile de bölge petrolü Gürcistan'ın Karadeniz limanına sevk edilebilmektedir. Azerbaycan-Gürcistan geçişli bir şekilde Karadeniz limanına gelen Kazak petrolü, Karadeniz üzerinden ise dış piyasalara sevk edilmektedir. Rusya'nın Hazar Denizi kıyısındaki limanı olan Mahaçkale Limanı'na sevk edilen petrol ise Mahaçkale'de Bakü-Novorossisk hattına aktararak Rusya'nın Novorossisk Limanı'na ulaştırılmakta, buradan ise Karadeniz üzerinden uluslararası piyasalara sevk edilmektedir. 2014 yılında 5.2 milyon ton Kazak petrolü Hazar Denizi üzerinden sevk edilmiştir. Bunun 3.5 milyon tonu Bakü'ye sevk edilirken, 1.7 milyon tonu ise Mahaçkale'ye taşınmıştır.¹⁷⁴

Sonuç olarak Kazakistan petrollerinin büyük bir kısmı Rusya/Karadeniz rotası üzerinden Avrupa piyasalarına sunulmakla birlikte, arz rotası çeşitliliği sağlanması hedefi kapsamında Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye rotası ile de Avrupa piyasalarına sevkiyat gerçekleştirilmektedir. Bu rota enerji ithalatında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya çalışan AB tarafından desteklenmekte, ayrıca Rusya tekeline aşmak isteyen Kazakistan için ise makul bir seçenek sunmaktadır.

Kazakistan ve Azerbaycan dışında, Orta Asya petrollerinin dış piyasalara ve Avrupa'ya sunulmasında değinilmesi gereken son kaynak ülke Türkmenistan'dır. Türkmenistan ilerleyen paragraflarda vurgulanacağı üzere, Orta Asya'da coğrafyasında zengin doğalgaz kaynaklarına sahip olmakla birlikte, Kazakistan ve Azerbaycan'a kıyasla, çok daha az petrol rezervine (yaklaşık 100 milyon ton)¹⁷⁵ sahiptir. Bu durum Türkmenistan'ın petrol ihracatına da

¹⁷⁴ **Kazmunaygaz Annual Report-2015**, Kazmunaygaz, s.15.; **KazEnergy National Energy Report-2015**, a.g.y, s. 132, 148-151.

¹⁷⁵ Konuyla ilgili olarak Orta Asya Petrol Rezervleri başlıklı bölüme bakınız.

yansımaktadır. Nitekim, Türkmenistan 2015 yılında 2,1 milyon ton ham petrol ihracatı yapmıştır.¹⁷⁶ Halihazırda Türkmenistan'ın Aladja, Okaraem ve Türkmenbaşı limanından hareket eden petrol tankerleri, Hazar Denizi üzerinden petrol taşımacılığı marifetiyle Bakü Limanı'na ulaştırılmakta; Bakü'den ise yukarıda anılan rotalar (BTC, Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı, Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı) vasıtasıyla uluslararası piyasalara taşınmaktadır. Öte yandan bu rotaya ilaveten yeni bir hat oluşturmak için, Ocak 2017 tarihinde Türkmenistan ile Gürcistan arasında demiryolu petrol taşımacılığı anlaşması yapılmıştır. Söz konusu anlaşma kapsamında, Hazar Denizi üzerinden Bakü'ye ulaştırılan yıllık 1.5 milyon ton Türkmen petrolünün Bakü'den demiryolu ile Gürcistan'a taşınması¹⁷⁷, buradan ise Karadeniz üzerinden uluslararası piyasalara sunulması öngörülmektedir. Buna ilaveten, Türkmen petrolünün uluslararası piyasalara sunulmasında, İran ile Rusya ile olan takas ticareti (swap trade) anlaşmaları da kullanılmaktadır. Bu ticaretin detayları şu şekildedir: Türkmenistan'da üretilen petrol Hazar Denizi üzerinden petrol tankeri taşımacılığı marifetiyle İran'daki rafinerilere ulaştırılmakta; İran ise karşılığında aynı miktarda petrolü Körfez üzerinden uluslararası piyasalara sunmaktadır. Alıcı ülkeler ticaret sonrasında petrolün satış ücretini Türkmenistan'a ödemektedir. Benzer bir şekilde, Hazar Denizi üzerinden Rusya kıyısına ulaştırılan Türkmen petrolü, Volga nehri üzeri taşımacılık ile Rusya'daki rafinerilere (Volgograd'a) taşınabilmektedir. Bunun karşılığında aynı miktarda ise Rus petrolü başta Avrupa olmak üzere dış piyasalara satılabilmekte, ücret Türkmenistan'a ödenebilmektedir.¹⁷⁸

Yukarıda detayları aktarılan Orta Asya petrollerini Avrupa'ya taşıyan nakil hatlarına ilaveten, AB, bölge petrollerini farklı rotalardan Karadeniz üzerinden (Türkiye boğazlarını

¹⁷⁶ Konuyla ilgili olarak Orta Asya Petrol Üretim/Tüketim ve Ticareti başlıklı bölüme bakınız.

¹⁷⁷ "Turkmenistan, Georgia ink deal on oil transportation", Trend News Agency, 16 Ocak 2017, <https://en.trend.az/business/energy/2709293.html>, (04.08.2017).

¹⁷⁸ "Energy in Turkmenistan", http://factsanddetails.com/central-asia/Turkmenistan/sub8_7d/entry-4836.html, (28.08.2017).

kullanmadan) Avrupa topraklarına ulaştırmak için çeşitli projeler de ortaya koymaktadır. Bu projelerden ilki, Karadeniz üzerinden tanker taşımacılığı vasıtasıyla Romanya'ya taşınacak olan bölge petrolünü Romanya'dan Avrupa'ya taşıyacak olan Pan Avrupa Petrol Boru Hattı projesi¹⁷⁹, diğeri ise yine aynı rotadan Ukrayna'nın Odessa Limanı'na taşınacak olan bölge petrolünü buradan Avrupa'ya taşıyacak Odessa-Brody Boru Hattı projesidir.¹⁸⁰ Söz konusu projeler ortaya konmakla birlikte, Rusya'nın kendisine alternatif bir rota üzerinden Orta Asya ve Hazar petrollerinin Avrupa'ya taşınmasına stratejik olarak karşı çıkması ve Kazakistan üzerinde baskı uygulaması, proje ülkeleri arasında siyasi ve ekonomik anlayış farklılıkları gibi nedenlerle aktarılan projelerde çok fazla ilerleme kaydedilememiştir.

¹⁷⁹ Bunlardan bir tanesi ise 2002 yılında ortaya konulan ve INOGATE tarafından finansal destek sağlanan Pan Avrupa Petrol Boru Hattı (*Pan European Oil Pipeline- PEOP*) projesidir. PEOP ile, halihazırda mevcut olan nakil hatları ile Karadeniz Limanlarına ulaştırılan bölge petrolünün, Karadeniz üzerinden petrol tankerleri aracılığıyla Romanya limanına taşınması öngörölmüştür. Söz konusu petrolün Romanya-Hırvatistan-Sırbistan-İtalya rotası üzerinde inşa edilecek PEOP hattı ile Avrupa'nın iç bölgelerine nakledilmesi hedeflenmiştir. Söz konusunun tamamlanmasına yönelik halihazırda çalışmalar sürdürölmektedir. Söz konusunun tamamlanmasına yönelik halihazırda çalışmalar sürdürölmektedir. Proje hakkında detaylı bilgi için bkz: "Presentation Sheet of the Investment Project Pan European Oil Pipeline (PEOP) Constanta – Trieste pipeline, Romania Ministry of Economy", http://www.minind.ro/invest/new/Oil_and_Gas_Sector/CONPET/OG.C.1.09_peop_Engl.pdf, (01.08.2017).

¹⁸⁰ AB'nin Orta Asya petrollerini Avrupa'ya taşımak üzere geliştirdiği bir başka proje olan Odessa-Brody Boru Hattı Projesi (*Odessa-Brody Pipeline Project*) ile, Karadeniz üzerinden Ukrayna'nın Odessa Limanı'na taşınacak olan Orta Asya ve Hazar petrollerinin Ukrayna üzerinden Ukrayna-Polonya sınırında bulunan Brody şehrine ulaştırılması öngörölmüştür. Buradan ise Brody(Ukrayna)-Plock(Polonya) arasında inşa edilecek boru hattı ile Avrupa piyasalarına sunulmak istenmiştir. Söz konusu projenin ilk ayağı olan Odessa-Brody hattı 2002 yılında tamamlanmıştır. Ancak, Rusya'nın Ukrayna'ya ve Avrupa'ya Rusya petrolü dışında petrol sevkiyatı yaptırmak istememesi nedeniyle söz konusu hat etkili bir şekilde kullanılamamıştır. Rusya'nın baskısıyla, 2004-2010 yılları arasında söz konusu rotadan tersine bir akış sağlanmıştır. Hat üzerinden (Brody-Odessa rotasından) Rus petrolü Karadenize sevk edilmiştir. 2011 yılında ise ilk kez Azeri petrolü hat ile esas rotasından Brody'e taşınmıştır. Söz konusu hattın daha işlevsel hale getirilmesi ve Brody-Plock hattının inşası için Azerbaycan-AB-Ukrayna arasında görüşmeler sürdürölmektedir. Detaylı bilgi için bkz: "EAOTC Project", http://www.ukrtransnafta.com/en/activity_of_company/project_eantk, (01.08.2017); Vladimir Socor, "Odessa-Brody Pipeline Operating On Azerbaijani Oil", Global Research and Analysis, Vol.8, No.59, 2011, <https://jamestown.org/program/odessa-brody-pipeline-operating-on-azerbaijani-oil/>, (07.08.2017); "Odessa-Brody Pipeline Project to be Revived", 19.07.2016, <https://www.pipeline-journal.net/news/odessa-brody-pipeline-project-be-revived>, (07.08.2017).

Petrolden sonra, AB ile Orta Asya arasında hidrokarbon taşımacılığının ikinci boyutunu doğalgaz taşımacılığı oluşturmaktadır. AB Orta Asya ve Hazar petrollerinin yanı sıra, bölge doğalgazını Avrupa'ya taşımak üzere de pek çok projeyi hayata geçirmeye çalışmaktadır. Halihazırda AB, Orta Asya ve Hazar bölgesinden Azerbaycan'dan doğrudan doğalgaz ithalatı gerçekleştirebilmektedir. Azerbaycan'dan sağlanan doğalgaz dışında, dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip olan ülkelerinden biri olan Türkmenistan'dan ve bir diğer önemli doğalgaz üreticisi Kazakistan'dan alt yapı ve nakil hatları yetersizliği nedeniyle doğrudan gaz ithalatı gerçekleştirilememektedir. Rusya ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerin anlatılacağı bölümde vurgulanacağı üzere, Kazak doğalgazının büyük bölümü Rusya'ya ihraç edilmekte, Rusya'ya ihraç edilen gaz ise ya yeniden ihraç edilmekte (re-export) ya da iç tüketimde kullanılmaktadır. Rusya Orta Asya'da Sovyetler Birliği dönemi zamanında yapılan, Orta Asya ülkelerini birbirine bağlayan doğalgaz boru hatları nedeniyle avantajlı bir konumda bulunmaktadır. Bu durum Orta Asya ülkelerinin doğalgaz ihracatında Rusya'ya bağımlı olmasına yol açmaktadır. AB Rusya'nın doğalgaz konusundaki tekelinden rahatsızlık duymaktadır. Williams ve Tekin'in vurguladığı üzere, AB, özellikle, 2006 yılında Rusya'nın Ukrayna üzerinden sağladığı gazı kesmesi sonrasında, Avrupa Komisyonu Hazar Denizi, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dan AB'ye taşınacak yeni bağımsız doğalgaz boru hattı ihtiyacını dile getirmiş, ayrıca Hazar hidrokarbon kaynaklarının Romanya, Ukrayna ve Bulgaristan üzerinden AB boru hatlarına bağlantılandırılması ihtiyacını ortaya koymuştur.¹⁸¹ Bu kapsamda ilerleyen paragraflarda detayları ele alınacak olan AB'nin "Güney Gaz Koridoru" stratejisi ve bu strateji kapsamında ortaya konulan doğalgaz boru hattı projeleri AB gündeminde özel önem taşımaktadır. Bu projeler Birliğin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma potansiyeli bakımından AB için stratejik konumdadır. Bu kapsamda, AB'nin Orta Asya doğalgaz stratejisinin anlaşılabilmesi için, öncelikle AB'nin Güney Gaz Koridoru stratejisinin ele alınması,

¹⁸¹ Williams ve Tekin, a.g.y., s. 103-104.

sonrasında ise bu strateji kapsamında bölgeye yönelik geliştirilen projelerin ayrı ayrı incelenmesinde fayda görülmektedir.

AB'nin Orta Asya ve Hazar kaynaklarına yönelik doğalgaz nakil stratejisinin başında “Güney Gaz Koridoru-Southern Gas Corridor(SGC)” stratejisi gelmektedir. AB'nin temel doğalgaz stratejilerinden olan Güney Gaz Koridoru stratejisi, genel olarak Orta Asya ve Hazar, Orta Doğu, Doğu Akdeniz coğrafyasında yer alan doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya nakledilmesini öngören farklı rotaları içeren çok boyutlu bir projeler bütünüdür.¹⁸² Güney Gaz Koridoru kapsamında, AB yukarıda aktarılan coğrafyalarda yer alan kaynakları alternatif rotalar ile Avrupa'ya taşımaya çalışmaktadır. Orta Asya ve Kafkasya'daki kaynak ülkelerden sağlanacak doğalgazın Avrupa'ya nakledilmesine yönelik birbirini tamamlayan boru hattı projeleri ortaya konulmaktadır. Güney Gaz Koridoru'nun Orta Asya ve Hazar ayağında, temel olarak iki temel doğalgaz nakil rotası yer almaktadır: Türkiye rotası ve Karadeniz rotası.

Birbiriyle bağlantılı/ardıl bir şekilde oluşturulan Türkiye rotası üzerinde “Güney Kafkasya Boru Hattı” (*South Caucasus Pipeline-SCP*)¹⁸³, “Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi” (*Trans Anatolian Pipeline-TANAP*) ve “Trans Adriyatik Boru Hattı” (*Trans Adriatic Pipeline-TAP*) projeleri yer almaktadır (**Harita-7**). Karadeniz rotası üzerinde ise Beyaz Akım (*White Stream*) projesi bulunmaktadır.¹⁸⁴ Karadeniz rotasında ayrıca LNG taşımacılığı projesi olan

¹⁸² “Gas and oil supply routes”, <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/imports-and-secure-supplies/gas-and-oil-supply-routes>, (08.01.2017).

¹⁸³ Güney Kafkasya Boru Hattı (*South Caucasus Pipeline-SCP*), 2006 yılında inşa edildiği haliyle Bakü-Tiflis-Erzurum (*BTE*) boru hattı olarak da anılmaktadır. Ancak, mevcut kapasitesinin yetersiz olması ve TANAP projesinin ortaya konulmasıyla birlikte, 2014 yılından itibaren SCP'nin Azerbaycan-Gürcistan bölümünde genişletme çalışmalarına başlanmıştır. Genişletme çalışmaları sonrasında SCP-TANAP-TAP projeleri birbiriyle bağlantılandırılacaktır. SCP'ye ilişkin detaylı bilgiler ilerleyen paragraflarda sunulacaktır.

¹⁸⁴“The Project-White Stream”, <http://www.white-stream.com/the-project/>, (01.08.2017).

Azerbaycan-Gürcistan-Romanya Enterkonnektörü (*The Azerbaijan–Georgia–Romania Interconnector-AGRI*) projesi de yer almaktadır. Her iki rotaya (Türkiye ve Karadeniz rotaları) nakledilecek doğalgazın kaynak ülkeleri arasında ise Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan yer almaktadır. Güney Gaz Koridoru’nda özellikle dünya doğalgaz kaynaklarında önde gelen ülke olan Türkmenistan ve Azerbaycan doğalgazına özel önem atfedilmektedir.

Harita-7: Güney Gaz Koridoru (SCP-TANAP-TAP-NABUCCO Hatları)

Kaynak: “Nabucco Kaybetti!”, <http://www.enerjimagazin.com/haber-674-Nabucco-Kaybetti.html>, (02.08.2017).

Güney Gaz Koridoru kapsamında ortaya konulan rotaları ve boru hatlarını detaylı olarak ele almadan önce, bu hatlara doğalgaz kaynağı sağlayacak olması nedeniyle, Türkmenistan ve Kazakistan doğalgazının Hazar’ın batısına nakledilmesi çalışmalarına değinmek yerinde olacaktır. Bu kapsamda Güney Gaz Koridoru kapsamında değinilmesi gereken ilk proje, kaynak ülkelerden olan Türkmenistan ve Kazakistan’dan Hazar Denizi altına inşa edilecek boru hattı marifetiyle Azerbaycan’a nakledilecek doğalgaza ilişkin ortaya konulan Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı (*Trans-Caspian Gas Pipeline Project-TCGP*) projesidir (**Harita-8**). Hazar Geçişli Boru Hattı ile, Güney Gaz Koridoru stratejisi kapsamında Kafkasya ile Avrupa arasında Türkiye geçişli inşa edilecek olan (SCP-TANAP-TAP-Beyaz Akım) ve halihazırdaki mevcut bulunan boru hatlarına kaynak sağlanmak hedeflenmektedir.

Harita-8: Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı (*Trans Caspian Gas Pipeline-TCGP*)

Kaynak: James Fishelson, “From the Silk Road to Chevron: The Geopolitics of Oil Pipelines in Central Asia”, *The Journal of Russian and Asian Studies*, 12.12.2007, http://www.sras.org/geopolitics_of_oil_pipelines_in_central_asia, (02.08.2017).

Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı projesi ilk olarak 1996 yılında ABD tarafından ortaya konulmuş olup, yıllık 30 milyar m³ Türkmenistan doğalgazını Hazar geçişli boru hattı ile Azerbaycan’a taşımayı hedeflemiştir. Ancak, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Hazar kaynaklarının bölüşümü üzerine yaşanan anlaşmazlık nedeniyle söz konusu proje o dönemde hayata geçirilememiştir. Benzer bir şekilde, 1998 yılında Kazakistan petrol ve doğalgazını Hazar geçişli alternatif ikinci bir boru hattı ile Bakü’ye ulaştırılmasına yönelik bir proje daha ortaya konulmuş, ancak söz konusu proje de maliyetler ve Rusya ile İran faktörü nedeniyle hayata geçirilememiştir. 2000 yılında ise Kazakistan ile Türkmenistan arasında yeni bir doğalgaz boru hattı inşa edilmesi, böylelikle iki ülkenin birleştirilmesi ve tek bir boru hattı ile Hazar geçişli bir şekilde Bakü’ye bağlanması planlanmıştır. Ancak bu proje de Kazakistan’ın doğalgaz üretiminde yaşanan kesintiler nedeniyle sonuçlandırılmamıştır. 2006 yılında, Rusya/Ukrayna gaz krizi sonrasında alternatif gaz kaynakları arayışı yoğunluk kazanmış ve Türkmenistan’dan Azerbaycan’a Hazar Denizi geçişli boru hattı inşa edilmesi planı tekrardan

gündeme gelmiştir. Türkmenistan ile AB arasında 2008 yılında Stratejik Enerji Ortaklığı'na dair Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma ile Türkmenistan, yıllık 10 milyar m³ doğalgazı AB pazarlarına sevk etme iradesini ortaya koymuştur. Bu rakamın ileride daha da artacağı vurgulanmıştır. Ancak söz konusu projede 2011 yılına kadar herhangi bir önemli gelişme kaydedilememiştir. 2011 yılında AB, Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı projesini tekrardan hayata geçirmek için Türkmenistan ve Azerbaycan ile müzakerelere başlamıştır.¹⁸⁵

Güney Kafkasya Boru Hattı, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ve Trans Adriyatik Boru Hattı gibi Kafkasya ile Avrupa arasında doğalgaz taşıyacak yeni boru hattı projelerin gündeme gelmesiyle Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı projesinin önemi artmıştır. Öte yandan şu ana kadar çok sayıda görüşme yapılmasına rağmen söz konusu projede önemli bir gelişme olmamıştır. Başta Azerbaycan'la Türkmenistan arasındaki Hazar kaynaklarının bölüşüm sorunu olmak üzere, Hazar deniz kaynakların paylaşımı hususunda Hazara kıyıdaş ülkeler arasında yaşanan anlaşmazlık, Hazar Denizi'ne ilişkin hukuki statüsünün belirsizliği, bölge ülkelerin ve büyük güçlerin farklılaşan çıkarları gibi nedenlerle söz konusu projede şu ana kadar olumlu bir ivme sağlanamamıştır.

Hazar'ın doğusunda kalan doğalgaz kaynaklarının, özellikle Türkmen doğalgazının, Hazar'ın batısına taşınması hususunda geliştirilen ikinci proje ise İran rotası üzerine oluşturulmuştur. 1995 yılında Türkiye-Türkmenistan-İran arasında Kıtalararası Boru Hattı Projesi'ne (*Turkmenistan Transcontinental Pipeline-TTP*) yönelik girişimler başlatılmıştır. Söz konusu proje ile yıllık 15-25 milyar m³ Türkmen doğalgazının İran geçişli bir şekilde Türkiye'ye ulaştırılması, buradan da Batı pazarlarına aktarılması hedeflenmiştir. Öte yandan ABD, İran'ın Avrupa gaz koridoruna dahil edilmesine karşı çıkarak, uyguladığı yaptırımlar ile

¹⁸⁵ Parkhomchik, **a.g.y.**, s. 1.; Matveeva, **a.g.y.**, s. 73.; Boonstra, **a.g.y.**, s. 16.

projenin finansmanını engellemiştir. 1997 yılında Türkiye-Türkmenistan-İran arasında söz konusu proje gözden geçirilmiş ve ülkeler arasında yıllık 30 milyar m³ Türkmen gazının anılan hat ile Türkiye'ye aktarılmasını öngören Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Bu süreçte, ABD'nin Türkiye karşı İran hususunda tavrını yumuşatmasıyla birlikte, 1996 yılında yıllık 10 milyar m³ İran doğal gazının boru hattı ile Türkiye'ye arzı amacıyla İran ile Türkiye arasında "Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması" imzalanmıştır. Bu kapsamda İran'ın Tebriz şehrinden Ankara'ya ulaşacak şekilde inşa edilen "Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı"ndan 2001 yılında doğalgaz sevkiyatı başlamıştır.¹⁸⁶

Türkiye'nin iç tüketimine yönelik Türkiye-İran arasındaki inşa edilen hatta ilaveten, 1997 yılında Türkmenistan-İran arasında da bölgesel doğalgaz hattı (yılılık 8 milyar m³ kapasiteli Korpeje – Kordkuy boru hattı) inşa edilmiştir. Ayrıca 2010 yılında faaliyete geçen ikinci bir hat (Dauletabad-Sarakhs-Khangiran boru hattı) ile Türkmen gazının İran'a nakli yıllık 8 milyar m³'ten 20 milyar m³'e çıkartılmıştır.¹⁸⁷ Söz konusu hatlar ile Türkmen gazı sadece İran'a ihraç edilmiştir. Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye'ye buradan ise Avrupa'ya taşınması hususunda ise 2008 yılına kadar önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. 2008 yılında ise Türkiye ile İran arasındaki siyasi ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak, iki ülke arasında doğalgaz nakline yeni bir Mutabakat Metni imzalanmıştır. Söz konusu mutabakat kapsamında "Türkiye Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (ITE)" ortaya konularak, yeni inşa edilecek hat ile yıllık 35 milyar m³ İran ve Türkmenistan kaynaklı doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya (Yunanistan'a) ulaştırılması hedeflenmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Onur Çobanlı, "Central Asian Gas in Eurasian Power Game," **CentralAsianPower**, 2013, s. 11-12; Martha Brill Olcott, "International gas trade in Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia, and Afghanistan", **Natural Gas and Geopolitics: From 1970-2040**, (ed.) David G. Victor, Amy M. Jaffe, ve Mark H. Hayes, Cambridge University Press, 2006, s. 203, 212-217; "Doğalgaz Hatları ve Projeleri", <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, (05.08.2017).

¹⁸⁷ Çobanlı, a.g.y., s. 11-12.;

¹⁸⁸ Proje hakkında detaylı bilgi için bkz: "İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi", <http://sebatproje.com.tr/portfolio/iran-turkiye-avrupa-dogal-gaz-boru-hatti-projesi-ite/>;

Hali hazırda söz konusu projenin hayata geçirilmesine yönelik siyasi ve ekonomik görüşmeler devam etmekle birlikte, söz konusu projenin hayata geçirilmesini güçleştiren uluslararası dinamikler bulunmaktadır. Türkiye ile İran arasında Avrupa'ya gaz nakline ilişkin bir uzlaş olmasına rağmen, İran ile ABD arasındaki siyasi gerilim ve İran'a karşı uygulanan yaptırımlar İran gazının Avrupa pazarlarına sunulmasını engelleyen temel unsurdur. Ayrıca, İran ile Türkiye arasında özellikle Arap Baharı ve Suriye iç savaşı sonrasında yaşanan gerilim, projeye sekte vurabilecek unsurlardandır. Görünen o ki, Türkmen ve İran gazının Türkiye geçişli bir şekilde Avrupa'ya ulaştırılması, İran'ın uluslararası arenada büyük güçlerle sağlayacağı uzlaşya bağlı olacaktır.

Güney Gaz Koridoru kapsamında Hazar Denizi'nin doğusu ile batısını birleştirmeyi öngören ancak hayata geçirilemeyen Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı ve Türkmenistan-İran-Türkiye hatlarından sonra incelenmesi gereken asıl projeler ve boru hatları, Türkiye ve Karadeniz rotaları üzerinde ortaya konulan projeler/boru hatlarıdır. Bu kapsamda öncelikle, hali hazırda faaliyette bulunan ve kapasitesinin genişletilmesine yönelik proje süreci devam eden Güney Kafkasya Boru Hattı'na (*South Caucasus Pipeline-SCP*) bakmak gerekmektedir.

Güney Kafkasya Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) boru hattı olarak da ifade edilmektedir. SCP/BTE hattı ilk olarak, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde bulunan Şah Deniz-I sahasından üretilen gazı Türkiye'ye taşıma amacıyla 2001 yılında ortaya konulmuştur. 2007 yılında faaliyete geçen söz konusu hat ile yıllık 6,6 milyar m³ doğalgaz Türkiye'ye taşınmaktadır. Ayrıca, BTE'den elde edilen gazın bir bölümü 2007 tarihinde işlerlik kazanan

(05.08.2017); "İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi", <http://turangtransit.com.tr/proje>, (05.08.2017); "İran-Türkiye-Avrupa doğalgaz toplantısının ikincisi Trabzon'da yapıldı", Enerji Haber, 07.10.2016, <http://www.enerjihat.com/iran-turkiye-avrupa-dogalgaz-toplantisinin-ikincisi-trabzon-da-yapildi/3539/>, (05.08.2017).

Türkiye-Yunanistan doğal gaz boru hattı vasıtasıyla Yunanistan'a iletmeye başlanmıştır. Böylelikle Azeri gazı ilk kez alternatif bir güzergâh üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmiştir.¹⁸⁹ Öte yandan, Avrupa'ya doğalgaz nakledilmesinde söz konusu hattın yetersiz kalması ve Güney Gaz Koridoru stratejisi kapsamında ortaya konan yeni projeler olan TANAP-TAP projesi ile Azerbaycan'ın Şah Deniz-II alanında bulunan doğalgazının Avrupa'ya taşınması planları, Güney Kafkasya Boru Hattı'nın genişletilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda 2013 yılında Güney Kafkasya Boru Hattı genişletme çalışmalarına başlanmıştır. Söz konusu boru hattının yanına inşa edilecek yeni bir boru hattı ile hattın toplam kapasitesinin üç kat artırılarak yıllık 20 milyar m³'e çıkartılması öngörülmektedir.¹⁹⁰ SCP'nin yenileme çalışmalarının tamamlanmasıyla birlikte Bakü'den başlayıp Gürcistan sınırına uzanması, burada TANAP ile birleşmesi öngörülmekte; TANAP'ın ise Türkiye-Yunanistan sınırında TAP ile birleşerek Bakü'den Avrupa'ya uzanan bir doğalgaz nakil hattı oluşturması hedeflenmektedir.

Güney Gaz Koridoru'nun bir diğer önemli ayağı olan ve Güney Kafkasya Boru Hattı ile birleşen Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) projesinin amacı, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz-II Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen doğal gazın öncelikle Türkiye'ye, ardından Avrupa'ya taşınmasıdır. Türkiye-Gürcistan sınırında başlayıp Türkiye-Yunanistan sınırında sonlanan doğu-batı rotasında TANAP boru hattı, doğuda Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP), batıda Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek Güney Doğal Gaz Koridoru'nun Türkiye ayağını oluşturmaktadır. 2015 yılında inşasına başlanan hattın sağlanacak doğalgazın 2018 yılı ortalarında Türkiye'ye, 2020 yılında da Avrupa'ya ulaşması beklenmektedir. TANAP'ın 2020'de yıllık 16 milyar m³ olacak

¹⁸⁹ “Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (01.08.2017).

¹⁹⁰ Detaylı bilgi için bkz: “South Caucasus Pipeline”, http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html, (01.08.2017).

kapasitenin, 2023'te 23 milyar m³, 2026'da ise 31 milyar m³ seviyesine kadar ulaşması hedeflenmektedir.¹⁹¹ TANAP ile, halihazırda Azerbaycan'dan ve ileriki yıllarda Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı'nın faaliyete geçmesiyle Türkmenistan ve Kazakistan'dan sağlanacak doğalgazın Avrupa'ya nakledilmesi öngörülmektedir. Öte yandan TANAP'a Irak'tan da gaz sevkiyatı yapılmasına yönelik görüşmeler de sürdürülmektedir. Buna ilaveten, dikkat çekici bir gelişme olarak, Rusya da TANAP/TAP hattına, Rusya ile Türkiye arasında Karadeniz altında inşa edilmesi planlanan Türk Akımı Hattı (*Türk Stream*)¹⁹² vasıtasıyla gaz sevkiyatı yapabileceğini ifade etmiştir. Rusya'nın bu hamlesinin ekonomik yaptırımlar ve petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle ekonomik açmaza giren Rusya'ya, Avrupa'ya sağladığı enerji arz rotasına yeni bir hat ekleyerek, yeni bir manevra alanı kazandırmayı hedeflediği düşünülmektedir.¹⁹³

Güney Gaz Koridoru kapsamında Güney Kafkasya Boru Hattı(SCP) ve TANAP'ı izleyen son boru hattı projesi ise Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP)'tır. TAP ile SCP-TANAP rotasını izleyip gelen Hazar doğalgazının Yunanistan-Arnavutluk-Adriyatik Denizi rotasını izleyerek İtalya'ya ulaştırılması öngörülmektedir. Söz konusu hatta ilişkin ilk projeler 2003 yılında ortaya konulmuş olup, ancak anılan hat hemen faaliyete sokulamamıştır. 2013 yılında Şah Deniz Konsorsiyumu tarafından NABUCCO-West projesi¹⁹⁴ ve rotasına karşı TAP projesi ve

¹⁹¹ Bkz: "TANAP Nedir?", <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>, (01.08.2017); "Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (01.08.2017).

¹⁹² Rusya, Türk Akımı projesi ile, Karadeniz altına inşa edilecek boru hattı marifetiyle Türkiye'nin Trakya kıyısına yıllık 15 milyar m³ doğalgaz sevkiyatı yapmayı planlamaktadır. Söz konusu hattın inşasına yönelik müzakereler sürdürülmektedir. Detaylı bilgi için bkz: "Türk Akım Gaz Boru Hattı Projesi", <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, (07.08.2017).

¹⁹³ Julia Kuszniir, "The Southern Gas Corridor: Initiated by the EU, Completed by Others? TANAP, TAP, and the Redirection of the South Stream Pipeline," *Caucasus Analytical Digest*, No. 69, 2015, s. 7-9.

¹⁹⁴ NABUCCO-West, Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Türkiye-Bulgaristan sınırından başlayıp, Bulgaristan, Romanya, Macaristan'ı geçerek Avusturya'ya ulaşan doğalgaz boru hattı projesidir. Söz konusu proje kapsamında Azerbaycan (Şah Deniz), Irak, Türkmenistan ile diğer Hazar kaynaklarından temin edilecek doğal gazın taşınması

rotasının benimsenmesi¹⁹⁵ dönüm noktası olmuştur. Söz konusu kararla birlikte hattın inşasına 2016 yılında başlanmış olup, 2020 yılında hat üzerinden Avrupa'ya ilk doğalgaz naklinin yapılması hedeflenmektedir.¹⁹⁶

AB, Güney Gaz Koridoru kapsamında, Hazar ve Orta Asya doğalgazın Türkiye rotasında ulaştırılmasını öngören SCP-TANAP-TAP ardıl projelerine ilaveten, önceki paragraflarda aktarıldığı üzere, alternatif ikinci bir rotayı daha gündeme almıştır: Karadeniz rotası. AB Karadeniz altında inşa edilecek boru hattı marifetiyle ve LNG tesisleri ile gemi taşımacılığı marifetiyle Hazar doğalgazını Avrupa'ya ulaştırmayı planlamaktadır. AB'nin söz konusu hedefi doğrultusunda gündeme gelen ilk proje Beyaz Akım (*White Stream*) projesidir. Beyaz Akım projesi (**Harita-9**) ile Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı ve Güney Kafkasya Boru Hattı ile Gürcistan'a kadar getirilen Hazar ve Orta Asya doğalgazının Gürcistan'ın Karadeniz sahiline ulaştırılması; buradan ise Karadeniz altında inşa edilecek boru hattı marifetiyle Romanya'ya nakledilmesi öngörülmektedir. Azerbaycan'dan Romanya'ya nakledilecek

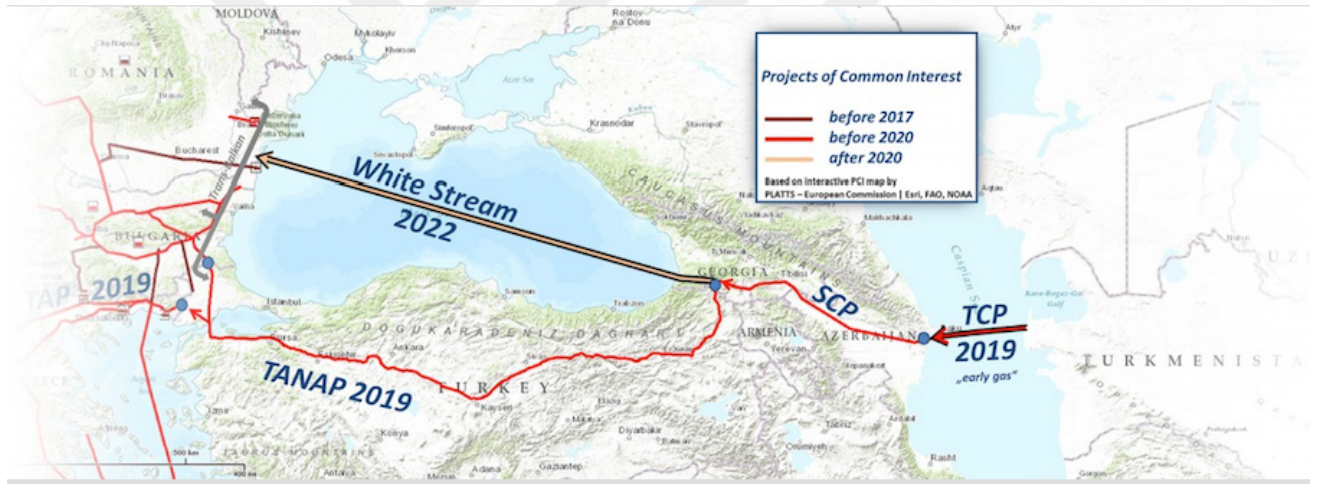
öngörülmüştür. Uzun vadede Arap Doğal Gaz Boru Hattı ile Mısır ve İran başta olmak üzere diğer kaynaklardan da doğal gaz taşınması planlanmıştır. Söz konusu hatta ilişkin ilk çalışmalar 2002 yılında başlatılmış, Nabucco Batı Projesi'nin boru hattı güzergâh uzunluğunun toplam 1.300 km olması ve yıllık 10-23 milyar m³ gaz taşınması planlanmıştır. Şah Deniz Konsorsiyumu'nun 2013 yılında Nabucco projesi yerine TAP projesini seçmesi, Nabucco projesinin rafa kaldırılmasına neden olmuştur. Nabucco'nun tercih edilmemesi arkasında yatan nedenler arasında projenin maliyetli olması, Nabucco hattına gaz tedarik edecek ülkelerin belirsizliği, Rusya'nın baskısı ve Rus Güney Akım Projesi'nin ortaya konulması sayılmaktadır. Nabucco projesi ve projenin rafa kaldırılmasına yol açan unsurlar hakkında detaylı bilgi için bkz: Volkan Özdemir, "Sosyo Ekonomi Balkan Piyasalarını Hedef Alan Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri Arasında Rekabet: NABUCCO- Güney Akım ve Trans- Adriyatik Boru Hattı (TAP) Projeleri Örneği", **Sosyo Ekonomi**, No.2, 2014, s. 267-268; Kuznir, **a.g.y.**, s. 6-10.; **2012 yılı Sektör Raporu**, BOTAŞ A.Ş., Ankara, s. 6-7.; Çobanlı, **a.g.y.**, s. 1-47.

¹⁹⁵ Şah Deniz Konsorsiyumunun Haziran 2013 tarihinde TAP'ı seçmesi sonrasında, AB Komisyonu Aralık 2013 tarihinde aldığı bir kararla, TAP projesine Birliğin Güney Gaz Koridoru stratejisi kapsamında "Ortak Çıkar Projesi" (Project of Common Interest-PCI) statüsü tanımıştır. Detaylı bilgi için bkz: "Projects of Common Interests",

<http://ec.europa.eu/energy/en/topics/infrastructure/projects-common-interest>, (08.01.2017); "Commission Delegated Regulation (Eu) No 1391/2013 of 14 October 2013 amending Regulation (EU) No 347/2013 of the European Parliament and of the Council on guidelines for trans-European energy infrastructure as regards the Union list of projects of common interest, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1391&from=EN>, (08.08.2017).

¹⁹⁶ "About us", <https://www.tap-ag.com/about-us>, (08.08.2017).

doğalgazın nakil hattına ilişkin olarak da iki rota öne çıkmaktadır. Bunlar, doğrudan Karadeniz altından Gürcistan'dan Romanya'ya uzanan rota ile Gürcistan-Kırım-Romanya rotasıdır. Yıllık 8-31 milyar m³ doğalgaz taşıma kapasitesine sahip olması öngörülen boru hattı projesine, 2008 yılında AB tarafından Güney Gaz Koridoru stratejisi kapsamında Birliğin “Ortak Çıkar Projesi (*Project of Common Interest*)” statüsü tanınmıştır.¹⁹⁷ Öte yandan Gürcistan/Rusya, Ukrayna/Rusya ve Azerbaycan/Ermenistan arasındaki siyasi gerilimler ve çatışmalar nedeniyle¹⁹⁸ söz konusu proje hayata geçirilememiştir. Henüz inşa aşamasına geçilemeyen söz konusu projenin hayata geçirilmesine yönelik fizibilite çalışmaları ile siyasi görüşmeler sürdürülmekle birlikte, AB 2015 yılında söz konusu projeyi Birliğin “Ortak Çıkar Projesi” statüsünden çıkarmıştır.¹⁹⁹

Harita-9: Beyaz Akım (White Stream)

Kaynak: <http://www.white-stream.com/>, (08.08.2017).

¹⁹⁷ Williams ve Tekin, a.g.y., s. 128; “White Stream”, <http://www.white-stream.com/the-project/>, (02.08.2017); “Commission Delegated Regulation (EU) No 1391/2013 of 14 October 2013 amending Regulation (EU) No 347/2013 of the European Parliament and of the Council on guidelines for trans-European energy infrastructure as regards the Union list of projects of common interest”, Official Journal of the European Union, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1391&from=EN>, (08.08.2017).

¹⁹⁸ Justin Tomczyk, “The White Stream Pipeline Project: Transcaspian Energy for the European Union”, 09.07.2017, <http://www.atlantic-community.org/-/the-white-stream-pipeline-project-transcaspian-energy-for-the-european-union>, (02.08.2017).

¹⁹⁹ “Commission Delegated Regulation (EU) 2016/89 of 18 November 2015 amending Regulation (EU) No 347/2013 of the European Parliament and of the Council as regards the Union list of projects of common interest”, Official Journal of the European Union, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOL_2016_019_R_0001&from=EN, (09.08.2017).

Orta Asya ve Hazar doğalgaz kaynaklarının Karadeniz üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasında değinilmesi gereken son proje ise Azerbaycan-Gürcistan-Romanya Enterkonnetörü (*The Azerbaijan–Georgia–Romania Interconnector-AGRI*) projesidir. Söz konusu proje ile, AB'nin ihtiyaç duyduğu doğalgazın boru hattı dışında, sıvılaştırılmış doğalgaz (*LNG- Liquefied Natural Gas*)²⁰⁰ olarak, gemi taşımacılığı marifetiyle Gürcistan'dan Karadeniz üzerinden Romanya'ya taşınması öngörülmektedir.²⁰¹ Söz proje ilk olarak 2010 yılında gündeme gelmiş olup, AB 2013 yılında Güney Gaz Koridoru stratejisi kapsamında projeye “Birliğin Ortak Çıkar Projesi” statüsü tanımıştır. 2010 yılından bu yana önemli bir ilerleme kaydedilemeyen söz konusu projeyi, AB 2015 yılında anılan statüden çıkartmıştır.²⁰² Beyaz Akım projesinde olduğu gibi, AGRI projesinde de Rusya/Ukrayna, Rusya/Gürcistan ve Azerbaycan/Ermenistan arasındaki siyasi gelişmeler projeye sekte vurmuştur.

Sonuç olarak, AB enerji politikalarında enerji arz çeşitliliğinin sağlanmasında Batı sistemine entegre olmuş bir Hazar Havzası önem arz etmektedir. Hazar ve Orta Asya bölgesinin mevcut doğalgaz ve petrol potansiyeli, AB'nin Rusya'ya ve Orta Doğu'ya olan bağımlılığını azaltma, böylelikle enerji güvenliğine katkıda bulunma potansiyeli taşımaktadır. Bu kapsamda AB, Orta Asya ve Hazar bölgesinden petrol ve doğalgaz ithalatı gerçekleştirmek için Akdeniz

²⁰⁰ Doğalgaz soğutulduğunda yoğunlaşarak sıvı faza geçer ve "Sıvı Doğal Gaz" (LNG) olarak adlandırılır. Doğal gazın hacmi, gaz fazından sıvı faza geçerken yaklaşık 600 kat küçülür. Bu sayede yüksek miktardaki doğal gaz, düşük basınçlar altında hacmi 600 kez küçültülerek sıvı halde saklanabilmektedir. Bu durum, doğal gazın boru hatları ile taşınmasının teknik ve ekonomik anlamda mümkün olmadığı yerlere, gemi ve kamyon tankerler ile nakliyesini uygun hale getirmektedir. Detaylı bilgi için bkz: “LNG Nedir?”, <http://www.ipragaz.com.tr/lng.asp>, (09.08.2017).

²⁰¹ “AGRI”, <http://agriling.com/agriling/>, (09.08.2017).

²⁰² Bkz: “Commission Delegated Regulation (EU) No 1391/2013 of 14 October 2013 amending Regulation (EU) No 347/2013 of the European Parliament and of the Council on guidelines for trans-European energy infrastructure as regards the Union list of projects of common interest”, Official Journal of the European Union, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1391&from=EN>, (09.08.2017); “Commission Delegated Regulation (EU) 2016/89 of 18 November 2015 amending Regulation (EU) No 347/2013 of the European Parliament and of the Council as regards the Union list of projects of common interest”, Official Journal of the European Union, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOL_2016_019_R_0001&from=EN, (09.08.2017).

ve Karadeniz rotalarını esas alan pek çok projeyi gündeme getirmekte ve finansal olarak desteklemektedir. AB, Hazar ve Orta Asya coğrafyasında yer alan kaynakların, özellikle doğalgaz kaynaklarının, Güney Gaz Koridoru stratejisi kapsamında, Rusya'ya alternatif rotalarla Avrupa'ya taşınmasına öncelik atfetmektedir. AB tarafından geliştirilen boru hatları projelerinin başında ise Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP), Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP), Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ardıl projeleri gelmektedir. Türkiye rotasına ilaveten geliştirilen Karadeniz rotası üzerinde ise Beyaz Akım (*White Stream*) ve Azerbaycan-Gürcistan-Romanya Enterkonnektör (AGRI) projeleri yer almaktadır.

Pamir'in belirttiği üzere, Güney Gaz Koridoru kapsamında Avrupa'ya 2019 yılından itibaren TANAP ve TAP boru hatları üzerinden gaz temininde belli bir çeşitlilik sağlaması beklenmektedir. Bir diğer beklenti, ilerleyen yıllarda bu koridor kapsamında Orta Doğu (Irak, İran, Katar, vb.) ve Orta Asya (özellikle Türkmenistan) gazının dahil edilebilmesidir.²⁰³ Özellikle TANAP-TAP projelerine kaynaklık sağlayacak Hazar geçişli doğalgaz boru hattının sağlayacağı stratejik fayda AB için aşikardır. Söz konusu hat ile, AB Orta Asya kaynaklarına halihazırda var olan Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan rotası üzerinden erişim sağlayabilecektir. Ancak, gerek Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik çekişmeler ile bölgesel çatışma dinamikleri gerekse bölgeyi yakın çevresi olarak Rusya'nın AB ve ABD kökenli girişimlere engel olmak istemesi söz konusu projenin hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, bölgenin geniş bir coğrafyayı içermesi ve bölge kaynaklarının Hazar Denizi çevresinde yoğunlaşması taşımacılık altyapısı maliyet sorunlarını da ortaya çıkarmaktadır. Bu durum projelerin hayata geçirilmesini güçleştirmektedir. Öte yandan, AB'nin Rusya'ya alternatif doğalgaz arz kaynağı bulma ve enerji güvenliğini sağlama stratejisinin başarısı genel anlamda Orta Asya kaynaklarına yönelik ortaya konulan projelerin hayata geçirebilmesine bağlı

²⁰³ Pamir, a.g.y., s. 303.

olacaktır. Görünen o dur ki, bölge ülkeleri arasındaki siyasi gerilimlerin azaltılamadığı ve enerji alanında işbirliği imkanlarının geliştirilemediği müddetçe bölge kaynaklarının Karadeniz üzerinden Avrupa'ya taşınmasında sorunlar devam edecektir.

AB'nin Orta Asya enerji politikasında vurgulanması gereken son nokta ise Yeni Büyük Oyun'da, gerek enerji güvenliği stratejisi gerekse Rusya'yı bypass eden boru hattı projeleri ile AB ile ABD arasındaki örtüşen çıkarları üzerinedir. Klare'nin de ifade ettiği üzere AB'nin Orta Asya'ya yönelik politikası, ABD'nin bölge politikasıyla da uyumlu bir bütün halindedir. Bölgede Washington'un iki önemli hedefi vardır: İlki, Hazar Havzası enerjisini Basra Körfezi'ndeki miktara alternatif olarak geliştirmek, ikincisi, Hazar petrol ve gazının Batıdaki pazarlara Rusya ya da İran'ı dışarıda bırakarak ulaştırmak.²⁰⁴ Bu kapsamda Avrupa pazarlarına Rusya dışında alternatif rotalarla Orta Asya ve Hazar petrol ve doğalgazının sunulması hem ABD hem de AB çıkarıdır. Yeni Büyük Oyun'un iki büyük oyuncusun Orta Asya'da örtüşen çıkarları Rusya ile Çin'in bölgesel çıkarlarıyla çelişen özellikler taşımaktadır. Tezin üçüncü bölümünde Rusya ve Çin'in Yeni Büyük Oyun'da Orta Asya'ya attığı önem ve bu ülkelerin ABD-AB politikaları karşısındaki tutumları detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

²⁰⁴ Klare, a.g.y., 2004, s. 124.

III. BÖLÜM: RUS VE ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA ve ENERJİ KAYNAKLARININ YERİ

A. RUS DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA VE ENERJİ KAYNAKLARININ YERİ

1. Rusya Enerji Politikasının Temelleri ve Tarihsel Gelişimi

Rusya, sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları ile günümüz uluslararası enerji ilişkilerinde en önemli aktörlerden biridir. Rusya, jeopolitik konumunun getirdiği özelliklerle birlikte Avrasya coğrafyasındaki enerji ilişkilerinin kilit ülkesi konumundadır. Enerji sektörü, Rusya'nın temel ekonomik ve siyasi önceliği olarak, ülkenin 21. yüzyıldaki askeri olmayan yumuşak gücünün de temelini teşkil etmektedir.¹ Rusya'nın enerji politikalarının anlaşılabilmesi için öncelikle Rusya'nın dünya enerji piyasalarında yerine ilişkin verilerin ele alınmasında fayda görülmektedir. Yapılacak değerlendirme sonrasında ise, tarihsel gelişmeleri de göz önünde bulundurarak, Rusya'nın enerji politikalarının temel özelliklerinin ele alınması, Avrasya coğrafyasındaki Yeni Büyük Oyun'da Rusya'nın öneminin ortaya konulmasını kolaylaştıracaktır.

Rusya'nın dünya enerji ilişkilerinde yerine ilişkin şunları ifade etmemiz mümkündür: BP rakamlarına göre, 2016 yılı itibarıyla dünya petrol rezervlerinin %6,4'ü (109 milyar varil/15 milyar ton), doğalgaz rezervlerinin ise %17,3'ü (32.3 trilyon m³) Rusya'da bulunmaktadır. Rusya sahip olduğu doğalgaz rezervleri ile dünyada İran'dan sonra 2. sırada yer almaktadır.² Rusya'nın sahip olduğu kaynaklar, Rusya dünya enerji ilişkilerinde temel ülkelerden biri konumuna getirmektedir. Rusya'nın petrol ve doğalgaz kaynaklarındaki önde gelen konumu,

¹ Danila Bochkarev, **Russian Energy Policy During President Putin's Tenure: Trends and Strategies**, GMB Publishing, London, 2006, s.1.

² BP Statistical Review of World Energy June 2017, **a.g.y.**, s. 12, 26.

bu kaynakların üretimi ve ihracatına da doğrudan yansımaktadır. Dünya'nın önemli petrol ve doğalgaz üreticisi³ ülkelerinden biri olan Rusya, kaynaklarının önemli bir miktarını Avrupa piyasalarına ihraç etmektedir. Avrupa Rusya'nın temel arz rotası konumundadır. Öte yandan Çin ve Asya Pasifik ülkeleri giderek artan oranlarda Rusya'nın enerji ticareti partnerleri arasında yer almaktadır. Rusya'nın 2016 yılında 190 milyar m³'ü boru hatları, 14 milyar m³'ü LNG taşımacılığı olmak üzere toplamda 204 milyar m³ doğalgaz ihracatı⁴ bulunmaktadır. Rusya dünya üzerinde doğalgaz ihracatında 1. sırada yer almaktadır. Rusya doğalgazın yanı sıra önemli bir petrol ihracatçısı⁵ ülke konumundadır. 2016 yılında 554 milyon ton petrol üretimi gerçekleştiren (dünya üretiminin %12,6'sı) Rusya'nın, aynı yıl ihraç ettiği ham petrol ve işlenmiş petrol ürününü miktarı 425 milyon tondur. Rusya, 2016 yılında 423 milyon ton ham petrol ve işlenmiş petrol ürünü ihracatı yapan Suudi Arabistan'la hemen hemen aynı miktarda petrol ihracatı yapmıştır.⁶ Söz konusu iki ülke dünya petrol ihracatının zirvesinde bulunmaktadır.

Rusya'nın dünya petrol ve doğalgaz üretim ve ticaretinde önde gelen konumunun, Rusya ekonomisinde doğrudan yansımaları bulunmaktadır. Rusya'nın enerji ticareti Rusya

³ Rusya, 2016 yılında 553.3 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirmiştir. Söz konusu üretim, dünya üretiminin %12,6'sına denk gelmektedir. Rusya, dünya üzerinde petrol üretiminde Suudi Arabistan'dan sonra 2. sırada yer almaktadır. Benzer bir şekilde, aynı yıl içerisinde Rusya 579 milyar m³ doğalgaz üretimi gerçekleştirmiş olup, bu rakam dünya doğalgaz üretiminin %16,3'ünü denk gelmektedir. Rusya dünya üzerinde doğalgaz üretiminde ABD'den sonra 2. sırada yer almaktadır. Bkz: **A.g.y.**, s. 16, 28.

⁴ Doğalgaz ihracatı bakımından Rusya'nın en büyük partneri Avrupa'dır. Rusya'nın doğalgaz ihracatında başlıca partner bölgeler, ülkeler ve ihracat rakamları şu şekildedir: %87 (166 milyar m³) Türkiye'yi içeren Avrupa ülkeleri; %12,9 (24,7 milyar m³) Belarus, Kazakistan ve diğer BDT ülkeleri. (Söz konusu oranlar tablolardan yola çıkılarak hesaplanmıştır.) Rusya'nın Asya Pasifik bölgesine, özellikle Çin'e, boru hatları yoluyla doğalgaz ticareti bulunmamaktadır. Ancak, anılan bölgeye 2016 yılında 14,3 milyar m³ LNG ihracatı gerçekleştirmiştir. Bkz: **A.g.y.**, s. 34-35.

⁵ Rusya 2016 yılında ihraç ettiği toplam ham petrol ve petrol ürününün %62'sini (266 milyon ton) Avrupa'ya, %12,8'ini (54,8 milyon ton) Çin'e, %6,4'ünü (27,3 milyon ton) diğer BDT ülkelerine, %4,9'unu (20,9 milyon ton) ABD'ye, %2,6'sını (11,6 milyon ton) Japonya'ya, %2,6'sını Singapur'a (11,1 milyon ton), %1,2'sini (5,1 milyon ton) Güney ve Orta Amerika'ya, %1 (4,6 milyon ton) Orta Doğu'ya, %4,7'sini ise Hindistanı da kapsayan diğer Asya Pasifik ülkelerine ihraç etmiştir. (Söz konusu oranlar tablolardan yola çıkılarak hesaplanmıştır.) Bkz: **A.g.y.**, s. 24.

⁶ **A.g.y.**, s. 12-35.

ekonomisinin en önemli sütunlarındadır. Rusya petrol ve doğalgaz üretimi büyük oranda ülkenin yerli (devlet) şirketleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Rusya bütçe gelirlerinin %40'ını, ihracat gelirlerinin %50'sini ve endüstriyel üretim değerinin ise %30'unu tek başına enerji oluşturmaktadır.⁷ Dolayısıyla, dünya enerji piyasalarında yaşanan fiyat değişimleri Rusya'nın ihracatını ve dolayısıyla bütçe gelirlerini doğrudan etkilemekte, Avrasya enerji jeopolitiğinde büyük yansımalar yaratmaktadır. Bu önerme özellikle 2014 yılında dünya petrol piyasalarında yaşanan krizde açık bir şekilde gözlemlenmiştir. Bu kapsamda Rusya enerji politikasını değerlendirirken, akılda tutulması gereken ilk nokta, Rusya'nın enerji ihracatına bağlı ekonomik yapısı üzerine olmalıdır. Bu durum, ilerleyen başlıklarda detaylı bir şekilde aktarılacağı üzere Rusya enerji politikasında talep güvenliği ve arz rotası çeşitliliği sorununu zirveye taşımaktadır.

Yukarıda aktarılan veriler altında Rusya'nın enerji politikalarını ve Orta Asya enerji kaynaklarına atfettiği önemi incelemeye geçmeden önce, Rusya Federasyonu öncesi dönemde Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği topraklarında enerji ilişkilerinin temellerini incelememiz yerinde olacaktır. Günümüz Rusya Federasyonu'nun enerji politikasının temellerinin izini 19. ve 20. yüzyılda ortaya konulan politikalarda sürmemiz mümkündür. Bu kapsamda yapılacak tarihsel bir inceleme Rusya'nın enerji ilişkilerini ve Orta Asya ile Avrasya enerji jeopolitiğinde konumunun daha iyi anlaşılmasına yol açacaktır.

Rusya'nın petrol sanayisi 19. yüzyılın ortalarından itibaren faaliyete geçmiş olup, ülkenin ekonomisinde ve dış politikasında önemli bir rol oynamıştır. Rothschild ailesi ve Nobel kardeşler Bakü'de petrol ve doğalgaz endüstrisinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

⁷ Yüce, **a.g.y.**, s. 122'den Resul Gouliev, **Petrol ve Politika**, Çev. Fatma Feran, İstanbul, Ar Matbaası, 1997, s. 59.; Pamir, **a.g.y.**, s. 272.

1900'lü yılların başında dünya üretiminin %40'ını sağlayan Rusya dünyanın en büyük petrol üreticisi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonrası dönemde de petrolün önemi Sovyet yöneticiler tarafından ortaya konulmuştur. Kuzey Kafkasya ve Orta Asya, İkinci Dünya Savaşı'na kadar Sovyet petrol endüstrisinin temelini oluşturmuştur. Bakü yıllarca Sovyetler Birliği'nin en önemli petrol üretim merkezi olmuştur. Azerbaycan'ın 1940 yılında petrol üretimi 22,2 milyon olarak gerçekleşmiş ve bu üretim tüm Sovyet petrol üretiminin %72'sini karşılamıştır. Bu dönemde doğalgaz ise, yetersiz ulaştırma alt yapısı nedeniyle temel olarak iç tüketimi karşılamak üzere üretilmiştir.⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Sovyet yönetimi Orta Asya ve Kafkasya kaynaklarının yanı sıra, yeni keşfedilen Volga-Ural bölgesi kaynaklarına yönelmiştir. Sovyetler Birliği, 1950 senesinden sonra dünya petrol piyasalarında atağa geçmiştir. 1945'ten 1958'e kadar geçen dönemde Sovyetler Birliği petrol üretimi 5 kat artmış, Sovyet petrolü batılı ülkelere ihraç edilmiştir. Sovyetler Birliği 1970'li yılların ortalarında dünyanın en büyük petrol ihracatçısı konumunu kazanmıştır. Yeni ve eski petrol sahaları Sovyetler Birliği ekonomisinin temel kaynağı olmuş, Birliğin dağıldığı 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği'ni dünyanın büyük petrol üreticisi ve ihracatçısı ülkesi konumuna getirmiştir. Petrolün yanı sıra doğalgaz sektörü de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, doğalgaz boru hattı sistemlerinin kurulmaya başlamasıyla birlikte büyük bir gelişme göstermiştir. SSCB döneminde Orta Asya coğrafyasında Birliğin temel doğalgaz üreticisi ve dağıtıcısı olan ülkeleri Türkmenistan ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri olmuştur. Bu dönemde Kazakistan'ın doğalgaz üretimi ise kayda değer bir miktar olarak gerçekleşmemiştir. 1973 petrol krizi Sovyet gaz endüstrisine büyük bir ivme kazandırmıştır. Bu dönemde dünya petrol ve doğalgaz fiyatlarında

⁸ Gawdat Bahgat, "Russia's Oil and Gas Policy", **OPEC Energy Review**, 2010, s. 163-166.; Pamir, a.g.y., s.19'dan, Vagif Agayev et.al., "World War II and Azerbaijan", **Azerbaijan International**, Summer 1995, 3.2., s. 50-55,78.

yaşanan artış ve Orta Doğu’da yaşanan siyasi gelişmeler sonrasında, Sovyetler Birliği kaynakları önem kazanmış ve dünya piyasalarında avantajlı bir konum elde etmiştir. Sovyet liderleri, Sovyet doğalgaz ihracatını jeopolitik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Yüksek miktarlarda Sovyet doğalgazı Doğu Avrupa’daki Sovyet yanlısı ülkelere düşük fiyatlarla ihraç edilirken, yine yüksek miktarlarda gaz Batı Avrupa’daki rakip ülkelere yüksek fiyatlardan ihraç edilmiştir. Öte yandan bu ihracat ABD tarafından yoğun bir eleştiriye maruz kalmıştır. ABD, Sovyetler ve Batılı müttefik ülkeler arasındaki enerji ticaretinin Sovyetlerin askeri alanda modernizasyonuna katkıda bulunduğu eleştirisinde bulunmuştur. Bu eleştiriler altında, 1979 yılında Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali sonrasında Sovyetler Birliği ile Batı arasında 1970’li yıllara damgasını vuran yumuşama süreci sona ermiş, Soğuk Savaşın yeniden ivme kazanmasıyla birlikte Sovyetler Birliği’ne karşı ambargo uygulanmaya başlanmış, bu durum Sovyetlerin Batı’ya petrol ve gaz ihracını genişletme planlarını sona erdirmiştir.⁹

Sovyetler Birliği’nin 1991 yılında dağılmasından sonraki dönemde, Rusya enerji sektörünü de içerecek şekilde ekonomisinde büyük bir dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Öte yandan bu süreç, Rusya ekonomik sistemini büyük bir çalkantı içine sokmuştur. Rusya’da Boris Yeltsin iktidarı boyunca (1991-1999) 1990’lı yıllarda dünya ekonomisine entegre olmaya yönelik neo-liberal politikalar benimsenmiştir. Yeltsin iktidarı döneminde uygulamaya sokulan “Şok Terapi” politikasıyla, serbest piyasa ekonomisine geçiş için acil önlemler geliştirilmiş,

⁹ Bahgat, **a.g.y.**, 2010, s.166-168; Yüce, **a.g.y.**, s. 122’den Gouliev, **a.g.y.**, s. 47.; Stefano Casertano, **Global Energy Politics and Supply Security**, Brandenburgisches Institut für Gesellschaft und Sicherheit gGmbH, Potsdam, 2013, s. 19, 28.; Jeronim Perovic, “ Introduction: Russian Energy Power, Domestic and International Dimensions”, **Russian Energy Power and Foreign Relations**, (ed.) Jeronim Perovic Robert W. Ortung and Andreas Wenger, Routledge Publishing, New York, 2009, s. 1-2; Владимир Парамонов, Алексей Строков, **Структурная взаимозависимость России и Центральной Азии в нефтегазовой сфере**, Русская серия, 07/16, Июнь 2007, с. 1-2. (Vladimir Paramonov, Aleksey Stokov, **Strukturnaya Vzaimozavisimost Rossii i Tsentralnoy Azii v Neftegazovoy Sfere**, Ruskaya Seriya, 07/16, Haziran 2007, s. 2.)

döviz ve para üzerinde kontroller kaldırılmış, ticari alanda serbestleşme hız kazanmış, bankacılık, finans alanında liberalizasyon çalışmaları yapılmıştır. Yine özellikle petrol ve doğalgaz sektöründe var olan devlet şirketleri özel yöneticilere (oligarklara) devredilmiştir. Ancak bu politikalar son derece sıkıntılı ekonomik gelişmelere sebebiyet vermiştir. Bu dönemde Rusya GDP'si düzenli olarak düşüş göstermiş, 1930'lu yıllarda yaşanan Büyük Buhran'ı hatırlatır derecede toplamda %30 düşüş yaşamış, büyük enflasyonlar, döviz kuru artışları, bütçe açıkları, dış borçlar ekonomiyi derinden sarsmıştır. Yaşanan ekonomik gelişmelerin nihayetinde 1998 Ağustos ayında Rusya'da "Kara Pazartesi" (*Black Monday*) olarak adlandırılan ekonomik kriz yaşanmıştır. Krizle birlikte, döviz kurlarında yaşanan fırlamayla birlikte, Rusya borçlarını ödeyemez duruma gelerek moratoryum ilan etmiştir.¹⁰

Rusya'da Sovyetler Birliği sonrası dönemde ortaya konulan ekonomik politikalar ve bunların olumsuz yansımaları petrol ve doğalgaz sektörüne de doğrudan etki etmiştir. Yeltsin döneminde Rusya enerji sektörünün ekonomideki rolüne ilişkin strateji belgeleri¹¹ ortaya konulmakla birlikte Rusya enerji sektörünün ayağa kaldırma hedefine ulaşamamıştır. Rusya'da 1990'larda gerçekleşen özelleştirmelerle devlet adım adım piyasadan çıkarılmış, Lukoil, Yukos, Sibneft gibi dev şirketler ortaya çıkmıştır.¹² Yeltsin döneminde ortaya çıkan

¹⁰ Tuğçe Varol, **Russian Foreign Energy Policy**, Kocani, European Scientific Institution, 2013, s. 80-91.

¹¹ Söz konusu strateji belgeleri sırasıyla şunlardır: Eylül 1992 tarihli Yeni Ekonomik Şartlarda Enerji Politikası Konsepti (*Concept for Energy Policy under New Economic Conditions*); 1994 tarihli Rusya Enerji Stratejisi (*Energy Strategy for Russia*); 1995 tarihli 2010 Dönemi İçin Rusya Federasyonu'nun Enerji ve Yakıt Endüstrisinin Yeniden İnşası ve Enerji Politikasının Temel Yönelimi Belgesi (*On the Main Directions of Energy Policy and Restructuring of the Fuel and Energy Industry of the Russian Federation for the Period up to the Year 2010*); 1995 tarihli Rusya Enerji Politikasının Temel Hükümleri Belgesi (*Main Provisions of the Russian Energy Strategy*); 1997 tarihli Doğal Tekeller Alanında Yapısal Reformlara İlişkin Temel Hükümler Belgesi (*Main Provisions of Structural Reform in the Field of Natural Monopolies*); 1997 tarihli Doğal Tekeller Alanında Yapısal Yenileme, Özelleştirme ve Kontrolün Kuvvetlendirilmesi için Program (*Programme of Means for Structural Reconstruction, Privatisation and Reinforcement of Control in the Field of Natural Monopolies*). Bkz: Michael Fredholm, "The Russian Energy Strategy & Pipeline Diplomacy or Mutual Dependence?" **Russian Series**, Vol. 5, No. 41, 2005, s. 2-3.

¹² Erel Tellal, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 65, No. 3, 2010, s. 217.

dev şirketler kapsamında oligarklar kaynakların sömürülmesine giden yolu açmıştır. Bahgat'ın ifadesiyle, Rusya petrol sektöründe üretim 1990'lı yılların ortalarında %50 azalmış, petrol üretim sahalarında yatırımlar oldukça azalmıştır. Benzer bir şekilde doğalgaz üretiminde düşüş yaşanmıştır.¹³ Ayrıca, önemli petrol sahalarına sahip bölgelerin (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan gibi) ve transit rotaların (Ukrayna ve Gürcistan) kaybedilmesi bu düşüşü pekiştirmiştir.

Rusya'da 1988 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında Devlet Başkanı Boris Yeltsin 31 Aralık 1999 yılı sonunda görevden ayrılmıştır. Yeltsin'in istifası sonrasında, o dönem Başbakanlık koltuğunda oturan Vladimir Putin önce geçici Başkan olmuş, sonrasında ise Mart 2000 tarihinde gerçekleştirilen Başkanlık seçimleriyle birlikte Rusya'da iktidara gelmiştir. Rusya doğalgaz ve petrol sektörünün tekrardan ayağa kalması, 2000'li yılların başından itibaren Putin iktidarıyla başlamıştır.

Putin yönetimi iktidara geldikten sonra dış politikada üç temel hedef belirlemiştir: Ekonomik modernizasyon, küresel rekabet edebilirlik ve Rusya'nın modern "Büyük Güç" statüsüne erişmesi. Bu hedeflere ulaşmak için Putin yönetimi iyi işleyen bir ekonomiye ve ekonomik güçle desteklenen askeri güce sahip olmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda petrol ve gaz sektörü, Putin'in modernizasyon stratejisinde ve Rusya'nın dış politikasında, güvenlik ve ekonomi politikalarında temel rol oynamıştır.¹⁴ Putin, Rusya'nın enerji sektörünün Rusya'yı geçmişteki görkemli günlerine tekrardan götürebileceğine düşünerek, Rusya'nın askeri ve siyasi alanlarda güç ve prestij sahibi olması için enerji sektörünü öncü olarak değerlendirmiştir. 2005 yılında Birleşmiş Milletler'de yaptığı bir açıklamada Putin, "Enerji, en azından bugün,

¹³ Bahgat, a.g.y., 2010, s. 164, 166.

¹⁴ Bochkarev, a.g.y., s. 2.

dünya ekonomik bütünleşmesinin en önemli itici gücüdür. Rusya'nın şimdiki ve gelecekteki refahı, küresel enerji ilişkileri bağlamında Rusya'nın bu konumdaki yerine bağlı olacaktır” ifadesinde bulunmuştur. Putin, enerji alanında büyük tüketici ülkelerle işbirliği yapmanın, Rusya'yı küresel stratejik önemi haiz bir konuma eriştireceğini düşünmüştür.¹⁵

Rusya, Putin döneminde enerji sektörünü devlet kontrolü altında tutulması gereken doğal bir tekel olarak değerlendirmiştir. Rusya, bu politikayı ulusal güvenliğinin bir parçası olarak algılamaktadır. Putin iktidarının ilk yıllarında ekonominin yeniden yapılandırılması ve çeşitlendirilmesi çalışmalarının uzun soluklu olduğuna inanarak, önünde en büyük engeli enerji sektöründe yer alan oligarkları görmüştür. Bu kapsamda öncelikle enerji kaynakları üzerinde özel rantıye sınıfını ortadan kaldırarak, bu kaynaklarının kontrolünü tekrardan devletin eline almak istemiştir. Bu kapsamda, idari ve ekonomik reformlar yapan Putin, Rusya'nın finansal yapısını yeniden yapılandırmış, enerji alanında merkezi devletin iktidarını tekrardan tesis etmiştir.¹⁶ Putin, stratejik önemi haiz gördüğü endüstriyel alanlarda yabancı yatırımı sınırlayıcı düzenlemeler yapmıştır.¹⁷ Putin açıkça devletin çıkarları açısından stratejik olarak nitelendirdiği enerji sektörünün ABD'li (Batılı) şirketlerin eline geçmesine engel olmuştur.¹⁸ Enerji alanında faaliyet yürüten yapıyı devlet denetimi altına almak ve BDT ülkelerinde enerji alt yapısını tekrardan birbirine entegre etmek amacıyla üç temel şirket devlet kontrolüne alınmıştır: Gazprom, Transneft ve Rusya Birleşik Enerji Sistemi (*Unified Energy Systems of Russia-UES*).¹⁹

¹⁵ Robert Legvold, “Russia’s Strategic Vision and the Role of Energy”, **NBR Analysis**, Vol. 19, No. 2, 2008, s. 14; J. Robinson West, “The Future of Russian Energy”, **The National Interest**, No. 80, 2005, s. 125; Bochkarev, **a.g.y.**, s. 1.

¹⁶ Casertano, **a.g.y.**, s. 52-53,59.; Fredholm, **a.g.y.**, 2005, s. 23.

¹⁷ Fredholm, **a.g.y.**, 2005, s. 9.

¹⁸ Tellal, **a.g.y.**, 2010, s. 218.

¹⁹ Fredholm, **a.g.y.**, 2005, s. 7. Gazprom, Rusya içerisinde ve ötesinde doğalgaz üretimini, taşımasını ve satışını üstlenen temel şirket konumundadır. Gazprom dünya ve Rusya doğalgaz rezervlerinin sırasıyla %17 ve %72'sini kontrolü altında tutmaktadır. Transneft ise, Rusya petrollerini taşıyan boru hatlarının işletmesini yapan ana şirkettir. UES Rusya ve bazı BDT ülkelerinde elektrik sektörünü kontrol

Putin döneminde izlenen politikalar sayesinde 2006'da RF dünyanın 12. büyük ekonomisi olmuştur. Ticaret fazlası 120 milyar doları aşmış, bütçe fazlası GSMH'nin % 7,5'ine varmış, 70 milyar dolarlık "istikrar fonu"nın yanı sıra uluslararası rezervleri 250 milyar dolara ulaşmıştır.²⁰ Yüksek petrol ve doğalgaz fiyatları Rusya ekonomisi toparlanmasına ve krizi atlatmasına yardımcı olmuştur.²¹ Sonuç olarak Putin döneminde ekonomi ve enerji alanında yapılan merkezileşme çalışmaları ve yüksek petrol ile doğalgaz fiyatları 2000'li yıllarda Rusya'yı tekrardan dünyanın temel petrol ve doğalgaz ihracatçısı ülkelerinden biri konumuna getirmiş, Rusya ekonomisinin temel bileşeni hidrokarbon kaynakları olmuştur.

Yukarıda esas noktaları sunulan Putin döneminde, enerji strateji belgeleri yayınlanarak, Rusya'nın enerji politikasının temelleri ortaya konulmuştur. Putin dönemi enerji politikalarının daha iyi anlaşılabilmesi için 2000'li yıllarda Rusya'da ortaya konulan enerji strateji belgelerini ayrı olarak ele almak gerekmektedir. Bahgat'ın belirttiği üzere, Putin dönemi Rusya enerji politikası ekonomik çıkarlar ve jeopolitik değerlendirmeler üzerine kurulu bir yapıdadır.²² Putin döneminde ortaya konulan söz konusu belgelerle birlikte, Rusya enerji politikasının ekonomik ve jeopolitik yanı ortaya konmuş; Rusya ekonomisinin temel itici gücü olan petrol ve doğalgaz sektörüne stratejik bir bakış açısı ve vizyon kazandırılmıştır.

Putin iktidarında, Rusya Hükümeti tarafından Kasım 2000 tarihinde "2020 yılına kadar Rusya Enerji Stratejisinin Temel Hükümleri" (*Major Provisions of Energy Strategy of Russia*

eden şirket konumunda iken, 2006 yılından itibaren bir kısım yan kuruluşu özelleştirilmiştir. Konuyla ilgili bkz: "About Gazprom", <http://www.gazprom.com/about/>, (15.08.2017); "History," <http://www.en.transneft.ru/about/story/>, (15.08.2017); "About Company", http://www.fsk-ees.ru/eng/company/about_company/, (15.08.2017).

²⁰ Tellal, a.g.y., 2010, s. 201'den, Andrew Rozanov, "Time to Spend," **The World Today**, Vol. 62., No. 7, 2006, s. 24. ve Celeste A. Wallender, "Suspended Animation: the US and Russia After the G8," **Current History**, Vol. 105. No. 693, s. 316.

²¹ Varol, a.g.y. s. 92'dan Lilia Shevtsova, "Post-Communist Russia: A Historic Opportunity Missed", **International Affairs**, Vol.83, No.5, 2007, s. 895.

²² Bahgat, a.g.y., 2010, s. 162.

for the Period Up To 2020) başlıklı strateji belgesi kabul edilmiştir. Söz konusu belgede, Rusya ekonomisinde enerji kaynaklarının ve bunların üretiminin, enerji sektöründe bilimsel-teknik potansiyelin Rusya'nın ulusal hazinesi konumunda olduğu, bu kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasının ülkenin krizden çıkışının ve sürdürülebilir kalkınması ile büyümesinin sağlanmasının temelini teşkil ettiği, Rusya'nın enerji stratejisinin, jeopolitik konumu ve tarihsel geçmişini göz önünde bulundurarak güçlü bir devleti zorunlu kıldığı ifade edilmiştir. Devamla, Rusya'nın yabancı devletler, örgütler ve şirketlerle enerji ilişkilerinin, ulusal çıkarlarının önceliği temeli üzerine kurulu olduğu, BDT ülkeleriyle enerji ilişkilerine özel önem atfedildiği, Rusya enerji sektöründe yabancı sermaye yatırımlarına izin verildiği, Rusya'nın, sahip olduğu kaynakların ihraç edilmesine, geliştirilmesine, kaynakların dağıtımını sağlayacak alt yapı sistemlerinde ortaklıklar oluşturulmasına, bilimsel-teknik ve hukuki işbirliği ortamının geliştirilmesine odaklandığı vurgulanmaktadır. Belgede ayrıca, enerji güvenliğini temin edebilmek için, Rusya'nın enerji ihracat rotasını çeşitlendirmeye çaba sarf ettiği, bu kapsamda doğu ve güney rotasında Rusya enerji ihracatının geliştirilmesinin hedeflendiği, aynı zamanda Rusya ve bölge için temel pazar konumunda olan Avrupa'yla enerji diyalogunun sürdürülmesi gerektiği, Avrupa ülkeleriyle özellikle enerji taşımacılığı alanında ortak enerji projeler geliştirilmesinin önem arz ettiği belirtilmiştir. Buna ilaveten, Rusya'nın enerji stratejisinin, Rusya enerji dengesine Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının dahil edilmesini hedeflediği, BDT ülkelerinin enerji alanında entegrasyonunun öncelik olduğu, BDT ülkelerinin enerji kaynaklarının Rusya'yla ortak bir şekilde geliştirilmesine özel önem atfedildiği, bu kapsamda BDT ülkeleri arasında ortak bir enerji politikası oluşturulması gerektiği, BDT ülkeleri kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasının sağlanmasının önem arz ettiği, Rusya'nın BDT ülkelerinde petrol ve doğalgaz kaynaklarının üretimi, geliştirilmesi, taşınması çalışmalarına etkin bir şekilde katılması gerektiği, Rusya'nın BDT ülkeleriyle birlikte Avrupa ve Asya bölgeleri arasında bütünleşik bir enerji dağıtım ağı oluşturulmasını desteklediği,

emsalsiz coğrafi ve jeopolitik konumuyla Rusya için bölge ülkelerinin enerji taşımacılığı problemlerinin özel önem taşıdığı ve Rusya'nın bölge kaynaklarının taşınması hususunda gerekli alt yapıya sahip bulunduğu ifade edilmiştir.²³

2020 strateji belgesinden sonra kabul edilen bir diğer temel strateji belgesi ise, Rusya hükümeti tarafından 2009 yılında kabul edilen “2030 yılına kadar Rusya Enerji Stratejisi” (*Energy Strategy of Russia For the Period up to 2030*) adlı strateji belgesidir. Söz konusu belgede günümüz Rusya enerji politikasının temelleri ortaya konmuştur.

Belgede, Rusya enerji politikasının hedefinin, dünya enerji piyasasıyla tam entegrasyonu sağlamak üzere doğal kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi temin etmek ve ülkenin dış ekonomik pozisyonu güçlendirmek üzere enerji sektörünün potansiyelini artırmak olduğu ifade edilerek Rusya'nın enerji kaynakları ticaretinde dünyanın önde gelen ülkelerinden olduğu, Rusya'nın enerji kaynaklarının üretiminin ve ihracatının artırılmasına önem atfettiği, petrol ürünlerinin yaklaşık beşte dördünün Avrupa'ya ihraç edildiği, Avrupa'nın tükettiği doğalgazın %30'unu Rusya'nın tedarik ettiği, emsalsiz gaz dağıtım sistemiyle, Rusya'nın Orta Asya doğalgazının Avrupa'ya iletilmesinde ve BDT ülkelerine gaz sağlanmasında önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Belgede devamla, 2030 stratejisi kapsamında Avrupa ve BDT ülkelerinin Rusya'nın temel enerji pazarı olmaya devam edecekleri, öte yandan, enerji ihraç rotası çeşitliliği bağlamında Rusya'nın doğu enerji piyasalarına enerji ihracatı yapmasıyla birlikte, Avrupa'nın payının giderek azalacağı, 2030 yılına kadar Doğu coğrafyasının Rusya petrol ihracatında payının %6'dan %22-25'e, doğalgaz ihracatında payı ise 0'dan %20'e yükseleceği, böylelikle

²³ **Основные Положения Энергетической Стратегии России На Период До 2020 Года**, Министерство Энергетики Российской Федерации, Протокол № 39, От 23 Ноября 2000 Г., с. 3,12,14, 87-92. (**Osnoenie Energeticheskoy Strategii Na Period Do 2020 Goda**, Ministrstvo Energetikii Rossiskoy Federatsii, Protokol No 39, 23 Noyabra 2000, s. 3,12,14, 87-92.)

Rusya'nın Avrupa enerji piyasalarına olan ihracat bağımlılığının giderek azalacağı belirtilmiştir.²⁴

Belgede ayrıca, Orta Asya ülkelerinden gaz ithalatının aşamalı olarak geliştirileceği, ithalat miktarının, dünya gaz piyasalarındaki ekonomik durum ve Rusya'nın enerji dengesine bağlı olacağı, Rus gaz üreticisi şirketlerin Orta Asya, İran, Cezayir gibi coğrafyalarda üretim ve gaz dağıtım çalışmalarına dahil olacakları, Rusya'nın gaz üreticisi Orta Asya ülkelerinde ve İran'da gaz dağıtım ağlarının bir araya getirilmesi yönünde çaba sarf edeceği, Avrupa ile Asya arasında gaz ihracatını sağlamak üzere Avrasya entegre gaz ulaştırma sistemini hayata geçirmeye çalışacağı vurgulanmıştır. Buna ilaveten belgede, Rusya enerji sektörünün önünde çeşitli sorunların bulunduğu altı çizilmiştir. Söz konusu sorunlar ise şunlardır: Talep daralması ve dünya ekonomik krizine bağlı olarak enerji fiyatlarında düşüş, Rusya enerji kaynakların ihraç pazarlarında çeşitliliğin az olması, Rusya'nın enerji ihracatında transit ülkelere bağımlılığı, Rusya ile yabancı ülkelerin enerji konusunda siyasi gerilimler yaşaması, Rus enerji şirketlerinin dış piyasalarında faaliyetlerinin yetersizliği. Belgede bu sorunların aşılabilmesi için, enerji ihraç rotalarının çeşitlendirilmesinin önem arz ettiği, dünya petrol piyasalarında istikrar sağlanmasının ve Rusya enerji kaynaklarının istikrarlı fiyatlardan alıcı bulmasının, garanti edilmiş talep oluşturulmasının, Rus şirketlerin dış piyasalarda payı artırılmasının elzem olduğu, ayrıca Rusya'nın uluslararası örgütler ve anlaşmalar kapsamında uluslararası enerji müzakerelerine aktif bir şekilde müdahil olması gerektiği, BDT, Avrasya Ekonomik Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü, AB ve diğer uluslararası platformlarda enerji işbirliğinin artırılmasının önem arz ettiği, OPEC ile koordinasyon sağlanmasının gerekli olduğu, teknik, karmaşık ve riskli projelere yabancı yatırım çekilmesi gerektiği, Rusya'nın ihracat

²⁴ **Energy Strategy of Russia For the Period up to 2030**, Institute of Energy Strategy, Ministry of Energy of the Russian Federation, 2010, s. 19-23, 55-58, 80-83.

rotasını çeşitlendirmek için doğu, güney ve kuzey-doğu bölgeleri arasında enerji ulaştırma ağları geliştirmesinin önem arz ettiği ifade edilmiştir.²⁵

Söz konusu enerji strateji belgelerinde vurgulandığı üzere, Rusya ekonomisinin temelini hidrokarbon kaynakları oluşturmakta ve bu kaynaklar ulusal hazine olarak değerlendirilmektedir. Rusya, sahip olduğu kaynaklar ile ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir büyümeyi tesis etmeye çalışmaktadır. Öte yandan, Rusya'nın hidrokarbon ihracatına bağlı ekonomik büyüme modeli kendi içerisinde sorunlar taşımaktadır. Bu durum strateji belgelerinde de ifade olmaktadır. Rusya ekonomisinde enerji kaynakları ihracatının yüksek bir paya sahip olması, Rus ekonomisinin, petrol piyasalarında yaşanan krizlerden doğrudan etkilenen kırılgan bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır. Rusya bu sorunla başa çıkabilmek için, makro ekonomi politikalarıyla uyumlu bir şekilde GDP'si ve ihracatı içerisinde enerji kaynaklarının payını azaltmaya çalışmaktadır. Rusya enerji strateji belgesinde vurgulanan ikinci temel nokta ise, enerji arz rotalarına ilişkindir. Rusya, dünya hidrokarbon kaynakları ihracatında Avrupa'ya olan bağımlılığını azaltmak istemektedir. Bu kapsamda özellikle Doğu coğrafyasına yönelmek istemektedir. Bu kapsamda Rusya, Çin ve Asya Pasifik bölgesiyle enerji ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Enerji strateji belgelerine ilişkin vurgulanması gereken son nokta ise Rusya'nın Orta Asya değerlendirmesi üzerinedir. Rusya Orta Asya bölgesini, dış politikasıyla uyumlu bir şekilde jeopolitik bir bölge olarak değerlendirmekte, bölge kaynaklarının entegre bir Avrasya ulaştırma ağıyla Rusya üzerinden dış piyasalara aktarılmasını savunmaktadır. Bir sonraki bölümde ele alınacağı üzere, Rusya'nın bu tutumu Orta Asya'ya yönelik geliştirdiği dış politikanın da temellerinden birini oluşturmaktadır.

²⁵ A.g.y.

Yukarıda aktarılan strateji belgelerine ilaveten, Rusya devleti destekli bir şekilde, 2014 yılında Rusya Bilimler Akademisi Enerji Araştırma Enstitüsü ve Rusya Federasyonu Hükümeti Analitik Merkezi tarafından, 2040 yılı Dünya ve Rusya enerji görünümü raporu hazırlanmıştır. Söz konusu raporda Rusya'nın enerji üretim ve ihracatı ile dünyadaki enerji alanında jeoekonomik gelişmelere yer verilerek Rusya için 2040 yılı projeksiyonu çizilmiştir.

Raporda, 2020'li yılların ortalarına kadar Rusya'nın enerji ihracatının azalacağı ve durağan bir seyir izleyeceği, bu tarihten sonra ise Asya Pasifik piyasasına yapılan açılımla birlikte toparlanma yaşanacağı, enerji kaynakları içerisinde ham petrol ihracatının 2040 yılına kadar %30 azalma göstereceği, öte yandan doğalgaz ihracatında ise tersine bir durum söz konusu olacağı, farklı senaryolara göre, 2040 yılına kadar, Rusya'nın doğalgaz ihracatının %40 ile %75 arasında bir artış sağlayacağı, Rusya'nın toplam enerji ihracatı içerisinde 2010 yılında %29 olan doğalgazın payının 2040 yılında %40'a çıkacağı, öte yandan doğalgaz ihracatında yaşanacak olan artışın, petrol ihracatındaki düşüşü ikame edecek nitelikte olmayacağı ifade edilmiştir. Raporda ayrıca, değişen ihracat rakamlarıyla birlikte, Rusya'nın enerji arz rotasında da değişim yaşanacağı, Rusya'nın tüm enerji kaynakları bağlamında Avrupa piyasalarında²⁶, farklı senaryolara göre %38-46 oranlarla varlığını sürdüreceği, öte yandan, Asya Pasifik bölgesine enerji ihracatının yoğunluk kazanacağı belirtilmiştir. Raporda devamla, Rusya'nın Avrupa'ya petrol ihracatında 2040 yılına kadar yarı yarıya düşüş yaşanacağı, 2015 yılında 160 milyon ton olan ihracatın 2040 yılında 83 milyon tona düşeceği, yani Avrupa piyasalarında Rusya petrolünün payının %29'dan %14'e düşeceği, buna karşın, Asya pasifik bölgesinin payının 2015 yılında 53 milyon tondan 2040 yılında 86 milyon ton petrole (%5'ten %10'a) çıkacağı vurgulanarak Rusya'nın petrol ihracatında yaşanan düşüşe karşın, Rus doğalgazının ihracatında

²⁶ Avrupa Komisyonu raporlarına göre, 2014 yılı itibariyle Avrupa piyasası içerisinde Rusya'nın payı petrolde %30.4, doğalgazda ise %37.5'tir. Detaylı bilgi için tezin AB'nin Enerji'de Dışa Bağımlılığı ve AB Dış Politikasında Orta Asya, Hazar Enerji Kaynakları'nın Önemi" başlıklı bölümüne bakınız.

hem doğu hem de batı yönünde artış yaşanacağı, Rusya'nın batıya yaptığı doğalgaz ihracatının %30-40 artış göstereceği, 2040 yılında Avrupa doğalgazının %30'unu Rusya'nın sağlayacağı, ayrıca Rusya'nın batı ve doğu yönlerinde yeni kuracağı LNG tesisleri vasıtasıyla LNG ihracatında da büyük bir artış sağlayacağı, halihazırda 14 milyar m³ olan ihracatın 80-120 milyar m³'e çıkacağı, petrol ihracatında düşüşle birlikte Rusya'nın, özellikle Kazakistan petrollerini, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu ile Batı'ya ulaştırarak (yılda 65 milyon ton) transit ülke konumunu güçlendireceği belirtilmiştir.²⁷

Söz konusu enerji görünümü raporuna yansıyan verilerden ve değerlendirmelerden açık bir şekilde görüleceği üzere, Rusya 2040 yılına enerji ihracatında yaşanması muhtemel daralmayı ve bu kapsamda devletin ekonomik olarak gelirlerinde yaşanacak düşüşü hesap etmektedir. Bu kapsamda özellikle petrol sektöründe ve petrolde Avrupa'ya olan ihracatta yaşanacak daralmanın ekonomik etkilerini azaltmak üzere, doğalgaz kaynaklarına ve bu kaynakların ihraç rotalarına stratejik yönelimini artırmaktadır. Bu doğrultuda, Asya Pasifik bölgesi yeni ihraç bölgesi olarak görülmektedir. Ayrıca, Orta Asya jeopolitiğinde bölge kaynaklarının önemi göz önünde bulundurularak, bu kaynakların Rusya'dan transit olarak geçecek şekilde Avrupa piyasalara sunulması öngörülmekte; böylelikle Rusya'nın hem Avrupa hem de Orta Asya coğrafyasında petrol alanında egemenliğini sürdürmesi hedeflenmektedir.

Yüce'nin belirttiği üzere, Rusya enerji doktrinin ve stratejisinin temelinde Rusya enerji taşıyıcıları için güvenilir dış ticaret kapılarının genişletilmesi ve açık tutulması, Rus şirketlerinin yabancı ülkelerin enerji kaynaklarına ulaşmasına imkan sağlanması, dış ülkelerin enerji sektöründe Rus sermayesinin rolünün artırılması, yabancı sermaye ve tecrübenin ülkeye

²⁷ **Global and Russian Energy Outlook to 2040**, The Energy Research Institute Of The Russian Academy of Sciences and the Analytical Centre of the Government of the Russian Federation, 2014, s. 111-113; 138-145.

akşının teşvik edilmesi, Rus enerji taşıyıcıların transit geçişini temin edici tedbirler alınması yatmaktadır.²⁸ Rusya bu hedeflere ulaşmak için Putin dönemiyle birlikte enerji kaynakları üzerinde sıkı bir üretim kontrolü uygulamakta, aynı zamanda Avrasya enerji ilişkilerinde transit konumunu güçlendirecek hamleler yapmaktadır.

Rusya'nın enerji politikasının dış dünyada yansımalarına baktığımızda şunları ifade etmemiz mümkündür: Rusya enerji politikasında sıkı ekonomik çıkarlarını gözettiğini iddiasındayken, başta ABD olmak üzere bazı ülkeler, Rusya'nın Avrupa'ya sağladığı enerjiyi siyasi bir araç olarak kullandığını düşünmektedir.²⁹ Bu durum özellikle Rusya ile Batılı devletler arasında yaşanan siyasi krizlerde, Rusya tarafından doğalgaz fiyatlarında yapılan artırımlarda açık bir şekilde görülmektedir. Pamir, doğalgazın Rusya'nın dış politikasında etkin bir ekonomik ve politik silah olduğunu, doğalgaz ihracatı ve ortak gaz projeleri geliştirme yoluyla Rusya'nın, Rus gazına bağımlı haline gelen ülkeler üzerinde, politik etkisini artırmayı stratejik bir yöntem olarak benimsediğini belirtmektedir. Pamir'e göre bu etki özellikle eski Sovyet ülkelerinde, Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri üzerinde gözlemlenmektedir. Rusya, duruma göre doğalgaz fiyatlarını düşük tutarak söz konusu ülkeleri (başlangıçta) kendisine aşırı bağımlı kılmakta, ancak politik ortamın kendi lehine gelişmediği koşullarda gaz akışında "teknik" ya da diğer nedenlerle kısıntılar yapabilmektedir. Bu uygulamalar zaman zaman Azerbaycan, Ermenistan, Türkmenistan ya da Ukrayna gibi ülkeler ile olan ticarete somut olarak gözlemlenmiştir.³⁰ Bir önceki bölümde detaylı bir şekilde aktarıldığı üzere, Rusya'nın özellikle Ukrayna ile olan doğalgaz krizleri³¹, sadece Ukrayna'yı etkilememekte; öte yandan esas olarak, Rusya doğalgazının önemli bir kısmını Ukrayna üzerinden temin eden AB

²⁸ Yüce, **a.g.y.**, s. 205.

²⁹ Perovic, **a.g.y.**, s. 3.

³⁰ Pamir, **a.g.y.**, s. 244-246.

³¹ Rusya ile Ukrayna arasındaki enerji krizleri ve bu krizlerin AB üzerindeki yansımaları hakkında tezin "AB Enerji Politikasının Unsurları ve Tarihsel Gelişim Süreci" başlıklı bölümüne bakınız.

Ülkelerini derinden etkilemektedir. Rusya'nın Avrasya jeopolitiğinde hidrokarbon kaynakları üzerindeki bu politikası, Büyük Güçlerin Rusya gazına ve petrolüne olan bağımlılığı sorgulamalarına ve özellikle yeni kaynaklara (zellikle Orta Asya kaynaklarına) yönelmelerine yol açmaktadır.

Sonuç olarak, Rusya, Putin dönemiyle birlikte zengin enerji kaynaklarını ve enerji politikasındaki deneyimini ekonomisini bytmek, i politikasında istikrarı temin etmek ve dış politika alanında üstünlük sağlamak amaçlarıyla etkin bir biçimde kullanmaktadır. Rusya, zengin doğalgaz, petrol rezervleri kadar, bu alanlardaki etkin politikasıyla; ekonomisini toparlama, elde ettiği gelirlerle askeri ve sanayi sektörlerini ayağa kaldırma ve dış politikada etkili olma yönünde son yıllarda başarılı adımlar atmıştır.³² Putin dönemi merkezileşme çalışmalarıyla birlikte, özellikle Gazprom ve Transneft şirketleri vasıtasıyla, Rusya petrol ve doğalgaz sektörü, Sovyetler Birliği yıllarını hatırlatır derecede, tekrardan Rus ekonomisinin temeli konumuna erişmiştir. Rusya'nın yeni ekonomi politikalarıyla birlikte kapitalist uluslararası sisteme entegre olması, dünya petrol piyasalarında yaşanan genişlemeye birlikte yaşanan büyük fiyat artışı, Rusya'da ekonomi ve enerji alanında yabancı yatırımlar, Rus petrol ve doğalgaz şirketlerinin kaynakları kontrol altına alması, Rus petrol ve doğalgaz sektörünü tekrardan dünyanın en önemli aktörleri arasına sokmuştur. Yine bu dönemde, dünya coğrafyasında temel arz kaynağı olan Orta Doğu'da yaşanan istikrarsızlık ve Rusya'nın temel enerji tüketicisi olan ülkelere coğrafi yakınlığı, Rusya enerji sektörünün güçlenmesine kolaylık sağlamıştır.

Tüm bu olumlu gelişmelerle birlikte, Rusya'nın enerji alanında sağladığı ivme siyasi ve jeopolitik gelişmelerle doğrudan ilişki içerisinde bulunmaktadır. Rusya'nın başarisının petrol

³² Pamir, a.g.y., s. 276-278

ve doğalgaz kaynaklarından gelecek dövizlere bağlı olması durumu Rusya ekonomisinde kırılganlığı da ortaya koymaktadır. 2006, 2009 ve 2014 yıllarında Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan krizlerde ve dünya petrol piyasasında krizlerde açık bir şekilde görüldüğü üzere, Rusya'nın hidrokarbon kaynakları ihracatına bağlı yapısı, ekonomisinde büyük bir kırılganlık yaratmaktadır. Piyasalarda yaşanan fiyat düşüşleri ve Batılı devletler tarafından Rusya'ya karşı uygulanan yaptırımlar, Rusya ekonomisini derinden sarsmaktadır. Rusya söz konusu sarmaldan kurtulmak üzere, enerji arz rotasını, Avrupa dışında bölgelere açarak çeşitlendirmek istemekte, bu kapsamda Asya Pasifik bölgesine yönelmektedir. Ayrıca, Rusya ekonomisinde, üretiminde ve dış ticaretinde hidrokarbon kaynaklarının payının azaltılmasına yönelik sanayileşme çalışmaları da bir yandan sürdürülmektedir.

Rusya'nın ekonomik kırılganlığına ilaveten, Avrasya coğrafyasında enerji alanında izlediği kontrol politikası, Büyük Güçler tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır. Özellikle Rus gazına bağımlı bir yapıda olan AB ülkeleri, Rusya'nın gaz fiyatlarında yaptığı artışlarla, siyasi bir baskı unsuru yaratmak istediğini düşünmektedir. Bu durum Yeni Büyük Oyun'da AB başta olmak üzere Batılı ülkeleri Rusya'ya karşı kuşkuyla yaklaşmaya itmekte ve Avrasya jeopolitiğinde yeni arz kaynakları aramaya ve bunları Avrupa'ya ulaştırmaya sevk etmektedir. Rusya ile Batılı ülkeler arasındaki mücadele kendini Orta Asya coğrafyasında göstermektedir. Bu kapsamda, tezin bir sonraki bölümünde, Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Asya enerji kaynakları detaylı bir şekilde incelenecektir.

2. Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Enerji Kaynakları

18. yüzyıldan itibaren Orta Asya coğrafyasında hakimiyet kurmaya başlayan Rusya, Büyük Güç olarak günümüz Avrasya jeopolitiğinde temel aktörlerden bir tanesidir. Orta Asya, Rusya için siyasi, ekonomik, kültürel özellikleri ile jeopolitik açıdan önemi haiz bir bölge

konumundadır. Bölgenin, Rusya topraklarına sınırı olması ve Rus politika yapıcılar tarafından tarihsel olarak Rusya'nın bir parçası olarak algılanması, Rus dış politikasında Orta Asya'nın önemini pekiştirmektedir. Ayrıca, bölgenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları Yeni Büyük Oyun'da Rusya'nın bölgeye stratejik önem atfetmesinin de temelini oluşturmaktadır.

Rusya'nın bölgeye enerji yönelik politikasının incelenmesi için öncelikle, Rusya Federasyonu öncesi dönemde bölgede kurulan enerji ilişkilerine ve altyapısına bakmak gerekmektedir. Bunun temel nedeni ise, Sovyetler Birliği döneminde kurulan enerji alt yapısının, modern jeopolitikte Rusya ile bölge ülkeleri arasındaki enerji ilişkilerinin de temel parametrelerini oluşturmasıdır. Bu kapsamda bu bölümde, öncelikle bölge ülkeleri ile Rusya arasındaki enerji ilişkilerine yönelik tarihsel bir inceleme yapılması, bu incelemeyle birlikte Soğuk Savaş sonrası dönemde Rus dış politikasında Orta Asya'nın yerinin ele alınması hedeflenmektedir. Rus dış politikasında Orta Asya ve Orta Asya enerji kaynaklarına atfedilen önemin aktarılmasıyla birlikte, güncel politikada, özellikle Putin dönemi Rusya'sında bölgeye atfedilen stratejik önem ele alınacaktır. Rusya'nın güncel politikada bölge kaynaklarına yönelik geliştirdiği stratejilerin incelenmesiyle birlikte başlık sonuçlandırılacaktır. Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik geliştirdiği somut ekonomik enerji politikaları (enerji alanında Rus yatırımları, enerji ticareti ve enerji taşımacılığı) ise bir sonraki başlıkta incelenecektir.

Paramanov ve Stokov'un vurguladığı üzere, Sovyetler Birliği zamanında, Sovyet Cumhuriyetleri arasında petrol ve doğalgaz üretimi/tüketimi/ulaştırması, karşılıklı bağımlılık oluşturacak şekilde bir bütün olarak dizayn edilmiştir. Bölge ülkeleri arasında enerji kaynaklarının (petrol, gaz, kömür, elektrik) karşılıklı değişimi üzerine etkili bir şema ortaya konulmuştur. Doğalgaz alanında, Orta Asya coğrafyasında gaz üreticisi olan Türkmenistan ve

Özbekistan'ın kaynakları, Orta Asya Merkezi Boru Hattı ve Buhara-Ural Boru hattı³³ sistemi ile bölge Sovyet Cumhuriyetlerinin yanı sıra özellikle Rusya ve Ukrayna Sovyet Cumhuriyetleri topraklarına bir bütün olarak taşınmıştır. Bu dönemde Türkmen ve Özbek doğalgazının 4/5'ini Rusya ve Ukrayna tüketmiştir. Kazakistan'ın ise doğalgaz üretimi sınırlı düzeyde kalmış, Kazakistan bölge ülkelerinden (özellikle Türkmenistan) sağladığı doğalgazı iç tüketimde kullanmış, öte yandan bölge ülkeleri ile Rusya arasında önemli bir transit ülke konumuna erişmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan arasında doğalgaz alanında yapısal karşılıklı bağımlılık temelde Orta Asya birleşik gaz taşımacılık sisteminin etkili bir şekilde işleyebilmesi için yakın işbirliğini gereksinimi üzerine ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yer altı kaynakları bakımından zengin olmayan Tacikistan ve Kırgızistan ise, hidro enerji gücüne karşılık olarak, bölge cumhuriyetlerinden petrol ve doğalgaz elde etmiştir.³⁴

Petrol üretimi alanında ise doğalgaz üretiminin aksine Hazar Denizi'nin batısında yer alan Azerbaycan dışında, Hazar'ın doğusundaki Orta Asya ülkeleri önemli bir yer tutmamıştır. Genel olarak Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri (Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan) sınırlı petrol üretimi gerçekleştirmiş, bu Sovyet cumhuriyetleri temelde iç tüketimlerini karşılamak üzere Rus petrollerini ithal etmiştir. Kazakistan'ın petrol rafinerileri Rusya toprakları üzerine kurulmuştur. Bunun nedeni ise, Kazak petrolünün Rus petrolüne kıyasla daha yoğun bileşenler içermesi ve petrol ürünü elde edilmesi ile kolay taşıma sağlanması için düşük bileşenlere sahip Rus petrolüyle karıştırılması gerekliliği olmuştur. Bu kapsamda Kazakistan'da üretilen ham petrol Rusya'ya taşınmış, Rusya'da Rus petrolüyle birlikte işlenerek tekrardan Kazakistan'a gönderilmiştir. Özbekistan ise, petrol üreticisi bir ülke

³³ Orta Asya Merkezi Boru Hattı sistemi, 1960 yılında temelleri atılan, Rusya ile Orta Asya ülkeleri arasında gaz akışını sağlayan temel boru hattı sistemidir. Rusya ile Orta Asya arasındaki petrol ve doğalgaz boru hatlarına yönelik detaylı bilgilere bir sonraki başlıkta detaylı olarak yer verilecektir.

³⁴ Paramanov ve Stokov, **a.g.y.**, 2007, s. 1-10.

olmakla birlikte, ürettiği petrol ülke gereksinimlerine yetmemiştir. Bu kapsamda, Özbekistan, Kazakistan üzerinden demiryolları vasıtasıyla Rus petrollerini temin ederek iç tüketimini karşılamıştır.³⁵ Sovyet döneminde diğer Orta Asya ülkeleri de petrol ihtiyaçlarını temelde Sovyetler Birliği tarafından kurulan sistemle Rusya'dan sağlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ertesinde yukarıda anlatılan karşılıklı bağımlılık sistemi çökmüştür. Bu sistemin çöküşü Orta Asya ülkelerinin kendi arasında ve Rusya ile olan ilişkilerinde enerji alanında ciddi problemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bölgede ortaya çıkan yeni bağımsız ülkeler ile Rusya arasındaki enerji ilişkileri, Rusya'nın ve bölge ülkelerinin iç ve dış politik tercihlerinden doğrudan etkilenen bir yapıya bürünmüştür. Yeni dönemde, ilerleyen paragraflarda detayları ele alınacağı üzere, Rusya ile Orta Asya arasındaki enerji ilişkileri, Rus iç ve dış politikasında yaşanan dönüşüm süreciyle paralellik göstererek, bölge kaynaklarının görmezden gelinmesinden, kaynaklara stratejik önem atfedilmesine uzanan bir çizgi izlemiştir.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ertesinde ortaya çıkan 15 yeni devletten³⁶ Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan Hazar Denizi'nin doğusunda Orta Asya coğrafyasında kurulmuştur. Sovyetler Birliği sonrası dönem boyunca, Rusya'nın Orta Asya politikası, 1990'lı yılların başlarında gözlemlenen bölge ülkelerinin ihmal edilmesinden, günümüzde bölge ülkeleriyle özellikle enerji alanında iş birliğinin derinleştirilmesine dek uzanan bir dönüşüm süreci geçirmiştir. Rus dış politikası, Rusya içerisinde yaşanan siyasi ve ekonomik dönüşümle birlikte, her dönemde Orta Asya'ya yönelik farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Rus dış politikasında Orta Asya yöneliminde üç temel etap

³⁵ Paramanov ve Stokov, **a.g.y.**, 2007, s. 10-13.

³⁶ Sovyetler Birliği sonrası, Sovyet coğrafyasında kurulan devletler şunlardır: Rusya, Belarus, Ukrayna, Moldova, Letonya, Litvanya, Estonya, Azerbeycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan.

gözlenmektedir: İlk etap 1990'ların başı ve ortaları olup, bu dönemde bölge Rus dış politikası öncelikleri (İlerleyen paragraflarda detayları aktarılacak olan “Yakın Çevre” politikası hariç olmak üzere) arasında değerlendirilmemiştir. 1996-2000 arası ikinci dönemde ise Rus dış politikasında yaşanan dönüşümle birlikte Orta Asya'ya yönelim yeniden değerlendirilmeye başlamıştır. Son etap ise 2000'li yıllarda Putin'in iktidara gelmesiyle başlamış olup, bu dönemde Rusya'nın uluslararası alanda tekrar gücünü ortaya koyabilmesi adına bölge Moskova'nın etkisi altına alınmak istenmiştir.³⁷

1991-1995 arası Rusya kendi bağımsızlığını pekiştirme çabasında olmuştur. Eski Sovyet sistemini kökten yıkan Moskova, devlet teşkilatlandırma sürecini yeniden başlamıştır. Moskova liberal ekonomi, liberal devlet yolunda harici ve dahili siyaseti belirlemek yönünde uğraş sarf etmiştir. Rusya, Batı uygarlığına dahil olmaya çaba harcamış ve Avrupa'nın bir parçası olmaya çalışan Moskova, Orta Asya'dan uzak kalmıştır.³⁸

Rusya Federasyonu, kuruluşu sonrasında iç siyasi/ekonomik dönüşüm sürecine girmiştir. Önceki bölümde detaylı olarak aktarıldığı üzere, ülke içerisinde sosyalist ekonomik modelden, kapitalist ekonomik modele geçiş aşamasında hızlı bir liberalizasyon süreci yaşanmış, kapitalist ekonomiye geçişte yaşanan siyasi çalkantılar Rusya'nın kuruluş yıllarına damgasını vurmuştur. Bu dönemde, Rusya'nın Orta Asya ile ilişkilerinin nasıl yürütülmesi gerektiği üzerine bir belirsizlik hakim olmuştur. Tanrısever'e göre, bu belirsizliğin en önemli nedeni gerek Rusya'da gerekse Orta Asya Cumhuriyetleri'nde elitlerin ve kamuoylarının birbirilerine karşı nasıl bir tutum sergileyeceklerinin belli olmamasıdır. Rusya'nın yeni Avrupa mimarisinde önemli bir

³⁷ Владимир Парамонов, Алексей Строчков, **Этапы внешней политики России в Центральной Азии**, Defence Academy of the United Kingdom, England, 2008, c. 1-14. (Vladimir Paramonov, Aleksey Strokov, “**Этапы Внешней Политики России в Тsentralnoy Azii**”, Defence Academy of the United Kingdom, England, 2008, s. 1-2.)

³⁸ Raşid Tacibayev, “Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Gelişimi”, **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, (ed.) Savaş Kafkasyalı, SFN Yayıncılık, 2012, s.198.

yeri olacağını düşünen liberal elitler, Avrupalı olmadığını düşündükleri Orta Asya'daki cumhuriyetlerle yakın ilişki kurulmamasını istemiştir. Orta Asya'ya dair olumlu bir yaklaşımı olmayan Rus milliyetçileri ise, Orta Asya'daki etnik Rusların yaşadıkları bölgelerin Rusya'ya bağlanmasını ya da bu cumhuriyetlerdeki etnik Rusların kültürel ve siyasi konumlarının güçlendirilmesini istemiştir. Komünist gruplar ise, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının geçici bir gelişme olduğuna inandıklarından, Orta Asya'daki cumhuriyetlerdeki komünistlerin diğer cumhuriyetlerdeki komünistlerle bir araya gelerek Sovyetler Birliği'ni yeniden inşa etmelerini arzulamıştır.³⁹ Tellal'a göre ise, Rusya'da bir grup, BDT arasındaki ilişkilerde aşamalı iyileştirme isterken, bir başkası bunun acilen gerçekleşmesini önermiştir. “Geniş birleşmeciler” eski Sovyet coğrafyasını hedef alırken, “Dar birleşmeciler” Slav birliğinden söz etmişlerdir. Bunların yanı sıra, Rusya'nın bölgede yalnızca askeri-siyasi varlığını sürdürmesini destekleyenler ve eski Sovyet coğrafyasından tamamen çekilerek yönünü tamamen batıya çevirmek isteyenler de çıkmıştır.⁴⁰

Sovyetler Birliği sonrası dönemde yaşanan siyasi tartışmalar içerisinde iktidara gelen Boris Yeltsin iktidarı (1991-1999), batılı değerleri benimseyip, Avrupa-Atlantik topluluğuna entegrasyonu temel dış politika yönelimi olarak belirlemiştir. Bu kapsamda Sovyetler Birliği döneminde kurulan sistem ortadan kaldırılmak istenmiştir. Yeltsin iktidarının ilk döneminde Orta Asya'ya yönelik somut bir politika ortaya konulmamış, bölgeye karşı kayıtsız kalınmıştır. 1990'lı yılların başında Moskova, Orta Asya'yı bir tür ilave(*аннедикус-appendix*) bölge olarak görmüş, Orta Asya olmaksızın, Rusya'nın Batı'nın ekonomik siyasi ve askeri sistemine entegrasyonunun ve Rusya'daki ekonomik reformların daha kolay ve hızlı olacağını

³⁹ Oktay F. Tanrısever, “Rusya'nın Orta Asya'da Sarsılan Hegemonyası ve Afganistan Politikası: Moskova'nın Orta ve Güney Asya'ya Dönük Değişen Yaklaşımının Temelleri ve İkilemleri”, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed.) M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara, Usak Yayınları, 2013, s. 6-7.

⁴⁰ Tellal, a.g.y., 2010, s. 206.

değerlendirmiştir. Bu dönemde güvenlik alanında Rusya, bölge ülkeleriyle askeri işbirliğini oldukça azaltmış, ortak güvenlik sistemi planları hayata geçirilmemiştir. Ekonomi alanında Sovyetler Birliği sonrası dönemde büyük bir yıkım yaşanarak, Orta Asya ile Rusya arasında olan ticari ilişkiler 10 kat azalmıştır. Bu dönemde, kurumsal ilişkiler bağlamında ise, eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)⁴¹ siyasi bir entegrasyon hedefi dışında, temel olarak Sovyetler sonrası dönemde ortaya çıkabilecek çatışmaların engelleme amacıyla oluşturulmuş, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından önerilen Avrasya Birliği projesi görmezden gelinmiştir. Yeltsin Rusyasının Orta Asya'yı ikincilleştiren bu politikaları bölge ülkelerinde Moskova'ya karşı

⁴¹ Sovyetler Birliği'nin yıkılışına giden süreçte, 7-8 Aralık 1991 tarihinde Sovyet Cumhuriyetleri olan Belarus, Rusya ve Ukrayna arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Kuruluş Antlaşması (Belovejsk Antlaşması) imzalandı. Söz konusu anlaşmada SSCB'nin bir uluslararası hukuk süjesi ve jeopolitik gerçeklik olarak varlığının sona erdiği ifade edilerek, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin yeni kurulan Topluluğa katılabilecekleri hükme alındı. 21 Aralık 1991 tarihinde Alma-Ata'da toplanan 15 eski Cumhuriyetten 11'inin devlet başkanları, Alma-Ata Deklarasyonunu yayınlarak, Kuruluş Antlaşmasına Ek Protokolü imzaladı. Bu Protokolde, Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna'nın, eşit haklara sahip olan Yüksek Âkit Taraflar olarak Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurdukları beyan edildi. Böylece, 15 eski SSCB Cumhuriyetinden 11'i Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurucusu oldu. Antlaşma her taraf devlet bakımından ilgili onay işlemleri tamamlandıktan sonra yürürlüğe girdi. Zaman içinde Topluluğun faaliyetlerinin hukuki çerçevesini tam olarak düzenleyecek bir belgenin hazırlanması meselesi gündeme geldi. Bu kapsamda 22 Ocak 1993 tarihinde Minsk'de yapılan Devlet Başkanları Konseyi toplantısında Bağımsız Devletler Topluluğu Şartı (Antlaşması) kabul edildi. Bu toplantıda söz konusu Antlaşma sadece 7 devlet (Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan ve Özbekistan) tarafından imzalandı. Fakat, daha sonra diğer devletlerinde Antlaşmaya taraf olmak için imza ve onay işlemlerini yaptığı görüldü. Azerbaycan Cumhuriyeti Topluluğa 23.09.1993 tarihinde, Gürcistan Cumhuriyeti ise 03.12.1993'de katıldı. Söz konusu anlaşmayı Türkmenistan, sürekli tarafsız devlet statüsü nedeniyle onaylamadı, ancak BDT'de ortaklık statüsü kazandı. Ukrayna ise 1991 Anlaşmasına taraf olmakla birlikte 1993 Şartı'na katılmadı ve ortaklık statüsü kapsamında BDT ile ilişkilerini sürdürmeyi tercih etti. Topluluk üyelerinden olan Gürcistan ise 2008 yılında BDT üyeliğinden arıldı. Söz konusu şart ile, siyasi, ekonomik, ekolojik, insani, kültürel ve diğer alanlarda üye ülkeler arasında işbirliği yapılması, ekonomik kalkınmayı sağlamak için ortak bir ekonomik alan oluşturulması, silahsızlanma çalışmalarında işbirliği yapılması, karşılıklı yardımlaşmada bulunulması hedefleri ortaya konuldu. Detaylı bilgi için bkz: Fuad Hüseyinov, "Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 52, No. 4., 2003, s. 387-400.; "О Содружестве Независимых Государств (О Содружестве Независимых Государств)", <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=174>, (16.08.2017).

güvensizlik yaratmış ve bölge ülkelerinin kendi dış politika süreçlerini yeniden formüle etmelerine yol açmıştır. ⁴²

Yeltsin iktidarının Orta Asya'yı ikincilleştiren politik vizyonuna rağmen, Rusya zamanla bölgede ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık karşısında, jeopolitik bir boşluk doğduğunun da farkına varmıştır. Bu kapsamda Rusya, devlet otoritesini yeniden tesis edip güç boşluğunu doldurmak için, Şubat 1993'te "Yakın Çevre" (*blijnee zarubejye, near abroad*) politikasını devreye sokmuştur. Böylece Rusya, Kafkaslar ve Orta Asya cumhuriyetlerinin içinde bulunduğu SSCB'nin eski topraklarını ekonomi ve güvenlik açısından "yaşamsal çıkar alanı" ilan etmiştir. Yine 1993 yılında kabul edilen Askeri Doktrin (Karaganov Doktrini) ile Rusya, BDT'nin güvenliğini sağlamak için gerektiğinde ülke dışında da Rus askerleri konuşlanabileceğini kabul etmiştir.⁴³ Rus askeri doktrini, Rusya'nın karşı karşıya bulunduğu en büyük tehlikelerden birinin "Yakın Çevresi" olduğunun altını, bilhassa, "Rus sınırlarının yakınlarındaki mevcut ya da potansiyel lokal savaşlar ve silahlı çatışmalar" ifadesini kullanarak çizmiştir. ⁴⁴

Rusya'nın Orta Asya coğrafyasına yönelik geliştirdiği yeni politikalar ile, Orta Asya'daki ülkelerin Rusya etki sahasında tutulması Rusya'nın öncelikli hedefleri arasında sayılmıştır. Bölge ülkelerinin biçimsel olarak bağımsız olsalar da, güvenlik açısından Rusya'nın etki alanında kalmasının gerekli olduğu düşünülmüştür.⁴⁵ Rusya'nın yakın çevre politikasını oluşturma gerekçeleri arasında, Avrasya jeopolitiğini askeri ve siyasi alanda kontrolü altında

⁴² Leszek Buszynski, "Russia's New Role in Central Asia", *Asian Survey*, Vol. 45, No.5, 2005, s. 546; Paramanov ve Stokov, *a.g.y.*, 2008, s.2-4.

⁴³ Erel Tellal, "Rusya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed.) Baskın Oran, Cilt II: 1980-2001, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2003, s. 542.

⁴⁴ İşyar, *a.g.y.*, s. 186'dan Neil MacFarlane, "Realism and Russian Strategy After the Collapse of the USSR", *Unipolar Politics: Realism and Strategies After the Cold War*, (ed.) Ethan B Kapstein ve Michael Mastanduno, www.ciaonet.org/book/kapstein/kapstein07.html.

⁴⁵ Tanrısever, *a.g.y.*, s. 7.

bulundurulması ve gerektiğinde kendi yayılma alanları ve savunma çevresinin belirlenmesi, yakın çevrede gelişebilecek, etnik ve siyasi bütünlüğü bozabilecek akımların etkisinin kırılması, Sovyet cumhuriyetlerinde kalan Rus azınlığın hak ve çıkarlarının korunması, bu gerekçeyle mümkün olduğu ölçüde ilgili yönetimlerde söz sahibi kılınması, sanayi ve ekonominin temel girdisi olan petrol ve doğalgazın çıkarılması, taşınması ve pazarlamasında kontrol noktalarını tutulması yer almıştır.⁴⁶ Rusya, söz konusu politikayla ayrıca, o dönem Rus ekonomisindeki küçülme ve silahlı kuvvetlerindeki zayıflamanın da etkisiyle, ABD ve NATO ile olan ilişkilerini yeniden dengeleyip istikrara kavuşturmayı da hedeflemiştir.⁴⁷ Sonuç olarak Yeltsin, ülkenin değişen politik iklimine ayak uydurmuş ve dış politikada, ılımlı bir milliyetçi çizgiye kaymıştır.⁴⁸

Tüm bu gelişmelerle birlikte, Yakın Çevre ve Askeri Doktrin ile Orta Asya’da hakimiyet kurma vizyonunu ortaya koyan Boris Yeltsin yönetimin politikaları, ülkenin iç politikasındaki güç kaybını telafi etmeye yetmemiş, güvenliğine yönelik tehditleri ortadan kaldıramamış, yaşamsal çıkar alanı olarak gördüğü Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerindeki güç boşluğunu dolduramamıştır.⁴⁹ Yine bu dönemde kurulan BDT, post-Sovyet alanda devlet arasındaki işbirliğini sağlamada yeterli derecede hizmet görmemiştir.⁵⁰

Yeltsin’in ilk döneminde, askeri/güvenlik alanında Orta Asya’ya doktrinel önem atfedilmekle birlikte, pratik alanda ortaya konulan ikincilleştirici politikalar, Rusya’nın bölge

⁴⁶ Yüce, **a.g.y.**, s. 207’den Faruk Sönmezoğlu, Özlem Eraydın, **Değişen Dünya ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995. S. 161-162.

⁴⁷ İşyar, **a.g.y.**, s. 179’dan Neil MacFarlane, **a.g.y.**

⁴⁸ **A.g.y.**, s. 166’dan Mark Galeotti, **The Age of Anxiety: Security and Politics in Soviet and Post-Soviet Russia**, New York, Longman, 1995, s. 176; S. Neil MacFarlane, “Russia, the West and European Security”, *Survival*, Vol. 35, no.3, 1993, s. 13.

⁴⁹ Ergin Güneş, “Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya’nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 13, No. 27, 2013, s. 177’den E. Jahn, “Die Außenpolitik Russlands”, **Einführung in die internationale Politik**, (ed.) Knapp Krell, München, 2004, s. 251.

⁵⁰ Tacibayev, **a.g.y.**, s. 199.

lkeleriyle olan enerji ilişkilerine de doğrudan yansımıştır. Sovyetler Birliği'nin kurduğu merkezi planlamaya, uzmanlaşmaya ve karşılıklı değişime dayalı enerji sisteminin, Sovyetler Birliği'nin yıkılışıyla sona ermesi, bölge ülkelerinde üretim/ tüketim/ taşıma alanlarında büyük sorunların doğmasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği ertesinde, Batılı şirketler ve lkeler Orta Asya ve Hazar kaynaklarının üretimi ve pazarlamasına yönelik bölgeye yönelirken, Rusya bölgeden çekilerek, bölge kaynaklarından ziyade, kendi kaynaklarını geliştirmeye ve pazarlamaya ağrılık vermiştir.⁵¹ Bu dönemde bağımsızlıklarını kazanan enerji üreticisi bölge lkeleri (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan) ise Moskova ile olan bağlarının yönünü değiştirmeye gayret etmiş, kaynakları üzerinde denetim kurmak istemiştir. Bölge lkelerinden Azerbaycan, kaynaklarını geliştirmek, ihracat kapasitesini artırmak üzere Batılı enerji şirketlerini ülkesine çekmiş, yeni boru hatları ve taşıma projeleri (BTC, BTE, Bakü-Supsa, Batum)⁵² ile Rusya bypass edilmek istenmiştir. Kazakistan da ise Putin dönemine kadar Rus önemli bir Rus enerji iştiraki görülmemiştir. 1990'lı yıllarda geliştirilmeye başlanan Kazakistan'ın üç temel petrol ve doğalgaz üretim alanında (Tengiz, Karaçaganak ve Kaşhagan) Batılı enerji şirketleri hakim olmuş, Rusya oldukça sınırlı bir şekilde varlığını göstermiştir.⁵³

1990'ların ilk yıllarında i dönüşüm sürecini yürütmeye alışan Rusya'da Yeltsin iktidarı, 1990'ların ortalarından itibaren Rusya'yı eski günlerine kavuşturmak üzere yeni dış politika arayışları içerisine girmiştir. Eylül 1995 yılında Yeltsin yönetimi tarafından yayınlanan bir kararname ile, Sovyetler Birliği sonrası coğrafi alanın Rus dış politikasında bir öncelik olduğu bildirilmiştir. Rusya'nın bu hamlesinin altında ABD'nin NATO aracılığıyla bölge ülkelerine

⁵¹ Julia Nanay, "Russia's Role in the Eurasian Energy Market Seeking Control in the Face of Growing Challenges", **Russian Energy Power and Foreign Relations Implications for Conflict and Cooperation**, (ed.) Jeronim Perovic, Robert W. Orttung, and Andreas Wenger, Routledge Publishing, Abingdon, 2009, s. 111.

⁵² Söz konusu hatların detayları tezin "AB Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Asya Enerji Kaynakları" başlıklı bölümünde aktarılmıştır.

⁵³ Nanay, **a.g.y.**, s. 115-118.

“Barış için Ortaklık” yapılanmasını önermesi ve ABD’nin bölgede giderek artan angajmanı etkili olmuştur.⁵⁴ Söz konusu kararnamede şu unsurlar öne çıkmıştır:

“Bağımsız Devletler Topluluğu’nun kalkındırılması Rusya için hayati önemdedir ve Rusya’nın BDT ülkeleriyle ilişkileri ile Rusya’nın dünya siyasi ve politik yapılarına dahil olmasında önemli bir faktördür. BDT toprakları üzerinde Rusya’nın ekonomi, savunma, güvenlik alanlarında hayati çıkarları bulunmaktadır. Rusya’nın BDT’ye yönelik politikasının temelinde, uluslararası toplumda önemli bir yere sahip olacak siyasi ve ekonomik olarak entegre bir topluluk oluşturmak yatmaktadır. Rusya’nın BDT ülkeleriyle ilişkilerinde temel sorumlulukları arasında, bölgede siyasi, askeri, ekonomik, insani ve hukuki alanlarda tüm boyutlarda istikrarın sağlanması, siyasi ve ekonomik olarak istikrarlı ve Rusya’ya dostça ilişkiler yürütecek devletlerin oluşturulmasının desteklenmesi, Rusya’nın yeni oluşturulan sistemde öncü kuvvet olması ve BDT ülkeleri arasında entegrasyonun güçlendirilmesi yer almaktadır.

Bölgede karşılıklı yarara dayalı ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi tüm sorunların çözümünün temelinde yatmaktadır. Rusya ve BDT ülkelerinde ekonomik istikrarın sağlanması ve krizlerle başa çıkılabilmesi için ticari ilişkiler geliştirilmelidir. Bu kapsamda ekonomik birlik alanında gümrük birliği genişletilmelidir. Güvenlik alanında ise, 1992 tarihli Kolektif Güvenlik Anlaşması temelinde, ortak güvenliğe yönelik savunma ittifakı hayata geçirilmelidir. Uluslararası alanda ortak hareket etmeyi sağlayacak entegrasyon sağlanmalıdır.”⁵⁵

Rusya’nın Orta Asya’ya yönelik stratejik vizyonlar ortaya koyduğu dönemde, Rusya’da dönemin Rusya Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev’in 1996 yılında istifasıyla birlikte, Rusya’da Dışişleri Bakanlığı koltuğuna Yevgeny Primakov⁵⁶ geçmiştir. Primakov’un dış politikada etkisiyle birlikte, Rus dış politikasında çok taraflılık söylemleri geliştirilmiş, Rusya’nın uluslararası alanda daha aktif bir dış politika izlemesine yönelik politik hamleler yapılmış, Avrupa-Atlantik yönelimi ikinci plana atılarak, Orta Asya’nın ve Avrasya coğrafyasının Rus

⁵⁴ Tacibayev, a.g.y., s.200-202.

⁵⁵ Указ Президента Российской Федерации от 14.09.1995 г. № 940 (Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii Ot 14.09.1995 g No 940), <http://kremlin.ru/acts/bank/8307>, (15.08.2017).

⁵⁶ Rusya’da 1996-1998 yılları arasında Dışişleri Bakanı, 1998-1999 yıllarında ise Başbakan olarak görev yapan Primakov, Rus Dış Politikasında Avrasyacı yönelime sahiptir. Primakov temel olarak ABD’nin Avrasya ve Orta Doğu’da olan etkisini azaltma ve Rusya’nın bu bölgelerde konumunu güçlendirmeyi hedeflemiştir. Primakov, Atlantik topluluğuna karşı dengeleyici bir unsur olarak Avrasya coğrafyasında Rusya ile bölge ülkeleri (Rusya, Çin, İran ve Orta Asya) arasında iş birliğini artırmayı planlamıştır. Primakov’un bu dış politik vizyonu, literatürde Primakov doktrini olarak anılmaktadır. Primakov ayrıca, ABD’nin dünyada tek süper güç olduğu iddiasına karşı çıkarak, dış politikada çok taraflılık söylemini geliştirmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Ariel Cohen, “The Primakov Doctrine: Russia’s Zero-Sum Game With the United States”, **The Heritage Foundation**, No. 167, 1997, s. 1-6.

dış politikasında önemi artmış ve Rusya bölge ülkeleriyle askeri, siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde Rusya, Orta Asya bölgesini, Avrasya gücü olma yolunda pozisyonunu güçlendirecek bir alan olarak değerlendirmiş, bu amaç doğrultusunda, bölge ülkelerinde askeri varlığını güçlendirmeye ve bölge ülkeleriyle askeri işbirliğini geliştirmeye başlamıştır. Rusya, bölgede artan ABD etkisinden rahatsızlık duymuş, ayrıca İran'ın kültür ve din faktörünü kullanarak bölgeden ekonomik ve siyasi çıkar elde etmeyi amaçlamasından ve Orta Asya bölgesinde yaşanabilecek iç karışıklıkların kendi güvenliğini etkilemesinden kaygılanmış, bu sebeplerle Orta Asya bölgesini önemsemeye başlamıştır. Ekonomik alanında ise Rusya Orta Asya enerji kaynaklarının dış piyasalara ulaştırılmasında geçiş tekeli yaratmak istemiştir.⁵⁷

Tüm bu gelişmelerle birlikte, Rusya'nın 1990'lı yılların ortalarından itibaren Primakov döneminde oluşturduğu Orta Asya dış politika vizyonu, pratik alanda bütüncül ve istikrarlı bir Orta Asya stratejisi izlenmesi sonucunu doğuramamıştır. Rusya siyasetinde yaşanan iç gerilimler ve istikrarsızlık, Rusya ekonomisinde finansal kaynaklarda yaşanan sıkıntı, ekonomik krizler, kurumsal yapılarda zayıflıklar, Çeçenistan savaşı gibi Rusya içi problemler nedeniyle Orta Asya ülkeleriyle ilişkiler pratik alanda istikrarlı bir şekilde geliştirilememiştir.⁵⁸ İlişkilerin geliştirilememesi altında bir yandan da Orta Asya devletlerinin “devleti inşa” kaygısı rol oynamıştır. Kazakistan'da Nazarbayev, Türkmenistan'da Niyazov (Türkmenbaşı), Özbekistan'da Kerimov, Kırgızistan'da Akayev Moskova ile ilişkilerin “mutedil” gidişatının garantisi olmuşlardır.⁵⁹

⁵⁷ Paramonov ve Stokov, **a.g.y.**, 2008, s. 2, 8-13.; İşyar, **a.g.y.**, s. 133.; Yüce, **a.g.y.**, s. 1'den Ali İşler, Hazar Petrolleri ve Petrol Boru Hatları Sorunu, Yüksek Lisans Tezi, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 1999, s. 167.; Andrei Kazantsev, “Russian Policy in Central Asia and the Caspian Sea Region”, **Europe-Asia Studies**, Vol. 60, No. 6., 2008, s. 1073.

⁵⁸ Paramonov ve Stokov, **a.g.y.**, 2008, s.11.

⁵⁹ Tellal, **a.g.y.**, 2010, s. 207.

Rusya'nın bölgeye yönelik istikrarsız politikası enerji alanında da kendini göstermiştir. 1990-2000 arası Rusya iç siyasetinde ve ekonomisinde yaşanan kriz ortamı, Rusya'nın bölgeye yönelik enerji politikasını da doğrudan etkilemiştir. Yeltsin döneminde Rusya'nın Orta Asya enerji politikası temel olarak, Rus şirketlerinin bölge enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurmasından ziyade, bölge kaynaklarının Rusya üzerinden ihraç edilmesi üzerine şekillenmiştir. Rusya, Putin iktidarına kadar Orta Asya enerji kaynakları üzerinde stratejik bir vizyon ve pratik alanda politikalar ortaya koyamamıştır.

Vladimir Putin'in 2000 yılında Rusya'da iktidara gelmesinden sonra, bölge Rus dış politikasında stratejik bir konuma erişmiştir. Putin iktidarının ilk yılında ortaya konulan Dış Politika Konsepti⁶⁰ ile Orta Asya coğrafyası, Rus dış politikasında öncelik olarak addedilmiştir. Yeni dış politika vizyonu kapsamında, eski Sovyet coğrafyasında yer alan BDT ülkeleriyle stratejik ortaklıklar kurulmasının ve askeri-siyasi alanda işbirliğinin geliştirilmesi gerekliliği ortaya konulmuştur. Rusya Putin dönemiyle birlikte siyasi, ekonomik, askeri/güvenlik alanlarında Orta Asya'yı birincil önemi haiz bir bölge olarak görmeye başlamıştır. Bu stratejik anlayış çerçevesinde, Haziran 2001'de Rusya Dış ve Savunma Politikası Konseyi, Rusya'nın uluslararası statüsünü güçlendirmek için Avrasyacılığın benimsenmesi gerektiğini kabul etmiştir. ⁶¹ Putin, iktidara geldiği ilk günden itibaren resmi konuşmalarında Rusya'nın dış politikasında BDT'ye öncelik verildiğini sıklıkla vurgulamıştır.⁶² Örneğin, Putin 2005 yılında yaptığı bir konuşmada Sovyetler Birliği'nin çöküşünü "yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi"

⁶⁰Söz konusu konsept için bkz: "The Foreign Policy Concept of the Russian Federation approved by the President of the Russian Federation V.Putin", 28 June 2000, <https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>, (18.08.2017).

⁶¹ İşyar, a.g.y., s. 130-131'den Ilan Berman, "Putin's Problem: The War on Terrorism Gets the Way of the Eurasian Dream", National Review, 8 Ocak 2002, <http://www.nationalreview.com/comment/comment-berman010802.shtml>.

⁶² Tacibayev, a.g.y., s. 205.

olarak değerlendirmiş ve Rusya'nın Avrasya kıtasında özel bir misyona sahip olduğunu ileri sürmüştür.⁶³

Putin dönemde Orta Asya bölgesine yönelik ortaya konulan stratejik vizyon, Rus iç ve dış politikasında ortaya çıkan gelişmelere paralel bir çizgide olmuştur. 1990'larda iç politikada yaşanan Atlantikçi-Avrasyacı çekişmesi Putin'in iktidara gelmesiyle sona ermiştir. Putin, deyimi yerindeyse bir sentez oluşturmaya çabalamıştır.⁶⁴ Putin, merkeziyetçi bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu doğrultudan ülkenin idari bölünmelerini yeniden şekillendirilmiş, yerel yönetimlerin yetkileri sınırlandırılmış, oligarklara karşı mücadele başlatılmış, sivil toplum kuruluşlarının denetim altına alınması sağlanmıştır.⁶⁵ Putin'in amacı, kendinden önceki dönemlerde zayıflamış olan merkezi güçlendirme ve Rusya'dan uzaklaşmış olan eski Sovyet Cumhuriyetlerinin yeniden kazanılması olmuştur. Bununla birlikte Batıcı politikalar bir tarafa bırakılarak, devletin dış siyasetinin oluşturulmasında "Avrasyacılık" ön plana çıkmıştır. Böylece Rusya, Kafkasya ve Orta Asya'yı doğrudan etkilemek istemiş, Yakın Çevre politikasını uygulamıştır.⁶⁶

Putin yönetimi, Primakov döneminde ortaya konulan çok kutupluluk ve Avrasya vizyonunu, pratik alanda somut stratejilere dökmüştür. Rusya ekonomisinde petrol ve doğalgaz kaynakları ihracatından elde edilen gelirlerle yakalanan ivme ve iç siyasetinde sağlanan istikrar ile dış politik alanda hedeflere ulaşmanın yolu açılmıştır. Bu kapsamda kayıp coğrafya olarak addedilen Sovyetler Birliği ardıl coğrafyasında Rusya'nın pozisyonunun kuvvetlendirilmesi temel dış politika yönelimlerinden biri olmuştur. Askeri ve güvenlik alanında, bölge ülkeleriyle

⁶³ İşyar, **a.g.y.**, s. 169'dan Dmitry Shlapentokh, "Dugin Eurasianism: A Window on the Minds of the Russian Elite or an Intellectual Ploy", **Studies in East European Thought**, No. 59, 2007, s. 219.

⁶⁴ Tellal, **a.g.y.**, 2010, s. 197.

⁶⁵ İşyar, **a.g.y.**, s. 168-169'dan İlyas Kamalov, "Putin'in Ardından Rusya", **Stratejik Analiz**, 2008 Nisan, s. 71.

⁶⁶ Hekimoğlu, **a.g.y.**, s. 290.

yapılan askeri işbirliği Rusya'nın bölgede etkisini artırmasının temel mekanizmasını oluşturmuştur. 11 Eylül sonrası dönemde Amerika'nın terörizme karşı mücadelesi ve NATO'nun bölgede konuşlanması, Rusya tarafından bölgede jeopolitik meydan okuma olarak algılanmış, bu kapsamda Rusya, bölge ülkeleriyle askeri ilişkilerini geliştirmenin yollarını arayarak, bölgede askeri varlığını kuvvetlendirmek istemiştir. Benzer bir şekilde, Rusya, bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için çok sayıda kurumsal mekanizmayı hayata geçirmiştir. Avrasya Ekonomik Topluluğu⁶⁷, Avrasya Ekonomik Birliği⁶⁸, Orta Asya İşbirliği Örgütü⁶⁹,

⁶⁷ Avrasya Ekonomik Topluluğu (*Евразийское экономическое сообщество-ЕврАзЭС*), 2000 yılında Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan arasında imzalanan anlaşma ile oluşturulan, üye ülkeler arasında ortak pazar kurulması, ortak ekonomi politikaları yürütülmesi ve ayrıca ortak gümrük tarifeleri belirlenmesini hedefleri bulunan ekonomik bir örgüttür. Örgüte 2005 yılında Özbekistan katılmış, ancak 2008 yılında çekilmiştir. Üye ülkeler arasında ekonomik entegrasyonun ilerletilmesi çalışmaları kapsamında, 2010 tarihinde Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında Gümrük Birliği oluşturulmuştur. Sonraki süreçte, Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu daha da ileri bir entegrasyona götürecek olan Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulmasına dair siyasi iradenin ortaya çıkmasıyla birlikte, üye ülkeler arasında Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun feshedilmesine dair 2014 yılında bir anlaşma aktedilmiştir. 1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla Avrasya Ekonomik Birliği'nin faaliyete geçmesiyle, Topluluk sona ermiştir. Bkz: "EurAsEC", http://www.eurasian-ec.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2&Itemid=7, (16.08.2017).

⁶⁸ Avrasya Ekonomik Birliği'ne (Евразийский экономический союз-ЕАЭС) giden süreç, Rusya ile Belarus arasında 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği anlaşması ile başlamıştır. Bunun ardından, 2000 yılında Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu kurmuştur. 2010 yılındaysa, Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında gümrük birliği oluşturularak ve bu üç ülke, yoğun ekonomik entegrasyona yönelmiştir. Gümrük Birliği'ni oluşturan bu üç ülkenin liderleri Mayıs 2014'te, Avrasya Ekonomik Birliği'nin kuruluşuna ilişkin anlaşmayı imzalamıştır. Avrasya Ekonomik Birliği'nin kuruluşuna ilişkin anlaşma 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Ermenistan 2 Ocak 2015 tarihi itibarıyla, Kırgızistan ise 12 Ağustos 2015 tarihi itibarıyla Birliğe üye olmuştur. Avrasya Ekonomik Birliği'nin, Avrasya coğrafyasındaki ülkelerin pek çoğunu kapsayacak şekilde, AB'ye benzer uluslar üstü bir birlik olma hedefi bulunmaktadır. Birlik üyeleri arasında mal, hizmet, sermaye ve işgücü dolaşımı serbest hale getirilmiştir. Bkz: "Avrasya Ekonomik Birliği", https://tr.sputniknews.com/trend/avrasya_ekonomik_birligi/, (16.08.2017); "Евразийский экономический союз (Евразийский Экономический Союз)", Ria Novosti, (20.05.2016), <https://ria.ru/spravka/20160520/1435654528.html>, (16.08.2017).

⁶⁹ Orta Asya İşbirliği Örgütü (Организация центральноазиатского сотрудничества-ОЦАС), Orta Asya Ekonomik Birliği adı altında öncelikle 1994 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında oluşturulmuştur. Söz konusu Birliğe 1998 yılında Tacikistan dahil olmuş, Birliğin ismi Orta Asya Ekonomik İşbirliği (Central Asia Economic Cooperation) olarak değiştirilmiştir. 2002 yılında Orta Asya İşbirliği Örgütü'ne dönen oluşuma 2004 yılında Rusya dahil olmuştur. Örgüt, öncelikle Orta Asya ülkeleri arasında ekonomik işbirliğini artırma ve ortak bir ekonomik alan oluşturma hedefi taşımıştır. Öte yandan, Avrasya Ekonomik Topluluğu'yla örtüşen yapısı nedeniyle, söz konusu örgüt 2005 yılında Avrasya Ekonomik Topluluğu ile birleştirilmiştir. Bkz: "Central Asia Cooperation Organization", <https://www3.nd.edu/~ggoertz/rei/reidevon.dtBase2/Files.noindex/pdf/3/caco-info.pdf>, (18.08.2017).

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü⁷⁰ bu dönemde kurumsallaştırılmıştır. Yine bu dönemde 1990'lı yıllarda ekonomik durağanlığa karşı, bölge ülkeleri ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler artmıştır. 2003-2008 yılları arasında Rusya'nın bölgeyle ticareti yaklaşık 5 kat artış göstererek, 40 Milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır. Halihazırda Rusya'nın Orta Asya ülkeleriyle yıllık toplam ticareti 35 Milyar Dolar civarında gerçekleşmektedir. İkili ticaretin yanı sıra, Rusya'nın bölgedeki yatırımlarında da büyük bir artış yaşanmıştır. Rusya Dışişleri Bakanlığı verilerine göre Rusya'nın bölgedeki toplam yatırımı 18 Milyar Dolara ulaşmıştır.⁷¹ Rusya'nın bölgede yatırımları ise temelde enerji sektörü üzerine yoğunlaşmıştır.

Rusya'nın bölgedeki ekonomik ve siyasi dinamizmi, bölge enerji ilişkilerinde doğrudan yansımalar yaratmıştır. Bu kapsamda, Putin dönemi, Rusya ile Orta Asya ülkeleri arasında petrol ve doğalgaz kaynakları üzerindeki ilişkiyi üç bağlamda ele almak mümkündür: Enerji

⁷⁰ Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün (*Организация Договора о коллективной безопасности-ОДКБ*) kuruluş süreci 1992 yılında imzalanan Taşkent Anlaşması'na (Kolektif Güvenlik Anlaşması) dayanmaktadır. Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Ermenistan arasında imzalanan Taşkent Anlaşması ile, anlaşmaya taraf olan ülkelerden birine yönelecek bir saldırının tüm taraf devletlere yönelik bir saldırı sayılacağı hükme alınmıştır. Taşkent Anlaşmasını imzalamak suretiyle 1993 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan bu yapıya dahil olmuştur. Öte yandan, bu 3 ülke 1999 yılında Taşkent Anlaşması'nın süresini uzatmayarak anlaşmadan çekilmiştir. Yaşanan süreçte, ABD'nin 90'lı yılların sonlarından itibaren eski Sovyet coğrafyasında artan etkinliğinin 2011'de Afganistan operasyonu ile daha somut bir nitelik kazanması, söz konusu askeri ittifakın derinleştirilmesi ve kurumsallaştırılması gerekliliğini ortaya çıkarmış, bu kapsamda Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) kurulması kararlaştırılmıştır. KGAÖ, bölgesel güvenlik örgütü olarak 2002 yılında Rusya, Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan arasında oluşturulmuştur. 1999 yılında Taşkent anlaşmasından çekilen Özbekistan, 2006 yılında KGAÖ sistemine dahil olmuş, ancak 2012 yılında bir kez daha örgütten ayrılmıştır. NATO'ya benzer bir ortak güvenlik mekanizması kuran KGAÖ'nün 4. maddesinde, üye devletlerden herhangi birine bir saldırı yapılması durumunda, diğer devletlerin askeri yardımlar da dahil olmak üzere tüm yollarla saldırıya uğrayan tarafa yardımda bulunacakları, ayrıca BM Şartı'nın 51. Maddesine uygun olarak kolektif savunma hakkının uygulanmasına yönelik destekte bulunacakları hükme alınmıştır. Bkz: Fırat Purtaş ve Halid Mammadov, "Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Orta Asya Cumhuriyetleri", **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed.) M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara, Usak Yayınları, 2013, s. 105-125.; "Basic Facts", http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm, (18.07.2017).

⁷¹ Irina Sinitsina, **Economic Cooperation Between Russia and Central Asian Countries: Trends and Outlook**, The Institute of Public Policy and Administration, University of Central Asia, Bishkek, No.5., 2002, s. 7.; Paramonov ve Stokov (2008), **a.g.y.**, s. 2, 14-21.; Buszynski, **a.g.y.**, s. 546; "Russia and Central Asia", http://www.mid.ru/rossia-i-problemy-central-noj-azii?p_p_id=56_INSTANCE_8HUIfqWAVDZI&_56_INSTANCE_8HUIfqWAVDZI_languageId=en_GB, (28.08.2017).

yatırımları, enerji ticareti ve enerji ulaştırma hatları (transit geçiş). Putin dönemi, Rusya-Orta Asya enerji ilişkilerinin daha iyi iyi anlaşılabilmesi için, bölümün bir sonraki başlığında söz konusu bağlamın ayrı ayrı ele alınmasında fayda görülmektedir.

3. Rusya'nın Orta Asya Enerji Kaynaklarına Yaptığı Enerji Yatırımları ve Rusya ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Enerji Nakil Hatları

Rusya, temelde bölge ülkelerinde yaptığı yatırımlar ile Rus şirketlerin, bölge kaynaklarında üretim/ulaştırma/ticaret alanlarında üstünlük kurmasını hedeflemektedir. Putin iktidarıyla birlikte, Gazprom ve diğer Rus enerji şirketleri ortak girişimlerle ve bağımsız iştirakler olarak Orta Asya'da faaliyette bulunmaya başlamıştır. Putin'in iktidara gelmesi sonrasında, Rusya, Orta Asya petrol ve gaz endüstrisindeki stratejik çıkarlar görmüş, bölge kaynaklarına sahip ülkelere dikkat çekici yatırımlar yapmıştır. Rusya Dışişleri Bakanlığı verilerine göre, Rusya'nın bölgede enerji alanındaki yatırımlarının değeri, toplam yatırımların yarısı kadar, başka bir ifadeyle 9 milyar Dolar seviyesindedir. Rusya, yatırımlar ile bölgede petrol ve gaz üretimi, araştırması ve nakliyatı üzerine yoğunlaşmıştır. Yüksek petrol fiyatlarının ve Batılı enerji şirketleri arasında yoğun bir rekabet yaşandığı bir ortamda, Rusya hükümeti ve Rus enerji şirketleri bölge kaynaklarının üretiminin artırılması, bölge kaynaklarının satın alınması ve Rusya üzerindeki hatlar vasıtasıyla uluslararası piyasalara aktarılmasını hedeflemiştir.⁷²

Rusya'nın bölgede yatırımlarının büyük bir kısmı Kazakistan'da yoğunlaşmaktadır. KazEnergy verilerine göre, Rusya'nın 2005-2014 yılları arasında Kazakistan'ın petrol ve

⁷² Paramanov ve Stokov, **a.g.y.**, 2008, s. 16-17; Nanay, **a.g.y.**, s. 111.; "Russia and Central Asia", http://www.mid.ru/rossia-i-problemy-central-noi-azii?p_p_id=56_INSTANCE_8HUIfqWAVDZI&_56_INSTANCE_8HUIfqWAVDZI_languageId=en_GB, (28.08.2017).

doğalgaz sektörüne yaptığı doğrudan yatırımların miktarı 8.5 milyar Dolar'dır. ⁷³ Rusya Dışişleri Bakanlığı ise, Rus şirketlerinin Kazakistan'daki yatırımlarının 7 milyar Doları aştığını ifade etmektedir. Bu yatırımlar içerisinde Rusya'nın iki büyük petrol ve doğalgaz şirketi olan Lukoil'in payı 5 milyar Dolar, Gazprom'un payı 1 Milyar Dolar'dır. ⁷⁴ Rus petrol şirketi Lukoil, Kazakistan'ın petrol rezervlerinin %40'ını kapsayan projelerde ortak statüsünde yer almaktadır. ⁷⁵ Lukoil, Rosneft ve Gazprom başta olmak üzere Rus şirketleri ile KazRosGaz ortak Rus/Kazak girişimi, Kazakistan'da en az 17 büyük petrol ve gaz üretim sahasında faaliyet yürütmektedir. Rus şirketleri, Kazakistan'ın toplam petrol üretiminin %8'ini, gaz üretiminin ise %15'ini gerçekleştirmektedir. ⁷⁶

Kazakistan dışında, Rusya'nın Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da da önemli enerji yatırımları bulunmaktadır. Rus petrol ve doğalgaz şirketleri Lukoil ve Gazprom, Özbekistan gaz üretiminin %20'sini gerçekleştirmektedir. 2010 yılı itibariyle Özbekistan'ın doğalgaz ve petrol sektöründeki Rus yatırımların 2 milyar Dolar'ın üstünde olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam Özbekistan'daki toplam yabancı yatırımın %60'ına denk denk gelmektedir. Kırgızistan ve Tacikistan'da Gazprom petrol piyasalarını kontrol eden temel şirket konumundadır. Gazprom ve iştirakçi firmaları, bu ülkelerin petrol ve doğalgaz sektöründe tekel konumunda bulunmaktadır. Gazprom her iki ülkede de petrol ve doğalgaz arama/üretim faaliyetlerinde

⁷³ Kazenergy-National Energy Report-2015, **a.g.y.**, s. 89. Ayrıca, söz konusu rapora göre, 2005-2014 yılları arasında Kazakistan enerji sektöründe yatırımlarda önde gelen ülkeler ve yatırım miktarları şu şekildedir: Hollanda 55.5 milyar Dolar (%28); ABD 19.3 milyar Dolar (%10); İngiltere 19.2 milyar Dolar (%10); İsviçre 12.9 milyar Dolar (%7); Çin 12.3 milyar Dolar (%6); Rusya 8.5 milyar Dolar (%5) ve diğer ülkeler %29.

⁷⁴“Economic Cooperation”, http://www.rfembassy.kz/eng/lm/dvustoronnie_otnosheniya/torgovo-ekonomicheskie_svyazi/, (28.08.2017).

⁷⁵ Ellen B. Pirro, “Great Power Foreign Relations in Central Asia: Competition, Cooperation and Congruence”, **Russia, Eurasia and the New Geopolitics of Energy Confrontation and Consolidation**, (ed.) Matthew Sussex and Roger E. Kanet, Plagrave Macmillan, New York, 2015, s.120.

⁷⁶ А. С. Иканова, “Современное состояние Казахстанско-Российского нефтегазового сотрудничества”, Вестник КазНУ, Алматы, 2011 (A.S. Ikanova, “Sovremennoe Sostoyanie Kazahstansko-Rossiyskovo Neftegazovova Sotrudnichestvo”, Vestnik Kaznu, Almatı, 2011), <https://articlekz.com/article/8556>, (27.08.2018).

bulunmaktadır. 2011 yılında Gazprom Kırgızistan'ın iki üretim bölgesine (Kugart ve Mailuu-Sai-IV) yönelik 100 milyon Dolar'lık bir yatırım planını ortaya koymuştur.⁷⁷ Gazprom 2013 yılında ise Kırgızistan devleti doğalgaz şirketi olan Kyrgyzgaz'ın bütün hisselerini satın alarak⁷⁸, sektörde tek şirket konumuna gelmiştir.

Türkmenistan'da ise Rus şirketleri daha sınırlı bir düzeyde faaliyet yürütmektedir. Türkmenistan devleti sadece, üretim maliyetleri fazla olan Hazar denizi alanında yabancı şirketlerin sınırlı düzeyde yatırım yapmasına izin vermektedir. Rus özel petrol ve doğalgaz şirketi olan ARETI (önceki adıyla ITERA) 2009 yılından beri Türkmenistan'ın doğalgaz sektöründe faaliyette bulunan temel şirket konumundadır. Söz konusu şirket, Türkmenistan'ın Hazar Denizi alanında doğalgaz üretim çalışması yürütmektedir.⁷⁹ Öte yandan şirket ile Türkmenistan devleti arasında doğalgaz üretim alanında 6 milyar Dolarlık bir yatırım yapılmasına yönelik görüşmeler sürdürülmektedir.⁸⁰

Enerji alanında Rusya'nın bölgede yatırımlarından sonra incelenmesi gereken bir diğer bağlam enerji ticareti ilişkileri üzerinedir. 2005 yılında Rusya ile Orta Asya ülkeleri arasındaki enerji ticareti 3.6 Milyar Dolar seviyesinde iken, bu rakam 2010 yılında 11.7 milyar Dolar'a çıkmıştır.⁸¹ Söz konusu rakam Rusya ile bölge ülkeleri arasındaki doğrudan petrol ve doğalgaz ithalat ve ihracat ilişkisini yansıtmaktadır. Öte yandan, Rusya'nın bölge ülkeleriyle enerji ticaretinin anlaşılması için sadece enerji alanındaki ikili ithalat/ihracat rakamlarına bakmak

⁷⁷ Pirro, **a.g.y.**, s.120.; Snitsina, **a.g.y.**, s. 32.

⁷⁸ "Kyrgyzstan", <http://www.gazprom.com/about/production/projects/deposits/kyrgyzstan/>, (04.09.2017).

⁷⁹ Sinitsina, **a.g.y.**, s. 31; Nigar Abbasova "ARETI shows interest in further cooperation with Turkmenistan", 02.01.2016, <https://www.azernews.az/region/97494.html>, (04.09.2017); "ARETI International Group", <http://www.aretigroup.com/#main-info>, (04.09.2017).

⁸⁰ "Major Russian company interested in new projects in Turkmenistan", 30.03.2016, <https://en.trend.az/business/economy/2512281.html>, (04.09.2017).

⁸¹ Sinitsina, **a.g.y.**, s. 11-15.

yeterli gelmemektedir. Buna ilaveten, Rusya ile bölge ülkeleri arasında enerji ticaretini, ikili ve çok taraflı enerji taşımacılığı ilişkileriyle birlikte ele almak gerekmektedir. Bunun temel nedeni ise, Rusya'nın bölge ülkeleriyle enerji ticaretinde, ithalatçı ve ihracatçı olmasının yanı sıra transit ülke konumunda bulunmasıdır. Bu kapsamda ilerleyen paragraflarda Rusya ile bölge ülkeleri arasındaki enerji ticaret ilişkileri ile enerji nakil hatları konuları birlikte ele alınacaktır.

Rusya ile Orta Asya ülkeleri arasındaki enerji ticareti ve nakil hatları ilişkilerinin bütünlük içerisinde anlaşılabilmesi için öncelikle Hazar Denizi'nin batısında yer alan Azerbaycan ile Rusya arasındaki ticaret ilişkilerine bakmak gerekmektedir. Bunun temel nedeni, daha önce de ifade olduğu üzere, Orta Asya petrol ve doğalgaz ticaretinde Azerbaycan'ın transit konumudur. Rusya ile Azerbaycan arasındaki doğrudan bir petrol ve doğalgaz ticareti bulunmamakta, iki ülke arasındaki ticaretinin temelini petrol transit ticareti oluşturmaktadır. Azerbaycan petrolü ile Kazak petrolü, Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı(**Harita-5**) ile Rusya'nın Karadeniz limanına taşınmakta; buradan ise uluslararası piyasalara sunulmaktadır. 1997 yılında faaliyete geçen 1330 kilometrelik hattın yıllık kapasitesi 5.7 milyon tondur. 2015 yılında söz konusu hat üzerinden 1,1 milyon ton Azerbaycan petrolü sevkiyatı yapılmıştır.⁸² Daha önceki bölümlerde vurgulandığı üzere söz konusu hat ile, Azerbaycan petrolünün yanı sıra Kazakistan petrolü sevkiyatı da yapabilmektedir. Hazar Denizi üzerinden, petrol tankerleri vasıtasıyla Rusya'nın Mahaçkale Limanı'na gelen petrol, Mahaçkale'den geçen Bakü-Novorossisk hattına aktarılmaktadır.⁸³ 2014 yılında ise, 1.7 milyon ton Kazak petrolü aynı hat üzerinden

⁸² “Azerbaijan's oil export falls with priority rates”, (20.07.2016), <http://caspianoilgas.az/en-opennews/190.41.html>, (28.08.2017).

⁸³ Michael Fredholm, **The World of Central Asian Oil and Gas: Power Politics, Market Forces and Stealth Pipelines**, Asian Cultures and Modernity: Research Report 16, Vol. 16, The Asian Cultures and Modernity Research Group, Stockholm University, 2008, s. 32.

taşınmıştır.⁸⁴ Rusya 2015 yılı itibariyle söz konusu hattın transit kullanımı ton başına 484 Ruble (yaklaşık 8 Dolar) transit geçiş ücreti almıştır.⁸⁵

Rusya'nın Orta Asya bölgesinde en yoğun petrol ve doğalgaz ticareti ilişkisi olduğu ülke Kazakistan'dır. Rusya ile Kazakistan arasındaki petrol ve doğalgaz ticareti ile taşımacılığı alanındaki ilişkiler oldukça ileri düzeydedir. Kazakistan'ın uluslararası piyasalara petrol ve doğalgaz ihracatında kullandığı temel rota Rusya'dır. Rusya'nın da Orta Asya bölgesine erişmesinde kullandığı temel güzergâh Kazakistan topraklarıdır. Bu kapsamda Rusya ile Kazakistan arasındaki petrol ve doğalgaz ticaretindeki özel ilişkilere ayrı ayrı değinmekte yarar görülmektedir.

Öncelikle Kazakistan için Rusya, petrol taşımacılığı için temel transit güzergâh konumundadır. 2014 yılında 70 milyon ton petrol ticareti yapan Kazakistan, ihraç ettiği petrolün %74'ünü Rusya üzerinden uluslararası piyasalara sevk etmiştir.⁸⁶ AB ile Orta Asya arasındaki petrol taşımacılığı ilişkilerinin anlatıldığı bölümde aktarıldığı üzere, Kazakistan ürettiği petrolü temelde Rusya bağlantılı iki hat üzerinden dış piyasalara sunmaktadır: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu ve Atırau-Samara Petrol Boru Hattı (**bkz: Harita-6**). Söz konusu hatlar temel olarak Kazak petrollerini Rusya'ya taşımakta, sonrasında ise Rusya ve Karadeniz üzerinden rotalar ile uluslararası piyasalara sevkiyat gerçekleştirilmektedir. Anılan hatlara ilişkin detaylar aşağıda sunulmaktadır.

⁸⁴ **KazEnergy National Energy Report-2015, a.g.y, s. 132.**

⁸⁵ "Oil pumping tariff by Baku-Novorossiysk pipeline to rise by 31%", <http://www.rusmininfo.com/news/30-03-2015/oil-pumping-tariff-baku-novorossiysk-pipeline-rise-31>, (28.08.2017).

⁸⁶ KazEnergy-National Energy Report 2015, **a.g.y., s. 148.**

Rusya'nın Kazakistan ile petrol ticaretinde kullandığı hatlardan ilki Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (*Caspian Pipeline Consortium-CPC*) (**Harita-10**), 2001 yılında faaliyete geçmiştir. 1500 km uzunluğundaki hattın başlangıcı Batı Kazakistan'dır. Kazakistan'ın Tengiz ve Karaçaganak petrol üretim sahalarından elde edilen ham petrol, bu hat vasıtasıyla Rusya'nın Novorossisk Limanı'na ulaştırılmakta, buradan ise petrol tankerleri vasıtasıyla Karadeniz üzerinden uluslararası piyasalara sevk edilmektedir. Halihazırda genişletme çalışmalarıyla yıllık 57 milyon ton kapasiteye sahip olan hattın kapasitesinin 2017 yılı sonunda 67 milyon tona çıkarılması planlanmaktadır.⁸⁷ 2014 yılında söz konusu hattın 35.2 milyon ton petrol sevkiyatı gerçekleştirilmiştir.⁸⁸

Harita-10: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu

Kaynak: “Transneft plans Caspian Oil Pipeline expansion by 2015”

<https://www.enerdata.net/publications/daily-energy-news/transneft-plans-caspian-oil-pipeline-expansion-2015-russia.html>, (24.08.2017).

Kazak petrollerini Rusya'ya taşıyan bir diğer hat Atırau-Samara Petrol Boru Hattı'dır(**Harita-6**). Yıllık 17.5 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahip hattın başlangıcı, Kazakistan'ın Atırau şehri olup, hat Rusya'nın Samara şehrine uzanmaktadır. Sovyetler Birliği

⁸⁷ Fredholm, a.g.y., 2008, s. 30-31; “CPC expansion Project”, **<http://www.en.transneft.ru/about/projects/current/10203/>**, (24.08.2017).

⁸⁸ KazEnergy-National Energy Report-2015, a.g.y., s. 148.

zamanında inşa edilen söz konusu hat, Rusya'nın Avrupa'ya petrol sevkiyatı yapan Druzhba Hattı'na bağlanmaktadır. Böylelikle anılan hat üzerinden, Kazakistan petrolü Avrupa'ya ve Ukrayna'nın Odessa Limanı'na taşınabilmektedir.⁸⁹ 2014 yılında söz konusu hat üzerinden 15.3 milyon ton petrol sevkiyatı yapılmıştır.⁹⁰

Yukarıda aktarılan temel boru hatlarına ilaveten, Kazakistan ile Rusya arasındaki bölgesel petrol boru hattı vasıtasıyla, Kazakistan'ın Karaçaganak üretim alanında üretilen petrolün bir kısmı Rusya'ya iletilmektedir. 2014 yılında, söz konusu hat üzerinden 720 bin ton Kazak petrolü Rusya'nın Orenburg şehrine iletilmiştir.⁹¹ Son olarak, boru hattı ve deniz taşımacılığına ilaveten, daha önceki bölümlerde aktarıldığı üzere, tren taşımacılığı ile de Rusya ile Kazakistan arasında petrol ticareti yapılabilmektedir. Rusya ile Kazakistan arasındaki tren hatları vasıtasıyla Rusya'ya ulaşan Kazak petrolü, Rusya iç tren hatları ile Karadeniz'e ve Baltık limanlarına taşınmaktadır. Öte yandan, CPC hattının genişletilme çalışmalarında sağlanan ivme ile, Rusya ile Kazakistan arasındaki tren taşımacılığında son yıllarda büyük düşüş olmuştur. 2013 yılında 8.7 milyon ton Kazak petrolü tren taşımacılığı ile Rusya iletilirken, bu rakam 2014 yılında 1.8 milyon tona gerilemiştir.⁹²

Kazakistan, yukarıda aktarılan ulaştırma yolları vasıtasıyla, Rusya'ya ve dış pazarlara ürünlerini ihraç ederken, aynı zamanda Rusya'dan petrol ithalatı da gerçekleştirmektedir. Söz konusu ithalat Rusya ile Kazakistan arasındaki özel ticaret ilişkisinden (takas ticareti-swap trade) kaynaklanmaktadır. Rusya, yıllık ortalama 1.2-1.4 milyon ton arasında işlenmiş petrol ürününü ve 4-5 milyon ton ham petrol ürününü Kazakistan'a sevk etmektedir. Kazakistan ise

⁸⁹ Fredholm(2008), **a.g.y.**, s. 30; “Atyrau-Samara Pipeline”, http://old.kmg.kz/en/manufacturing/oil/atyrau_samara/, (24.08.2017).

⁹⁰ KazEnergy-National Energy Report-2015, **a.g.y.**, s. 148.

⁹¹ **A.g.y.**

⁹² **A.g.y.**

bunun karşılığında, aynı miktarda ham petrolü Rusya adına, Kazakistan ile Çin arasındaki petrol boru hattı⁹³ vasıtasıyla, Çin'e sevk etmektedir. Rusya'nın Kazakistan'a sevk ettiği ham petrol, Rusya ile Kazakistan arasındaki Omsk-Pavlodor-Çimkent petrol boru hattı (**Harita-11**) vasıtasıyla, Kazakistan'ın Pavlodar ve Çimkent şehirlerindeki rafinerilere iletilmektedir. 2014 yılında söz konusu boru hattı üzerinden 4.9 milyon ham petrol, Pavlodar rafinerisine iletilmiştir. Rafineride işlenen petrol, Kazakistan'ın iç tüketiminde kullanılmaktadır. Çimkent rafinerisi ise, başlarda Rus petrolünü işlemekte iken, zaman içerisinde Kazakistan'ın farklı bölgelerindeki (Kumkol petrol sahası) üretimlerle birlikte Kazak petrolünü işlemeye yoğunlaşmış, Rus petrolü işlemeyi minimum seviyeye indirmiştir.⁹⁴

Harita-11: Omsk-Pavlodor-Çimkent-Turkmenabat Petrol Boru Hattı

Kaynak: Overseas Investments by Chinese National Oil Companies: Assessing the Drivers and Impacts, International Energy Agency, Paris, 2011, s. 19.

⁹³ Çin-Kazakistan Petrol Boru Hattı ve Çin ile Kazakistan arasındaki enerji ticaretine ilişkin detaylı bilgiler için tezin “Çin Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Asya Enerji Kaynakları” başlıklı bölümüne bakınız.

⁹⁴ KazEnergy National Energy Report-2015, a.g.y, s.38, 102, 199-201.

Petrolün yanı sıra, doğalgaz alanında da Rusya ile Kazakistan arasında yoğun bir ilişki bulunmaktadır. 2015 yılı sonu itibariyle, Kazakistan'ın toplam doğalgaz ihracatı 11,3 milyar m³ olup, bu rakamın 10,9 milyar m³'ünü Kazakistan'ın Rusya'ya yaptığı ihracat oluşturmaktadır. Kazakistan Rusya'ya yaptığı doğalgaz ihracatına ilaveten bu ülkeden doğalgaz da ithal etmektedir. 2015 yılında, Kazakistan Rusya'dan 5 milyar m³ doğalgaz ithalatı gerçekleştirmiştir. ⁹⁵ Söz konusu ticaret rakamlarına bütüncül olarak baktığımızda Kazakistan'ın Rusya ile özel bir doğalgaz ticareti olduğu görülmektedir. Önemli bir doğalgaz üreticisi olan Kazakistan, ürettiği doğalgazın büyük bir kısmını Rusya'ya ihraç etmekte, öte yandan Rusya'dan da doğalgaz satın almaktadır. Bu durum Rusya ile Kazakistan arasındaki özel gaz ticaretini yansıtmaktadır.

Kazakistan ile Rusya arasındaki özel gaz ticareti, iki ülke arasındaki üretilen gazın işlenmesi konusundaki anlaşmalardan kaynaklanmaktadır. Kazakistan, doğalgaz işleme kapasitesinde yaşanan yetersizlik nedeniyle, özellikle Karaçaganak doğalgaz üretim alanında ürettiği doğalgazı, işlenmek üzere Rusya'ya (Orenburg Gaz İşleme Tesisi'ne) iletmektedir. Söz konusu iletim, Karaçaganak ile Orenburg arasındaki bölgesel doğalgaz boru hattı yoluyla yapılmaktadır. İletilen doğalgaz karşılığında ise, anılan tesiste işlenen Kazak doğalgazının bir kısmı ile yine aynı tesiste işlenen Rus ve Özbek doğalgazının bir bölümü tekrardan Kazakistan'a sevk edilmektedir. Başka bir ifadeyle Kazakistan Rusya'ya yaptığı doğalgaz ihracatı karşılığında Rusya'dan işlenmiş doğalgaz (Rus, Kazak ve Özbek gazı) ithalatı gerçekleştirmektedir. 2012 yılında Karaçaganak doğalgaz üretim sahasında üretilen ham doğalgazdan 8 milyar m³'ü Rusya'ya anılan tesise sevk edilmiş; söz konusu miktardan 6.9 milyar m³ işlenmiş doğalgaz ürünü elde edilmiştir. Bunun karşılığında ise, Kazakistan

⁹⁵ BP Statistical Review of World Energy-June 2015, a.g.y., s. 28.

Rusya'dan 4 milyar m³ işlenmiş doğalgaz ithalatı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, geriye kalan 2.9 milyar m³ doğalgaz ise Kazakistan adına dış ticarete konu olmuştur.⁹⁶

Rusya ile Kazakistan arasındaki doğalgaz ticareti alanındaki ilişki, doğalgaz transit taşımacılığı alanında da kendini yoğun bir şekilde göstermektedir. Kazakistan'ın Rusya ile Orta Asya ülkeleri arasında coğrafi konumuyla birlikte büyük bir transit ülke konumunda olması, bölge ülkeleri ile Rusya arasındaki doğalgaz ilişkilerinde Kazakistan'ın özel önem taşımasına neden olmaktadır. Halihazırda Kazakistan, hem doğalgaz ihracatının büyük bir bölümünü Rusya'ya yapmakta hem de bölge ülkelerinin (özellikle Türkmenistan'ın) Rusya'ya, Çin'e ve uluslararası piyasalara açılmalarında temel güzergâh konumunda bulunmaktadır. KazEnergy verilerine göre, Kazakistan'da kurulu toplam iç ve dış doğalgaz nakil hatların uzunluğu 16 bin kilometre, yıllık taşıma kapasitesi ise 180 milyar m³'tür. Bu hatlar vasıtasıyla, 2014 yılında, 88.7 milyar m³ bölge gazı (Rus, Türkmen, Özbek, Kazak) transit olarak Kazakistan üzerinden aktarılmıştır. Aynı yıl Kazakistan'ın ihraç ettiği kendi doğalgazı miktarı ise 10.6 trilyon m³'tür.⁹⁷ Kazakistan'ın bu pozisyonu, Rusya ile Kazakistan arasında doğalgaz taşımacılığı alanında ilişkilerin son derece hassas olmasına yol açmaktadır. Bunun temel nedeni ise, Rusya'nın daha önceki bölümlerde detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere stratejik tekelci taşımacılık vizyonuna sahip olmasıdır.

Rusya özellikle doğalgaz taşımacılığında Orta Asya'da tekel konumunu sürdürmek ve Sovyetler Birliği döneminde kurulan doğalgaz boru hatları başta olmak üzere, geliştirilen yeni boru hattı projeleri ile, bölge ülkelerinin doğalgazının Rusya kontrolünde uluslararası piyasalara sevk edilmesini istemektedir. Halihazırda Rusya ile Orta Asya arasında yer alan ve

⁹⁶ KazEnergy-National Energy Report-2015, a.g.y., s. 164.

⁹⁷ A.g.y., s. 167, 170.

Kazakistan topraklarından geçen temel doğalgaz boru hatları şunlardır: Orta Asya Merkezi Doğalgaz Boru Hattı, Buhara-Ural Doğalgaz Boru Hattı, Orenburg-Aleksandrov Gai-Novopskov Doğalgaz Boru Hattı, Soyuz Boru Hattı, Makhat-Kuzey Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı.

Orta Asya Merkezi Doğalgaz Boru Hattı Sistemi (*The Central Asia Center-CAC-gas Pipeline System*), 1960-1980 yılları arasında Sovyetler Birliği zamanında yıllık 90 milyar m³ kapasite hedefiyle inşa edilmiş olup, Orta Asya gazını Rusya'ya nakleden temel boru hattıdır (**Harita-12**). Toplamda 4163 km uzunluğa sahip, CAC Doğalgaz Boru Hattı sistemi, doğu ve batı kolları olarak ikiye ayrılmaktadır. Hattın doğu kısmında, CAC-1,2,4,5 hatları yer almakta olup, bu hatlar üzerinden Türkmenistan'ın güney doğusunda yer alan Dauletabad doğalgaz üretim sahasında ve Özbekistan'da üretilen doğalgaz aktarılabilmektedir. Hattın batısında ise, CAC-3 boru hattı ile Türkmenistan'ın batısında Hazar Denizi'nde üretilen doğalgaz sevk edilebilmektedir. CAC sistemi kapsamında doğu ve batı hatları, Kazakistan'da birleşmekte ve buradan Rusya'ya aktarılmaktadır. Sovyetler Birliği zamanında kurulan hattın kapasitesinde yatırım ve yenileme eksiklerine bağlı olarak zaman içerisinde azalma olmuş, hattın kapasitesi yıllık 45-50 milyar m³ seviyesine gerilemiştir. 2005 yılında 40 milyar m³ Türkmen, 3 milyar m³ Özbek, 7 milyar m³ Kazak doğalgazı söz konusu hatla Rusya'ya sevk edilmiştir. 2007 yılında Rusya-Türkmenistan-Kazakistan arasında yapılan anlaşma ile söz konusu hattın batı koluna (CAC-3 hattı) paralel yeni bir hat daha kurulması (*npukacnyıckuiı zazonpovod-Hazar Boru Hattı*)⁹⁸ (**Harita-12**) kararlaştırılmıştır. Hazar Boru Hattı'nın inşa edilmesiyle birlikte hattın kapasitesinin yılda 80 milyar m³'e çıkarılması hedeflenmiştir. Ancak bu hedef gerçekleştirilememiştir. CAC doğalgaz sistemi 2016 yılında Türkmenistan ile Rusya ile

⁹⁸ Priaspiskiy doğalgaz boru, Orta Asya Merkezi Boru Hattı'nın bir parçası olarak tasarlanmış olup, Hazargeçişli boru hatları (*Trans Caspian Pipeline*) ile karıştırılmamalıdır.

arasında yaşanan krizle⁹⁹ birlikte büyük bir çıkmaza sürüklenmiştir. 2016 yılı itibariyle, CAC hattına Türkmen gazı sevkiyatı durdurulmuştur. 2015 yılında ise sadece 1 milyar m³ Özbek gazı hatta sevk edilebilmiştir. ¹⁰⁰ Halihazırda Rusya ile Türkmenistan arasındaki anlaşmazlık Prikaspiskiy doğalgaz boru hattının da hayata geçirilmesini engellemektedir.

Harita-12: Orta Asya Merkezi Doğalgaz Boru Hattı Sistemi ve Hazar (Prikaspiskiy) Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: “Azerbaijan, Turkmenistan and Kazakhstan: The Three Promising Hydrocarbon States of The Caspian Region”, <http://politikaakademisi.org/2013/07/29/azerbaijan-turkmenistan-and-kazakhstan-the-three-promising-hydrocarbon-states-of-the-caspian-region/>, (25.08.2017).

CAC sisteminden sonra Kazakistan ile Rusya arasındaki bir diğer nakil hattı olan, 1976 yılında faaliyete geçen Orenburg- Aleksandrov Gai- Novopskoy Doğalgaz Boru Hattı (**Harita-**

⁹⁹ Türkmenistan ile Rusya arasındaki gaz ticaretine ve gaz krizine ilişkin bilgiler ilerleyen paragraflarda detaylı olarak sunulacaktır.

¹⁰⁰ Farkhod Aminjonov, “Natural Gas Pipeline Infrastructure in Central Asia”, Weekly e-bulletin(10.05.2016-16.05.2016), Eurasian Research Institute, Akhmet Yassawi University, No. 67, 2016, s. 1, http://www.ayy.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_en_67.pdf, (25.08.2017); “Basic Information on the CAC Network”, <http://www.gasandoil.com/news/russia/17c466d32b4875bf0b6929fe29c329ed>, (25.08.2017); Fredholm, a.g.y., 2008, s. 41-43.

13), yıllık 10 milyar m³ kapasite ile Rus gazını Kazakistan geçişli bir şekilde Ukrayna'ya taşımaktadır. Orenburg- Aleksandrov Gai- Novopskoy boru hattına paralel uzanan bir diğer hat olan Soyuz Boru Hattı (*Soyuz Pipeline*) (**Harita-13**) ise, yıllık 20 milyar m³ kapasite ile Rus gazıyla birlikte Orta Asya gazını, Kazakistan üzerinden Ukrayna'ya taşımaktadır. Söz konusu iki hat üzerinden 2014 yılında ise 16.9 m³ doğalgaz taşınmıştır.¹⁰¹

Harita-13: Kazakistan Doğalgaz Boru Hattı Sistemi¹⁰²

Кайнак: “Постановление Правительства Республики Казахстан от 5 декабря 2014 года №1275 (Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 5 Dekabra 2014 goda no 1275), <http://www.nomad.su/?a=3-201501050023>, (24.08.2017).

¹⁰¹ “Soyuz Pipeline”, <http://abarrelfull.wikidot.com/soyuz-pipeline>, (26.08.2017); Kazmunaygaz Annual Report-2015, **a.g.y.**, s.15; KazEnergy National Energy Report 2015, **a.g.y.**, s. 169.; Fredholm, **a.g.y.**, 2008, s.45-46.

¹⁰² Söz konusu haritada yer alan bilgilerin tercümelere şu şekildedir:

действующий газопровод: Faal olan Doğalgaz Boru Hatları

строящийся газопровод: Yarım aşamasındaki Doğalgaz Boru Hatları

МГ Союз: Soyuz Doğalgaz Boru Hattı

МГ Средняя Азия – Центр (САЦ): Orta Asya Merkezi Doğalgaz Boru Hattı

МГ Бухара – Урал: Buhara-Ural Doğalgaz Boru Hattı

МГ Оренбург – Новопсков: Orenburg-Novopskov Doğalgaz Boru Hattı

МГ Казахстан – Китай: Kazakistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı

МГ Бейнеу-Бозой-Шымкент(ББШ): Beyneu-Bozoy-Şimkent Doğalgaz Boru Hattı

МГ БГР-ТБА (Бухарский газоносный район–Ташкент–Бишкек–Алматы): Buhara Doğalgaz Bölgesi-Taşkent-Bişkek-Almatı Doğalgaz Boru Hattı.

Rusya ile Orta Asya arasında bir diğer doğalgaz boru hattı ise, Buhara-Ural Doğalgaz Boru Hattı'dır(*Bukhara-Ural Pipeline*)(**Harita-13**). Söz konusu hat Özbek doğalgazını Rusya'ya ulaştırmak için oluşturulmuştur. 4500 km uzunluğa sahip olan iki paralel hattın (kuzey ve güney kesimi) inşaatı 1965 yılında tamamlanmış olup yıllık 14.5 milyar m³ doğalgaz taşıma kapasitesine sahip olması öngörülmüştür. Faaliyete geçmesinden sonra 1980'lerin sonuna kadar aktif olan hattın kapasitesi zaman içerisinde 8 milyar m³'e düşmüş olup, nihayetinde hat üzerinden yapılan sevkiyat kesilmiştir. Hat 2001 yılında tekrardan faaliyete geçmiş, ancak hattın akışı tersine çevrilerek Rus gazı, Kazakistan'ın Kostana ve Aktöbe bölgelerine aktarılmaya başlamıştır.¹⁰³ Rusya ile Kazakistan arasındaki son hat ise Makhat-Kuzey Kafkasya Boru Hattı'dır (**Harita-13**). CAC ile bağlantılı olan ve 1987 yılında faaliyete giren söz konusu hattın kapasitesi yıllık 22 milyar m³ olup, hat üzerinden Türkmen ve Kazak gazı Rusya'ya ulaştırılabilmektedir.¹⁰⁴ Öte yandan 2016 yılı itibariyle Türkmen gazının CAC sistemi ile sevkiyatının durdurulması, Makat-Kuzey Kafkasya Boru hattı sistemini de fiilen işlevsiz hale getirmiştir.

Rusya ile Kazakistan arasındaki doğalgaz ticareti ve nakil hatlarına değindikten sonra, Rusya'nın Orta Asya ile olan doğalgaz ticaretinde Türkmenistan'a özel bir parantez açılması gerekmektedir. Türkmenistan sahip olduğu doğalgaz rezervleri ile dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Ancak, Türkmenistan bu kaynakları uluslararası piyasalara taşıyacak boru hatları hususunda eksiklikler yaşamaktadır. Türkmenistan 2010 yılına kadar gerçekleştirdiği doğalgaz ihracatında temel rota Rusya coğrafyası olmuştur. Rusya ile Türkmenistan arasında var olan boru hattı sistemleri (Orta Asya Merkezi Boru Hattı Sistemi-CAC) Türkmen doğalgazının dış piyasalara Rusya üzerinden açılmasının tek yolu olmuştur. Öte yandan 2010

¹⁰³ Aminjonov, **a.g.y.**, s.1; Fredholm, **a.g.y.**, 2008, s.45-46; KazEnergy National Energy Report 2015, **a.g.y.**, s. 169.

¹⁰⁴ KazEnergy National Energy Report 2015, **a.g.y.**, s. 168.

yılından itibaren Türkmenistan'ın Rusya dışında Çin'e de doğalgaz ihraç etmeye başlaması, Türkmenistan-Rusya ilişkilerinde kırılma noktası olmuştur.

Rusya-Türkmenistan enerji ilişkilerine tarihsel gelişmeler altında baktığımızda şunları ifade etmemiz mümkündür: Sovyetler Birliği döneminde yıllık ortalama 82 milyar m³ doğalgaz üretimi yapan Türkmenistan'ın üretimi Sovyetler Birliği sonrasında büyük bir düşüş yaşamıştır. Türkmenistan'ın üretimi 1996 yılında yıllık 32 milyar m³; 1997 yılında, Rusya ile Türkmenistan arasında yaşanan anlaşmazlık üzerine ise 17 milyar m³ seviyesine kadar inmiştir.¹⁰⁵ Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi, Birliğin dağılması sonrası dönemde de, Türkmenistan'ın doğalgaz ihracatında temel rotanın Rusya coğrafyası olması ve Rusya'nın 1990'lı yıllarda yaşadığı dönüşüme paralel olarak Orta Asya'dan tedarik ettiği gazı azaltarak iç üretime yönelmesi bu durumu tetiklemiştir.

Rusya'da Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte, Türkmenistan gazına atfedilen stratejik önem artmış, Rusya bölge gazıyla yakından ilgilenmeye başlamış, Türkmenistan gazının naklinde ve ticaretinde tekel konumunu sürdürecektir politikalar ortaya koymuştur. Putin döneminde Rusya ile Orta Asya ülkeleri (Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan) arasında 2002 yılında petrol ve doğalgaz alanında işbirliğine yönelik "gaz ittifakı" oluşturulmuştur.¹⁰⁶ 2003 yılında Rusya ile Türkmenistan arasında 25 yıllık gaz ticaretine ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Rusya'nın Türkmen gazının taşınmasında temel nakil rotası olması, Rusya'nın Türkmenistan'la olan enerji ilişkilerinde güçlü bir pazarlık payına sahip olmasına neden olmuştur. Rusya tekel konumuyla birlikte, temel olarak Avrupa ve dünya fiyatlarına oranla oldukça düşük fiyatlar üzerinden Türkmen gazını satın alarak, satın aldığı gazı yine Avrupa

¹⁰⁵ Nanay, **a.g.y.**, s. 121.

¹⁰⁶ Paramanov ve Stokov, **a.g.y.**, 2007, s.1.)

fiyatlarına oranla 3 kat düşük fiyatla Ukrayna'ya satmış¹⁰⁷, bunun karşısında kendi doğalgazını yüksek fiyatlardan Avrupa'ya satmıştır. Bu durum, ilerleyen dönemde Rusya ile Türkmenistan arasında yaşanan problemlerin de temelini oluşturmuştur. Rusya ile Türkmenistan arasındaki bu gaz ticareti ilişkisi 2004 yılında değişmeye başlamıştır. 2004 yılında dünya petrol piyasalarında yaşanan fiyat artışları, Türkmenistan'ın Rusya'ya sattığı doğalgazın fiyatının artırılması taleplerini doğurmuştur. Rusya ile Türkmenistan arasında gerçekleştirilen müzakereler ertesinde, 2007 yılında varılan uzlaşa ile Türkmen gazının alışı fiyatı artırılmış, ayrıca Rusya tarafından 2006 yılında 12 milyar m³ Türkmen doğalgazı ithal ederken, bu rakamın 2007 yılında dört kat artırılması ve yıllık 50 milyar m³'e çıkartılması öngörülmüştür. Bu dönemde, Rusya-Kazakistan-Türkmenistan arasında 2007 yılında imzalanan anlaşma ile yeni bir boru hattı (Prikaspiskiy Boru Hattı) inşa edilmesi ve bu hat marifetiyle Rusya'nın bölgeden ihracatının 100 milyar m³ seviyesine yükselmesi hedefi ortaya konulmuştur. 2007 yılı sonunda, Türkmenistan'da yaşanan Başkanlık değişimiyle birlikte, yeni Devlet Başkanı Gurbangulu Berdimuhammedov, Rusya'yla tekrardan pazarlığa girişmiş, o dönem ortaya konulan Rusya dışında alternatif rota olacak Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı projesine Türkmenistan'ın yönelmesini önleyebilmek için, Türkmenistan'dan aldığı gazın fiyatında artırıma gitmiştir.¹⁰⁸

Türkmenistan, Rusya ile olan enerji pazarlığında konumunu güçlendirmek ve enerji arz rotasında çeşitlilik sağlamak üzere, Berdimuhammedov döneminde yeni projeler geliştirmeye de başlamıştır. Bu kapsamda, doğuya açılma hedefleri taşıyan Türkmenistan ile Çin arasında

¹⁰⁷ 2006 yılında, 1.000 metreküp doğalgazın dünya piyasasında fiyatı ortalama 260 Dolarken, Gazprom aynı miktarda Türkmenistan doğalgazını 60 Dolar'dan satın almakta, Ukrayna'ya ise 95 Dolar'dan satmaktaydı. 2007 yılında ise, Gazprom Türkmenistan'dan aldığı her 1.000 metreküp doğalgazın fiyatını 100 Dolar'a yükseltmiş; Ukrayna'ya ise 135 Dolar'dan satmaya başlamıştır. Bkz: Paramanov ve Strokov, **a.g.y.**, 2007, s. 3.

¹⁰⁸ Nanay, **a.g.y.**, s.122-123; Stacy Closson, "Russia's key customer : Europe", **Russian Energy Power and Foreign Relations Implications for Conflict and Cooperation**, (ed.) Jeronim Perovic, Robert W. Orttung, and Andreas Wenger, Routledge Publishing, Abingdon, 2009, s.96.

doğalgaz anlaşması yapılmış, 2009 yılında Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı¹⁰⁹ faaliyete geçmiştir. Türkmenistan'ın enerji jeopolitiğinde bir kırılma noktası olan bu gelişme ile, Rusya'nın Türkmenistan üzerindeki tekel konumu sona ermiştir. Bu gelişmelerle birlikte Rusya ile Türkmenistan arasında doğalgaz fiyatı üzerinde çekişmelerin yaşandığı bir dönemde, Rusya-Türkmenistan doğalgaz hattında (Orta Asya Merkezi Doğalgaz Boru Hattı Sistemi) Nisan 2009 tarihinde yaşanan şüpheli bir patlama ile Türkmenistan-Rusya enerji ticareti büyük bir kesintiye uğramıştır. İki ülke arasındaki 2008 yılında 40 milyar m³ olan doğalgaz ticareti, sonraki yıllarda 11 milyar m³ seviyesine kadar gerilemiştir. 2009-2014 yılları arasında, anılan hat üzerinden ortalama yıllık 11 milyar m³ doğalgaz nakil edilmiştir. İki ülke arasında yaşanan anlaşmazlıklara bağlı olarak Gazprom söz konusu hat üzerinden 2015 yılında sadece 4 milyar m³ gaz alacağını ilan etmiştir. Taraflar arasında doğalgaz ticaretinde yaşanan fiyat anlaşmazlığı ve miktar düşüşleriyle birlikte, Türkmenistan Rusya'yı borçlarını ödememekle suçlamış, Rusya ise 2016 yılında Türkmenistan'la olan gaz ticareti kontratlarını iptal ettiğini bildirmiştir.¹¹⁰ Bu dönemde Türkmenistan ise, Rus şirketlerin kendi kıyılarında gaz arama/üretim faaliyetlerine girişmesini engellemiştir.¹¹¹

Yaşanan gelişmeler sonucunda, Rusya ile Türkmenistan arasında yaşanan enerji krizine ve enerji ilişkilerine ilişkin şunları ifade etmemiz mümkün görünmektedir: Rusya'nın, 2009 yılına kadar geçen süre zarfında, Türkmenistan gazı üzerinde tekel konumuyla en önemli söz sahibi ülke konumunda bulunduğu görülmektedir. Rusya Federasyonu'nun kurulmasından 2009

¹⁰⁹ Söz konusu hat hakkında detaylı bilgi için tezin "Çin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları" başlıklı bölümüne bakınız.

¹¹⁰ "Russia's Gazprom Stops Buying Gas from Turkmenistan", 06.01.2016, <http://thediplomat.com/2016/01/russias-gazprom-stops-buying-gas-from-turkmenistan/>, (24.08.2017); "The End Of The (Gas Pipe-) Line For Turkmenistan", 06.04.2017, <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-gas-pipeline-china-berdymukhammedov-iran-russia/28353522.html>, (24.08.2017); "Natural Gas in Turkmenistan", http://factsanddetails.com/central-asia/Turkmenistan/sub8_7d/entry-4837.html, (28.08.2017).

¹¹¹ Pirro, a.g.y., s. 120.

yılına kadar geçen süre zarfında Türkmenistan'ın doğalgazda temel ihraç rotası Rusya olmuştur. Rusya, dünya fiyatlarına göre oldukça ucuza aldığı Türkmen gazını ya iç tüketimde kullanmış ya da dış piyasalara yüksek fiyatlardan satmıştır. Rusya Türkmenistan'ın doğalgaz ticaretinde tekel konumu kurarak, Türkmenistan'ın tamamen kendine bağımlı olmasını sağlamıştır. Sınırlı bir kapasiteye sahip İran rotası hariç olmak üzere, Türkmenistan'dan Hazar'ın batısına doğalgaz nakil edecek boru hattı olmaması ve Türkmenistan'ın o dönem itibariyle Çin'le bağlantısının olmaması 2009 yılına kadar geçen dönemde Türkmen gazının büyük bir oranda Rusya'ya ihraç edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Başka bir ifadeyle, Türkmenistan, alt yapı yetersizlikleri nedeniyle Rusya'ya bağımlı olmuştur. Öte yandan, dünya doğalgaz fiyatlarında yaşanan artışla birlikte, Rusya ile Türkmenistan arasındaki gaz fiyatları üzerinde gerilim yaşanmaya başlanmıştır. İlerleyen dönemde ise Türkmen gazının 2010 yılı itibariyle Çin'e sevk edilmeye başlanması, Türkmenistan ile Rusya arasında doğalgaz ticaretinde büyük bir kırılma yaratmıştır. Geline nokta, Rusya ile Türkmenistan arasındaki doğalgaz ticareti durmuş, söz konusu durum Türkmenistan ekonomisinde sarsıcı etkiler yaratmıştır. Rusya ile Türkmenistan arasında yaşanan bu gelişme ile, ekonomisinin büyük bir kısmı gaz ihracatına bağlı olan Türkmenistan büyük bir ekonomik kriz sarmalı içerisine sürüklenmiştir. Türkmenistan-Çin arasındaki enerji ticaretinin, Türkmenistan'ın ekonomik beklentilerini tek başına karşılayacak seviyede bulunmaması krizi tırmandırmıştır.

Rusya-Türkmenistan enerji ilişkilerine ilişkin olarak sonuç olarak şu ifade etmemiz mümkün görünmektedir: Türkmenistan ile Rusya arasında doğalgaz alanında yaşanan çekişme Avrasya jeopolitiğine Büyük Güç politikasında yeni bir mücadele alanı ortaya çıkarmıştır. Orta Asya ülkelerinde doğalgaz sevkiyatında tekel konumunu sürdürmek isteyen Rusya, Türkmen gazının Rusya dışında alternatif rotalar ile Batı'ya ve Doğu'ya sevk edilmesinden rahatsızlık duymaktadır. Bu jeopolitik anlayış, Rusya ile Türkmenistan arasındaki ilişkilerin bozulmasına

sebebiyet vermektedir. Rusya'nın bu politikasının, Türkmenistan ile Rusya arasında gaz fiyatı üzerine yaşanan ekonomik çekişmeyle birlikte, Türkmenistan ile Çin arasındaki yeni boru hattının inşa edilmesi ve Çin'in Türkmenistan'da enerji alanında yatırımlarını artırması sonucunda ortaya çıkmış olması akla başka soruların da gelmesine yol açmaktadır. Rusya'nın, Yeni Büyük Oyun'da, Çin'e karşı konumunu kuvvetlendirmek, aynı zamanda da Türkmenistan'ı cezalandırmak mı istediği sorusu ilk etapta akla gelmektedir.

Kazakistan ve Türkmenistan'dan sonra, Rusya ile bir diğer bölge ülkesi olan Özbekistan'la arasındaki enerji ticareti ve ulaştırma ilişkilerine baktığımızda ise şunları ifade edebilmek mümkündür: Sovyetler Birliği zamanında, 1971 yılında, Sovyet petrollerini Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'daki rafinerilere iletmek ve bölgenin petrol ihtiyacını karşılamak üzere Omsk-Pavlodar-Çimkent-Türkmenabat Petrol Boru Hattı (**Harita-11**) inşa edilmeye başlanmıştır. Sovyetler Birliği döneminde söz konusu hat üzerinden Özbekistan'a ve Türkmenistan'a petrol sevkiyatı gerçekleştirilmiştir. Öte yandan, hattın Rusya-Kazakistan bölümü işlevsel olmakla birlikte, Sovyetler Birliği sonrası dönemde, zamanla ortaya çıkan teknik yetersizlikler ile söz konusu hattın Özbekistan ve Türkmenistan kesimi atıl duruma gelmiş, hat üzerinden sevkiyat kesilmiştir.¹¹² Günümüzde anılan hat üzerinden Özbekistan'a petrol sevkiyatı gerçekleştirilememektedir. Öte yandan, 2017 yılında Rusya, Kazakistan ve Özbekistan arasında varılan anlaşma ile, söz konusu hattın canlandırılması ve anılan hatla Özbekistan'a yıllık 5 milyon ton Rus ve Kazak petrolü sevkiyatı yapılması hususu

¹¹² Андрей Верменичев, “Трубопроводному транспорту Казахстана – 80 лет”, 19 июня 2015 (Andrey Vermenichev, “Truvoprovodnomu Transportu Kazahstana-80 Let”, 19 Yunya 2015) <https://liter.kz/mobile/ru/articles/show/9955-truboprovodnomu-transportu-kazahstana-80-let>, (26.09.2017); “К строящемуся в Джизаке НПЗ протянут нефтепровод из Казахстана(К Stroyashemuysa v Djizake NTZ Protyanut Nefteprovod İz Kazahstana)”, Sputniknews, 03.05.2017, <http://ru.sputniknews-uz.com/economy/20170503/5329732/Dlya-stroyashegosya-NPZ-v-Djizake-nefteprovod-Kazahstan.html>, (26.09.2017).

kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, Rusya ve Kazak petrolünü Özbekistan'ın Jizzakh şehrine taşıyacak yeni bir petrol boru hattı inşa edilmesi hususunda çalışmalar s rd r lmektedir.¹¹³

Sonuc olarak, Rusya'nın Orta Asya bölgesi ve bölge kaynakları üzerindeki politikasını şu şekilde özetlememiz mümkün görünmektedir: Orta Asya bölgesi Rusya açısından siyasi, ekonomik ve jeopolitik stratejik değer taşıyan bir bölge konumundadır. Bir dönem Rusya'nın arka bahçesi olarak adlandırılan Orta Asya, stratejik hinterlant olarak Moskova'ya yönelebilecek olası tehditlere karşı önemli bir tampon bölgedir. Rusya'nın aynı zamanda eski SSCB'nin halefi olarak, bölge ülkelerinde birçok çıkarı bulunmaktadır. Rusya'nın bölgeye yönelik öncelik alanları arasında, bölgedeki nüfuzunu yeniden oluşturmak veya en azından var olan nüfuzunu korumak, bölgedeki boru hatları  zerindeki Rus hegemonyasını devam ettirmek türünden ekonomik çıkarlarını korumak, ABD'yle farklı alanlarda işbirliği yaparken aynı zamanda BDT ve şangay işbirliği  rg t  vasıtasıyla bölgesel g  mücadelesinde rekabet etmek ve ayrılıkçı ve dinsel hareketlere karşı sınır güvenliğini korumak yer almaktadır.¹¹⁴

Rusya yukarıdaki hedefler doğrultusunda Orta Asya politikasını jeopolitik gelişmeleri göz önünde bulundurarak ortaya koymaktadır. Özellikle Putin dönemi sonrası Rus dış politikasında Orta Asya stratejik konumuyla jeopolitik ilişkilerin merkezi bölgelerinden biri konumundadır. Putin, bölgede ABD, Çin, Avrupa  lkeleri gibi Büyük Güçlerin faaliyetlerini sınırlandırmak ve Rusya'yı Avrasya jeopolitiğinde oyun kurucu temel Büyük G  konumuna eriştirmek üzere askeri/güvenlik, siyasi ve ekonomik alanlarda nüfuz politikaları ortaya koymaktadır. Bölgedeki enerji kaynakları üzerindeki mücadele ise Yeni Büyük Oyun'da

¹¹³ “Russian Oil to Be Supplied to Uzbekistan through Kazakhstan”, 27.05.2017, <http://caspiabarrel.org/en/2017/05/russian-oil-to-be-supplied-to-uzbekistan-through-kazakhstan/>, (29.09.2017).

¹¹⁴ Pirini, **a.g.y.**, s. 228 ve Pirini, **a.g.y.**, s.229'dan Ren Dongfeng, “The Central Asia Policies of China, Russia and the USA, and the Shanghai Cooperation Organization, Process: A View from China,” **Stockholm International Peace Research Institute**, 2003. s. 8.

Rusya'nın bölgeye yönelik stratejik politikalarının şekillenmesine etki eden temel unsur konumundadır.

Rusya'nın bölge kaynakları üzerindeki politikası jeopolitik ve ekonomik çıkarlarından kaynaklanan çok boyutlu bir görünüm sergilemektedir. Hazar bölgesinin, Rusya için enerji bağlamında özel önem taşımasının birtakım nedenleri bulunmaktadır. Rusya açısından, bölge hidrokarbon kaynaklarının dış piyasalara ihracat miktarının ve rotasının kontrol altında tutulması, uluslararası pazarlarda kendi ürünlerinin ihracatına karşı oluşacak rekabetin azaltılması bağlamında önem taşımaktadır. Rusya özellikle Avrupa'yla olan enerji ilişkileri üzerinde kontrolünü sürdürmek istemektedir. Bu bağlamda, Hazar bölgesi enerji kaynakları ne ölçüde Rusya tarafından kontrol altında tutulabilirse, o kadar Avrupalı devletler Rusya'ya bağımlı olmayı sürdürecektir. Ayrıca, Rusya bölge kaynaklarının üretim miktarlarını kontrol altında tutabilirse, bölgeden yapılacak ihracatın zamanlamasına da hakim olabilecektir. Piyasalar ilave petrol ve gazı ihtiyaç duyduğunda Rusya bölge kaynaklarını arz edebilecek, piyasalarda bolluk olduğu dönemlerde ise kaynaklar başka rotalara yönlendirilebilecek, üretim miktarları azaltılabilecektir. Bu kapsamda bölge kaynakları sadece Batı'ya değil, doğuda Asya-Pasifik bölgesine de Rusya kontrolünde yönlendirilebilecektir.¹¹⁵ Rusya, Hazar enerji çıktısının önemli bir bölümünün mevcut Rus boru hattı sistemiyle Karadeniz'e ve Avrupa'ya ulaşmasını garantilemek istemektedir. Bu karlı geçiş ücretleriyle Rus hazinesi canlanacak ve Moskova'nın Hazar enerji kaynaklarının dağılımı üzerinde kontrol sağlamasına olanak verecektir. Aynı zamanda Rus yetkilileri, Rus şirketlerinin başlıca Hazar işletme konsorsiyumlarında önemli bir rol oynamasını istemektedir ki bu suretle şirketlerin beklenen muazzam zenginlikten pay almalarını garantileyecektir.¹¹⁶

¹¹⁵ Julia, **a.g.y.**, s. 109.

¹¹⁶ Klare, **a.g.y.**, 2004, s. 123-124.

Rusya yukarıda aktarılan stratejik çıkar algılamaları temelinde, pratik alanda enerji şirketleriyle birlikte bölge ülkeleri üzerinde aktif bir angajman politikası uygulamaktadır. Yüce'nin belirttiği üzere, Rusya, Gazprom şirketinin Kazakistan ve Türkmenistan doğalgaz kaynaklarına geri dönmesini, Rus şirketlerinin uluslararası boru hattı projelerinde yer almasını teşvik etmektedir. Rusya, Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynakları ve boru hatları üzerinde hakimiyetini kaybetmesi durumunda, yüklü miktarda aldığı taşıma ücretlerinden mahrum kalacak, petrol ve doğalgaz sayesinde bölge devletlerinin siyasi, diplomatik, ekonomik ve sosyal hayatına istediği gibi mücadele etme imkanını kaybedecektir.¹¹⁷

Tüm bu stratejik hedeflerle birlikte, Rusya'nın önünde önemli meydan okumalar da bulunmaktadır. Önceki bölümlerde detayları aktarıldığı üzere Batılı ülkeler, Hazar Denizi geçişli inşa edilecek boru hattı ile doğrudan Kazak ve Türkmen petrol ve gazına erişmek üzere lobi faaliyetlerini sürdürmektedir. Çin, Hazar enerji kaynakları için önemli bir dış rekabetçi olarak ortaya çıkmıştır. Pekin, Türkmenistan ile yeni bir doğalgaz boru hattı inşa edilmesine yönelik anlaşma akdetmiş olup ve Türkmenistan'ın doğu kısmında gaz üretimi gerçekleştirmek üzere üretim paylaşım anlaşması (*Production Sharing Agreement-PSA*) imzalamıştır. Halihazırda Kazakistan'dan Çin'e boru hattı marifetiyle petrol sevkiyatı yapılmaktadır.¹¹⁸

Çin'in bölgede artan angajmanı Rusya politika yapıcılar tarafından kaygıyla karşılanmaktadır. ABD ve Avrupa ülkelerinin bölgede enerji şirketleri aracılığıyla yürüttükleri faaliyetlere, süper güç konumunda olan Çin de eklenmiştir. Bu kapsamda Yeni Büyük Oyun'da son perde, Çin ile Rusya arasındaki stratejik işbirliği ve çatışma alanları üzerinde

¹¹⁷ Yüce, a.g.y., s. 205.

¹¹⁸ Nanay, a.g.y., s. 110.

şekillenmektedir. Bu kapsamda tezin izleyen bölümünde Çin'in Orta Asya enerji kaynakları üzerindeki politikaları ele alınacaktır.

B. ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA ve ENERJİ KAYNAKLARININ YERİ

1. Çin'in Enerji Politikalarının Temelleri ve Ekonomik Kalkınmasında Enerji

Kaynaklarının Rolü

Çin Halk Cumhuriyeti, modern dünya politikasında ve ekonomisinde Büyük Güçlerden biri konumundadır. Çin'in özellikle 1980'li yıllarla birlikte ekonomisinde gösterdiği büyük ivme, dünya politikasında ülkeyi temel aktör konumuna getirmiştir. Dünya ekonomisinin zirvesine oynayan bir ülke olarak ekonomik gücü ve potansiyeli dünya jeopolitiğinde enerji ilişkilerinde de büyük yansımalar yaratmaktadır. Çin'in enerji kaynaklarına duyduğu ihtiyaç ekonomisindeki gelişmelere paralellik göstermektedir. Çin'in ekonomik yapısı ve nüfusu yoğun bir şekilde enerji talebini ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda Çin sadece kendi topraklarında değil, dünyada pek çok coğrafi bölgede enerji üreticisi/taşıyıcısı ve pazarlayıcısı ülke konumunda bulunmaktadır. Çin'in yoğun enerji angajmanı yürüttüğü bölgelerden biri de komşu bölge olan Orta Asya'dır. Çin'in Orta Asya'daki artan nüfuzu Büyük Güç politikasında yeni mücadeleleri ortaya çıkarmaktadır.

Bu kapsamda, Çin'in dünya enerji ilişkilerindeki ve Orta Asya coğrafyasındaki yerinin anlaşılabilmesi için öncelikle tarihsel gelişmeler altında ekonomisinin gelişimin sürecini göz önünde bulunduran bir inceleme yapmak gerekmektedir. Sonrasında ise, dünya ekonomisindeki konumuyla bağlantılı olarak, Çin'in dünya petrol ve doğalgaz sektöründe üretim/tüketim ve ticaret verilerine bakmak, enerji politikalarının somut temellerinin ortaya konulmasına

yardımcı olacaktır. Yapılacak veri incelemesiyle birlikte, ikinci başlıkta, modern dönemde Çin'in enerji politikaları ve stratejileri ele alınacak, enerji politikalarının ve stratejilerinin temellerinin ortaya konulmasından sonra ise, son başlıkta Çin'in Yeni Büyük Oyun'da Orta Asya'ya yönelik ortaya oyduğu politikalar incelenecektir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin enerji politikalarını tarihsel ve siyasi dönüşüm süreçleri içerisinde tasniflendirmek mümkündür. Bu kapsamda, Çin'in kuruluşundan (1949) Deng Xiaoping¹¹⁹ döneminin başlangıcına (1978) dek geçen dönem ilk dönem olarak tasnif etmek mümkün görünmektedir. Çin'de enerji politikalarının oluşmasında ikinci dönem ise Deng dönemi ile başlayıp 1993 yılında Çin'in enerjide dışa bağımlı olmasına kadar geçen dönemdir. Çin'in enerji politikalarında değinilecek son dönem ise 1993'ten günümüze devam eden enerjide dışa bağımlılığın katlanarak arttığı dönemdir. Çin, ekonomisinde ve siyasetinde yaşadığı dönüşüme paralel olarak, her dönemde enerji alanında stratejik hedefler ve ilkeler benimsemiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949 yılında Mao Zedong'un liderliğinde kurulmasından sonra, merkezi planlamaya dayalı bir ekonomi modeli ortaya konulmuştur. Çin ekonomisinin büyük bir kısmı devlet tarafından kontrol edilmiş ve yönlendirilmiş, üretim hedefleri, ücretler ve tahsil edilecek kaynaklar devlet tarafından tespit edilmiştir. 1960'lı ve 70'li yıllar boyunca endüstrileşmeye destek olmak üzere, devlet büyük kapsamlı yatırım planlarını üstlenmiş, 1978 yılına kadar devlet endüstriyel üretiminin dörtte üçü devlet kontrollü şirketler eliyle

¹¹⁹Deng Xiaoping (1904-1997), Çin Halk Cumhuriyeti'nin en önemli siyasi figürlerindendir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde resmi olarak Devlet Başkanı, Komünist Parti Lideri veya Genel Sekreter olarak görev yapmamakla birlikte, Deng, siyasi iktidar ve komünist parti üzerindeki etkisiyle, 1970'li yıllarının sonundan ölümüne(1997) kadar geçen süre zarfında, Çin'de yaptığı ekonomik ve siyasi reformlarla Çin'in temel siyasi figürü ve lideri olmuştur. Deng'in biyografisi için bkz: "Deng Xiaoping", <https://www.britannica.com/biography/Deng-Xiaoping>, (07.09.2017); "Deng Xiaoping Biography", <http://www.notablebiographies.com/De-Du/Deng-Xiaoping.html>, (07.09.2017).

gerçekleştirilmiştir. Özel işletmeler ve yabancı yatırım ise genel olarak yasaklanmıştır. Pekin'in bu politikasının temelinde ise kendi kendine yeterli(*self-sufficient*) ekonomi olma hedefi rol oynamıştır.¹²⁰ Pekin yönetimi, devlet merkezli planlı ekonomiye dayalı modeliyle Çin halkının temel ihtiyaçlarının karşılanmasını ana hedef olarak belirlemiş, kendi kendine yeterli ekonomiyle halkının refahının sağlanmasına yönelik politikalar izlemiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kendi kendine yeterli olma hedefiyle ortaya koyduğu ekonomik model, enerji alanında da kendini göstermiştir. Çin'in enerji politikalarının ilk döneminde, kendi kendine yeterli olma ilkesi enerji sektörüne de hâkim olmuştur. Jian'ın ifadesiyle, Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949 yılında kuruluşundan itibaren, kendi kendine yeterlilik (*self-sufficiency*) ve kendi kendine dayanma(*self-reliance*) ilkeleri enerji politikasının temelini oluşturmuştur. Kendi kendine dayanma ilkesi, petrol endüstrisinin dış kaynaklar yerine, Çin'in kendi öz kaynakları (insan sermayesi, fiziki sermaye, doğal kaynaklar) üzerine kurulmasını öngörürken, kendi kendine yeterlilik ilkesi ise iç talebin Çin'deki enerji kaynaklarının üretimi ile karşılanmasını hedeflemiştir. Yabancı kaynaklara bağlı olmadan kendi kendine yeterli derecede üretim ve tüketim yapılması, uzun yıllar boyunca Çin'in enerji alanında politikasının temelini oluşturmuştur.¹²¹ Kısaca, ilk dönem boyunca, enerji üretiminde iç kaynaklara yönelmek ve bu kaynakları optimum düzeyde halkının gereksinimleri doğrultusunda kullanmak Pekin'in temel politikası olmuştur.

Kendi kendine yeterli olma ilkesi doğrultusunda, bağımsızlık sonrasında Pekin hükümetinin temel hedeflerinden bir tanesi enerji kaynaklarının geliştirmesi ve üretimi üzerine olmuştur. Bu kapsamda petrol üretimi için planlar ortaya konulmuş, 1950 yılında Çin'de ilk

¹²⁰ Wayne M. Morrison, **China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States**, Congressional Research Service Report, 2017, s. 2.

¹²¹ Zhang Jian, **China's Energy Security: Prospects, Challenges, and Opportunities**, Washington, Center for Northeast Asian Policy Studies, 2011, s. 4-6,10.

Ulusal Petrol Kongresi gerçekleştirilmiş, 1950’li yıllar boyunca petrol araştırma ve üretme faaliyetleri yürütülmüştür. Öte yandan, topraklarında yapılan keşifler ve üretim faaliyetlerine rağmen, 1950’li yıllar boyunca Çin’in petrol talebi üretiminin üstünde gerçekleşmiş, söz konusu açık Sovyetler Birliği’nden ithal edilen petrol ile kapatılmıştır. 1950’li yılların sonlarında ise Çin’in doğu bölgelerinde (özellikle Daqing petrol sahasında) yapılan yeni keşiflerle birlikte ülkede petrol üretiminde büyük bir artış yaşanmış, Çin bu dönemde iç üretimi artırarak 1963 yılında kendi kendine yeterli bir ülke konumuna erişmiştir. Çin yeni üretim bölgeleriyle birlikte petrol alanında 1963-93 arası dönemde kendi kendine yeterli ülke konumunu koruyarak, üretim fazlasını dış piyasalara ihraç etmiştir. Çin’in 1971 yılında petrol üretimi 40 milyon ton olarak gerçekleşirken, bu rakam 1991 yılında 140 milyon tona ulaşmıştır. Çin’de petrol üretimine ilaveten, doğalgaz üretimi alanında da 1960’lı ve 1970’li yıllar boyunca gelişme kaydedilmiş, 1976’da ise 6 milyar m³ doğalgaz üretimi gerçekleştirilirken bu rakam 1990’lı yıllarda 15 milyar m³’e erişmiştir.¹²²

Çin’de ortaya konulan kendi kendine yeterli ekonomik model üretim alanında belirli bir ilerleme sağlamakla birlikte, Çin ekonomisi, 1960’lı yıllarda çeşitli ekonomik krizler içerisine girmiştir. 1958-1962 yılları arasındaki Büyük Atılım (*Great Leap Forward*)¹²³ ve 1966-1976 yılları arasındaki Kültür Devrimi (*Cultural Revolution*)¹²⁴ ekonomisinde ve politikasında

¹²² Tatsu Kambara ve Christopher Howe, **China and the Global Energy Crisis**, Northampton, Edward Elgar Publishing, 2007, s. 10-12, 17-19, 23,30.

¹²³ Büyük Atılım (*Great Leap Forward*), 1958 ve 1960 arası dönemde, Çin hükümeti tarafından, Çin’in endüstriyel ve tarımsal problemlerini çözmek amacıyla ortaya konulmuş, nüfus hareketleri ve kollektif üretime dayalı politikadır. Söz konusu politika ile Çin’in 5 yıllık dönem içerisinde endüstrileşmesi yolunda hedefler ortaya konulmuştur. Bu kapsamda, milyonlarca Çinli kollektif olarak komün halinde çalışmak üzere çiftlikler ve üretim tesislerinde üretim süreci içerisine dahil edilmiştir. Öte yandan söz konusu politika hedefine ulaşamamış; açlık, hastalık ve doğal afetlerle birlikte 20-48 milyon arasında insanın hayatına mal olarak 1960 yılında sonlandırılmıştır. Bkz: “Great Leap Forward”, <http://www.investopedia.com/terms/g/great-leap-forward.asp>, (13.09.2017); “Great Leap Forward”, <https://www.britannica.com/event/Great-Leap-Forward>, (13.09.2017).

¹²⁴ Büyük Kültürel Proletarya Devrimi (*Great Cultural Proletarian Revolution*), 1966 yılında Mao Zedong tarafından başlatılan, Çin’in tekrardan kuruluş yıllarındaki özüne dönmesini hedefleyen ve Mao’nun 1976 yılında ölümüne kadar devam eden hareketi ifade etmektedir. Söz konusu Devrim Hareketi’nin kökenleri Mao’nun Büyük Atılım politikasında yaşanan başarısızlıkta yatmaktadır. Büyük

büyük kırılmalar yaratmış, Çin'in ekonomik kalkınmasını ve istikrarını tehlikeye sokmuştur.¹²⁵ Ekonomisinde yaşanan ekonomik sarsıntı, Çin'in enerji üretimini de etkilemiştir. Çin'in genel olarak petrol üretim kapasitesinde azalma yaşanmamakla birlikte, Kültür devrimi sırasında, yeni petrol üretim bölgesinde (Daqing) üretim faaliyetleri sabote edilmiş, rafineri sistemleri, ulaştırma ve dağıtım alt yapısı ciddi bir şekilde zarar görmüştür. Devrim sırasındaki petrol endüstrisindeki oluşan olumsuzluklar rezerv geliştirilmesi hususunda ciddi gerilemelere de sebep olmuştur.¹²⁶

1960 ve 70'li yıllarda yaşanan ekonomik sarsıntılardan sonra, ülkeyi rayına oturtmak için ekonomik reformlar üzerinde durulmaya başlanmıştır. Söz konusu reform hareketleri Deng Xiaoping döneminde başlamıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra devlet yönetimini üstlenen kurucu önder ve devlet başkanı Mao Zedong'un ölümünden (9 Eylül 1976) sonra, bir başka önder ve devlet adamı olan Deng Xiaoping, ülkeyi fiili olarak idare etmeye başlamıştır. Her ne kadar Devlet Başkanlığı görevinde bulunmasa da, Deng reformist bir lider olarak 1978 yılından itibaren Çin'in yükselişin temellerini ortaya koymuş, Deng dönemi Pekin'in yükselişinin de başlangıcı olmuştur. Deng ile dört alanda (tarım, sanayi, savunma ve teknoloji) reform hareketi başlatılmış ve sosyalist bir pazar ekonomisi kurulmak istenmiştir. Deng öncelikle, Çin ekonomisinin gelişimi için bir dereceye kadar kapitalist sistemi benimsemenin gerekli olduğunu düşünerek, açık kapı politikası uygulamış ve özel ekonomik

Atılım politikasıyla Çin'de yaşanan açlık ve milyonlarca kişinin ölümü sonucunda Mao, Komünist Parti liderleri tarafından suçlanmıştır. Mao, sarsılan otoriterisini tekrardan kurmak ve Çin'in tekrardan hedeflediği ilkelere yönelmesini sağlamak üzere, Çin'de gençleri harekete geçmeye çağırarak, Kültür Devrimini başlatmıştır. Tarihçiler söz konusu hareket sırasında 500 bin ila 2 milyon arasında insanın hayatını kaybettiğini ifade etmektedir. Bkz: Tom Philips, "The Cultural Revolution: all you need to know about China's political convulsion", The Guardian, 11 May 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/may/11/the-cultural-revolution-50-years-on-all-you-need-to-know-about-chinas-political-convulsion>, (13.09.2017); "Cultural Revolution", <http://www.history.com/topics/cultural-revolution>, (13.09.2017).

¹²⁵ Jian, a.g.y., s. 5.

¹²⁶ Kambara ve Howe, a.g.y., s. 18, 24-25.

alanlar kurarak ülke ekonomisini yabancı yatırımlara açmıştır. Çin’de kısmi olarak özel girişimciliğe izin verilmiş ve böylelikle devasa işgücüyle birlikte üretim süreci genişletilmiştir. Komünist ideolojiyle söz konusu yeni politikaları pragmatik olarak uyumlaştırmak için de içerde ideolojik açılımlar yapılmış, bu kapsamda Çin’in özellikleriyle birlikte sosyalizm inşası ilkesi benimsenmiştir.¹²⁷

Dört modernleşme alanında ilkeler benimseyen Deng, Mao döneminde, özellikle Kültür Devrimi’nde tahribata uğrayan Çin ekonomisini canlandırmayı hedeflemiş, bu doğrultuda modern bir Çin yaratmak için kalkınma stratejisini ortaya konulmuştur. 1987’de olgunlaşan bu kalkınma stratejisi, 70 yıllık Üç Aşamalı Milli Kalkınma Stratejisi olarak kabul edilmiştir. Birinci aşamada 1980-1990 yılları arasında Çin’in Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) oranı bir kat artması, ikinci aşamada 1990-2000 yılları arasında GSMH oranının bir kat daha artması ve kişi başına düşen gelir 800-1000 Dolara yükselerek, halkın yaşam standardının “Küçük Refah” (*Xiao-kang*) seviyesine ulaştırılması öngörülmüştür. Bu aşamada GSMH’sinin bir trilyon Dolara ulaşması ve dünyanın önde gelen ülkeleri safına girmesi hedeflenmiştir. Üçüncü aşamada ise 30-50 sene içinde, yani 2030-2050 yıllarında GSMH’sinin iki kat artması ve kişi başına düşen gelirin 4000 Dolara yükselmesi amaçlanmış, böylelikle Çin halkının yaşam standardının, orta derecede gelişmiş ülkelerin seviyesine yükseltilmesi ve ülkenin temel modernleşme düzeyine ulaştırılması hedeflenmiştir.¹²⁸

Deng döneminde büyümeye ve dışa açılmaya yönelik ortaya konulan stratejik yönelim, Çin ekonomisinde muazzam genişleme hamlelerini beraberinde getirmiştir. Çin ekonomik alanda

¹²⁷ Rakesh Pathak ve Yvonne Berliner, **Communism in Crisis 1976-89**, 3. ed., London, Hodder Education, 2002, s. 44-58.

¹²⁸ Erkin Ekrem, **Çin’in Orta Asya Politikası**, Ankara, SFN Yayıncılık, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, No.4, 2011, s.10-11’den Yang Xiancai, **Çin Halk Cumhuriyet Tarihi**, 1998, s. 1842-1845.

yüksek büyüme oranları¹²⁹ yakalayarak, GSMH'sinde büyük artışlar¹³⁰ gerçekleştirmiş, ayrıca dünya ticaretinde merkez ülkelerden biri konumuna gelmiştir. Pekin'in dünya ekonomisinde yarattığı ivme ve yükseliş, endüstri, üretim ve ticaret yapısındaki genişlemeyle¹³¹ birlikte seyretmiştir. Yapılan çeşitli araştırmalara¹³² göre Çin'in ekonomik alanda büyümesinin önümüzdeki dönemlerde süreceği hesap edilmektedir.

Deng döneminde ortaya konulan ekonomik açılım ve kalkınma politikaları, petrol ve doğalgaz sektörünü doğrudan etkilemiş, Çin'in enerji politikalarında yeni bir dönemin

¹²⁹ Çin, 1990'lı yıllarla birlikte yıllık ortalama %10 civarında büyüme oranları yakalamıştır. Çin'in 1979-2016 yılları arasında gösterdiği büyüme oranları için bkz: "GDP Growth", <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2016&locations=CN&start=1979&view=chart>, (14.09.2017).

¹³⁰ Dünya Bankası verilerine göre, 1980 yılında 191 milyar Dolar olan Çin'in GDP'si, 1990'da 360 milyar Dolar'a, 2000 yılında 1.2 trilyon Dolar'a 2016 yılı sonu itibariyle ise 11 trilyon Dolar'a yükselmiştir. Çin, söz konusu GDP ile, dünya ekonomisinin ikinci büyük ekonomisi konumuna erişmiştir. Başka bir ifadeyle, yıllık ortalama %10 büyüme oranıyla Çin'in GDP'si 1980-2016 yılları arasında yaklaşık 60 kat artmıştır. Detaylı bilgi için bkz: "China", <https://data.worldbank.org/country/china>, (15.09.2017); "The world's 10 biggest economies in 2017", <https://www.weforum.org/agenda/2017/03/worlds-biggest-economies-in-2017>, (15.09.2017).

Ayrıca, Çin'de kişi başına düşen milli gelir ise 1980 yılında 194 Dolar iken, bu rakam 1990 yılında 317 Dolar'a, 2000 yılında 959 Dolar'a, 2016 yılı sonu itibariyle ise 8.100 Dolar'a yükselmiştir. Bkz: "GDP per capita (current US\$)", <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=CN>, (15.09.2017).

¹³¹ Dünya Bankası verilerine göre, 1980 yılında 11.3 milyar Dolar ihracat, 12.4 milyar Dolar ithalat yapan Çin, 1990'da 50.6 milyar dolar ihracat, 38.4 milyar Dolar ithalat; 2000'de 257 milyar Dolar ihracat, 224 milyar Dolar ithalat; 2016 yılı sonunda ise 2.2 trilyon Dolar ihracat ve 1.9 trilyon Dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Rakamlardan anlaşılabileceği üzere, Çin'in dış ticareti 1980-2016 tarihleri arasında yaklaşık 175 kat artış göstererek, 2016 yılı itibariyle ülkenin toplam dış ticaret hacmi 4.1 trilyon Dolar'a erişmiştir. Bu rakam Çin endüstrisinin ve ticaretinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Detaylı bilgi için bkz: "Exports of goods and services (current US\$)", <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?locations=CN>, (15.09.2017); "Imports of goods and services (current US\$)", <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?locations=CN>, (15.09.2017).

¹³² IHS Markit tarafından yapılan bir analize göre, 2024 yılı itibariyle Çin'in 28.2 trilyon Dolar GDP seviyesine yükselerek ABD'yi geride bırakması ve dünyanın en büyük ekonomisi olması beklenmektedir. 2030 yılında ise ABD GDP'sinin 35.1 trilyon Dolar olması beklenirken, Çin'in GDP'sinin ise 44.2 trilyon Dolar'a yükselmesi beklenmektedir. ExxonMobil tarafından yapılan başka bir analize göre ise, Çin'in 2040 yılında GDP'si 29 trilyon Dolar'a yükselecek; Çin'in dünya ekonomisindeki payı %19'a çıkacaktır. Detaylı bilgi için bkz: "China to Become World's Largest Economy in 2024 Reports IHS Economics", 07.09.2014, <http://news.ihsmarkit.com/press-release/economics-country-risk/china-become-worlds-largest-economy-2024-reports-ihs-economics>, (15.09.2017); *The Outlook for Energy: A View to 2040*, ExxonMobil, Texas, 2016, s. 77.

başlangıcına sebep olmuştur. Aller ve Ductor'un ifadesiyle üretim sürecinde enerjinin büyük bir rol oynadığı genel olarak kabul edilen bir olgudur.¹³³ Bu kapsamda, Çin'de 1980'li yılların sonunda başlayan büyüme süreciyle enerji talebi arasındaki yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çin'in ekonomisinde özellikle 1980 yıllardan itibaren yaşanan dönüşüm ve muazzam büyümeyle birlikte ortaya çıkan kentleşme, motorizasyon ve yapısal değişimler enerji talebini katlanarak arttırmıştır.¹³⁴ Çin'in endüstrileşme ve kentleşme yolundaki atılımları enerji talebinde muazzam artışları beraberinde getirmiştir.

Çin'in bu dönemde izlediği enerji politikasının temelinde, artan enerji ihtiyacına paralel olarak, enerji sektörünü dış yatırımlara açma ve ulusal enerji şirketleri marifetiyle, üretim faaliyetlerinin yeni teknolojilerle artırılması ve enerji ihtiyacını karşılanması hedefi yer almıştır. Nitekim ekonomik dışa açılım politikalarıyla birlikte Çin'de petrol üretimi, yönetsel aygıtlar ve fiyatlandırma sistemi belirli ölçülerde ademi merkezileştirilerek piyasa sistemine bırakılmıştır. Petrol sektörünün geliştirilmesinde yabancı sermayeye konulan kısıtlamalar kaldırılmış, Batılı petrol şirketleriyle yabancı yatırımlar üzerine anlaşmalar yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde ulusal petrol şirketleri kurulmuş, petrol yönetiminde merkezi kontrol sistemi gevşetilmiş, Çin'in enerji güvenliğini sağlamada ana sorumluluk ulusal petrol şirketlerine verilmiştir.¹³⁵ Pekin bu dönemde de kendi kendine yeterli yapısını sürdürmüş, üretimin fazlasını ihraç etmeye devam etmiştir.

Çin'in enerji politikalarında üçüncü aşama ise 1993 yılında başlamıştır. Çin, kendi kendine yeterli bir ülke olarak, 1960'lı yıllardan 1990'lı yılların başına kadar net bir petrol ihracatçısı

¹³³ Carlos Aller ve Lorenzo Ductor, "International Comparison in the Energy Sector", **Energy Security and Sustainable Economic Growth in China**, (ed.) Shujie Yao and Maria Jesus Herrerias Talamantes, Palgrave Macmillan, New York, 2014, s. 3.

¹³⁴ Monique Taylor, **The Chinese State, Oil and Energy Security**, New York, Palgrave Macmillan, 2014, s. 6-7.

¹³⁵ Taylor, **a.g.y.**, s. 88, 113.

ülke konumunda bulunmaktaydı. Öte yandan, 1993 yılında bu durum değişmiş, Çin tarihinde ilk kez net bir petrol ithalatçısı ülke olmuştur. Çin'in sanayi, ulaştırma, petrokimya ve konut sektörlerinde görülen yükselişe paralel petrol ithalatı o dönemden itibaren katlanarak artış göstermiştir.¹³⁶ Başka bir ifadeyle, 1990'lı yılların başlarından itibaren, Çin'in petrol üretimi ile tüketimi arasında giderek artan bir fark ortaya çıkmıştır. Çin'in ekonomik büyümesinin getirdiği ivmeyle petrol tüketiminde yaşadığı artış, 2000'li yılların sonrasında büyük daha da hızlanmış ve günümüzde petrole olan bağımlılığını ortaya çıkarmıştır. Petrolün yanı sıra Pekin doğalgaz alanında da dışa bağımlı bir konuma gelmiştir. Ancak, petrole kıyasla, doğalgaza bağımlılığı daha geç bir zamanda başlamıştır. Artan üretim kapasitesine bağlı olarak, doğalgazın kullanım alanının genişlemesiyle 2007 yılı itibariyle Çin net bir doğalgaz ithalatçısı olmuştur.¹³⁷ Pekin'in petrol ve doğalgazda dışa bağımlılığı enerji güvenliği sorununu ortaya çıkartarak, yeni bir dönemin başlangıcına sebep olmuştur.

Enerji güvenliği sorununun ortaya çıkmasıyla birlikte Pekin yönetimi tarafından kapsamlı enerji politikaları oluşturulmaya başlanmıştır. Söz konusu politikalar Çin'in modern enerji politikasının da temellerini oluşturan niteliktedir. Söz konusu politikaları incelemeden önce 2017 yılı itibariyle Çin'in enerji güvenliği sorununu yansıtan ve enerji bağımlılığını ortaya koyan verilerin ele alınmasında fayda görülmektedir. Çin'in hidrokarbon kaynaklarına duyduğu ihtiyaç ve bağımlılığına ilişkin verilerin incelenmesi, dış siyasetinde enerji kaynaklarına atfedilen önemin ortaya konulmasına yardımcı olacaktır.

Çin'in dünya enerji piyasasındaki yerine ve bağımlılığına ilişkin olarak şunları ifade etmemiz olanaklıdır: Ekonomik alanda gösterdiği büyümeyle paralel bir şekilde, 1990-2015 yılları

¹³⁶ Kang Wu, "China's Energy Security: Oil and Gas", **Elsevier**, Vol. 73, 2014, s. 4-5.

¹³⁷ **Energy Supply Security-2014**, International Energy Agency, Paris, 2014, s. 537-539.

arasında Çin'in birincil enerji tüketimi (toplam petrol, doğalgaz, kömür, nükleer ve diğer alternatif enerji kaynakları tüketimi) yaklaşık altı kat¹³⁸ artış göstermiştir. BP verilerine göre, 2016 yılı sonu itibariyle Çin dünyada birincil enerji tüketiminin %23'ünü tek başına gerçekleştirmekte ve enerji tüketiminde dünyada ilk sırada yer almaktadır. Çin'in birincil enerji tüketimi içerisinde kömür (%61.8), petrol (%18.9) ve doğalgaz (%6.2) tüketimi önde gelmektedir.¹³⁹ Bu rakamla Çin dünyada en fazla enerji tüketimi gerçekleştiren ülke konumunda bulunmaktadır. Halihazırda kömür, Çin ekonomisinde temel enerji tüketim kaynağı konumunda bulunmakta iken, petrol ve doğalgaz tüketimi Çin'in toplam enerji tüketiminin yaklaşık dörtte birine denk gelmektedir.

Çin'in 2016 yılı itibariyle dünya petrol üretim/tüketim ve ticaretinde yerine ilişkin şunları ifade etmemiz mümkündür: BP rakamlarına göre, Çin'in 2016 yılı sonu itibariyle toplam kanıtlanmış petrol rezervi 3.5 milyar tondur (dünya rezervlerinin %1.5'i). Çin bu kaynaklardan 2016 yılında 199 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirmiştir. Aynı yıl gerçekleştirdiği toplam petrol tüketimi ise 578.7 milyon tondur (dünya tüketiminin %13.1'i).¹⁴⁰ Çin'in yerel kaynaklardan yaptığı üretim ile toplam tüketimi arasındaki fark, petroldeki dışa bağımlılık durumunu ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, Çin ürettiğinden çok daha fazla petrol tüketmekte, tükettiği petrolü ise dış piyasalardan ithalat¹⁴¹ yoluyla sağlamaktadır. BP-Energy

¹³⁸ Çin'in birincil enerji tüketiminde yıllara göre yaşanan artış için bkz: Aller ve Ductor, **a.g.y.**, s. 23.

¹³⁹ BP Statistical Review of World Energy June 2017, **a.g.y.**, s. 8-9. (Not: Çin'in birincil enerji tüketimi içinde farklı enerji kaynaklarının payına ilişkin oranlara, raporda yer alan veriler kullanılarak yapılan hesaplama ile ulaşılmıştır.)

¹⁴⁰ **A.g.y.**, s. 12,16,17.

¹⁴¹ Çin, 2016 yılında 382.6 milyon ton ham petrol ithalatı ile 74.5 milyon ton işlenmiş petrol ürünü ithalatı gerçekleştirmiştir. Çin'in ithal ettiği petrolün % 13.3'ünü (51 milyon ton) Orta ve Güney Amerika'dan; % 13.3'ünü (51 milyon ton) Suudi Arabistan'dan, %4.2'sini (16,3 milyon ton) Kuveyt'ten, %3.1'ini (12,2 milyon ton) Birleşik Arap Emirlikleri'nden, %9.4'ünü (36,2 milyon ton) Irak'tan, % 17.8'ini (68,4 milyon ton) diğer Orta Doğu ülkelerinden; %13.7'sini (52,5 milyon ton) Rusya'dan, % 1'ini (4,2 milyon ton) diğer BDT ülkelerinden; %15.5'ini (59,5 milyon ton) Doğu Afrika ülkelerinden, % 1.7'sini (6,7 milyon ton) Batı ve Güney Afrika ülkelerinden; % 1.5'ini (5,8 milyon ton) Avrupa'dan, % 4.9'unu (18,9 milyon ton) diğer ülkelerden sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, Çin, ithal ettiği petrolün yaklaşık yarısını Orta Doğu'dan geri kalanını ise çoğunlukla Rusya, Afrika ve Güney

Outlook 2017 raporuna göre, Çin'in 2015 yılında petrol ithalatında dışa bağımlılığı %61 olup, bu oran 2035 yılında %79'a çıkacaktır.¹⁴²Yukarıda aktarılan veriler göz önünde tutulduğunda, Çin endüstrisinde yaşanan hızlı gelişmeyle birlikte, önümüzdeki yıllarda petrole olan talebinin daha da artacağı görülmektedir.

Çin petrolün yanı sıra, 2007 yılı itibariyle doğalgazda da dışarıya bağımlı bir konuma gelmiştir. Çin'in bu tarihten sonra doğalgaz ithalatı ve bağımlılığı giderek artmıştır. Çin'in dünya doğalgaz piyasalarında yerine ilişkin şunlar göze çarpmaktadır: BP verilerine göre, 2016 yılı sonu itibariyle Çin'in 5.4 trilyon m³ doğalgaz rezervi (dünya rezervlerinin %2.9'u) bulunmaktadır. Bu rezervlerden aynı yıl 138.4 milyar m³ doğalgaz üretimi (dünya üretiminin %3.9'u) gerçekleştirilmiştir. Çin'in 2016 yılında gerçekleştirdiği doğalgaz tüketimi ise 210.3 milyar m³'tür (dünya tüketiminin %5.9'u).¹⁴³ Söz konusu rakamlardan görüleceği üzere, Çin ürettiği doğalgazdan daha fazla miktarda doğalgaz tüketimi gerçekleştirmekte, bu tüketimini karşılamak için doğalgaz ithalatı¹⁴⁴ gerçekleştirmektedir. Ayrıca, ilerleyen yıllarda ekonomisinde yaşanacak genişlemeyle birlikte Çin'in doğalgaza duyacağı ihtiyacın artacağı göz önünde bulundurulduğunda, doğalgaz rezervlerinin tüketimini karşılamaya yetmeyeceği açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim, Çin hükümeti doğalgaz talebinin 2020 yılında 400-420

Amerika'dan temin etmiştir. (Not: Söz konusu oranlara, ithalat rakamları üzerinden yapılan hesaplama ile ulaşılmıştır.) Bkz: BP Statistical Review of World Energy June 2017, **a.g.y.**, s. 24-25.

¹⁴² "BP Energy Outlook 2017: County Insights-China", s. 1, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2017/bp-energy-outlook-2017-country-insight-china.pdf>, (14.09.2017).

¹⁴³ BP Statistical Review of World Energy June 2017, **a.g.y.**, s. 26, 28-29

¹⁴⁴ Çin, 2016 yılında toplamda 72.3 milyar m³ doğalgaz ithalatı gerçekleştirmiş olup, bunun 38 milyar m³'nü boru hatları yoluyla, 34.3 milyar m³'nü ise LNG taşımacılığı vasıtasıyla temin etmiştir. **Çin, boru hatları marifetiyle ithal ettiği doğalgazın, 29.4 milyar m³'ünü (%77.3'ünü) Türkmenistan'dan, 4.3 milyar m³'ünü (%11.3'ünü) Özbekistan'dan, 0.4 milyar m³ yani 400 milyon m³'ünü (%1'ini) Rusya'dan, 3.9 milyar m³'ünü (%10.2'sini) ise Myanmar'dan temin etmiştir. Çin'in, LNG taşımacılığı marifetiyle ithal ettiği doğalgazın ülkelere göre dağılımı ise şu şekildedir: 15.7 milyar m³ (%45.7) Avustralya, 10.3 milyar m³ (%30) diğer Asya Pasifik ülkeleri; 6.5 milyar m³ (%18.9) Katar, 0.1 milyar m³ (%0.2) Umman; 0.5 milyar m³ (%1.4) Nijerya ve Mısır; 0.5 milyar m³ (%1.4) Rusya ve Norveç; 0.5 milyar m³ (%1.4) Peru ve Trinidad ve Tobago; 0.3 milyar m³ (%0.8) ABD. (Not: Söz konusu oranlara, ithalat rakamları üzerinden yapılan hesaplama ile ulaşılmıştır.) Bkz: BP Statistical Review of World Energy June 2017, **a.g.y.**, s. 34-35.**

milyar m³ erişeceğini öngördüğünü açıklamıştır.¹⁴⁵ Uluslararası Enerji Ajansı ise, 2040 yılı itibariyle Çin'in doğalgaz tüketiminin 600 milyar m³ erişeceğini bildirmiştir.¹⁴⁶ Bu rakam 2016 yılı doğalgaz tüketiminin üç katını yansıtmaktadır. BP Energy Outlook 2017 raporuna göre Çin'in doğalgaz ithalatında dışa bağımlılığı 2015 yılında %30 iken bu rakam 2035 yılında %40'a çıkacaktır.¹⁴⁷

Yukarıda aktarılan veriler altında, Pekin'in dünya petrol ve doğalgaz kaynakları ithalatına olan giderek artan bağımlılığının ekonomisinde yansımalarına baktığımızda ise şunları söylememiz mümkündür: Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre, dünyada petrol ve doğalgaz fiyatlarında ve Çin'in hidrokarbon kaynakları ithalatında yaşanacak artışa bağlı olarak, petrol ve doğalgaz kaynakları ithalatına ödediği ücret, 2015 yılında 150 milyar Dolar'dan 2040 yılında 680 milyar Dolar'a yükselecektir.¹⁴⁸ Söz konusu rakam Çin'in ithalatta dışa bağımlılığın finansal alanda nasıl bir etki doğuracağını açık bir şekilde göstermektedir. Çin, artan enerji talebi karşısında ilerleyen yıllarda çok daha yüksek rakamlarda ve maliyetlerde enerji ithalatı gerçekleştirecektir.

Yukarıda aktarılan veriler bütün olarak düşünüldüğünde, Çin'in dünya hidrokarbon kaynaklarına duyduğu ihtiyacın ve ithalat bağımlılığının, hem ekonomik alanda büyük bir negatif yük oluşturduğu hem de enerji güvenliği sorununu ortaya çıkardığı açık bir şekilde görülmektedir. Çin'in ekonomisinde ve enerji tüketiminde yaşanmakta olan bu genişleme süreci, dünya ekonomisinde ve enerji piyasalarında büyük yansımalar ortaya çıkarmaktadır. Çin günümüzün en büyük ekonomisi olma yolunda ilerlemektedir. Çin'in ekonomik büyümesi ve

¹⁴⁵ Pamir, **a.g.y.**, s. 262.

¹⁴⁶ IEA-World Energy Outlook 2016, **a.g.y.**, s. 186.

¹⁴⁷ "BP Energy Outlook 2017: County Insights-China", s.1, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2017/bp-energy-outlook-2017-country-insight-china.pdf>, (14.09.2017).

¹⁴⁸ IEA-World Energy Outlook 2016, **a.g.y.**, s. 88.

Üretim kapasitesi önümüzdeki dönemde de katlanarak artması beklenmektedir. Çin'in dünya ekonomisindeki artan konumunun enerji tüketimini de giderek artıracadı düşünülmektedir. Enerjiye duyduğu ihtiyaç Çin'de kapsamlı enerji stratejilerinin hazırlanması sürecini ortaya çıkarmıştır.

2. Çin'in Enerji Stratejisi ve Orta Asya Enerji Kaynaklarının Yeri

Çin, büyüyen ekonomik gücünü nüfus ve coğrafiyasının sağladığı g ile birleştirerek, 21. yüzyılda süper güç olmaya çalışmaktadır.¹⁴⁹ Süper güç olabilmek için, Çin ekonomisinin ihtiyaç duyduğu en elzem husus ise enerji kaynaklarına erişimdir. Pekin, yukarıda temelleri ortaya konulduğu üzere, yükselen ekonomik gücünün sürdürülebilir kılmak için giderek artan oranlarda enerji kaynakları ithalatına bağımlı durumdadır. Bu bağımlılığı enerji arz güvenliği sorununu, Çin ekonomisinde ve dış politikasında önemli gündem maddelerinden biri haline getirmektedir.

Çin'in enerjide dışa bağımlılığının giderek artacağı gerçeği, ülkeyi enerji güvenliğini sağlama hususunda kapsamlı ve detaylı stratejiler belirlemeye yöneltmektedir. Çin'de enerji güvenliği hususu, uzun yıllar boyunca dış politika meselesi olmaktan ziyade, iç ekonomik kalkınma sorunu olarak kategorize edilmiştir. Enerji güvenliği politikasında değişim, Çin'in ekonomik kalkınması ve bölgesel ile küresel bağlamda jeopolitik gücündeki değişimle eş zamanlı gerçekleşmiştir. Çin'in geçtiğimiz dönemlerde enerji güvenliği politikası, dış dünyaya yönelik genel stratejisinden doğrudan etkilenerek gelişmiş ve dönüşüme uğramıştır. Çin 1990'lı yılların sonuna kadar enerji güvenliği hususunun önemini ve aciliyetini fark etmemiştir.¹⁵⁰ te

¹⁴⁹ Yüce, **a.g.y.**, s. 123.

¹⁵⁰ Jian, **a.g.y.**, s. 3-4

yandan, 2000’li yıllardan itibaren, ekonomik gelişme ile enerjiye olan talep arasındaki ilişkiden doğan farkın giderek artması, Çin’de enerji güvenliği sorununu zirveye taşımıştır.

Çin’in 2000’li yıllarla birlikte enerji güvenliği hususunda özel önem atfetmeye başlamasının bir başka sebebi de bölgede ortaya yeni jeopolitik çekişmedir. Taylor’ın belirttiği üzere Afganistan ve Irak müdahalesi sonrasında bölgede (Orta Doğu ve Orta Asya’da) artan ABD ağırlığı, Çin’in petrol jeopolitiği algısında dönüşüme sebep olarak, Orta Doğu kaynaklarına olan bağımlılığını sorgulamasına neden olmuştur. Bu durum Çin’de enerjiyle bağlantılı konuların güvenlikleştirilmesi sürecini tetiklemiş, enerji güvenliğinin sağlamak için uyumlu ve koordine politikalar ortaya konulmasını gerektirmiştir.¹⁵¹

Çin’in enerji güvenliği hususunda stratejilerine detaylı olarak bakmadan önce, öncelikle bu stratejilerin somut ifadelerinin bulunduğu strateji belgelerini incelemekte fayda bulunmaktadır. Bu kapsamda öncelikle, 2000’li yıllarla birlikte Kalkınma Programlarında ve diğer enerji strateji belgelerinde enerji güvenliğinin konusunun nasıl ele alındığının incelenmesi Çin’in enerji stratejisinin temelini anlaşılmaya fayda sağlayacaktır.

Pekin yönetimi, 2000’li yıllardan itibaren Beş Yıllık Kalkınma Programlarına uzun dönemli enerji planlarını dahil etmeye başlamıştır. Çin, 2000 yılında açıkladığı 10. Beş Yıllık Planı’ndan (2001-2005) enerji güvenliği hususuna özel önem atfetmiştir. Tarihinde ilk kez bu plan kapsamında, stratejik petrol rezervleri oluşturulması hedefi ortaya konulmuştur. Ayrıca, petrol arzında yaşanabilecek kesintilerle mücadele edebilmek için petrol ithalat arz rotalarının çeşitlendirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Yine bu dönemde Çin hükümeti tarafından, içerde petrol ve gaz üretim faaliyetlerinin artırılması, Rusya ve Orta Asya’dan ithal edilecek petrol ve

¹⁵¹ Taylor, **a.g.y.**, s.112,130.

doğalgaz kaynaklarının payının artırılması, Çinli enerji şirketlerinin Orta Doğu, Asya Pasifik, Rusya ve Orta Asya'daki enerji yatırımlarını güçlendirmesi, enerji ulaştırma altyapısında yatırımların artırılması gibi hedefler benimsenmiştir. 2006 yılında ortaya konulan 11. Beş Yıllık Program'da (2006-2010) ise enerji güvenliği konusu daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Program'da, enerjiye olan artan talep ve enerji ithalatında yaşanan artışın Çin için kaçınılmaz bir durum olduğu vurgulanarak, artan ithalatla nasıl başa çıkılabileceğinin ve iç enerji üretimi ile uluslararası piyasalar arasında nasıl bir denge kurulacağının Çin hükümeti için büyük bir sına olduğı belirtilmiştir. Programda ayrıca stratejik petrol rezervlerinin geliştirilmesi gerekliliğı ortaya konulmuş, enerji alanında deniz ulaştırma güvenliğine özel önem atfedilmiş, geleneksel olmayan kaynakların geliştirilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. 2011-2015 yılları arasını kapsayan 12. Beş Yıllık Program'da ise, Çin hükümeti genel olarak enerji tüketimini ve kullanımı hususuna eğilerek, GDP içerisinde enerji tüketim yoğunluğunun azaltılması hedefi konulmuştur.¹⁵²

Çin, en son 2016 yılında 13. Beş Yıllık Programı'nı ortaya koymuş ve söz konusu programda petrol ve doğalgaz güvenliği ve ticareti hususunda önemli stratejiler benimsemiştir. Programda Çin'in enerji devrimini ilerletmek üzere atılım sergilemeye devam edeceği belirtilerek Çin'in enerji üretimi ve tüketiminde dönüşüme ivme kazandırmayı, enerji arz çeşitliliğini güçlendirmeyi ve enerji kullanımında verimliliğı artırmayı hedeflediğı vurgulanmıştır. Programda ayrıca, ülkenin enerji güvenliğini temin edecek modern bir enerji sistemi inşa edileceğı, Çin'in karasal alanda ve kıyı alanlarında petrol ve doğalgaz arama ve üretim faaliyetlerinin artırılacağı, petrol ve doğalgaz kaynaklarının taşınmasında çoklu seçeneklerin koordine edileceğı, bu kapsamda, bölgeler arası enerji taşımacılık ağının inşasına yönelik çabalara hız verileceğı, petrol ve doğalgaz ithalatı gerçekleştirmek için stratejik kara

¹⁵² Wu, a.g.y., s. 6-7.

koridorlarının oluşturulacağı, ayrıca petrol ve gaz depolama tesislerinin inşasına ve geliştirilmelerine devam edileceği ifade edilmiştir.¹⁵³

Kalkınma programlarına ilaveten enerji strateji belgeleri de ortaya konulmuştur. Bunlardan bir tanesi Çin Devlet Konseyi tarafından 2004 yılında benimsenen “2004’den 2020’ye Orta ve Uzun Dönem Enerji Kalkınma Programı (*Medium and Long-Term Energy Development Program from 2004 to 2020*)” adlı strateji belgesidir. Söz konusu belgede, Pekin yönetimi, enerji politikalarının merkezileştirilmesi, enerji güvenliğinin artırılması, enerji arz rotalarının çeşitlendirilmesi, bölgesel enerji işbirliğinin geliştirilmesi ve stratejik petrol rezervleri oluşturulmasına yönelik ilkeler benimsemiştir.¹⁵⁴

Söz konusu kalkınma programlarına ve enerji strateji belgesine bütün olarak bakıldığında, Çin’in enerji güvenliği sağlamak üzere 2000’li yıllardan itibaren stratejik kararlar aldığı görülmektedir. Pekin yönetimi bir yandan, artan petrol ve doğalgaz bağımlılığıyla başa çıkabilmek için iç üretim faaliyetlerine ve enerji verimliliği hususuna önem verirken, diğer yandan da petrol ve doğalgaz ithalatını güvenli hale getirebilmek için, kaynak ülke çeşitlendirmesine gitmektedir. Bu kapsamda, kaynak ülkelerde Çinli şirketlerin enerji alt yapısına ve üretim alanlarına yatırım yapmaları ve bu kaynaklar üzerinde Çinli şirketlerin pay sahibi olması teşvik edilmektedir. Çin bu politika ile enerji güvenliğini maksimize etmeyi hedeflemektedir.

Kalkınma programlarında ve enerji strateji belgelerinde yansımaları bulunduğu üzere, Çin enerji güvenliği hususunda yaşadığı sıkıntıyı bertaraf etmek ve bu kapsamda uluslararası enerji

¹⁵³ “The 13th Five-Year Plan For Economic And Social Development of the People’s Republic Of China (2016–2020)”, Central Committee of the Communist Party of China, Beijing, 2016, <http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201612/P020161207645765233498.pdf>, (13.09.2017), s. 84-89.

¹⁵⁴ Taylor, a.g.y., s. 131.

piyasalarındaki kırılganlığın ve petrol üreticisi ülkelerdeki istikrarsızlığın Çin'e olabilecek olumsuz yansımalarının önüne geçebilmek için devlet merkezli strateji izlemektedir. Devlet merkezli stratejinin 4 temel yönelimi bulunmaktadır. Bu stratejilerden iki tanesi içe dönük iken diğerleri dış dünyaya yöneliktir. Devlet merkezli temel stratejilerden ilki yerel iç üretimi artırmak ve böylelikle dışa bağımlılığı azaltmaktır. İçe dönük ikinci strateji ise, kalkınma strateji belgelerinde ifadesi bulunduğu üzere, ülkede stratejik petrol rezervleri sistemi kurmak üzerinedir. Öte yandan söz konusu içe dönük stratejiler ile Çin'in katlanarak artan enerji talebini tamamen karşılamak mümkün görünmemektedir. Bu kapsamda Çin, enerji güvenliğini sağlamak üzere dış dünyaya yönelik diğer stratejileri ortaya koymaktadır. Bu stratejilerden ilki, Çinli petrol şirketlerinin yurtdışında petrol ve doğalgaz alanlarında hisse sahibi olması ve üretimi kontrol altında tutması stratejisidir. Pekin yönetimi, petrol alanlarına sahip olmanın enerji güvenliğini sağlamada temel unsurlardan olduğunu düşünmektedir. Çin ayrıca özellikle kriz dönemlerinde Batılı petrol şirketlerine ve uluslararası petrol marketlerine dayanan bir yapıda olunmaması gerektiği algısındadır. Çin'in bir diğer stratejisi ise, Çin'e enerji arzı sağlayan bölgelerin ve ülkelerin coğrafi olarak çeşitlendirilmesi üzerinedir. Çin, Orta Doğu petrollerine bağımlı bir yapıda bulunmakta ve siyasi olarak istikrarsız ve jeostratejik olarak ABD egemenliğinde gördüğü bölgeye olan bağımlılığını azaltmak istemektedir. Çin, bu hedef doğrultusunda ulusal petrol şirketlerinin Afrika, Latin Amerika ve Orta Asya'da alternatif kaynaklar üzerinde üretim bölgelerinde hisselere sahip olmasını ve üretim faaliyetlerini gerçekleştirmelerini hedeflemekte, bu doğrultuda somut yatırım planları ortaya koymaktadır.¹⁵⁵

Oberg'in belirttiği üzere Çin'in giderek artan petrol ihtiyacı, yerel kaynaklarını kullanıma sokmasını zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır.¹⁵⁶ Bu kapsamda, Çin bir yandan kendi

¹⁵⁵ Taylor, a.g.y., s. 9-12.

¹⁵⁶ Corrine Oberg "China's Energy Consumption & Implications for US", **Oil, China and U.S. Energy Security Policy**, (ed.) David Bachman, Henry M. Jackson School of International Studies, 2008, s. 9.

imkanlarıyla içerde üretim faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da petrol ve doğalgaz sektörüne yabancı yatırımları çekmeye de çalışmaktadır. Bahgat'ın ifadesiyle Pekin yönetimi sektöre yabancı yatırım çekmek için petrol endüstrisini reforme etmekte, kapsamlı ve hedef odaklı planlar ortaya koymaktadır. Ülkenin yerel kaynaklarının tam olarak kullanılabilmesi yabancı yatırımları ülkeye davet etmekte, Batılı, Rus petrol şirketleri ve hükümetleri ile Çin arasında karşılıklı bağımlılık ilişkileri kurulmaktadır.¹⁵⁷ Başka bir ifadeyle, Çin iç üretimi artırmak üzere hem yabancı sermaye karşılıklı ticari ilişkiler kurmakta, hem de ulusal şirketleri vasıtasıyla üretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

Çin iç üretimi artırarak artan talebi karşılamak üzere ülkenin karasal alanlarında ve kıyı şeridinde yoğun bir şekilde petrol ve doğalgaz arama/üretme/taşıma ve pazarlama faaliyetleri yürütmektedir. Çin'de temel olarak 14 büyük petrol sahasında petrol ve doğalgaz üretimi gerçekleştirilmektedir. Çin'in batısında bulunan Tarim petrol sahası, kuzey doğusunda bulunan Daqing petrol sahası ve orta bölgelerinde yer alan Changqing petrol sahası ülkenin temel üretim bölgeleridir.¹⁵⁸ Daha önceki paragraflarda ifade edildiği üzere ülkedeki bu petrol ve doğalgaz sahalarından 2016 yılında 199 milyon ton petrol üretimi, 138.4 milyar m³ doğalgaz üretimi gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte, daha önce vurgulandığı üzere Çin'in yerel kaynaklardan petrol ve doğalgaz üretimi iç tüketimi ve talebi karşılamaya yetmemekte, bu yetersizlik Pekin'i dışarıya yöneltmektedir.

Çin içeriye dönük stratejisinin ikinci boyutunu “Stratejik Petrol Rezervleri” planı oluşturmaktadır. Stratejik Petrol Rezervleri planı çerçevesinde Çin, 2020 yılına kadar 500 milyon varil (70 milyon ton) kapasiteye sahip olacak petrol depolama tesislerinin kurulması

¹⁵⁷ Bahgat, **a.g.y.**, 2003, s. 36.

¹⁵⁸ Çin'in petrol ve doğalgaz sahaları hakkında detaylı bilgi için bkz: Lianyong Feng, Yan Hu Charles, A.S. Hall ve Jianliang Wang, **The Chinese Oil Industry History and Future**, London, Springer, 2013, s. 9-15.

sürecini yürütmektedir. Çin, doğalgaz arz güvenliği kapsamında ise, doğalgaz arzında yaşanabilecek kesintilere karşı ise içeride geleneksel(*conventional*) ve geleneksel olmayan(*unconventional*) kaynaklardan gaz üretimini artırmaya çalışmakta, gaz rezervlerini genişletmekte, gaz depolama tesisleri kurmakta, ayrıca doğalgaz ithalatını kuvvetlendirmek üzere, LNG tesisleri inşa etmekte ve bölgeler arası doğalgaz boru hatları kurulması çalışmalarını yürütmektedir.¹⁵⁹

Çin devleti, enerji güvenliğini sağlamak üzere, yukarıda aktarılan içeriye dönük stratejilere ilaveten, esas olarak dış stratejik hamleler yapmaktadır. Pekin yönetimi tarafından, Çinli şirketlerin petrol ve doğalgaz alanında yapacakları yurtdışı enerji yatırımları, ülkenin enerji güvenliğinin sağlanması hususunda en önemli hamlelerinden biri olarak görülmektedir. Pekin hükümeti, ulusal petrol şirketlerinin dışarıya açılmasına önem atfetmektedir. Ulusal petrol şirketleri öncelikle ticari saiklerle dışarıya yönelirken, Pekin'in yönetimi, bu şirketlerin, dünya piyasalarından satın alınacak petrole karşı, daha güvenilir arz kaynağı sağlayacaklarına inanmaktadır.¹⁶⁰

Çin, dış yatırımlar vasıtasıyla, yabancı petrol kaynaklarında hisse sahibi olarak payını güvenli hale getirirken, aynı zamanda küresel enerji piyasalarında aktif bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda, deniz aşırı petrol ve doğalgaz kaynaklarının üretim faaliyetlerine yatırımlarda bulunmakta, yabancı petrol sahalarında pay sahibi olmaktadır. Çin bu sayede, dünya piyasalarından doğrudan petrol ithal etmek yerine, petrol sahalarında hak sahipliği aracılığıyla daha güvenilir bir şekilde ülkeye petrol arzı sağlamayı hedeflemektedir.¹⁶¹

¹⁵⁹ Energy Supply Security-2014, **a.g.y.**, s. 531

¹⁶⁰ Andrew B. Kennedy, "China's New Energy-Security Debate", **Survival**, Vol. 52, No. 3, 2010, s. 139.

¹⁶¹ Oberg, **a.g.y.**, s. 10.

Çin'in petrol ve doğalgaz alanında yurtdışı yatırımları 1990'lı yıllarda başlamakla birlikte, özellikle 2000'li yıllarda büyük bir ivme kazanmıştır. Çin hükümeti 2001 yılında “Dışarıya Açılım (*Going Out*)”¹⁶² stratejisi başlayarak, giderek artan iç talebi karşılamak üzere petrol şirketlerin küresel ekonomik faaliyetlere yönelmesini ve deniz aşırı alanlarda yeni fırsatlara dahil olmasını teşvik etmeye başlamıştır. Dışa Açılım stratejisi, Çin'in enerji alanında yurtdışı yatırımlarının genişletilmesinde de temel stratejisi olmuştur. Çin'in söz konusu yatırımları enerji şirketleri marifetiyle gerçekleştirilmektedir.¹⁶³

Çin'in üç büyük devlet petrol ve doğalgaz şirketi¹⁶⁴ dünya üzerinde petrol ve gaz alanlarında yatırımlar gerçekleştirerek, üretim alanlarında hisse sahibi olmaktadır. Çin,

¹⁶² Dışa Açılım “Go Out” stratejisi, 1990'lı yılların ortalarında Çinli liderler tarafından formüle edilen, Çinli şirketlerin uluslararası piyasalara açılmasını ve üretim faaliyetlerini kaynak ülkelerde yeni teknolojilerle birlikte geliştirmelerini öngören stratejidir. Söz konusu strateji 2000 yılında Çin Komünist Partisi'nce 10. Yıllık Plan içerisine dahil edilmiştir. Strateji kapsamında, 2010 yılı sonu itibarıyla, 13 binden fazla Çinli şirket yurtdışında yatırım yapmış; Çin'in doğrudan dış yatırımları 317 milyar Doları bulmuştur. Strateji hakkında detaylı bilgi için bkz: Paul Nash, “China's Going Out Strategy”, 10.05.2012, <https://www.diplomaticourier.com/china-s-going-out-strategy/>, (14.09.2017).

¹⁶³ Wu, a.g.y., s.7-8.; Christopher Burke, Johanna Jansson ve Wenran Jiang, **Formulation of Energy Policy in China: Key Actors and Recent Developments**, Centre for Chinese Studies, University of Stellenbosch, January 2009, s. 2.

¹⁶⁴ Söz konusu şirketler ve faaliyetleri şu şekildedir: Çin Ulusal Petrol Şirketi (*China National Petroleum Corporation-CNPC*), 1988 yılında faaliyet geçmiş olup, Çin'in en büyük ulusal petrol şirkettir. CNPC petrol ve doğalgaz üretim ve ticaretinde entegre bir işleyişe sahiptir. PetroChina şirketi, CNPC'nin yan kuruluşu niteliğinde olup, daha çok Çin'in iç üretiminde faaliyette bulunmaktadır. CNPC, Çin içerisinde ve dışarısında petrol ve doğalgaz üretimi, rezerv geliştirmesi, taşımacılığı ve petrol/gaz ürünü üretimi faaliyetlerinde bulunmaktadır. 2016 yılında CNPC'nin Çin içerisinde yıllık petrol üretimi 105.4 milyon ton; Çin dışarısında ise 57.5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl, CNPC Çin'de 98.1 milyar m³, yurtdışında ise 23.1 milyar m³ doğalgaz üretimi yapmıştır. CNPC, 2020 yılında yıllık 150 milyar m³ doğalgaz üretimi gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. CNPC'nin 30'un üzerinde farklı ülkede petrol ve doğalgaz varlığı bulunmakta olup, CNPC ürünleri 80'ün üzerinde ülkede satılmaktadır. CNPC'nin dış piyasalara sağladığı petrol ve doğalgaz sevkiyatının yıllık mali değeri 141.2 milyar Dolar'a ulaşmıştır. CNPC'nin 2016 yılı itibarıyla toplam mali değeri 1,871.9 milyar RMB'dir. (28 Eylül 2017 tarihi itibarıyla güncel kur üzerinden yaklaşık 280 milyar Dolar). Aynı yıl şirketin toplam net karı ise 26.8 milyar RMB'dir. (28 Eylül 2017 tarihi güncel kur üzerinden yaklaşık 4 Milyar Dolar). Fortune Global 500 sıralamasına göre, CNPC dünyanın 262 milyar Dolarlık değeriyle, 4. Büyük şirketi konumundadır.

Bir diğer devlet şirketi olan Çin Petrokimya Şirketi-Sinopec Grup (*China Petrochemical Corporation-Sinopec Group*), 1980'li yıllarda faaliyete geçmiş olup, petrol ve doğalgaz üretimi, rafine edilmesi, taşınması ve satışı başta olmak sektörde pek çok faaliyette bulunmaktadır. Şirketin ayrıca petrokimya sanayi faaliyetleri de bulunmaktadır. Sinopec Group, Çin'de en büyük petrol ürünü sağlayıcısı şirket olmasının yanı sıra, aynı zamanda yine Çin'de ikinci büyük petrol ve doğalgaz üreticisi şirkettir. Şirketin

dünyada petrol ve doğalgaz üretimi yapılan pek çok yerde petrol hisselerine sahip bulunmaktadır. Afrika’da Sudan, Angola, Nijerya’yla; Batı Yarımküre’de Kanada petrol yataklarında; Güney Amerika’da Venezuela ve Ekvator’la; Orta Asya’da ise Kazakistan’ın ve Türkmenistan’ın petrol sahalarında Çinli petrol şirketlerinin petrol hisseleri bulunmaktadır.¹⁶⁵ Uluslararası Enerji Ajansı’nın 2011 yılında Çin’in enerji şirketleri üzerine hazırladığı rapora göre, Çinli petrol şirketleri anılan yıl 31 farklı ülkede faaliyette bulunmakta olup, bu ülkelerin 20’sinin üretim sahasında hisseye sahip bulunmaktadır. Çin’in üretim alanında pay sahipliği Kazakistan, Sudan, Venezuela ve Angola’da yoğunlaşmış durumdadır.¹⁶⁶ Çin petrol şirketi CNPC’nin verilerine göre ise, CNPC halihazırda, 2017 tarihi itibarıyla 37 farklı ülkede faaliyette bulunmaktadır.¹⁶⁷ 1990’lı yılların başları ve 2012 yılları arasında geçen zaman

sahip olduğu, petrol ve doğalgaz satış istasyonlarıyla dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Fortune Global 500’e göre Sinopec Group 267 milyar Dolarlık değeriyle dünyanın en büyük 3. Şirketi’dir. 2016 yılında Sinopec, Çin’de 35.6 milyon ton ham petrol üretimi gerçekleştirmiş; buna ilaveten aynı yıl 21.5 milyar m³ doğalgaz üretimi yapmıştır. Şirket aynı yıl sahip olduğu hisselerle yurtdışı üretim faaliyetleri kapsamında, 34.4 milyon ton petrol, 10.3 milyar m³ ise doğalgaz üretimi gerçekleştirmiştir. Şirket 2016 yılı itibarıyla 26 farklı ülkede 50 petrol ve doğalgaz arama/üretim projesinde faaliyet yürütmektedir.

Üçüncü büyük şirket olan Çin Ulusal Offshore Petrolleri Şirketi (*China National Offshore Oil Corporation-CNOOC*) ise, Çin’in kıyı şeridinde bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarını araştırmak ve üretmek için 1982 yılında kurulmuştur. Öte yandan şirketin faaliyetleri zaman içerisinde Çin’in sınırlarını aşmıştır. Şirket 2016 yılında Çin’de 45.5 milyon ton, yurtdışında ise 31.4 milyon ton petrol üretimi; yine aynı yıl Çin’de 12.9 milyar m³, yurtdışında ise 11.5 milyar m³ doğalgaz üretimi gerçekleştirmiştir. CNOOC Fortune Global 500 sıralamasına göre şirket 65 milyar Dolarlık değeriyle dünyada 115. Sıradadır. Bu üç şirkete ilaveten başka bir şirket olan Çin Ulusal Kimyasallar İthalat ve İhracat Şirketi (*China National Chemicals Import and Export Corporation-Sinochem*) ise, petrol, gübre ve kimsayal ürünlerin üretimi ve ticaretiyle ilgilenen bir ulusal şirkettir. Şirket, ayrıca deniz aşırı alanlarda petrol arama, üretim ve işletme faaliyetlerinde de bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: **CNPC-Annual Report (2016)**, China National Petroleum Corporation, Beijing, 2016, s.7, 41.; **China Petrochemical Corporation Annual Report 2016**, China Petrochemical Corporation(Sinopec Group), Beijing, 2016, s. 3, 16, 32.; **CNOOC-Annual Report 2016**, China National Offshore Oil Corporation, Beijing, 2016, s. 31.; Energy Supply Security-2014, **a.g.y.**, s. 533-534, 538.; Christopher Burke, Johanna Jansson ve Wenran Jiang, **a.g.y.**, s. 16-18.; “Global 500”, <http://fortune.com/global500/list/>, (29.09.2017).

¹⁶⁵ Oberg, **a.g.y.**, s. 11’den Keith Lieberthal and Mikkal Herberg, “China’s Search for Energy Security: Implications for US Policy”, **National Bureau of Asian Research**, 2006, s. 14.

¹⁶⁶ **Overseas Investments by Chinese National Oil Companies: Assessing the Drivers and Impacts**, International Energy Agency, Paris, 2011, s. 7, 17. (Çinli petrol şirketlerin yurtdışındaki üretim alanlarındaki paylarının ülkelere göre dağılımı şu şekildedir: %23 Kazakistan, %15 Sudan, %15 Venezuela, %14 Angola, %6 Suriye, %4 Rusya, %3 Tunus, %20 Diğer Ülkeler-Nijerya, Endonezya, Peru, Ekvator, Umman, Kolombiya, Kanada, Kamerun, Gabon, Irak, Azerbaycan, Özbekistan)

¹⁶⁷ “CNPC Worldwide”, <http://www.cnpc.com.cn/en/cnpcworldwide/cnpcworldwide.shtml>, (29.09.2017).

zarfında, Çinli ulusal petrol ve doğalgaz şirketlerin yurtdışı yatırımları 100 milyar Doları aşmıştır. 2011 yılında şirket payları kapsamında, Çinli şirketlerin yurtdışında yaptığı petrol üretimi günlük 1.7 milyon varile (yıllık yaklaşık 87 milyon ton) ulaşmıştır. Bu rakam anılan yıl için Çin'in toplam ithalatının %30'undan fazlasına denk gelmektedir. ¹⁶⁸

Çin'in ulusal petrol şirketlerinin temel hedefleri arasında, enerji güvenliğinin sağlanması hususunda güce sahip olunması, enerji arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi, iç ve dış piyasalarda rekabetçiliğin sürdürülebilmesi, iç piyasalarda yaşanabilecek gerilemelere karşı için dış piyasalardan kazanç sağlanması gibi hedefler yer almaktadır. Çinli petrol ve gaz şirketlerin bu hedefleri hükümetince desteklenmektedir. Çin hükümeti, şirketlerin yapacakları dış yatırımların enerji güvenliğine katkı sunacağı düşünmektedir. Sonuç olarak, Çinli şirketlerin küresel bağlamda daha fazla enerji yatırımı yapma hususunda arzusu ile Pekin yönetiminin daha güvenli enerji arzı sağlanması politikası el ele yürümekte, bu durum enerji şirketlerinin uluslararası piyasalarda konumunu güçlendirerek ve dünya kaynakları üzerindeki paylarının artmasına yol açmaktadır. ¹⁶⁹

Çin'in enerji güvenliğinin sağlamada uyguladığı bir diğer dışa dönük strateji ise enerji arz rotalarını çeşitlendirmek üzerinedir. Çin, daha önceki paragraflarda vurgulandığı üzere, enerjide özellikle Orta Doğu bölgesine olan bağımlılığını azaltmayı stratejik bir hedef olarak görmektedir. Bu kapsamda enerji arz rotasını çeşitlendirmek üzere çevre ülkelerle ve yeni kaynaklarla uzun dönemli anlaşmalar imzalanmaktadır. Vivoda ve Manicom, Çin'in enerji arz rotalarının çeşitlendirilmesi stratejisinin üç temel boyutta ele almaktadır: Çin öncelikle, uluslararası toplum tarafından dışlanmış durumda olan ülkelere (İran ve Sudan gibi) petrol

¹⁶⁸ Wu, a.g.y., s. 7-8.

¹⁶⁹ Wu, a.g.y., s.7-8.

ve doğalgaz sağlayarak enerji güvenliğini sağlamak istemektedir. Ayrıca, ABD tarafından çevrelenen ve koruma sağlanan deniz alanları dışından enerji nakil etmek istemektedir. İkinci olarak, dışa açılım politikası kapsamında, Çinli şirketlerin yurtdışında hidrokarbon kaynaklarının üretim alanlarında hak sahibi olmasını stratejik ve ticari çıkarları elzem görmektedir. Son olarak ise, mali gücüyle birlikte, Çinli şirketlerin petrol üreticisi ülkelerdeki iş imkanlarını kolaylaştırmak üzere petrol zengini ülkelere mali yardımlar ve krediler sunmaktadır.¹⁷⁰

Çin, arz rotalarının çeşitlendirilmesi politikası kapsamında, bir yandan bölge ülkelerinde petrol ve doğalgaz alanları üzerinde hisse sahibi olurken, aynı zamanda da bölge ülkeleriyle uzun dönemli enerji ticareti anlaşmaları akdetmektedir.¹⁷¹ Pekin, uzun dönemli anlaşmalar yoluyla çevre ülkelerden enerji ithalatı gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Çin yönetimi ayrıca, “petrol karşılığı borç” şeklinde pek çok ikili anlaşma yapmakta, finansal gücünü, uzun dönemli petrol ve doğalgaz arzı sağlayacak anlaşmalar yoluyla kullanmaktadır.¹⁷² Bu kapsamda, hidrokarbon kaynakları bakımından zengin olan komşu bölgelere (Körfez Bölgesi, Rusya, Orta Asya ve Güneydoğu Asya) öncelik atfedilmekte ve Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, Avustralya, Endonezya, Malezya, Katar, Yemen ve İran gibi ülkelerle petrol ve doğalgaz anlaşmaları akdetmektedir. Ayrıca, bölge ülkelerinden doğalgaz ithalatını gerçekleştirebilmek için petrol ve doğalgaz boru hattı ağları ve LNG yükleme tesislerinin inşa edilmesine yönelik çalışmalar yürütülmektedir.¹⁷³

¹⁷⁰ Taylor, **a.g.y.**, s. 147’den Vlado Vivoda ve James Manicom. “Oil Import Diversification in Northeast Asia: A Comparison between China and Japan”, **Journal of East Asian Studies** 11, No.2, 2011, s. 243.

¹⁷¹ David Pietz, “The Past, Present, and Future of China’s Energy Sector”, **China’s Energy Strategy: The Impact on Beijing’s Maritime Policies**, (ed.) Gabriel B Collins, Andrew S. Erickson, Lyle J. Goldstein and William S. Murray, Annapolis, China Maritime Studies Institute and the Naval Institute Press, 2012, s. 51.

¹⁷² Kennedy, **a.g.y.**, s. 140.

¹⁷³ Bahgat, **a.g.y.**, 2003, s. 36.

Sonuç olarak özetleyecek olursak Çin’in enerji politikaları, tarihsel süreçte geçirdiği i ekonomik ve siyasi dönüşüm süreciyle paralel bir şekilde evrilmiştir. Bölgede ortaya çıkan yeni jeopolitik gelişmelerle birlikte enerji güvenliği sorunu Çin dış politikasında daha da önem kazanmıştır. Bu tarihsel süreçte, Çin, enerjide dışa bağımlılığını azaltmak üzere stratejik kararlar ve politikalar benimseye başlamıştır. Bu stratejilerin temelinde ise, ülkeye kesintisiz bir enerji arzı hedefi yatmaktadır. Çin bu hedef doğrultusunda iki temel dış strateji ortaya koymuş, bir yandan evre ülkelerde ve dünyada enerji kaynakları üzerinde Çinli şirketlerin hakimiyetlerini pekiştirecek adımlar atarken, bir yandan da enerji arz rotasını çeşitlendirmek üzere Çin’i çevreleyen ülkelerle ve deniz aşır ı arz sağlayıcılarıyla uzun dönemli ticari anlaşmalar akdetmeye başlamıştır.

Çin uzun dönemli ticari anlaşmalar ve yatırımlar vasıtasıyla, petrol üreticisi bölgeler üzerinde egemenlik kurmayı temel strateji olarak görmektedir. Bu kapsamda, özelikle yakın çevresinde, Orta Asya coğrafyasında sıkı bir enerji angajmanı politikası izlemektedir. Bu kapsamda bölümün bir sonraki başlığında, Çin’in enerji alanında dış dönük stratejilerinin komşu bölge olan Orta Asya bölgesinde yansımaları ve bütün olarak Orta Asya bölgesinde izlediği enerji politikalarının ve stratejilerinin unsurları ele alınacaktır.

3. Çin Dış Politikasında Orta Asya ve Enerji Kaynakları

Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya coğrafyasına komşu ülke olarak, bölgede bulunan hidrokarbon kaynaklarına, enerji güvenliğinin sağlanmasıyla oynayacağı rolü nedeniyle özel önem atfetmektedir. Çin’in bölgeye yönelik geliştirdiği enerji politikaları, siyasi, ekonomik ve jeostratejik algılamalarla i içe geçmiş durumdadır. Bu kapsamda, Çin’in Orta Asya enerji kaynaklarına atfettiği önemi, bölgeye yönelik ekonomi politik vizyonuyla birlikte incelemek gerekmektedir. Bu doğrultuda, bu bölümde öncelikle tarihsel gelişmeler altında Çin’in Orta

Asya politikasının gelişim süreci incelenecek, yapılacak inceleme sonrasında Orta Asya enerji kaynaklarına atfettiği önemin temelleri ortaya konulacak, dış dünyaya yönelik geliştirdiği enerji güvenliği politikalarının bölge üzerinde yansımalarına değinilecektir. Bu bölümde ayrıca, Çin'in bölge ülkeleriyle ikili enerji ilişkilerinin boyutları dört bağlamda (jeopolitik, ticaret, yatırımlar, taşımacılık) ele alınacaktır. Bölüm, Yeni Büyük Oyun'da Çin'le küresel aktörler arasındaki enerji mücadelesine ait değerlendirmelerle sonuçlandırılacaktır.

Modern jeopolitikte, Çin'in Orta Asya bölgesine yönelmesinin başlangıcı olarak Sovyetler Birliği'nin dağılması gösterilmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren Avrasya'da ortaya çıkan durum jeopolitik bir boşluk yaratmıştır. Bu jeopolitik boşluk bölgesel ve küresel aktörler ile Orta Asya'daki bölge içi aktörlere önemli manevra alanı açmıştır.¹⁷⁴ Orta çıkan manevra alanını doldurmaya çalışan ülkelere bir tanesi ise Çin olmuştur. Çin'in bölgeye yönelik enerji politikası, tarihsel gelişmelerden ve ekonomi politik unsurlardan etkilenecek şekilde şekillenmektedir. Paramonov, Strokov ve Stolpovskiy'in tasnifi çerçevesinde tarihsel olarak Pekin'in Orta Asya politikasını üç periyotta incelemek olanaklıdır: 1992-1995 arası dönem; 1996-2001 arası dönem ve 2001'den günümüze dek geçen dönem.¹⁷⁵ Her bir dönem kendi için yeni siyasi ve ekonomik açılımları beraberinde getirmektedir.

¹⁷⁴ Kutay Karaca, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dış Politikası'nda Orta Asya", **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed.) M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara, Usak Yayınları, 2013, s. 59.

¹⁷⁵ Владимир Владимирович Парамонов, Алексей Владимирович Строков, Олег Анатольевич Столповский, **китай в центральной азии: политика, экономика, безопасность**, Барнаул, Алтайский полиграфический комбинат, 2010, с. 5, 16. (Vladimir Vladimiroviç Paramonov, Aleksey Vladimiroviç Strokov, Oleg Anatoleviç Stolpovskiy, **Kitay v Tsentralnoy Azii: Politika, Ekonomika, Bezopaznost**, Barnaul, Altayskiy Poligraficheskiy Kombinat, 2010, s. 5, 16.);

Владимир Владимирович Парамонов, Алексей Владимирович Строков, Олег Анатольевич Столповский, **Китайский экономический экспресс в центре Евразии: новая угроза или исторический шанс?**, Барнаул, Алтайский полиграфический комбинат, 2010, с. 16-18. (Vladimir Vladimiroviç Paramonov, Aleksey Vladimiroviç Strokov, Oleg Anatoleviç Stolpovskiy, **Kitayskiy Ekonomicheskiy Ekspress v Tsentre Evrazii: Novaya Ugroza ili İstoricheskiy Shans**, Barnaul, Altayskiy Poligraficheskiy Kombinat, 2010, s. 16-18).

Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan gelişmeler sonucunda Orta Asya bölgesinde yeni devletler ortaya çıkarken, Rusya'nın bölgede etkisi zayıflamıştır.¹⁷⁶ Sovyetlerin çöküşü ile Çin'in yükselişi aynı döneme rastlamış ve Orta Asya'da yaratılan siyasal boşluğa Çin'in yönelmesine fırsat yaratmıştır. Çin, bir yandan bağımsızlığa kavuşan Orta Asya devletlerini tanımaya çalışırken, diğer yandan da Orta Asya'nın tanımını yeniden anlamlandırmaya başlamıştır.¹⁷⁷ Çin açısından, tarihsel olarak Rusya'nın bir parçası olarak gördüğü bölgeden Rusya'nın çekilmesi beklenmedik bir gelişme olmuştur. Bu kapsamda, Çin ilişkilerin ilk döneminde, 1990'lı yılların başlarında bölgeye yönelik aktif bir politika izlememiştir. Çin bu dönemde bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkiler kurarken, temelde güvenlik problemleri üzerinde durmuştur. Orta Asya'da ortaya çıkan belirsizlik karşısında Çin, bölge içi problemlerden kendini izole etmeye çalışmış, Orta Asya'daki bağımsızlık hamlesinin Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'nde ortaya çıkartabileceği yansımaları engellemeye çalışmış ve Orta Asya ile sınır sorunlarından kaynaklanabilecek güvenlik problemlerinin önüne geçmeye öncelik vermiştir. Bu dönemde Çin ile bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler de sınırlı düzeyde seyretmiş, bölgeye ekonomik olarak nüfuz etme öncelik olarak görülmemiştir. 1992-1995 arası dönemde Çin ile bölge arasındaki ticaret 360-512 milyon Dolar seviyesinde olmuştur. Bu dönemde bölge ülkeleri de, Sovyetler Birliği döneminden kalma endişelerle Çin'e karşı temkinli yaklaşmayı tercih etmiştir.¹⁷⁸ Genel olarak Çin, ilişkilerin ilk döneminde, güvenlik ve sınır sorunlarını önceleyen bir yaklaşımla bölge ile ilişkilerinin temellerini oluşturmaya çalışmıştır. Bölgeye yönelik stratejik bir vizyon ve dış politika ortaya koymayan Çin'in temel hedefi bölgeden kaynaklanabilecek sorunların önüne geçmek olmuştur.

¹⁷⁶ Robert G. Sutter, **Chinese Foreign Relations: Power and Policy since the Cold War**, 3.ed., Plymouth, Rowman& Littlefield Publishers, 2012, s. 237.

¹⁷⁷ Ekrem, **a.g.y.**, s. 6.

¹⁷⁸ Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, **a.g.y.**, 2010a s. 17-21; Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, **a.g.y.**, 2010b, s. 18-22; Jean Pierre Cabestan, "Central Asia-China Relations and Their Relative Weight in Chinese Foreign Policy", **China and India in Central Asia A New "Great Game"?**, (ed.) Marlène Laruelle, Jean-François Huchet, Sébastien Peyrouse ve Bayram Balci, New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 25-27.

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ise, Çin uluslararası alanda meydana gelen gelişmelere (1995-96 Tayvan krizi, Çin-ABD gerilimi, 1997-1998 Güneydoğu Asya ekonomik krizi gibi) paralel olarak dış politikasını revize etmiş, daha aktif dış politika izlemeye başlamıştır. Çin, bu kapsamda Orta Asya coğrafyasında da faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Çin'in bölgeye yönelimi, güvenlik konularından ve sosyo-ekonomik gelişmelerden etkilenmiştir. Terörizm, İslami radikalizm, Uygur bölgesinde ayrılıkçı hareketler gibi güvenlik sorunları Çin'in bölgeye angajmanının temelini oluşturmuştur. Ekonomik alanda ise bölgede keşfedilen petrol ve doğalgaz kaynakları Çin'in bölgeye yönelimini pekiştirici unsur olmuş, Pekin, artan enerji ihtiyacını karşılamak ve kalkınma hamlelerini sürdürmek üzere Orta Asya'ya stratejik önem atfetmeye başlamış, bu kapsamda bölgeye yönelik yatırımlarını ve ticaretini arttırmıştır. Çin, Orta Asya ile coğrafi yakınlığını kullanarak, bölgenin yer altı kaynaklarına erişim sağlamak, bu kaynakları özellikle batı bölgelerinin kalkındırılması hedefleri doğrultusunda kullanmak istemiş, ayrıca Çin mallarının Orta Asya pazarlarına erişimini sağlamayı hedeflemiştir. Hammadde karşılığında işlenmiş ürün ticaretiyle, Çin ile bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler, 1996-2000 arası dönemde yaklaşık iki kat artış göstererek 580 milyon Dolar'dan 1 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır. Yine bu dönemde, jeopolitik ve jeoekonomik önemi olan Orta Asya bölgesine yönelik, Çin Halk Cumhuriyeti, tarihinde ilk bölgesel teşkilat olarak Şanghay Beşlisi ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nü¹⁷⁹

¹⁷⁹ Şanghay İşbirliği Örgütü-ŞİÖ (*The Shanghai Cooperation Organisation-SCO*) ilk olarak 1996 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan tarafından üye ülkeler arasında güvenin artırılması, sınır bölgelerinin silahsızlandırılması ve bölgesel işbirliğinin teşvik edilmesi amacıyla “Şanghay Beşlisi” adıyla kurulmuştur. 1998-2000 yılları arasında zirve toplantıları sırasıyla Almatı, Bişkek ve Duşanbe’de yapılmış ve üye ülkeler, sınır bölgelerinde güvenin artırılması yollarının yanı sıra, siyaset, ekonomi ve güvenlik gibi alanlarda da görüş alışverişinde bulunmaya başlamıştır. 2001 yılında Şanghay’da düzenlenen Devlet Başkanları Zirve toplantısında, uluslararası düzeyde ve üye ülkelerde yaşanan gelişmeler ışığında, terörizm, ayrılıkçılık ve köktencilikten kaynaklanan tehditlerle mücadeleye yönelik işbirliğinin daha etkin şekilde yürütülmesi için Şanghay Beşlisi’nin bölgesel bir örgüt haline dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede anılan Zirve’de Özbekistan’ın “Şanghay Beşlisi”ne katılımına ilişkin bir Ortak Deklarasyon kabul edilmiş ve 6 ülke tarafından imzalanan “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Kurulmasına Dair Deklarasyon” ile örgüt resmen hayata geçirilmiştir. ŞİÖ’nün ilk dönemlerde bölgesel bir güvenlik örgütü olarak tasarlanmış; Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında ortaya çıkan sınır sorunlarını hususunda başta Çin olmak üzere üye devletlerin güvenlik endişelerini gidermeyi amaçlamıştır. Ancak zaman içerisinde

oluşturmuştur. Bu çerçevede Pekin yönetimi, ekonomik, kültürel ve güvenliğe ilişkin girişimlerle Orta Asya bölgesini, Çin'in milli çıkarının olduğu bölgelerden biri olarak görmüş ve etki alanı hâline getirme çabalarını göstermiştir. Bölge ülkeleri de Çin'i bölgesel güvenlik alanında ve ekonomik alanlarda önemli bir partner olarak görmüştür.¹⁸⁰ Sonuç olarak, Çin'in 1990'lı yılların sonlarına doğru dış politikasında gösterdiği aktif politik yönelim, Orta Asya bölgesinde Çin'in angajmanının artmasına sebep olmuştur. Çin siyasi ve ekonomik araçlarla birlikte bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek üzere adımlar atmıştır.

Çin'in bölgeye yönelik politikasının üçüncü aşaması ise 2001 yılında başlamış, bu tarihten sonra dış politikasında daha aktif politikalar izlemeye başlamıştır. Çin'in bölgeye yönelik değişen politikası dünya politikasında ve ekonomisinde yaşanan dönüşümlere paralel bir çizgi izlemiştir. Bu kapsamda, 2001 sonrası dönemde, Pekin'in Orta Asya'ya yönelik politikalarını jeopolitika ve bölgesel güvenlik, ekonomi ve enerji güvenliği bağlamlarında ayrı ayrı değerlendirmekte fayda görülmektedir.

Çin dış politikasında Orta Asya bölgesinin istikrarının sağlanması ve başka güçlerin müdahalesinin önlenmesi, ciddi bir jeopolitik ve stratejik hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Orta Asya bölgesinde meydana gelebilecek herhangi bir yapısal değişim, siyasi çıkarlarını

ŞİÖ'nün amaçları bölgesel güvenliğin ötesine geçmiştir. ŞİÖ'nün temel amaçları arasında şunlar yer almaktadır: ülke ülkeler arasında iyi komşuluk ve karşılıklı güven ilişkisini güçlendirmek; siyaset, ticaret, ekonomu, bilim, teknoloji, kültür, eğitim, enerji, ulaştırma, turizm, çevre ve diğer alanlarda işbirliğini artırmak; bölgede barış güvenlik ve istikrarı sağlamak; demokratik, adil ve rasyonel yeni bir uluslararası siyasi ve ekonomik düzenleme oluşturma hedefine yönelik çalışmalar yapmak. Modern jeopolitikte, ŞİÖ'nün ABD ve Batılı örgütlere karşı yeni bir kutup teşkil edip etmediğine dair literatürde tartışmalar devam etmektedir. ŞİÖ hakkında detaylı bilgi için bkz: “Şanghay İşbirliği Örgütü”, <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa> , (25.09.2017); “The Shanghai Cooperation Organisation”, http://eng.secsco.org/about_sco/, (25.09.2017); M.Turgut Demirtepe ve İbrahim Erdoğan, “Bölgesel Çıkarlar ve Küresel Hedefler Odağında Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed.) M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara, Usak Yayınları, 2013, s. 83-99.; Cabestan, **a.g.y.**, s. 28-35.

¹⁸⁰ Paramonov, Stokov ve Stolpovski, **a.g.y.**, 2010a, s. 24-31.; Ekrem, **a.g.y.**, s. 20.

etkileyebilmektedir.¹⁸¹ Bu kapsamda, özellikle 11 Eylül 2001 tarihi sonrasında uluslararası alanda ortaya çıkan gelişmelerin Çin'in bölgeye yönelik politikasında ve stratejisinde kırılma yarattığı gözlenmektedir. 11 Eylül sonrası dönemde, potansiyel bir rakip olarak görünen ABD'nin Afganistan'a müdahalesi ve sonrasında Orta Asya'da yoğunluk kazanan ABD nüfuzu Çin'de endişe yaratmış ve Orta Asya coğrafyasında daha aktif bir politika izlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda, stratejik çıkarlarının bulunduğu bölgede ABD'yi dengelemeye özel önem atfetmeye başlamıştır.¹⁸² Çin, Orta Asya ülkelerinin Batılı güçlerle birlikte NATO'da yer alması ihtimalinden endişe duyarak arka bahçesine Batılı güçlerin yerleşmesini istememiştir. Ayrıca Pekin yönetiminin Orta Asya bölgesinde hızlı girişimde bulunmasına neden olan bir diğer gelişme ise, Rusya, Türkiye ve İran gibi ülkelerin, kendi tarihsel ve kültürel avantajlarını kullanarak, Sovyetlerin yıkılmasından sonra Orta Asya'da doğan stratejik boşluğu doldurmaya çalışmaları olmuştur.¹⁸³ Bu kapsamda, ABD, Rusya ve diğer bölgesel güçlerin Orta Asya coğrafyasında nüfuzunu engellemek üzere yeni dış politika vizyonu oluşturulmuştur.

Bölgesel güvenlik açısından ise, Çin, bölge kaynaklı terörizm tehdidine karşı koyabilmek için Orta Asya ülkeleriyle daha yakın siyasi ve ekonomik/ticari ilişkiler kurması gerektiğini düşünmeye başlamıştır.¹⁸⁴ Çin için Orta Asya, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne komşuluğu sebebiyle milli birliğine ve ulusal güvenliğine etki edebilecek bir coğrafya olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bölge gerek güvenlik gerekse ekonomik istikrarını sürdürme ve dolayısıyla rejimin devamlılığı açısından önem taşımaktadır. Bu kapsamda 2001 sonrası

¹⁸¹ Ekrem, **a.g.y.**, s. 22.

¹⁸² Paramonov, Stokov ve Stolpovski, **a.g.y.**, 2010a, s. 31-32.

¹⁸³ Ekrem, **a.g.y.**, s. 22. ve Ekrem, **a.g.y.**, s. 23'den Tingchang Zhu (ed.) 朱聽昌主編 (2002). 《中國周邊安全環境與安全戰略》 (Çin'in Çevresel Güvenlik Ortamı ve Güvenlik Stratejisi), 北京: 時事出版社, 2002 年. s. 443.

¹⁸⁴ Cabestan, **a.g.y.**, s. 25.

dönemde, Orta Asya ile olan sınırlarının güvenliğini ŞİÖ vasıtasıyla sağlayarak Uygur ve diğer Müslüman gruplara yönelik girişimleri engellemeye çalışmaktadır.¹⁸⁵ Çin, bölgedeki milliyetçi akımların uyanmaması taraftarıdır. Çin'in en çekindiği nokta, milliyetçi hükümetlerin Orta Asya'da iktidara geldiklerini görmektir. Çünkü, milliyetçi hükümetlerin Çin'deki ayrılıkçı Uygurları destekleyeceği görüşü hakimdir.¹⁸⁶ Çin Hükümeti ayrıca geleceğe dönük kendisine ait olduğunu iddia ettiği Doğu Türkistan'ın, Orta Asya ülkeleri ile arasındaki tarihi, etnik, dinî ve örf-âdet bağlarından faydalanarak, bölgede siyasi ve kültürel bakımdan stratejik derinlik kurmaya çalışmakta, Doğu Türkistan'ı, Orta Asya ve Güney Asya'nın çekim merkezine dönüştürmeye, bunun için tarihi İpek Yolu'nu tekrar canlandırma stratejisini gerçekleştirerek Orta Asya'dan Avrupa'ya açılmaya çalışmaktadır.¹⁸⁷ Sonuç olarak, bölgesel güvenlik bağlamında Çin'in temel hedefi, sınır sorunlarının ortadan kaldırılması ve bölge kaynaklı radikal tehditlerin bertaraf edilmesidir. Bu kapsamda Orta Asya bölgesi ile Çin'in Uygur Bölgesi arasında tehdit unsuru oluşturabilecek yapılanmaların engellenmesi temel hedeftir.

Ekonomik bağlamda ise, 2001 sonrası dönemde, yükselen ekonomik gücüne paralel olarak, Çin bölgenin yer altı kaynaklarına daha fazla ihtiyaç duymaya başlamıştır ve bu kapsamda bölgeye daha yoğun nüfuz etmeye başlamıştır. Çin'in büyük ülke olma hedefini gerçekleştirebilmesi için sanayi, teknoloji ve savunma sanayi alanlarında ihtiyacı olan kıymetli madenleri elde etmesi gerekmektedir. Orta Asya bölgesi, bu ihtiyacı karşılayan önemli bir hammadde kaynağıdır. Öte yandan Çin'de, ABD'nin bölgedeki siyasi, ekonomik ve askeri varlığının Çin'in bu kaynaklara erişimine engel teşkil edebileceği algısı hakim olmuştur. Bu kapsamda Çin, bölge ile ekonomik ilişkilerini geliştirerek, bu olumsuz durumu tersine çevirmek istemiştir. Yeni dönemle birlikte, Çin artan enerji ihtiyacına paralel olarak bölge ile ekonomik

¹⁸⁵ Karaca, **a.g.y.**, s. 60-61; 78-79.

¹⁸⁶ Bülent Uğrasız, “Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 4, No. 3, 2002, s.231.

¹⁸⁷ Ekrem, **a.g.y.**, s. 21.

ilişkilerini geliştirmeyi, Orta Asya politikasının temel stratejisi haline getirmiştir. Çin ayrıca, bölgede yatırımlarını artırarak, bölge kaynaklarına doğrudan erişim sağlamayı ve bölge üzerinden batılı dış piyasalara ulaşmayı hedeflemiştir. Orta Asya ülkeleri de Çin ile olan ekonomik-ticari ilişkilerin geliştirilmesinin, kalkınmalarına katkıda bulunacağını düşünmüştür. Bu algılamalar ile Çin, ekonomik alanda bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini derinleştirmiş, başta enerji sektörü olmak üzere bölgede ekonomik alanlarda büyük çaplı yatırımları ve projeleri hayata geçirmeye başlamıştır. Dönem boyunca Çin'in bölgede yatırımlar ve kredilerle sağladığı destekle finansal varlığı 17-18 milyar Doları aşmıştır. Ayrıca 2001-2008 arası dönemde Çin ile bölge ülkeleri arasında ticaret hacmi 13 kat artış göstererek 20 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır.¹⁸⁸ 2014 yılı sonu itibarıyla ise Çin'in bölgeye ihracatı 24 milyar Dolar, bölgeden ithalatı ise 20,9 milyar Dolar seviyesinde olmuştur.¹⁸⁹

Çin'in bölgeye yönelik ekonomik hamleleri daha önceki bölümlerde vurgulandığı üzere, temel olarak bölgeye işlenmiş mal/ürün satılması, öte yandan bu ülkelerden özellikle Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'dan önemli miktarlarda hidrokarbon kaynağı ithalatı gerçekleştirilmesi ve bu ülkeler üzerinde enerji yatırımları gerçekleştirilmesi üzerine kuruludur.

¹⁸⁸John F. Copper, **China's Foreign Aid and Investment Diplomacy: History and Practice in Asia, 1950-Present (Volume II)**, New York, Palgrave Macmillan, 2016, s. 94.; Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, **a.g.y.**, 2010a, s. 31-37; Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, **a.g.y.**, 2010b, s. 22-29.; Cabestan, **a.g.y.**, s. 25.; Ekrem, **a.g.y.**, s.32.

¹⁸⁹Çin'in bölgeyle olan ticaretinde Kazakistan başı çekmektedir. 2014 yılında Çin'in Kazakistan'a ihracatı 12,7 milyar Dolar iken, bu ülkeden ithalatı 9,7 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam Çin'in bölgeye yaptığı toplam ihracatın %53'ünü, bölgeden yaptığı ithalatın ise %46'sını oluşturmaktadır. Çin'in bölgeyle ticari ilişkilerinde ikinci sırada Türkmenistan bulunmaktadır. Aynı yıl itibarıyla Çin'in Türkmenistan'a ihracatı 954 milyon Dolar olarak gerçekleşirken; Türkmenistan'dan ithalatı 9,5 milyar Dolar olmuştur. Orta Asya bölgesindeki diğer ülkelerin Çin'in dış ticaretinde payı ise sırasıyla şu şekildedir: Çin, Özbekistan'a 2,6 milyar Dolar ithalat ve bu ülkeden 1.5 milyar Dolar ithalat; Kırgızistan'a 5,2 milyar Dolar ihracat, anılan ülkeden 54 milyon Dolar ithalat; Tacikistan'a 2,4 milyar Dolar ihracat, bu ülkeden 47 milyon Dolar ithalat yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz: 2015 Report to Congress of the U.S.-China Economic and Security Reform Commission, U.S.-China Economic and Security Review Commission, 2015 Annual Report to Congress, s. 399-400, https://www.uscc.gov/Annual_Reports/2015-annual-report-congress, (26.09.2017); "Value of Imports and Exports by Country of Origin/Destination", <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2015/html/EN1106.jpg>, (26.09.2017).

Çin'in Orta Asya bölgesine yaptığı ihracat, temelde bu bölgeyi bir pazar ve Batı'ya açılan bir köprü görmesinden kaynaklanmakta iken, bölgeden yaptığı ithalat enerji eksenine kuruludur. Çin'in bölgeye yönelik enerji angajmanında siyasi, ekonomik ve stratejik unsurlar iç içe geçmiş durumdadır. Bir önceki bölümde vurgulandığı üzere, Çin'in enerji güvenliğini sağlamada dış dünyaya yönelik uyguladığı iki temel politika (enerji alanında dış yatırımlar ve arz kaynakların çeşitlendirilmesi) Çin'in Orta Asya ile enerji ilişkilerini tüm boyutlarda etkilemektedir. Bu kapsamda, dış dünyaya yönelik geliştirdiği temel politikaları gözünde bulundurarak Çin'in Orta Asya bölgesine enerji angajmanını dört temel boyutta incelemek mümkündür: Jeoekonomik/Jeostratejik, ikili enerji ticareti, taşımacılık ve enerji yatırımları.

Çin'in Orta Asya ile olan enerji ilişkilerinin jeoekonomik ve jeostratejik boyutu özel önem taşımaktadır. Halihazırda, Çin'in ithal ettiği enerjinin %80'i Orta Doğu ve Batı Afrika'dan temin edilmekte, bu kaynaklar, Çin'in askeri/güvenlik alanında endişe taşıdığı Malakka Boğazı geçişli bir şekilde ülkeye ulaştırılmaktadır. Hint-Çin rekabetinin yaşandığı Hint Okyanusu ve ABD'nin askeri üssünün kontrolündeki Malakka Boğazı'nı geçerek Pasifik'teki Çin kıyılarına ulaşımı, büyük ölçüde ABD'nin kontrolü altındadır. Yol boyu herhangi bir noktada sorun çıktığı takdirde Çin'in enerji trafiği kesintiye uğrayabilir. Çin Körfez bölgesinden Çin'e uzanan deniz yolunu koruyan etkili deniz kuvvetlerinin olmamasından ve deniz yolu boyunca Çin'in ve Güneydoğu Asya ülkelerinin adalar üzerindeki hak iddiaları gibi problemlerin henüz çözümlenememesinden dolayı, deniz yoluyla enerji taşıma seçeneği, her an bir pürüzle karşılaşma tehdidi altındadır. Bu durum Çin'de enerji güvenliği hususunda endişelere sebep olmaktadır. Ayrıca, 2003 yılından itibaren Ortadoğu'da yaşanan olaylar ve ABD'nin bölgedeki girişimleri söz konusu riskleri artırdığı gibi, Çin'in bölgedeki çıkarını da tehdit etmektedir. 2011 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da meydana gelen isyanlar ve doğan istikrarsızlıklar, Çin'in bölgedeki enerji çıkarlarına zarar verebilecek boyuttadır. Bu nedenlerle, Çinli liderler

petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından zengin olan Orta Asya enerji kaynaklarına yönelmekte, bu kaynakların Çin’de enerji kaynağı çeşitlilik sağlayarak, kritik deniz geçiş alanlarının bypass edilmesine katkıda bulunacağını düşünmektedir.¹⁹⁰ Bu bağlamda Çin, Orta Asya vasıtasıyla boru hatlarıyla enerjiyi ithal ederek, ABD’nin deniz yollarına olan hakimiyetini kendisine karşı kullanmasını engelleyebileceğini düşünmektedir.¹⁹¹ Söz konusu stratejik yönelim, bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere, Çin’in resmi kalkınma programlarına da yansımaktadır. Çinli liderler, artan enerji bağımlılığının ve Güney ve Doğu Çin Denizi’ndeki enerji ticaretinin güvensiz bir ortam oluşturduğu algısıyla, enerji güvenliğinin sağlanması bağlamında Orta Asya’ya özel önem atfetmektedir.

Yukarıda aktarılan stratejik önem çerçevesinde, Çin’le Orta Asya ülkeleri arasındaki enerji ilişkilerinin ikinci boyutunu enerji ticareti oluşturmaktadır. Çin’in bölge ülkeleriyle enerji ticareti verilerine baktığımızda ise şunları ifade etmemiz mümkündür: Çin’le bölge ülkeleri arasındaki enerji ticaretinin büyük bir bölümü doğalgaz ticareti oluşturmaktadır. Çin’le Türkmenistan arasındaki doğalgaz ticareti oldukça yoğundur. BP rakamlarına göre, 2016 yılı sonu itibariyle, Çin Türkmenistan’dan 29,4 milyar m³ doğalgaz ihraç etmiştir. Türkmenistan’ın anılan yıl içerisinde toplam ihracatının 37,3 milyar m³ olarak gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda söz konusu ticaretin boyutu ve önemi ortaya çıkmaktadır. Çin, Türkmenistan’a ilaveten, Özbekistan’dan da önemli miktarda doğalgaz ithalatı gerçekleştirmektedir. 2016 yılı itibariyle Çin Özbekistan’dan 4.3 milyar m³ doğalgaz ithalatı yapmıştır. Türkmenistan ve Özbekistan’a ilaveten Çin Kazakistan’dan da doğalgaz ihracatı

¹⁹⁰ 2015 Report to Congress of the U.S.-China Economic and Security Reform Commission, **a.g.y.**, s. 401; Ekrem, **a.g.y.**, s. 29’den Speed, Philip Andrew and Vinogradov, Sergei “China’s Involvement in Central Asia Petroleum: Convergent or Divergent Interests?” **Asian Survey**, Vol. XI, No. 2, March/April, 2000, s. 393; Ekrem, **a.g.y.**, s. 29’den Xie, Meng 謝夢(24 Mart 2011) <利戰局殃及 200 億美元投資 中國海外發展有待反思>, 《南方日報》, < http://nf.nfdaily.cn/nfrb/content/2011-03/24/content_21758586.htm>, 2011 年 03 月 24 日.

¹⁹¹ Karaca, **a.g.y.**, s. 76-77.

yapmaktadır. Öte yandan iki ülke arasındaki doğalgaz ticareti rakamı Türkmenistan'a göre sınırlı düzeydedir. 2016 yılında Çin Kazakistan'dan 400 milyon m³ doğalgaz ihraç etmiştir. Kazakistan'ın anılan yıl toplam doğalgaz ihracatı 16.6 milyar m³'tür.¹⁹²

Çin'in bölgeden ithal ettiği petrol ise, alt yapı ulaştırma sistemlerinde yetersizlikler nedeniyle oldukça sınırlıdır. ABD Enerji Enformasyon Ajansı ve KazEnergy verilerine göre, Kazakistan'ın toplam ham petrol ihracatının %5'i Çin'e gitmektedir. 2014 yılında 4,8 milyon ton Kazak petrolü bu hat üzerinden Çin'e taşınmıştır.¹⁹³ Diğer Orta Asya ülkelerinden Çin'e yönelik doğrudan bir petrol ticareti bulunmamaktadır. Öte yandan, Çin'le başta Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere bölge ülkeleri arasında enerji ticaretinin artırılmasına yönelik yeni anlaşmalar imzalanmakta ve ileriki paragraflarda vurgulanacağı üzere yeni taşımacılık altyapısı kurulması hedefleri ortaya konulmaktadır.

Çin'in Orta Asya ile enerji ilişkilerinin diğer boyutunu yukarıda detayları aktarılan enerji ticaretine imkan sağlayan ulaştırma boyutu oluşturmaktadır. Karaca'nın belirttiği üzere Çin için Orta Asya bölgesi, bir enerji havzası olmasının yanında Batı'nın kara yolu ile Çin'e bağlanması ve enerji kaynaklarının boru hatlarıyla ülkeye getirilmesi açısından da bir köprüdür.¹⁹⁴ Çin bu köprü vasıtasıyla hem bölge kaynaklarına doğrudan ulaşmakta, hem de bölgenin ötesindeki enerji ve ticaret havzalarına erişim sağlamaktadır. Çin'le Orta Asya arasındaki petrol ve doğalgaz ticareti temelde 2 boru hattıyla sağlanmaktadır Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı ve Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı.

¹⁹² Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'ın doğalgaz ticareti verileri için bkz: BP Statistical Review of World Energy June 2017, **a.g.y.**, s. 34.

¹⁹³ Bkz: "Kazakhstan", <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=KAZ>, (24.09.2017); KazEnergy-National Energy Report 2015, **a.g.y.**, s. 101-102, 148.

¹⁹⁴ Karaca, **a.g.y.**, s. 60.

Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı, diğer adıyla Atasu-Alashankou Petrol Boru Hattı (*The Atasu-Alashankou oil pipeline*), **(Harita-14)** 965 km uzunluğa sahip bir hat olarak, yıllık 20 milyon ton petrol taşıma kapasitesiyle 2006 yılında faaliyete geçmiştir. Söz konusu hattın %50 hissesi Kazakistan'a (KazTransOil JSC'a), %50 ise Çin'e (*China National Oil and Gas Exploration and Development Corporation-CNODC*) aittir. Söz konusu hattın inşa edilmesine yönelik Çin ile Kazakistan arasındaki ilk görüşmeler 1997 yılında gerçekleştirilmiş ve taraflar arasında anlaşma yapılmıştır. Halihazırda, söz konusu hat üzerinden Kazakistan'ın Atyrau ve Aktöbe bölgelerinde üretilen petrol ile Rus petrolü Çin'e taşınmaktadır. 2014 yılı itibariyle hat üzerinden 11,8 milyon ton petrol Çin'e taşınmıştır. Kazakistan ile Rusya arasındaki petrol değişimi anlaşması gereğince, hat üzerinden çoğunlukla Rus petrolü taşınmaktadır. Taşınan petrolün %60'ı (7 milyon ton) Rusya'ya ait iken %40'ı (4.8 milyon ton) Kazakistan'a aittir. 2014 yılında Çin ile Kazakistan arasında varılan yeni anlaşma kapsamında, hattın yıllık kapasitesini 40 milyon tona çıkaracak yeni bir paralel hat daha kurulması gündemdedir.¹⁹⁵

Harita-14: Atasu-Alashankou Petrol Boru Hattı

Kaynak: “CNPC and KMZ to Double Crude Oil Pipeline From Kazakhstan to China”, <https://www.2b1stconsulting.com/cnpc-and-kmz-to-double-crude-oil-pipeline-from-kazakhstan-to-china/>, (26.09.2017).

¹⁹⁵ Kazmunaygaz Annual Report-2015, a.g.y, s. 15; Kazenergy-National Energy Report-2015, a.g.y, s. 101-102; “The founders of Kazakhstan-China Pipeline LLP” <http://www.kcp.kz/company/about?language=en>, (24.09.2017); “History”, <http://www.kcp.kz/company/history>, (24.09.2017).

Petrol taşımacılığına ilaveten, Orta Asya ile Çin arasındaki doğalgaz taşımacılığı alanında da ilişkiler giderek yoğunlaşmaktadır. Çin ile bölge ülkeleri arasında doğalgaz alanında işbirliğini sağlayan hat Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı'dır. **(Harita-15)**. Söz konusu hat üzerinden Türkmen, Kazak ve Özbek doğalgazı Çin'e ulaştırılabilmektedir. Söz konusu hatta ilişkin teknik özellikler şunlardır: Hat, Türkmen-Özbek sınırında başlamakta, Özbekistan ve Kazakistan geçişli bir şekilde Çin'in Sincan Uygur Özerk bölgesine ulaşmaktadır. Boru Hattı sistemi 1830 km uzunluğunda birbirine paralel 3 paralel hat (A/B/C) sisteminden oluşmaktadır. A ve B boru hatlarının inşasına 2008 yılında başlanmış, söz konusu hatlar sırasıyla 2009 ve 2010 yıllarında faaliyete geçmiştir. A ve B hattının toplam yıllık taşıma kapasitesi 30 milyar m³ olup, bu hatlar üzerinden yıllık 30 milyar m³ Türkmen gazı taşınabilmektedir. C hattının inşası ise 2012 yılında başlayıp, 2014 yılında sonuçlandırılmıştır. Anılan hattın yıllık kapasitesi ise 25 milyar m³'tür. C hattı üzerinden ise Türkmen gazına (yıllık 10 milyar m³) ilaveten, Kazak gazı (yıllık 5 milyar m³) ve Özbek gazı (yıllık 10 milyar m³) taşınması hedeflenmektedir. Öte yandan, şu aşamada hat üzerinden Kazakistan sevkiyat yapamamaktadır. Sevkiyatın gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar sürdürülmektedir. Halihazırda, söz konusu hatların (A/B/C) toplam kapasitesi 55 milyar m³ olup, hattın büyük kısmında Türkmen gazı nakil edilmektedir. Bu rakam Çin'in toplam doğalgaz tüketiminin %20'sine denk gelmektedir. Anılan hatlara ilaveten, taraflar arasında yıllık 30 milyar m³ kapasiteli yeni bir hat daha (Hat D) inşa edilmesine yönelik 2014 yılında anlaşmaya varılmıştır. Hattın inşasına yönelik çalışmalar devam etmekte olup, hattın tamamlanmasıyla Orta Asya-Çin doğalgaz boru hattı sistemi, bölgedeki en geniş boru kapsamlı (toplamda yıllık 85 milyar m³) boru hattı olacaktır. Söz konusu hattın da ağırlıkla Türkmen gazını Çin'e taşıması öngörülmektedir¹⁹⁶ Son olarak, yukarıda aktarıldığı üzere, Kazakistan, Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı sistemi üzerinden

¹⁹⁶ "Flow of Natural Gas from Central Asia", <http://www.cnpc.com.cn/en/FlowofnaturalgasfromCentralAsia/FlowofnaturalgasfromCentralAsia2.shtml>, (26.09.2017); Kazenergy-National Energy Report-2015, a.g.y., s. 95, 169.

henüz sevkiyata başlamamakla birlikte, Çin'e sınırlı düzeyde doğalgaz satışı gerçekleştirmektedir. Kazakistan'ın Çin'e yaptığı kısmi doğalgaz sevkiyatı (2016 yılında 400 milyon m³), Kazakistan'ın doğu bölgesinde Çin sınırına yakın yerde yer alan bölgesel boru hattı (Zaysan-Jeminay arası) vasıtasıyla yapılmaktadır.¹⁹⁷

Harita-15: Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı (Central Asia-China Gas Pipeline)
Kaynak: “Flow of Natural Gas from Central Asia”, <http://www.cnpc.com.cn/en/FlowofnaturalgasfromCentralAsia/FlowofnaturalgasfromCentralAsia2.shtml>, (26.09.2017).

Çin'in bölgeye yönelik enerji angajmanının son boyutunu enerji yatırımları oluşturmaktadır. Bir önceki bölümde detayları aktarıldığı üzere, Çin enerjide dışa bağımlılığını azaltmak ve enerji güvenliğini sağlamak üzere yurtdışında enerji kaynakları üzerinde hisse sahibi olmayı temel enerji politikası olarak benimsemektedir. Çin, ulusal petrol şirketleri marifetiyle, yurtdışında hidrokarbon kaynaklarını kontrol altında tutmak, kaynaklardan sağlanacak ürünlerin ülkeye yönelmesini garanti etmek, böylelikle enerji güvenliğine katkıda bulunmak istemektedir. Bu kapsamda zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Orta Asya bölgesi Çin'in enerji güvenliğine sağlayacağı katkı ile özel önem taşımaktadır.

¹⁹⁷ Kazenergy-National Energy Report-2015, a.g.y., s. 95,133.; “China's first private cross-border natural gas pipeline comes on stream”, http://www.moneyhub.net/scripts/cgiip.wsc/globalone/htm/news_article.r?vcnews-id=991599, (29.09.2017).

Çin'in bölgede yaptığı doğrudan yatırımlarına baktığımızda, yatırımların daha çok Kazakistan ve Türkmenistan'da yoğunlaştığı görülmektedir. Çin'in Kazakistan'da yatırımları daha çok CNPC aracılığıyla yapılmaktadır. Çin'in Kazakistan'da enerji yatırımları hususunda ilk girişimleri 1997 yılında başlamış, CNPC bölgede petrol alanlarının geliştirilmesi ve boru hattı inşa edilmesine yönelik Kazak hükümetiyle anlaşmaya varmıştır.¹⁹⁸ Çin 1997'den günümüze Kazakistan'ın enerji sektöründe yoğun bir şekilde yatırımlar yapmaktadır. Çin'in 2012 yılına kadar Kazakistan'a yatırımları 13 milyar Dolara yaklaşmıştır. Çinli petrol şirketleri, üretim alanlarında sahip oldukları hisseler ile, Kazakistan'ın petrol üretiminin %24'ünü kontrol altında tutmaktadır. Çinli şirketler, piyasa şartları kapsamında, üretimin bir kısmını Çin-Kazakistan Petrol Boru Hattı ile Çin'e yönlendirmekte ve önemli bölümünü ise uluslararası piyasalarda satışa sunmaktadır. CNPC, Kazakistan'ın iki büyük petrol şirketinde önemli oranlarda (%85 AktobeMunaiGas ve %67 PetroKazakhstan) hisselerine sahiptir. CNPC, AktöbeMunaigaz şirketi kapsamında, Kazakistan'ın önemli petrol bölgelerinden olan Zhanazhol, Hope ve Kenkiyak'ta üretim faaliyetlerinde bulunmaktadır. CNPC'ye bağlı olarak faaliyet yürüten PetroKazakhstan ise, Kazakistan'ın 11 petrol bölgesi ve 5 arama blokunda faaliyette bulunmaktadır. PetroKazakhstan ayrıca, Kazakistan'ın en büyük rafinerisi olan Çimkent rafinerisine sahip olup, Kazakistan'da petrol ürünü satışında önemli bir konumda bulunmaktadır. Çin, 2005 yılında PetroKazakhstan'ın hisseleri için 4.2 milyar Dolarlık yatırımda bulunmuştur. Çin ayrıca, 2003 yılında Kazakistan'ın Kuzey Buzachi petrol sahasındaki faaliyet yürüten Chevron Texaco North Buzachi şirketinin hisselerini, 2004 yılında Kazakistan'ın petrol üretim bölgeleri olan Konus ve Bektas alanlarının %50 hissesini satın almıştır. Buna ilaveten Çin, 2006 yılında, Kazakistan'da faaliyette bulunan Kanadalı petrol

¹⁹⁸ **CNPC in Kazakhstan: Sustainability Report 2008**, China National Petroleum Company, Beijing, 2008, s. 5

şirketin (*Nation's Energy Company of Canada*) hisselerini 1.9 milyar Dolar'a satın almıştır. CNPC, 2009 yılında ise Mangistaumunaygaz'ın %50 hissesini 1.7 milyar Dolar'a almıştır. Bir diğer Çinli petrol şirketi olan Sinopec ise, Hazar Yatırım Kaynakları Şirketi (*Caspian Investments Resources Ltd*) kapsamında, 2004 yılından bu yana Kazakistan'ın 5 petrol alanında faaliyet bulunmaktadır. Söz konusu şirket, başlangıçta Rus petrol şirketi Lukoil'le ortaklık halinde faaliyette bulunmakta iken, 2015 yılında şirketin tüm hisselerini Lukoil'den 1 milyar Dolar'a satın almıştır. 2014 yılında Çin'le Kazakistan arasında varılan uzlaşa ile, Çin'in Kazakistan'ın enerji sektörüne 14 milyar Dolarlık daha yatırımda bulunacağı kararlaştırılmıştır.¹⁹⁹

Bu yatırımlara ilaveten, Çin ile Kazakistan arasındaki boru hatlarında Çin'in önemli yatırımları bulunmakta olup, söz konusu hatlar Çin ile Kazakistan tarafından ortak bir şekilde işletilmektedir. CNPC, Çin-Kazakistan Petrol Boru Hattı'nın inşasını üstlenmiş, söz konusu hat için 806 milyon Dolarlık yatırımda bulunmuştur.²⁰⁰ Türkmenistan-Özbekistan ve Kazakistan

¹⁹⁹ Владимир Владимирович Парамонов, Алексей Владимирович Строков, Олег Анатольевич Столповский, **Россия и Китай в энергетике Центральной Евразии: соперники или партнеры? Присутствие**, Барнаул, Алтайский полиграфический комбинат, 2012, с. 257-264. (Vladimir Vladimirovič Paramonov, Aleksey Vladimirovič Strokov, Oleg Anatolevič Stolpovskiy, **Rossiya i Kitay v Energetike Tsentralnoy Evrazii: Soperniki ili Partnerı?**, Barnaul, Altayskiy Poligraficheskiy Kombinat, 2012, s. 257-264.); Sebastien Pyrouse, "Comparing the Economic Involvement of China and India in Post-Soviet Central Asia", **China and India in Central Asia A New "Great Game"?**, (ed.) Laruelle, Marlène, Jean-François Huchet, Sébastien Peyrouse, and Bayram Balci, New York, Palgrave, Macmillan, 2010, s. 158; 2015 Report to Congress of the U.S.-China Economic and Security Reform Commission, **a.g.y.**, s. 400-403; Kazenergy-National Energy Report-2015, **a.g.y.**, s. 89, 101.; Copper, **a.g.y.**, s.122-123.; Overseas Investments by Chinese National Oil Companies: Assessing the Drivers and Impacts, **a.g.y.**, s.17-18, 39-41.; "CNPC in Kazakhstan", http://www.cnpc.com.cn/en/Kazakhstan/country_index.shtml, (28.09.2017); "Lukoil Sells Stake in Caspian Investment Resources for 1 Billion Dollar", 20 August 2015, <https://www.epmag.com/lukoil-sells-stake-caspian-investment-resources-1-billion-814936>, (29.09.2017); "ChevronTexaco Announces Sale of North Buzachi Assets in Kazakhstan", <https://www.chevron.com/stories/chevrontexaco-announces-sale-of-north-buzachi-assets-in-kazakhstan>, (29.09.2017).

²⁰⁰ "Kazakhstan-China Oil Pipeline", <http://www.kcp.kz/company/about?language=en>; (29.09.2017), "Central Asia-China Gas Pipeline", http://www.cnpc.com.cn/en/CentralAsia/CentralAsia_index.shtml, (29.09.2017); Paramonov, Strokov, Stolpovskiy (2012), **a.g.y.**, s. 260.

geçişli olan Orta Asya Çin Doğalgaz Boru hattı için ise yaklaşık 7 milyar Dolarlık yatırım gerçekleştirilmiştir.²⁰¹

Petrol üretim alanlarına hisse sahibi olmaya ve üretilen petrolün taşınmasına yönelik yapılan yatırımların yanı sıra, Çin Kazakistan'ın sahip olduğu rafinelerin geliştirilmesine yönelik de yatırım faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu kapsamda, Kazakistan'da bulunan üç rafineri için (Atırau, Çimkent ve Pavlodar) modernizasyon çalışmaları yürütülmekte, Çin bu rafinelerinin modernizasyonu projelerine yatırımlarda bulunmakta ve kredi sunmaktadır. Atırau rafinerisinin modernizasyon çalışmaları 2012 yılında başlamış olup halen devam etmektedir. Çin petrol şirketi Sinopec ile Japon ticaret şirketi Marubeni, modernizasyon çalışmaları için 1.7 milyar Dolar'lık yatırımda bulunmuştur. Zamanla ortaya çıkan maliyetler ile modernizasyon çalışmalarının maliyeti 2.9 milyar Dolara yaklaşmıştır. Bir başka proje olan Çimkent rafinerisinin modernizasyonu için ise CNPC, Kazakistan'a 1 milyar Dolarlık kredi sunmuştur.²⁰²

Kazakistan'dan sonra Çin'in yatırımların yoğunlaştığı bir diğer ülke Türkmenistan'dır. Türkmenistan'da CNPC en önemli yabancı şirket konumunda bulunmakta olup, şirketin Türkmenistan'ın doğalgaz üretim alanlarında yatırımı 4 milyar Dolar civarındandır. CNPC, Türkmenistan'la 2007 yılında vardığı üretim değişim anlaşması çerçevesinde, Türkmenistan'ın kara alanlarında (Amu-Darya üretim bölgesinde) doğalgaz araması ve üretimi gerçekleştiren ilk yabancı ülke konumundadır. Çin'in Özbekistan'da da petrol ve doğalgaz üretimine yönelik yatırımlarda bulunmaktadır. Bu Çin ile Özbekistan arasında 2006 yılında yapılan anlaşma ile

²⁰¹ “Central Asia-China Gas Pipeline, Turkmenistan to China”, 3 March 2017, Central Asia Today, <http://www.hydrocarbons-technology.com/projects/centralasiachinagasp/>, (29.09.2017).

²⁰² KazEnergy-National Energy Report 2015, a.g.y., s. 202.; “Atyrau Refinery Modernisation Project”, <http://www.hydrocarbons-technology.com/projects/atyrau-refinery-modernisation-project/>, (29.09.2017).

CNPC Özbekistan’da petrol ve doğalgaz araştırma faaliyetlerinde bulunmaktadır. Çin halihazırda, Özbekistan’da Fergana Vadisinde, Aral Gölü çevresinde ve Mingbulak petrol sahasında araştırma ve üretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Çin, 2012 yılında Özbekistan’da hidrokarbon kaynakları araması ve üretimine yönelik 15 milyar Dolarlık yatırımda bulunacağını açıklamıştır.²⁰³ Çin’in diğer Orta Asya ülkelerinde (Kırgızistan ve Tacikistan), bu ülkelerin kaynaklarının olmaması ya da oldukça sınırlı düzeyde olması nedeniyle kayda değer bir yatırımı bulunmamaktadır.

Doğrudan satın alım ve projelere yapılan yatırımlara ilaveten Çin, Orta Asya devletlerine enerji odaklı krediler sunmaktadır. Bu kapsamda, Çin 2009 yılında Kazakistan’a 10 milyar Dolarlık kredi vermiştir. Yine, 2013 yılında Çin ulusal petrol şirketi CNPC’nin Kazakistan’ın en büyük petrol üretim bölgelerinden olan Kaşagan üretim bölgesinde pay sahibi olması ertesinde, Çin Kazakistan’a 13 milyar Dolarlık kredi sunmuştur. Kazakistan’a ilaveten, Çin Türkmenistan’a da benzer krediler vermiştir. Türkmenistan’a 2009 yılında 4 milyar Dolarlık kredi sunulmuş, karşılığında ise 30 yıl boyunca Türkmenistan’dan yıllık 40 milyar m³ doğalgaz ithalatı garanti altına alınmıştır. Pekin yönetimi, Türkmenistan’ın güney Yolatan gaz alanının geliştirilmesine yönelik Türkmen yönetimine 3 milyar Dolarlık kredi sunmuştur. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping’in 2013 yılında Kazakistan’a yaptığı ziyarette enerji projelerini finanse etmek üzere, 8 milyar Dolarlık kredi anlaşmaları imzalanmıştır. Çin, 2004 yılında Özbekistan’ın enerji projelerine yönelik olarak 177 milyon dolarlık kredi sunmuştur.²⁰⁴

²⁰³ 2015 Report to Congress of the U.S.-China Economic and Security Reform Commission, **a.g.y.**, s. 400-403.; Pyrouse, **a.g.y.**, s. 158.; Copper, **a.g.y.**, s. 125-126.; Overseas Investments by Chinese National Oil Companies: Assessing the Drivers and Impacts, **a.g.y.**, s. 39-41.; Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, **a.g.y.**, 2012, s. 288-293, 297-301 ; “CNPC in Turkmenistan”, http://www.cnpc.com.cn/en/Turkmenistan/country_index.shtml, (28.09.2017); “CNPC in Uzbekistan”, http://www.cnpc.com.cn/en/Uzbekistan/country_index.shtml, (28.09.2017).

²⁰⁴ 2015 Report to Congress of the U.S.-China Economic and Security Reform Commission, **a.g.y.**, s. 403.; Pyrouse, **a.g.y.**, s. 158.; Copper, **a.g.y.**, s.125-126.

Sonuç olarak, Çin'in Orta Asya'ya yönelik enerji stratejisi jeopolitik/stratejik, siyasi ve ekonomik çıkarlarıyla bir bütün halinde olduğu görülmektedir. Çin'in bölgeye angajmanı Çin'in ulusal kalkınma planlarında yer alan stratejik değerlendirmelerle örtüşmektedir. Çin'in enerji alanında dışa dönük iki temel stratejisi olan enerji arz ülkelerinin çeşitlendirilmesi ve Çin toprakları dışındaki petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinde dış yatırımlar vasıtasıyla kontrol kurulması hedefi Orta Asya bölgesinde somut yansımalar sunmaktadır. Çin'in enerji arz ülkelerini çeşitlendirme hedefi Çin'in jeostratejik çıkarıyla örtüşmektedir. Jeopolitik açıdan Güney ve Doğu Çin Denizi bölgesindeki enerji ticaretine ve Orta Doğu kaynaklarına bağımlı olan Çin bu bağımlılığını azaltmak istemektedir. Bu kapsamda, Çin, küresel alanda enerji güvenliğini sağlamak için Orta Asya bölgesine yönelmekte, bölge kaynaklarının Çin'e yönelmesini garanti altına almak istemektedir. Çin enerji akışını garanti altına almak için ise bölge kaynakları üzerinde Çinli petrol şirketlerin yapacağı yatırımlara özel önem atfetmekte, söz konusu şirketlerin bölgeye yönelimini teşvik etmektedir.

Çin'in enerji yatırımları ve kaynak ülkelerinin çeşitlendirilmesi politikası somut alanda, Çin'in Orta Asya bölgesine yönelmesine neden olmaktadır. Çin'in bölgeye yönelimi ise petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından zengin olan bölgenin iki büyük ülkesine yönelmektedir: Kazakistan ve Türkmenistan. Çin söz konusu ülkelerle yaptığı anlaşmalar ile, bu ülkelerin petrol ve doğalgaz alanlarında hisse sahibi olmakta, bu ülkelerin kaynaklarını üretmekte ve üretilen kaynakları Çin'e ve dış piyasalara sunmaktadır. Çin, bölge kaynaklarının Çin'e ulaştırılması için altyapı projelerine de yatırımlarda bulunmakta, bu kapsamda Kazakistan'dan petrol ve Türkmenistan'dan doğalgaz temin etmek üzere boru hatları üzerinde milyar dolarlık projeleri ortaya koymaktadır. Çin, bölge kaynakları üzerinde hakimiyet ve kontrol kurma vasıtasıyla, ulusal kalkınma planlarında ifadesi bulunduğu üzere, enerji güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir.

Çin'in ekonomik gelişimini kendi ekonomisini canlandırmak için bir şans olarak gören Orta Asya ülkeleri, güvenliklerini garantiye almanın yanında enerji ürünleri için Çin pazarını hedeflemekte ve Çin'den enerji sektörü dışında da daha fazla yatırım çekmeye çalışmaktadırlar.²⁰⁵ Karayla çevrili Orta Asya bölgesi için Çin'in ekonomik angajmanı, işlevsiz altyapı sisteminin yenilenmesi ve bölgenin küresel ekonomiye açılması için önem taşımaktadır. Orta Asya ülkeleri ayrıca Rusya'yı dengelemek için Çin'e önem atfetmektedir.²⁰⁶ Orta Asya ülkeleri, Çin'in ekonomik ve siyasi alanda sunduğu fırsatı değerlendirmektedir.

Çin'in yukarıda aktarılan politikaları, Yeni Büyük Oyun'da küresel ve bölgesel güçler tarafından da yakından takip edilmektedir. Çin uzmanlarının gözünde Orta Asya, petrol ve doğalgaz ile ilgili jeopolitik haritanın merkezini oluşturmaktadır. Yani hangi aktör Orta Asya enerjisi kaynaklarını kontrol altına alabilirse, küresel stratejik konjonktürde aktif konuma sahip olacaktır.²⁰⁷ Çin'in bu jeopolitik algısı Büyük Güçler politikasında yeni bir meydan okuma olarak değerlendirilmektedir. Uğrasız'ın ifadesiyle Çin'in Orta Asya'ya yönelik hamlesi, bazı çevrelerde alarm zillerinin çalmasına neden olmakta ve ABD ve Batılı çok uluslu şirketlerin yerine "Çin'in hegemonyası mı kuruluyor?" diye akla çeşitli fikirler getirmektedir.²⁰⁸ Orta Asya bölgesinde özellikle Kazakistan'da yüksek meblağlarda petrol ve doğalgaz yatırımı bulunan ABD ve AB kökenli şirketler, rakip olarak gördükleri Çin'in bölgeye angajmanından rahatsızlık duymaktadır.

²⁰⁵ Karaca, **a.g.y.**, s. 78.

²⁰⁶ 2015 Report to Congress of the U.S.-China Economic and Security Reform Commission, **a.g.y.**, s. 398.

²⁰⁷ Ekrem, **a.g.y.**, s. 28'den Xu, Xiaojie 徐小傑 (1998). 《新世紀的油氣地緣政治》 (Yeni Yüzyılın Petrol-Doğalgaz Jeopolitiği), 北京: 社會科學文獻出版社, 1998 年., s. 34-35.

²⁰⁸ Uğrasız, **a.g.y.**, s. 231.

Çin'in bölgeye yöneliminde değinilmesi gereken bir başka küresel aktör ise Rusya'dır. Karaca'nın ifadesiyle, Çin'in Orta Asya enerji sektöründe geliştirdiği altyapı projeleri, enerji rekabetinde dengeyi Çin lehine değiştirebilecek niteliktedir. Projeler, Rusya'nın fiyat belirleme üstünlüğüne son verebilecek ve Orta Asya devletlerinin Rusya'ya olan bağımlılığın azalmasını sağlayabilecektir. Bu durum bu devletlerin bağımsızlıklarının daha da pekişmesi anlamına gelmektedir. Bu değişim Çin için Orta Asya'da Rusya'nın dengelenmesi ve Orta Asya kaynaklarına ortak olma anlamı taşımaktadır.²⁰⁹ Bu durum, Orta Asya bölgesini arka bahçesi olarak gören Rusya için rahatsızlık yaratmaktadır. Nitekim, daha önceki bölümlerde vurgulandığı üzere, Rusya bölge kaynaklarının dış piyasalara sunulmasında tekel konumunu sürdürmek istemektedir. Bu kapsamda bölge ülkeleri ile Çin arasında Rusya'yı atlayacak bir ticaret Rusya için rahatsızlık verici bir durumdur. Nitekim bu durum, önceki bölümlerde detayları aktarıldığı üzere Rusya ile Türkmenistan arasındaki doğalgaz krizinde²¹⁰ kendini göstermiştir. Türkmenistan'la Çin arasındaki giderek artan doğalgaz ticareti ilişkisinden rahatsızlık duyan Rusya Türkmenistan'la gerilim yaşamaktadır.

Son olarak şunu ifade etmek gerekirse, Çin, Yeni Büyük Oyun'da Orta Asya'ya giren ekonomik olarak güçlü bir aktör konumundadır. Çin'in ekonomik olarak zorda olan bölge ülkelerine yaptığı yatırımlar ve sağladığı krediler, bölgedeki aktif angajmanı ve gücünü katlamaktadır. Önümüzdeki dönemde, Çin'in ekonomik alanda gücünün giderek artacağı ve daha fazla enerjiye ihtiyaç duyacağı hesap edildiğinde, bölgeye angajmanının daha da artacağı söylenebilir. Ancak, Çin'in bölgedeki artan nüfuzu, bölgede jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları bulunan ABD, Rusya ve AB gibi küresel güçlerin rekabetini de beraberinde getirecektir.

²⁰⁹ Karaca, **a.g.y.**, s. 72

²¹⁰ Rusya ile Türkmenistan arasındaki enerji ilişkileri ve doğalgaz krizi için Tezin "Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Asya Enerji Kaynakları" bölümüne bakınız.

SONUÇ

Orta Asya coğrafyası, doğu ile batı arasında, Mackinder'ın ifadesiyle Avrasya'nın Kalpgah'ında yer alan niteliğiyle jeopolitik kuşakların geçiş ve hakimiyet bölgesidir. Bölge yüzyıllar boyunca büyük imparatorlukların, bölgesel güçlerin denetimi altında kalmıştır. 19. ve 20. yüzyıl jeopolitiğinde, emperyal hedeflerle bölgeye yönelik karasal ve denizsel hakimiyet teorileri geliştirilmiş, küresel güçler bölge üzerinde denetim kurmak için Büyük Oyun denilen bir mücadele içerisine girmiştir. Bölge, 19. yüzyıl emperyal mücadelesinde Rusya İmparatorluğu ile İngiltere arasında çekişme alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Mackinder tarafından ortaya konulan Kalpgah teorisi ve Mahan tarafından geliştirilen Deniz Hakimiyeti teorisi, temel olarak Avrasya coğrafyasının çevrelenmesi ve bu coğrafya üzerinde hakimiyet kurularak dünyaya hükmedilmesi üzerine inşa edilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin 1922'de kurulmasıyla birlikte Orta Asya coğrafyası, jeopolitik bağlamda Sovyet nüfuzu altına girerken, bölge üzerindeki çekişmeler daha da artmıştır. Sovyet egemenliği altında bulunan bölge üzerinde yeni jeopolitik argümanlar ortaya çıkmış, Avrasya coğrafyasının kontrol altında tutulması için yeni politik mücadeleler yaşanmıştır. Alman jeopolitikçi Haushofer tarafından ortaya konulan Lebensraum (Yaşam Alanı) teorisi bunların en önde gelenlerindendir. Haushofer'in teorisine göre Almanya'nın, Avrupa'nın tamamını ve Asya topraklarını ilhak etmek suretiyle sınırlarını genişletmesi ve kıtanın en büyük devletine dönüşmesi gerekmektedir. Böylesi bir genişlemeyle Almanya Avrasya coğrafyasına hükmederek dünyada kıtasal bir bloka dönüşecek ve dünya egemenliği yolunda en önemli zaferini kazanacaktır. Haushofer'ın teorisi, İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulamaya konulmuş, Kafkasya coğrafyası ve Rusya Almanya tarafından işgal edilmeye çalışılmış, ancak Hitler iktidarı bu savaşlardan büyük bir yenilgi almıştır.

Bu dönemde bir diğer klasik jeopolitikçi olan Spykman tarafından, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaşılrken, 1944 yılında Kenar Kuşak teorisi ortaya atılmıştır. ABD'li jeopolitikçiler ve siyasetçiler arasında, Sovyetler Birliği'nin bir tehdit olarak görülmeye başlamasıyla birlikte, yeni jeopolitik argümanlar ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, Spykman, Mackinder tarafından ortaya konulan Avrasya Kalpgah'ına yönelik teoriyi ileriye taşıyarak, asıl olarak Avrasya coğrafyasını çevreleyen kenar kuşak ülkeleri üzerinde denetim kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Spykman'ın kurduğu teori şu analize dayanmıştır: “Kenar kuşağı kontrol eden Avrasya'da egemen olur, Avrasya'da egemen olan dünyanın kaderini belirler.” Spykman'ın jeopolitik kuramı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrasya coğrafyasında Orta Asya üzerinde hakimiyeti bulunan Sovyet Birliği'nin çevrenmesi politikasını da beraberinde getirmiştir.

Yukarıda özetlenen klasik jeopolitik kuramlar Orta Asya coğrafyasında yaşanan jeopolitik karasal hakimiyet üzerine odaklanmıştır. Öte yandan, Soğuk Savaş'ın 1991'de sona ermesi yeni bir jeopolitik dönemin başlangıcı olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin Orta Asya coğrafyasından çekilmesi bölge üzerinde büyük bir jeopolitik boşluk yaratmıştır. Bölge hassas siyasi/ekonomik ve beşeri ilişkiler üzerine kurulu istikrarsız bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda bölge üzerinde yeni jeopolitik kuramlar ve nüfuz mücadeleleri sergilenmeye başlanmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları potansiyeli ile, modern jeopolitikte Büyük Güçler arasındaki yeni bir mücadele alanı olarak ortaya çıkmıştır. Orta Asya coğrafyasında yer alan kaynaklar üzerinde esas çekişme, Sovyetler Birliği sonrası dönemde yaşanmıştır. Sovyetler Birliği zamanında bölge kaynakları üzerinde tek hakim güç Sovyet rejimi iken, Sovyetler Birliği'nin bölgeden çekilmesi, kaynakların

yönetilmesi hususunda büyük bir jeopolitik boşluk doğurmuştur. Ortaya çıkan yeni jeopolitik boşluk ise, Büyük Güçlerin bölgeye yönelmesine ve bölge kaynakları üzerinde egemenlik kurmak istemelerine yol açmıştır. Bölgede yaşanan petrol ve doğalgaz kaynakları üzerine mücadele literatüre “Yeni Büyük Oyun” olarak geçmiştir. Yeni Büyük Oyun’da bölge üzerine iki büyük jeopolitik kuram geliştirilmiştir: Yeni-Avrasyacılık ve Büyük Satranç Tahtası.

Yeni Avrasyacılık temelde, Sovyetler Birliği’nin bölgeden çekilmesine ve Rusya’nın görece güçsüzleşmesine karşı içsel bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Önemli ölçüde ünlü jeopolitikçi Dugin tarafından geliştirilen Yeni Avrasyacılık akımı, Orta Asya coğrafyasına yönelik olarak temelde Rusya’nın bu bölgeden çekilmesini stratejik bir hata olarak görmekte, Rusya’nın küresel bir güç olabilmesi için tekrardan bu bölge üzerinde hakimiyetini güçlendirmesi gerektiği varsayımına dayanmaktadır. Dugin Avrasyacılığı, ABD ve Batılı güçlerin bölgede artan nüfuzunu büyük bir tehdit olarak görmektedir. Avrasya coğrafyasına yönelik Soğuk Savaş sonrası dönemde geliştirilen bir diğer teori ise Zbigniew Brzezinski tarafından ortaya konulan “Büyük Satranç Tahtası” teorisidir. Brzezinski, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan jeopolitik boşlukta, Avrasya coğrafyasını ABD için büyük bir jeopolitik ödül olarak görmektedir. Brzezinski’ye göre, yer altı kaynaklarıyla zengin Avrasya coğrafyası küresel güçlerin denetim altına almak istediği, birbirine rakip güçlerin bulunduğu Büyük Bir Satranç Tahtası’dır. Brzezinski’ye göre Avrasya’yı kontrol edecek küresel güç, Batı Avrupa, Doğu Asya, Orta Doğu ve Afrika üzerinde de kontrolünü sağlayacaktır. Bu kapsamda Avrasya coğrafyasının kontrolü ABD için hayati önemi haizdir.

Bölgenin modern jeopolitikte önemi, yukarıda aktarılan modern jeopolitik teorilere de temel oluşturacak ölçüde, genel olarak bölge kaynaklarının sahip olduğu potansiyel üzerine şekillenmiştir. Bölge sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları ile modern jeopolitikte başta

ABD, AB, Rusya ve Çin gibi küresel güçler olmak üzere, pek çok küresel ve bölgesel aktörün ilgisini çekmektedir. Bölge kaynakları üzerinde mücadele ise, bölgenin hassasiyetini artırmakta, Büyük Güçler politikasında enerji yatırımları, ticaret, taşımacılık gibi alanlarda ciddi dış politik hamlelerin ortaya konulmasına yol açmaktadır.

Bölge üzerinde hakimiyet kurmak isteyen Büyük Güçler (ABD, AB, Rusya ve Çin) detayları önceki bölümlerde aktarıldığı üzere petrol şirketleri marifetiyle bölge kaynakları üzerinde üretim/pazarlama/taşıma alanlarında büyük bir rekabet içerisine girmiştir. Girilen jeopolitik mücadele, bölge üzerinde birbirine rakip yatırım ile alt yapı projelerinin ve ticaret rotalarının oluşmasına yol açmış, bölge ülkeleri ile Büyük Güçler arasında hassas dış politika ilişkilerinin gelişmesine neden olmuştur.

Orta Asya üzerinde egemenlik kurmak isteyen Büyük Güçlerden ilki olan ABD'nin bölgeye ilgisi 1990'lı yılların ortalarından itibaren başlamıştır. ABD'nin bölgeye yönelimi siyasi/ekonomik boyutları ihtiva etmektedir. ABD, bölge ülkelerinin siyasi bağımsızlıklarını ve bu ülkelerin Rusya'dan bağımsız ulusal kalkınma süreçlerini desteklemekte, ayrıca bölgenin sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarının uluslararası pazarlara kesintisiz bir şekilde ulaştırılmasına yönelik vizyon ortaya koymaktadır. ABD, strateji belgelerinde ifade bulduğu üzere, Hazar çevresinde yer alan kaynakların dünya enerji jeopolitiğinde büyük önem taşıdığını düşünmekte ve bu kaynakların Rusya'yı bypass edecek rotalarla dış piyasalara ulaştırılması yönünde politika ortaya koymaktadır. ABD ayrıca, ABD kökenli şirketlerin bölgede arama/üretim/pazarlama ve ulaştırma alanlarını içeren tüm sektörlerde faaliyetlerinin kolaylaştırılmasına yönelik bölge ülkeleri üzerinde siyasi baskı uygulamaktadır. ABD'li petrol şirketleri Chevron ve ExxonMobil'in Kazakistan'daki faaliyetleri bunun açık bir örneğini oluşturmaktadır. ABD hükümeti, bir yandan bölge kaynaklarının geliştirilmesi ve bu

kaynakların batılı piyasalara sunulması için yoğun diplomatik girişimlerde bulunurken, diğer yandan da bu kaynakların geliştirilmesi ve taşınmasında ABD menşeli petrol devi şirketlerin aktif olmasını istemektedir. ABD'nin yoğun siyasi baskısı modern jeopolitikte bölge kaynakları üzerinde denetim kurmak isteyen başta Rusya ve Çin olmak üzere diğer ülkeleri rekabetin ve çekişmenin içerisine çekmektedir.

Yeni Büyük Oyun'da Orta Asya coğrafyasında aktif yönelim sergileyen diğer aktör ise AB'dir. AB ile ABD'nin Orta Asya ve Hazar coğrafyasına yönelik jeopolitik hedefleri paralellik arz etmektedir. AB, büyük bir petrol ve doğalgaz ihracatçısı olan Rusya'ya aşırı bağımlı durumdadır. Bu durum AB üzerinde enerji güvenliği bağlamında krizlere ve problemlere neden olmaktadır. Rusya'nın sahip olduğu petrol ve doğalgazı Batılı ülkelere karşı siyasi bir koz olarak kullanması AB ülkelerini endişeye sevk etmektedir. AB Rusya'ya olan aşırı bağımlılığını azaltmaya yönelik Birlik kapsamında politikalar benimsemektedir. Bu kapsamda AB, farklı ülkelerden ve rotalardan petrol ve doğalgaz temin edilmesine yönelik stratejik kararlar almakta ve politikalar ortaya koymaktadır. AB'nin petrol ve doğalgaz temin edebileceği bölgelerin başında ise Orta Asya ve Kafkasya coğrafyası gelmektedir. AB, bölge kaynaklarının Rusya'ya alternatif bir şekilde, batılı pazarlara ulaştırılmasına büyük bir önem atfetmektedir. Bu doğrultuda sayısız boru hattı ve taşımacılık projesi, AB tarafından ortaya konulmakta ve finansal olarak desteklenmektedir. Bunlardan başlıcası “Güney Gaz Koridoru” stratejisi kapsamında ortaya konulan projelerdir. AB Güney Gaz Koridoru kapsamında Orta Asya ve Kafkasya kaynaklarının Hazar geçişli bir şekilde Türkiye ve Karadeniz üzerinden Batılı pazarlara taşınmasına, böylelikle Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılmasına stratejik önem atfetmektedir. Birlik, söz konusu taşımacılık hatlarına ilaveten, AB menşeli petrol şirketleri marifetiyle bölge kaynakları üzerinde üretim/pazarlama alanlarında da denetim kurmaya önem vermektedir. İngiltere/Hollanda ortak girişimi olan Royal Dutch Shell, Fransız petrol şirketi

Total, İtalyan petrol şirketi Eni SpA Orta Asya coğrafyasında petrol ve doğalgaz üretimi ve pazarlaması yapan temel şirketler konumundadır. Avrupalı ülkeler söz konusu şirketlerin faaliyetlerinin artırılmasına yönelik, bölge ülkeleri üzerinde siyasi nüfuzlarını giderek yoğunlaştırmaktadır. Sonuç olarak AB'nin, yukarıda aktarılan politik yönelimi ABD'nin bölgeye yönelik politik angajmanı ile örtüşmekte iken Rusya ile çelişen unsurlar taşımaktadır.

Orta Asya enerji jeopolitiğinde değinilmesi gereken bir diğer önemli aktör ise Rusya'dır. Rusya, tarihi ve coğrafi arka bahçesi olarak gördüğü Orta Asya coğrafyasını süper güç olma yolunda en stratejik bölgelerden biri olarak değerlendirmektedir. Rusya, Yeni-Avrasyacılık akımlarında ve Putin dönemi politikalarında açık bir şekilde görüldüğü üzere, Sovyetler Birliği sonrası dönemde Moskova'nın Orta Asya'dan çekilişini stratejik bir hata olarak değerlendirmekte, bölge üzerinde tekrardan nüfuz sahibi olmayı amaçlamaktadır. Moskova yönetimi ayrıca, bölge dışı devletlerin Orta Asya coğrafyasında güçlenmesinin engellenmesini temel dış politika hedefi olarak benimsemektedir. Rusya'nın bölge üzerinde siyasi, ekonomik, beşeri boyutları içeren çıkarları ve stratejik hedefleri bulunmaktadır.

Rusya, dünyanın önde gelen petrol ve doğalgaz üreticisi ve ihracatçısı bir ülke olarak, Orta Asya coğrafyasındaki enerji ilişkilerinde kilit konumdadır. Moskova, bölge enerji kaynakları üzerinde de temel aktör olma hedefi taşımaktadır. Rusya için bölge kaynakları ne ölçüde kontrol altında tutulursa, o ölçüde Batılı ülkeler Moskova'ya bağımlı olmayı sürdürecektir. Orta Asya coğrafyasıyla komşu olan Rusya, Sovyetler Birliği döneminde kurulan enerji ticareti ilişkileri ve enerji taşımacılığı alt yapısıyla bölge ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılığını sürdürmek istemektedir. Moskova'nın Orta Asya enerji kaynakları üzerinde temel stratejik hedefi, bölge kaynaklarının Rusya denetimi ve kontrolü altında dış piyasalara sunulmasıdır. Rusya sahip

olduğu alt yapı sistemi ile, bölge kaynaklarının kendi toprakları üzerinden taşınmasını, böylelikle petrol ve gaz ticaretinde merkezi konumunu sürdürmeyi, Batıyla yaşayacağı herhangi bir sorun karşısında bölge kaynaklarının geçişi üzerinde ekonomi politik hamlelere sahip olmayı hedeflemektedir. Rusya'nın özellikle Kazakistan ile petrol ve doğalgaz ilişkisinde bu durum açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Kazakistan'ın enerji dış ticaretinde Rusya temel ihracat transit rotası olarak yer almaktadır. Benzer bir şekilde Türkmenistan'ın doğalgaz ticaretinde de Rusya 2009 yılına kadar temel aktör konumunu sürdürmüştür. Türkmenistan'ın alternatif rotalarla dış piyasalara erişme hedefi, günümüz jeopolitiğinde iki ülke arasında enerji ilişkilerinin de gerilmesine ve çıkmaza sürüklenmesine giden yolu açmıştır. Kısaca, Rusya bölge kaynaklarının taşınması alanında tekel pozisyonunu sürdürecektir stratejik vizyon belirlerken, bu vizyona karşı tehdit oluşturabilecek projelere ve girişimlere karşı tedbirler almaktadır. Rusya'nın bölgedeki enerji politikası, Yeni Büyük Oyun'da, bölge kaynaklarını Rusya'yı bypass ederek uluslararası piyasalara taşıma hedefi taşıyan aktörlerle Moskova arasında büyük bir mücadele yaşanmasına neden olmaktadır.

Orta Asya jeopolitiğinde, bölge üzerinde Büyük Güç konumunda olan son ülke ise Çin'dir. Çin, dünya ekonomisinin zirvesine oynayan bir ülke olarak her geçen yıl giderek daha fazla enerji tüketmektedir. Çin'in enerji kaynaklarının tüketimini karşılamaya yetmemesi ve enerji talebinin katlanarak artması, Çin'i net bir enerji ithalatçısı konumuna sokmakta, ayrıca Çin'de enerji güvenliği sorunlarını zirveye taşımaktadır. Çin'in ithal ettiği petrolün büyük bir kısmı Orta Doğu'dan Güney ve Doğu Çin Denizi yoluyla sağlanmaktadır. Orta Doğu coğrafyasının istikrarsız yapısı ve deniz taşımacılık hattının, ABD'nin askeri denetimi altında olması Çinli politika yapıcılarda endişeye sebep olmaktadır. Çin, enerjide ithalat çeşitliliğini sağlamak ve kesintisiz enerji temin etmek üzere enerji güvenliği politikaları oluşturmaktadır. Bu kapsamda Çin, zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Orta Asya coğrafyasına stratejik önem

atfetmektedir. Çin bir yandan, stratejik enerji yatırımları yaparak bölge kaynaklarının üretimi ve ticaretinde büyük atılımlar sergilemekte, aynı zamanda da bu kaynakları Çin'e taşımaya yönelik alt yapı projeleri geliştirmektedir. Çin'in Orta Asya coğrafyasında artan enerji angajmanı, Çinli büyük petrol şirketleri (CNPC ve Sinopec) eliyle gerçekleştirilmekte, Çin'in enerji şirketleri bölge kaynaklarının geliştirilmesi, üretilmesi, pazarlanmasında hisse sahibi olmaktadır. Çin ayrıca sahip olduğu finansal kaynaklar ile bölge ülkelerine mali destek sunmakta, Çin'in sunduğu ekonomik fırsatlar bölge ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmaktadır. Çin'in Orta Asya coğrafyasında artan angajmanı, Yeni Büyük Oyun'da bölgede stratejik çıkarlar gören ABD, AB ve Rusya tarafında endişe yaratmakta, Çin'in bölgeye girişini dengelenmek ve imkan verdiği ölçüde engellenmek istenmektedir. Nitekim, son yıllarda yoğunluk kazanan Çin ile Türkmenistan ve Kazakistan arasındaki enerji ticareti, taşımacılığı anlaşmaları başta Rusya olmak üzere küresel güçlerin dikkatini bölgeye çekmektedir. Rusya, tekel konumunu koruyarak, bölge kaynaklarını kendine alternatif rotalardan dış piyasalara taşıyacak hatlara karşı tutum sergilerken, ABD ve Batılı petrol şirketleri Çin'in bölgede artan enerji yatırımlarının, yeni rekabetler doğurması bağlamında çıkarlarına engel teşkil ettiğini düşünmektedir.

Sonuç olarak, Sovyetler Birliği sonrası dönemde Orta Asya coğrafyasında ortaya çıkan jeopolitik boşluğun bölge enerji kaynaklarının kontrol edilmesine yönelik Büyük Güçler politikasında yeni bir mücadele alanı ortaya çıkardığı ve bu mücadelenin bölgede faaliyette bulunan küresel petrol şirketleri arasında rekabeti ve çekişmeyi beraberinde getirdiğine ilişkin hipotezimiz, bölge üzerindeki Büyük Güçlerin geliştirdiği politikalardan anlaşılacağı üzere doğrulanmaktadır. Yeni Büyük Oyun'daki oyuncuları ve bu oyuncuların temel hedeflerini şu şekilde özetlememiz mümkün görünmektedir: Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinde egemenlik kurmayı hedefleyen ve bu kaynakların güvenli rotalarla Batı pazarlarına

açılmasını isteyen ABD ve ABD kökenli petrol şirketleri yeni jeopolitik büyük oyunda en önemli aktörler olarak yer almaktadır. Enerjide dışa bağımlılığı yüksek olan ve halihazırda tükettikleri petrol ve doğalgazın büyük bir kısmını Rusya'dan temin eden AB ülkeleri, kaynak ülke çeşitlendirmesine giderek, bağımlılıklarını azaltmak istemektedir. Bu bağlamda Orta Asya petrol ve doğalgazının, alternatif rotalarla, özellikle Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması Yeni Büyük Oyunda AB'nin stratejik hedefini ortaya koymaktadır. Rusya'nın Avrasyacılık politikalarıyla birlikte Orta Asya ve Hazar havzasını kendi yakın çevresi olarak görmesi, bu bölgede ABD ve Çin nüfuzunu engellemek/dengelemek istemesi ve bölge kaynaklarının ticaret rotasını kendine yönlendirme çabası oyunun üçüncü büyük boyutunu oluşturmaktadır. Yeni Büyük Oyun'da son önemli aktör ise Çin'dir. Dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olarak Çin'in enerjiye olan talebi giderek artmaktadır. Çin yerel kaynakların yeterli gelmemesi nedeniyle Orta Asya'dan petrol ve doğalgaz almak, ayrıca Çin'e kesintisiz arz sağlamak üzere boru hatları inşa etmek istemektedir. Çin, Orta Asya petrol ve doğalgaz rekabetinde yerini sağlamlaştırmak üzere, sahip olduğu ekonomik gücü kullanmakta, bölge ülkeleriyle enerji sektörünü aşan teknik/ticari işbirliği anlaşmaları yapmakta, bölgenin ekonomik kalkınması ve gelişmesi için Çin sermayesini/kredisini açmaktadır. Çin'in büyük ekonomik gücünü Orta Asya'da etki alanı kurmak için kullanması Rusya/ABD gibi küresel güçleri bu ülkeye karşı tedbirler almaya zorlamaktadır.

ÖZET

Ulusal ekonomilerin temel girdisi olan enerji, modern jeopolitikte siyasi ve ekonomik mücadelelerin temelinde yer almaktadır. Enerji kaynakları üzerinde hakimiyet mücadelesi, ekonomik alanda sürdürülebilir bir gelecek sürmek isteyen her aktörün dahil olduğu bir mücadeledir. Sovyetler Birliği'nin dağılışıyla birlikte Orta Asya coğrafyası sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları ile modern jeopolitikte yeni bir mücadele alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bölgenin enerji kaynakları potansiyeli birçok aktörü bu kaynaklara erişim sağlama hususunda bölgeye çekmektedir.

Bu çalışmada, Büyük Güçler politikasında Orta Asya enerji kaynakları üzerinde ABD, AB, Rusya ve Çin arasındaki mücadele ele alınmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü, Orta Asya tarihi ve coğrafyası temelinde yapılan jeopolitik ve kuramsal bir incelemeyle başlamakta, sonrasında ise modern jeopolitikte bölgenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarının yeri veri analiziyle birlikte ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, modern jeopolitikte ABD ve AB'nin Orta Asya enerji kaynaklarına atfettiği önem, bu aktörlerin enerji siyasetlerinde yaşanan gelişmeler altında incelenmekte, ABD ve AB tarafından bölgede yürütülen enerji politikası ticaret, yatırımlar, ulaştırma boyutlarıyla birlikte irdelenmektedir. Bölümde ayrıca, ABD ve AB kökenli petrol şirketlerin bölgede faaliyetleri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Avrasya coğrafyasının merkezinde bulunan Rusya ile anılan coğrafyanın doğusundaki Çin'in bölge enerji kaynaklarına atfettikleri önem, bu ülkelerin enerji politikalarının gelişim süreçleriyle birlikte incelenmektedir. Bölümde ayrıca, Rusya ve Çin'in, petrol şirketleri eliyle bölgede yaptıkları yatırımlar, bölge içi enerji taşımacılığı boru hatları, bölge ülkeleriyle yaptıkları enerji ticareti tüm boyutlarıyla ele alınmaktadır.

ABSTRACT

Energy, as a fundamental input of national economies, constitutes the basis of political and economic struggle in modern geopolitics. The contest over domination of energy resources is a challenge in which each actor desiring to pursue sustainable future in economic sphere takes part. Following the dissolution of Soviet Union, Central Asia, with its oil and gas resources, has emerged as a new area of struggle in modern geopolitics. The potential of region's energy resources brings numerous actors to region with a view to gaining access to these resources.

In this study, the struggle over Central Asian energy resources in the Great Powers' Politics among USA, EU, Russia and China are examined thoroughly. The first chapter of the study begins with a geopolitical and theoretical analysis based on Central Asian history and geography; and is followed by the analysis of place of regions' oil and gas resources in the modern geopolitics; and is concluded by data analysis on the resources which region has. In the second chapter of study, the importance that USA and EU attach to Central Asian energy resources in modern geopolitics is assessed with the developments taking place in energy politics of these actors; energy policies carried out by USA and EU in the region is examined along with trade, investment and transportation dimensions. The chapter also includes regional activities of oil companies which are rooted in the USA and the EU in detail. In the third chapter of study, importance attributed to energy resources of region by Russia, which locates in the center of Eurasian geography, and China, which locates in the eastern part of mentioned geography is elaborated together with development processes of energy politics of these countries. Besides, in this chapter, investments made by Russia and China through oil companies of these countries, regional energy transportation lines and energy trade between regional countries and Russia and China are investigated with all aspects.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

- Aller, Carlos ve Lorenzo Ductor, “International Comparison in the Energy Sector”, **Energy Security and Sustainable Economic Growth in China**, (ed.) Shujie Yao and Maria Jesus Herrerias Talamantes, Palgrave Macmillan, New York, 2014.
- Amanov, Şatlık, **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2007.
- Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 5. Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008.
- Aydingün, Ayşegül ve Çiğdem Balım, **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dili Halklar - Türkiye ile İlişkiler**, (ed.) Ayşegül Aydingün ve Çiğdem Balım, 1. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012.
- Bahgat, Gawdat, **American Oil Diplomacy in the Persian Gulf and the Caspian Sea**, Florida, The University Press of Florida, 2003.
- Bochkarev, Danila, **Russian Energy Policy During President Putin’s Tenure: Trends and Strategies**, GMB Publishing, London, 2006.
- Bondarevsky, Gregory L, **The Great Game -A Russian Perspective**, Hastings, Gregory L Bondarevsky ve ChristieBooks, 2002.
- Brzezinski, Zbigniew, **The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives**, 1. ed., New York, Basic Books, 1998.
- Cabestan, Jean Pierre, “Central Asia-China Relations and Their Relative Weight in Chinese Foreign Policy”, **China and India in Central Asia A New “Great Game”?**, (ed.) Marlène Laruelle, Jean-François Huchet, Sébastien Peyrouse ve Bayram Balci, New York, Palgrave Macmillan, 2010.
- Closson, Stacy, “Russia’s key customer: Europe”, **Russian Energy Power and Foreign Relations Implications for Conflict and Cooperation**, (ed.) Jeronim Perovic, Robert W. Orttung, and Andreas Wenger, Routledge Publishing, Abingdon, 2009.
- Cohen, Ariel, “Energy Security in the Caspian Basin”, **Energy Security Challenges for the 21st Century: A Reference Handbook**, (ed.) Luft Gal ve Anne Korin, ABC-CLIO Publishing, 2009.
- Cohen, Saul Bernard, **Geopolitics: The Geography of International Relations**, 3.ed., Maryland, Rowman&Littlefield, 2015.
- Copley, Gregory R., Andrew Pickford, Yossef Bodansky ve David Archibald, **Energy Security 2.0-How Energy Is Central to the Changing Global Balance in the New Age of Geography**, Virginia, the International Strategic Studies Association (ISSA), 2011.
- Copper, John F., **China’s Foreign Aid and Investment Diplomacy: History and Practice in Asia, 1950-Present (Volume II)**, New York, Palgrave Macmillan, 2016.

- Demirtepe, M.Turgut ve İbrahim Erdoğan, “Bölgesel Çıkarlar ve Küresel Hedefler Odağında Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed.) M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara, Usak Yayınları, 2013.
- Dettke, Dieter (ed.), **A Great Game No More : Oil, Gas and Stability in the Caspian Sea Region**, Washington, Friedrich-Ebert-Stiftung, 1999.
- Dugin, Aleksandr, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, Çev. Vügar İmanov, İstanbul, Küre Yayınları, 2003.
- Dugin, Aleksandr, **İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya**, Ankara, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- Ekrem, Erkin, **Çin’in Orta Asya Politikası**, Ankara, SFN Yayıncılık, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, No.4, 2011.
- Feng, Lianyong, Yan Hu Charles, A.S. Hall ve Jianliang Wang, **The Chinese Oil Industry History and Future**, London, Springer, 2013.
- Hasanov, Ali, **Jeopolitik**, Çev. Azad Ağaoğlu, Fuad Şammedov, 1. Baskı, İstanbul, Babıalı Kültür Yayıncılığı, 2012.
- Hekimoğlu, Asem, “Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya’daki Enerji Politikaları”, **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, (ed.) Savaş Kafkasyalı, SFN Yayıncılık, 2012.
- Hopkirk, Peter, **The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia**, Kodansha International, 1990.
- İsmayılov, Meşdi, **Avrasyacılık**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2011.
- İşyar, Ömer Göksel, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Bursa, Dora Yayınları, 2. Baskı, 2013.
- Jian, Zhang, **China’s Energy Security: Prospects, Challenges, and Opportunities**, Washington, Center for Northeast Asian Policy Studies, 2011.
- Kambara, Tatsu ve Christopher Howe, **China and the Global Energy Crisis**, Northampton, Edward Elgar Publishing, 2007.
- Karaca, Kutay, “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Dış Politikası’nda Orta Asya”, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed.) M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara, Usak Yayınları, 2013.
- Karasar, Hasan Ali ve Sanat K. Kuşumbayev, **Türkistan Bütünleşmesi: Merkezi Asya’da Birlik Arayışları 1991-2001**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2009.
- Kaya, Sezgin, “Sovyet Sonrası Dönem Rus Dış Politikasında Avrasyacılığın Etkisi”, **Avrasya ve Avrasyacılık**, (ed.) Ömer Göksel İşyar, Bursa, Dora Yayınları, 2. Baskı, 2013

- Khan, Iqtidar A. ve Irfan Habib “International Relations”, **History of Civilizations of Central Asia, Development in Contrast: From the Sixteenth to the Mid-Nineteenth Century**, (ed.) Chahryar Adle ve Irfan Habib, Vol. 5, Paris, UNESCO Publishing, 1992.
- Klare, Michael T., **Kaynak Savaşları: Küresel Çatışmanın Yeni Alanları**, Çev. Özge İnciler, İstanbul, Devin Yayıncılık, 2004.
- Kleveman, Lutz, **Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol**, İstanbul, Everest Yayınları, 2006.
- Lenin ,Vladimir İlyiç, **Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, Çev. Cemal Süreya, 7. Baskı, Sol Yayınları, 1979, (Düzenleme: Eriş Yayınları, 2003).
- Luft, Gal ve Anne Korin, "Energy Security: In the Eyes of Beholder", (ed.) Gal Luft ve Anne Korin, **Energy Security Challenges for the 21st Century; a Reference Handbook**, California, ABC-CLIO Publishing, 2009.
- Luft, Gal, “United States: A Shackled Superpower”, **Energy Security Challenges for the 21st Century; a Reference Handbook**, (ed.) Gal Luft ve Anne Korin, California, ABC-CLIO Publishing, 2009.
- Mackinder, H.J., **Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction**, Henry Holt and Company, 1919.
- Mandelbaum, Michael, “The Great Game – Then and Now”, **A Great Game No More: Oil, Gas And Stability In The Caspian Sea Region**, (ed.) Dieter Dettke, Washington, Friedrich-Ebert-Stiftung, 1999.
- Miroshnikov, L. I., “A Note on the Meaning of the Term ‘Central Asia’ as used in this book”, **History of Civilizations of Central Asia, The Dawn of Civilization: Earliest Times to 700 B.C.**, (ed.) A.H. Dani and V.M. Masson, Vol. 1, Paris, UNESCO Publishing, 1992.
- Morrison, Wayne M., **China’s Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States**, Congressional Research Service Report, 2017.
- Nanay, Julia, “Russia’s Role in the Eurasian Energy Market Seeking Control in the Face of Growing Challenges”, **Russian Energy Power and Foreign Relations Implications for Conflict and Cooperation**, (ed.) Jeronim Perovic, Robert W. Orttung, and Andreas Wenger, Routledge Publishing, Abingdon, 2009.
- Oberg, Corrine “China’s Energy Consumption & Implications for US”, **Oil, China and U.S. Energy Security Policy**, (ed.) David Bachman, Henry M. Jackson School of International Studies, 2008.
- Olcott, Martha Brill, “International gas trade in Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia, and Afghanistan”, **Natural Gas and Geopolitics: From 1970-2040**, (ed.) David G. Victor, Amy M. Jaffe, ve Mark H. Hayes, Cambridge University Press, 2006.

- Öztürk, Ahmet, “Enerji Sorunu ve Amerikan Dış Politikası”, **Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik**, (ed.) Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Adnan Öztürk, Ankara, Nobel Yayıncılık, 1. Baskı, 2011.
- Pamir, Necdet, **Enerji’nin İktidarı**, İstanbul, Hayykitap, 2016.
- Pathak, Rakesh ve Yvonne Berliner, **Communism in Crisis 1976-89**, 3. ed., London, Hodder Education, 2002.
- Perovic, Jeronim, “Introduction: Russian Energy Power, Domestic and International Dimensions”, **Russian Energy Power and Foreign Relations**, (ed.) Jeronim Perovic Robert W. Orttung and Andreas Wenger, Routledge Publishing, New York, 2009.
- Pietz, David, “The Past, Present, and Future of China’s Energy Sector”, **China’s Energy Strategy: The Impact on Beijing’s Maritime Policies**, (ed.) Gabriel B Collins, Andrew S. Erickson, Lyle J. Goldstein and William S. Murray, Annapolis, China Maritime Studies Institute and the Naval Institute Press, 2012.
- Pirro, Ellen B., “Great Power Foreign Relations in Central Asia: Competition, Cooperation and Congruence”, **Russia, Eurasia and the New Geopolitics of Energy Confrontation and Consolidation**, (ed.) Matthew Sussex and Roger E. Kanet, Plagrave Macmillan, New York, 2015.
- Purtaş, Fırat ve Halid Mammadov, “Kolektif Güvenlik Anşaması Örgütü ve Orta Asya Cumhuriyetleri”, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed.) M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara, Usak Yayınları, 2013.
- Pyrouse, Sebastien, “Comparing the Economic Involvement of China and India in Post-Soviet Central Asia”, **China and India in Central Asia A New “Great Game”?**, (ed.) Laruelle, Marlène, Jean-François Huchet, Sébastien Peyrouse, and Bayram Balci, New York, Palgrave, Macmillan, 2010.
- Raşid, Ahmed, **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun**, İstanbul, Everest Yayınları, 2001.
- Rumer, Eugene, Richard Sokolsky ve Paul Stronski, **U.S. Policy toward Central Asia 3.0.**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2016.
- Sağlam, Mühdan, **Gazprom’un Rusyası: Rusya’da Devletin Dönüşümü**, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2014.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 13. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 2005.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, 12. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.
- Sumida, Jon, “Alfred Thayer Mahan, Jeopolitisyen”, **Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya**, (ed.) Geoffrey Sloan, Colin S. Gray, Çev. Tuğrul Karabacak, 1.Baskı, Ankara, ASAM Yayınları, 2003.

- Sutter, Robert G., **Chinese Foreign Relations: Power and Policy since the Cold War**, 3.ed., Plymouth, Rowman& Littlefield Publishers, 2012.
- Tacıbayev, Raşid, “Rusya’nın Orta Asya’ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Gelişimi”, **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, (ed.) Savaş Kafkasyalı, SFN Yayıncılık, 2012.
- Tanrısever, Oktay F., “Rusya’nın Orta Asya’da Sarsılan Hegemonyası ve Afganistan Politikası: Moskova’nın Orta ve Güney Asya’ya Dönük Değişen Yaklaşımının Temelleri ve İkilemleri”, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed.) M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara, Usak Yayınları, 2013.
- Taylor, Monique, **The Chinese State, Oil and Energy Security**, New York, Palgrave Macmillan, 2014.
- Telatar, Gökhan, “Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD’nin Orta Asya Politikası”, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed.) M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara, Usak Yayınları, 2013.
- Tellal, Erel, “Rusya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed.) Baskın Oran, Cilt II: 1980-2001, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2003.
- Tezkan, Yılmaz, **Jeopolitik Yazılar**, 1. Baskı, İstanbul, Ülke Kitapları, 2007.
- Togan, İsenbike, "Bugünü Anlamak için Orta Asya Tarihine Bir Bakış", **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dili Halklar - Türkiye ile İlişkiler**, (ed.) Ayşegül Aydıngün and Çiğdem Balım, 1. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2012.
- Tonini, Alberto, “The EEC Commission and European Energy Policy: A Historical Appraisal”, **European Energy and Climate Security**, (ed.) Bardazzi R., Pazienza M., Tonini A., Switzerland, Springer International Publishing, 2016.
- Voloshin, Georgiy, **The European Union’s Normative Power in Central Asia**, New York, Palgrave Macmillan, 2014.
- Williams, Paul Andrew ve Ali Tekin, **Geo-Politics of the Euro-Asia Energy Nexus The European Union, Russia and Turkey**, New York, Palgrave Macmillan, 2011.
- Yapıcı, Merve İrem, **Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler**, Ankara, USAK Yayınları, 2010.
- Yüce, Çağrı Kürşat, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları**, İstanbul, Ötüken, 2006.
- Парамонов, Владимир Владимирович, Алексей Владимирович Строков, Олег Анатольевич Столповский, **китай в центральной азии: политика, экономика, безопасность**, Барнаул, Алтайский полиграфический комбинат, 2010 (Paramonov, Vladimir Vladimiroviç, Aleksey Vladimiroviç Strokov, Oleg Anatoleviç Stolpovski,

Kitay v Tsentralnoy Azii: Politika, Ekonomika, Bezopaznost, Barnaul, Altayskiy Poligraficheskiy Kombinat, 2010).

Парамонов, Владимир Владимирович, Алексей Владимирович Строков, Олег Анатольевич Столповский, **Китайский экономический экспресс в центре Евразии: новая угроза или исторический шанс?**, Барнаул, Алтайский полиграфический комбинат, 2010 (Paramonov, Vladimir Vladimiroviç, Aleksey Vladimiroviç Strokov, Oleg Anatoleviç Stolpovskiy, **Kitayskiy Ekonomicheskiy Ekspress v Tsentre Evrazii: Novaya Ugroza ili İstoricheskiy Shans**, Barnaul, Altayskiy Poligraficheskiy Kombinat, 2010).

Парамонов, Владимир Владимирович, Алексей Владимирович Строков, Олег Анатольевич Столповский, **Россия и Китай в энергетике Центральной Евразии: соперники или партнеры? Присутствие**, Барнаул, Алтайский полиграфический комбинат, 2012 (Paramonov, Vladimir Vladimiroviç, Aleksey Vladimiroviç Strokov, Oleg Anatoleviç Stolpovskiy, **Rossiya i Kitay v Energetike Tsentralnoy Evrazii: Soperniki ili Partneri?**, Barnaul, Altayskiy Poligraficheskiy Kombinat, 2012).

Парамонов, Владимир, Алексей Строков, **Структурная взаимозависимость России и Центральной Азии в нефтегазовой сфере**, Русская серия, 07/16, Июнь 2007. (Vladimir Paramonov, Aleksey Strokov, **Strukturnaya Vzaimozavisimost Rossii i Tsentralnoy Azii v Neftegazovoy Sfere**, Ruskaya Seriya, 07/16, Haziran 2007.)

Парамонов, Владимир, Алексей Строков, **Этапы внешней политики России в Центральной Азии**, Defence Academy of the United Kingdom, England, 2008. (Vladimir Paramonov, Aleksey Strokov, **Etapı Vneşney Politiki Rossii v Tsentralnoy Azii**, Defence Academy of the United Kingdom, England, 2008.)

MAKALELER:

Amineh, Mehdi P. ve Wina H.J.Crijns-Graus, “Rethinking EU Energy Security Considering Past Trends and Future Prospects”, **Perspectives on Global Development and Technology**, Vol. 13, No. 5–6, 2014, s. 757-825.

Andersen, Niels Martin, “Denmark and Central Asia”, **European National Policies Series**, No:7, September 2012, s. 1-4.

Bahgat, Gawdat, “Europe’s Energy Security: Challenges and Opportunities”, **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, Vol. 82, No. 5, 2006, s. 961-975.

Bahgat, Gawdat, “Russia’s Oil and Gas Policy”, **OPEC Energy Review**, 2010, s. 162-183.

Bay, Fang, “The Great Energy Game.” **U.S. News & World Report**, Vol. 141, No. 9, 2006, s. 60-62.

Brzezinski, Zbigniew, “A Geostrategy for Eurasia”, **Foreign Affairs**, Vol. 76, No. 5, 1997, s. 50-64.

- Brzezinski, Zbigniew, "Balancing the East, Upgrading the West: U.S. Grand Strategy in an Age of Upheaval", **Foreign Affairs**, Vol. 91, No. 1, January/February 2012. s. 97-104.
- Buszynski, Leszek, "Russia's New Role in Central Asia", **Asian Survey**, Vol. 45, No.5, 2005, s. 546-565.
- Cafersoy, Nazım, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", **Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel**, C. 8, S. 4, Kış 2002, s. 51-101.
- Cohen, Ariel, "The Primakov Doctrine: Russia's Zero-Sum Game With the United States", **The Heritage Foundation**, No. 167, 1997, s. 1-6.
- Çobanlı, Onur, "Central Asian Gas in Eurasian Power Game," **CentralAsianPower** , 2013, s. 1-48.
- Dağcı, Kenan ve Efe Çaman, "Enerji Politikaları Ve Enerji Güvenliği Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası.", **OAKA**, Vol. 8, No. 16, 2013, s. 21-48.
- DeNov, John A. "The Movement for an Aggressive American Oil Policy Abroad 1918-1920" **The American Historical Review**, Vol. 61, No. 4., 1956, s. 854-876.
- Efegil, Ertan, "Analysis of the EU's Central Asia Policy: from a Project-Oriented Approach to a New Strategic Partnership", **The Turkish Yearbook**, Vol. XXXVIII., s. 115-128.
- Efegil, Ertan, "Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye," **Avrasya Dosyası**, C. 6, No. 2, 2000, s. 187-202.
- Erhan, Çağrı, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri," **Uluslararası İlişkiler**, C.1, No. 3, 2004. s. 123-149.
- Fatima, Qamar ve Sumera Zafar, "New Great Game: Players, Interests, Strategies and Central", **South Asian Studies**, Vol. 29, No. 2, 2014, s. 627-655.
- Fjaestad, Kristin ve Indra Overland, "Norway and Central Asia", **European National Policies Series**, No:16, July 2013, s. 1-4.
- Fredholm, Michael, "The Russian Energy Strategy & Pipeline Diplomacy or Mutual Dependence?" **Russian Series**, Vol. 5, No. 41, 2005, s. 1-48.
- Güneş, Ergin, "Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 13, No. 27, 2013, s. 176-203.
- Hüseynov, Fuad, "Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 52, No. 4., 2003, s. 387-401.
- İlhan, Suat, "Jeopolitik Kavramı ve Unsurları", **Avrasya Dosyası-Jeopolitik Özel** , C. 8, S. 4, 2002, s. 318-322.
- İşcan, İsmail Hakkı, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", **Uluslararası İlişkiler**, C.1, S. 2, Yaz 2004, s. 47-79.

- Karluğ, Sadık Rıdvan, “Küreselleşen Dünya'da Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri ile Olan İlişkileri ve Bölgeye Yönelik Stratejisi”, **II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, 2009, s. 578-591.
- Kazantsev, Andrei, “Russian Policy in Central Asia and the Caspian Sea Region”, **Europe-Asia Studies**, Vol. 60, No. 6., 2008, s. 1073-1088.
- Kennedy, Andrew B., “China’s New Energy-Security Debate”, **Survival**, Vol. 52, No. 3, 2010, s. 137-158.
- Killgore, Andrew I., “The Great Caspian Sea Oil Pipeline Game”, **Washington Report on Middle East Affairs**, Vol. 20, No. 4, 2001. s. 29-30.
- Klare, Michael T., “The Futile Pursuit of ‘Energy Security’ by Military Force”, **Brown Journal of World Affairs**, Vol. 13, No. 2, 2007, s. 139-154.
- Kurecic, Peter, “The New Great Game: Rivalry of Geostrategies and Geoeconomies in Central Asia,” **Hrvatski Geografski Glasnik**, Vol. 48, 2010, s. 21-48.
- Kusznir, Julia, “The Southern Gas Corridor: Initiated by the EU, Completed by Others? TANAP, TAP, and the Redirection of the South Stream Pipeline,” **Caucasus Analytical Digest**, No. 69, 2015, s. 6-10.
- Legvold, Robert, “Russia’s Strategic Vision and the Role of Energy”, **NBR Analysis**, Vol. 19, No. 2, 2008, s. 1-33.
- Macfarlane, S. Neil, “The United States and Regionalism in Central Asia,” **International Affairs**, Vol. 80, No. 3, 2004, s. 447-461.
- Mackinder, H.J., “Round World and the Winning of the Peace”, **Foreign Affairs, an American Quarterly Review**, Vol. 21, No. 4, 1943. s. 595-605.
- Mackinder, H.J., “The Geographical Pivot of History”, **Geographical Journal**, Vol. 23, No. 4, 1904, s. 298-321.
- Matveeva, Anna, “EU Stakes in Central Asia”, **Chaillot Paper**, Paris, 2006, s. 1-125.
- Menon, Rajan, “The New Great Game in Central Asia”, **Survival**, Vol. 45, No. 2, 2003, s. 187–204.
- O’Hara, Sarah, “Great Game or Grubby Game? The Struggle for Control of the Caspian,” **Geopolitics**, Vol. 9, No. 1, 2004. s. 138-160.
- Okan Yeşilot, “Türkmençay Anlaşması ve Sonuçları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 36, 2008, s. 187-199.
- Özdemir, Volkan, “Sosyo Ekonomi Balkan Piyasalarını Hedef Alan Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri Arasında Rekabet: NABUCCO- Güney Akım ve Trans- Adriyatik Boru Hattı (TAP) Projeleri Örneği”, **Sosyo Ekonomi**, No.2, 2014, s. 252-272.

- Pedro, Nicolas de, "Spain and Central Asia", **European National Policies Series**, No:8, September 2012, s. 1-4.
- Pirinççi, Ferhat, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler," **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 63, No. 1, 2014, s. 207-235.
- Quigley, John, "EU-Asia Relations and the Role of European Union CFSP Special Representatives", **European Studies**, Vol. 25, 2007, s. 215-239.
- Simao, Licinia, "Portugal and Central Asia", **European National Policies Series**, No:5, August 2012, s. 1-4.
- Tellal, Erel, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 65, No. 3, 2010, s. 189-236.
- Uğrasız, Bülent, "Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 4, No. 3, 2002, s. 227-237.
- West, J. Robinson, "The Future of Russian Energy", **The National Interest**, No. 80, 2005, s. 125-127.
- Williams, Christopher, "EU-Central Asia Relations and the New World Order", **European Studies**, Vol. 25, 2007, s. 213-237.
- Wu, Kang, "China's Energy Security: Oil and Gas", **Elsevier**, Vol. 73, 2014, s. 4-11.
- Yunusov, Khaydarali, "Partnership and Cooperation Agreements of the European Union with Central Asian Countries", **Studii Europene**, 2014, s. 1-10.

RAPOR, ARAŞTIRMA ve RESMİ BELGELER:

2012 yılı Sektör Raporu, BOTAŞ A.Ş., Ankara, 2012.

A National Security Strategy For A New Century, The White House, Washington, 1998.

A National Security Strategy For A New Century, The White House, Washington, 1999.

A National Security Strategy of the United States of America, The White House, Washington, 2006.

Boonstra, Jos, **The EU's Interests in Central Asia: Integrating Energy, Security and Values Into Coherent Policy**, FRIDE, 2011.

Burke, Christopher, Johanna Jansson ve Wenran Jiang, **Formulation of Energy Policy in China: Key Actors and Recent Developments**, Centre for Chinese Studies, University of Stellenbosch, January 2009.

BP Statistical Review of World Energy June 2017, British Petroleum-BP, 66. Edition, 2017.

BP Statistical Review of World Energy-June 2016, British Petroleum, 65. Edition, 2016.

Casertano, Stefano, **Global Energy Politics and Supply Security**, Brandenburgisches Institut für Gesellschaft und Sicherheit gGmbH, Potsdam, 2013.

Cheney, Dick, **Report of the National Energy Policy Development Group**, U.S Government Printing Office, Washington, 2001.

Chevron-Annual Report 2016, Chevron Corporation, California, 2017.

China Petrochemical Corporation Annual Report 2016, China Petrochemical Corporation(Sinopec Group), Beijing, 2016.

CNOOC-Annual Report 2016, China National Offshore Oil Corporation, Beijing, 2016.

CNPC in Kazakhstan: Sustainability Report 2008, China National Petroleum Company, Beijing, 2008.

CNPC-Annual Report (2016), China National Petroleum Corporation, Beijing, 2016.

Eastern Europe, Caucasus and Central Asia - Energy Policies Beyond IEA Countries, International Energy Agency, Paris, 2015.

Energy Strategy of Russia For the Period up to 2030, Institute of Energy Strategy, Ministry of Energy of the Russian Federation, 2010.

Energy Supply Security-2014, International Energy Agency, Paris, 2014.

Eni Factbook 2016, Eni SpA, Rome, 2017.

Eni Integrated Annual Report-2016, Eni SpA, Rome, 2017.

Erdoğan, Murat, **Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları**, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, No. 8, 2011.

EU Energy in Figures: Statistical Pocketbook 2016, Luxembourg, European Commission, Publications Office of the EU, 2016.

ExxonMobil-2016 Financial & Operating Review, ExxonMobil Corporation, Texas, 2016.

ExxonMobil-Summary Annual Report-2016, ExxonMobile Corporation, Texas, 2017.

Fredholm, Michael, **The World of Central Asian Oil and Gas: Power Politics, Market Forces and Stealth Pipelines**, Asian Cultures and Modernity: Research Report 16, Vol. 16, The Asian Cultures and Modernity Research Group, Stockholm University, 2008.

Global and Russian Energy Outlook to 2040, The Energy Research Institute Of The Russian Academy of Sciences and the Analytical Centre of the Government of the Russian Federation, 2014.

KazEnergy-National Energy Report 2015, Astana, IHS Energy, 2015.

Kazmunaygaz-Annual Report 2015, Kazmunaygaz, Astana, 2015.

OPEC Annual Statistical Bulletin-2016, Organization of the Petroleum Exporting Countries, Vienna, 2016.

Overseas Investments by Chinese National Oil Companies: Assessing the Drivers and Impacts, International Energy Agency, Paris, 2011.

Overseas Investments by Chinese National Oil Companies: Assessing the Drivers and Impacts, International Energy Agency, Paris, 2011.

Overview of Oil and Natural Gas in the Caspian Sea Region, U.S. Energy Information Administration (EIA), 2013.

Resources to Reserves 2013, International Energy Agency (I.E.A), Paris, 2013.

Royal Dutch Shell-Annual Report-2016, Royal Dutch Shell, the Hague, 2017.

Sinitsina, Irina, **Economic Cooperation Between Russia and Central Asian Countries: Trends and Outlook**, The Institute of Public Policy and Administration, University of Central Asia, Bishkek, No.5, 2002.

The Outlook for Energy: A View to 2040, ExxonMobil, Texas, 2016.

Total-Registration Document-2016, Total, Courbevoie, 2016 edition, 2017.

Основные Положения Энергетической Стратегии России На Период До 2020 Года, Министерство Энергетики Российской Федерации, Протокол № 39, От 23 Ноября 2000 Г. (**Osnovnie Polojenie Energeticheskoy Strategii Na Period Do 2020 Goda**, Ministrstvo Energetikii Rossiskoy Federaratsii, Protokol No 39, 23 Noyabra 2000).

Varol, Tuğçe, **Russian Foreign Energy Policy**, Kocani, European Scientific Institution, 2013.

World Energy Outlook 2016, International Energy Agency(I.E.A.), Paris, 2016.

TEZLER:

Açıkalın, Oğuzhan, **Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Güç Mücadeleleri**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Aylin Şeker Görener), İstanbul, (T.C. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı), 2009.

- Akhmetzhan, Yedilkhan, **Avrupa Birliği ve Kazakistan İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Tanju Tosun), İzmir, (T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü), 2004.
- Aliş, Naciye Beste, **Conflict Competition of Energy Resporces of the Caspian Region**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mansur Akgün), İstanbul, (T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2008.
- Altuntaş, Ümit, **Oil and Gas in the Caspian Sea: Prospects for Turkey's Energy Security**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Dr. Özlen Çelebi), Ankara, (T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2003.
- Amanov, Şatlık, **Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikası**, Doktora Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Refet Yinanç), Ankara, (T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2007.
- Ayhan, Emrullah Altay, **Enerji Kaynakları, Dünya Enerji Güvenliği ve Orta Asya Jeopolitiği Çerçevesinde Türkiye'nin Enerji Politikaları ve Ekonomik Yansımaları**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Adem Üçüncü), Kars (T.C. Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı), 2009.
- Bazarova, Almagül, **Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisine Yansımaları**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim Arslan), Gaziantep, (T.C. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı), 2015.
- Beşli, Mustafa Süleyman, **Enerji'nin Yeni Jeopolitiği**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mensur Akgün), İstanbul, (T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 1999.
- Bilgici, Metin, **Hazar Enerji Havzası'nın Türkiye ve Çevre Ülkeler Açısından Stratejik Önemi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Abdulkayyum Kesici), Kocaeli, (T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Anabilim Dalı), 2005.
- Bilgin, Taner, **Türkmenistan Doğalgazının Dünya Siyasetindeki Yeri ve Önemi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Atgün Attar), Kütahya, (T.C. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı), 2007.
- Borombaeve, Elvira, **21. yüzyılda Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılacak Hazar petrol boru hatları seçenekleri ve Türkiye**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Köni), Ankara, (T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2002.
- Chaychi, Morteza, **Enerji Güvenliği Bağlamında Orta Asya Enerji Politikaları**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Elif Çolakoğlu), Erzurum, (T.C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı), 2015.

- Coşkun, Müge, **Hazar Petrolleri Alternatif Taşıma Güzergahlarına İlişkin Bir Değerlendirme**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Rimur Han Gür), Ankara, (T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 1999.
- Çakmaklı, Yonca Yalçın, **Orta Asya Ve Hazar Bölgesi'nde Enerji Odaklı Güç Mücadelelerinden Kaynaklanan Bölgesel Krizlerin Ekonomi Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Saygın), Ankara, (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü), 2011.
- Çaylı, Bahir, **Hazar Petrolleri Petrol Boru Hattı Projeleri ve Türkiye**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa Delican), İstanbul, (T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü), 2002.
- Çınar, Bulut Burcu, **ABD ve Türkiye'nin Hazar Enerji Politikası**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Abdulkayyum Kesici), Kocaeli, (T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Anabilim Dalı), 2004.
- Değer, Deniz, **The Evolution Of Central Eurasia Policy Of the Us in The Post Soviet Era and The Geopolitics of the Caspian Oil**, Master Thesis, (Supervisor: Prof. Dr. Meliha Altunışık), Ankara, (T.R. Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences), 2006.
- Dinçer, Evren, **American Foreign Policy With Regard To Caspian Oil and Gas**, Master Thesis, (Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Meliha Altunışık), Ankara, (T.R. Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences), 2002.
- Doyuran, Sabri Zafer, **Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dış Politikasına Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Serhan Oksay), İstanbul, (T.C. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı), 2005.
- Dursun, Suat, **AB Enerji Politikası ve Türkiye**, Doktora Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Füsun Arsava), Ankara, (T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı), 2009.
- Eken, Evrim, **Rusya Federasyonu'nun Orta Asya'daki Doğalgaz Politikası ve Gazprom**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan), İstanbul, (T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2006.
- Emed, Osman, **The Caspian Oil and Gas in International Energy Policy: Opportunities for Turkey**, Master's Thesis, (Supervisor: Prof. Dr. Meliha Altunışık), Ankara, (T.R. Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences), 2006.
- Emrahov, Mahal, **Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Global Politikadaki Yeri Ve Türkiye**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muammer Tekeoğlu), Adana, (T.C. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2000.

- Erdoğan, Zeynep, **Hazar Denizi Enerji Kaynaklarının Uluslararası İlişkiler Açısından Önemi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yavuz Gökalp Yıldız), İstanbul, (T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkanlar, Orta Doğu ve Asya Gelişmeleri Anabilim Dalı), 2001.
- Esen, Şenay, **Çokuluslu Petrol Şirketleri ve Kafkaslar**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Köni), Ankara, (T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2002.
- Gamarlı, Nigar, **Rusya ve Orta Asya Ülkelerinin Ekonomik İşbirliği: Eğilimler ve Beklentiler**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Burçin Yereli), Ankara, (T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı), 2015.
- Gayıbov, Anar, **Hazar Havzası'nın Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Kamil Uslu), İstanbul, (T.C. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı), 2005.
- Geyim, Mehmet Fatih, **Soğuk Savaş Sonrası Transkafkasya Hazar Ve Orta Asya Bölgeleri Enerji Kaynaklarının Uluslararası İlişkilere Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa Aydın), Ankara, (T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2001.
- Gül, İbrahim, **Kazakistan Petrollerinin Dünya'ya Pazarlanmasında Türkiye'nin Muhtemel Rolü**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kamil Uslu), İstanbul, (T.C. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı), 1998.
- Gündüç, Yıldırım, **Energy Security and Central Asian Geopolitics**, Master's Thesis, (Supervisor: Assist. Prof. Dr. Işık Kuşçu-Bonnenfant), Ankara, (T.R. Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences), 2012.
- Güzel, Yaşar, M., **Caspian Oil and Pipeline Issues**, Master's Thesis, (Supervisor: Prof. Dr. Ali İhsan Bağış), Ankara, (T.C. Hacettepe University, Institute of Social Sciences, Department of International Relations), 2001.
- Hatipoğlu, Esra, "Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (mu?)", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Cilt: 3, Sayı: 5, 2008, s. 1-25.
- Hüseyinoğlu, Aslı, **Devletlerin Güvelik Algılamasında Enerji Kaynaklarının Rolü: Hazar Havzası Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Levent Ürer), İstanbul, (T.C. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2009.
- İşler, Ali, **Hazar Petrolleri ve Petrol Boru Hatları Sorunu**, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ersin Onulduran), Ankara, (T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 1999.

- Karadeniz, Ahmet Ufuk, **Avrasya Stratejik Yaklaşımı Çerçevesinde Kazakistan-Çin Enerji İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdülkadir Akçin), Kocaeli, (T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi Anabilim Dalı), 2009.
- Karakaş, Mehmet Erdal, **Türkmenistan'ın Tabii Kaynaklarının Ekonomik Yönden Analizi ve Dünya'ya Pazarlanmasında Türkiye'nin Muhtemel Rolü**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kamil Uslu), İstanbul, (T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 1996.
- Kartoğlu, Cem, **Hazar Denizi Bölgesi Petrol-Doğal Gaz İhraç Boru Hatlarının Hazar Denizi Kıyısı Ülkeleri ve Türkiye Açısından Önemi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nil Güler), İstanbul, (T.C. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü), 2010.
- Kocaman, Muhammed Emin, **Hazar Havzası'nın Hukuki Statüsü ve Enerji Güvenliği**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasret Çomak), İstanbul, (T.C. İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2016.
- Koçgündüz, Leyla Melike, **Hazar Bölgesi Enerji Politikaları**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Kamer Kasım), Bolu, (T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2009.
- Metin, Meftun, **Hazar Denizi'nin Strateik Analizi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdülkadir Akçin), Kocaeli, (T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Anabilim Dalı), 2003.
- Montazer, Leila Chehrehgani, **Hazar Enerji Kaynaklarının Paylaşımının İran-Rusya Ekonomilerine Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yaşar Onay), İstanbul, (T.C. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Anabilim Dalı), 2014.
- Naushabayeva, Assem, **Azerbaycan ve Kazakistan Petrolleri ve Bölgesel Politikaya Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Refet Yinanç), Ankara, (T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 1999.
- Nugman, Gulnar, **The Caspian Pipeline Games: A knot of Geopolitics and Economics**, Master Thesis, Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Meliha Altunışık), Ankara, (T.R. Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences), 2000.
- Ongarova, Yerkina, **Kazakistan Dış Politikası'nda Hazar Enerji Kaynakları'nın Rolü**, Doktora Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Giray Saynur Derman), Sakarya, (T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2015.
- Önal, Buket, **Değişen Dünya Düzeni İle Yeniden Şekillenen Türk Dış Politikasında Hazar Petrollerinin Rolü**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ferit Hakan Baykal), İstanbul, (T.C. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 1998.

- Önk, F. Özlem, **Avrupa Birliği'nin Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Emel Gülten Oktay), Ankara, (T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı), 2010.
- Özcan, Havva Pınar, **Türkiye'nin Ve Avrupa Birliği'nin Hazar Coğrafyasında Kesişen Enerji Politikaları**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Çınar Özen), Ankara, (T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı), 2008.
- Özdemir, Yavuz, **Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Cengiz Başak), Ankara, (T.C. Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2007.
- Özsavaş, Sibel, **Uluslararası Petrol Şirketlerinin Hazar Bölgesindeki Konumu**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ertan Efegil), Sakarya, (T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2009.
- Paksoy, Özlem Uluğ, **Küresel Doğalgaz Pazarının Önemli Aktörleri Rusya, Türkmenistan Ve İran'ın Enerji Politikaları Ve Türkiye**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Hakan Keskin), Ankara (T.C. Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2013.
- Rusnak, Urban, **Hazar Bölgesinde Petrol ve Doğalgaz Jeopolitiği**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Can Hamamcı), Ankara, (T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 1998.
- Sağlam, Mühdan, **Küreselleşme, Enerji Ve Dış Politika: Rusya'da Devletin Dönüşümü Ve Gazprom**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlhan Uzgel), Ankara, (T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2013.
- Salgın, Sercan, **Energy as a Foreign Policy Tool in the Caspian Region**, Master's Thesis, (Supervisor: Assoc.Prof. Dr. Gül M. Kurtoglu Eskişar), İzmir, (T.C. Dokuz Eylül University, Graduate School of Social Sciences, Department of International Relations), 2011.
- Saparov, Durdy, **Türkmenistan'ın Doğalgaz Siyaseti**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Dr. Özlen Çelebi), Ankara, (T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2003.
- Selvi, Aynur, **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya ve Ortadoğu Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Yeri ve Önemi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bülent Olcay), Ankara, (T.C. Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2009.
- Süar, Fulya, **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkileri; Enerji Sektörü Bağlamında Bir Değerlendirme**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Belgin Akçay), Ankara, (T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı), 2011.

- Şengül, Yiğit, **1990'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nin Hazar bölgesi politikası ve Türkiye'nin yeri**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali İhsan Bağış), Ankara, (T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2002.
- Telli, Azime, **Hazar Havzası Enerji Diplomasisi'nde Rekabet ve İşbirliği**, Doktora Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. İrfan Kaya Ülger), Kocaeli (T.C. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2015.
- Toykenov, Kayrat, **Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya'ya Yönelik Politikası**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Rafet Yinanç), Ankara, (T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2002.
- Uyanık, Bahadır, **Ekonomik Politikalar Işığında Çin Halk Cumhuriyeti Kazakistan İlişkileri ve Enerji Faktörü**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. R. Kutay Karaca), Ankara, (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü), 2012.
- Vural, Zeliha, **Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslararası Politikadaki Yeri ve Türkiye'ye Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Cengiz Başak), Ankara, (T.C. Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2006.
- Yalçın, Hakan, **Değişen Dünya Düzeninde Hazar Petrollerine Bağlı Dış Politikalar**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömür Şakir Babaoğlu), Kocaeli, (T.C. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2000.
- Yatar, Yüksel, **Avrupa Birliği Enerji Politikası Ve Bu Politika Bağlamında Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muharrem Gürkaynak), Isparta, (T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2007.
- Yavaş, Ahmet, **Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan'ın Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkileri Üzerine Bir Araştırma**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Giray Saynur Bozkurt), Ankara, (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü), 2012.
- Yessirkepov, Saken, **Çin'in Orta Asya Politikası**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali Arslan), İstanbul, (T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı), 2010.
- Yılmaz, Hasan, **Küreselleşen Dünyada Hazar Enerji Kaynaklarının Dünya Enerji Pazarı İçindeki Konumu, Küresel ve Bölgesel Güçlerin Hazar Havzasına Yönelik Politikalarının Analizi**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hakkı Çaşın), Ankara, (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü), 2005.
- Zhaissenbayev, Kazbek, **Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar 1991-2004**, Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa Aydın), Ankara, (T.C.

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2004.

İNTERNET KAYNAKLARI:

- “About Company”, http://www.fsk-ees.ru/eng/company/about_company/, (15.08.2017).
- “About Gazprom”, <http://www.gazprom.com/about/>, (15.08.2017).
- “About us”, <https://www.tap-ag.com/about-us>, (08.08.2017).
- “AGRI”, <http://agrilng.com/agrilng/>, (09.08.2017).
- “An America First Energy Plan”, <https://www.whitehouse.gov/america-first-energy>; (29.06.2017); <https://www.state.gov/e/enr/index.htm> (29.06.2017).
- “An External Policy to Serve Europe’s Energy Interests Paper from Commission/SG/HR for the European Council”, European Commission, <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/st09971.en06.pdf>, (11.07.2017).
- “Anaconda Plan”, <https://www.civilwaracademy.com/anaconda-plan>, (05.05.2017).
- “Anaconda Plan”, <https://www.thoughtco.com/anaconda-plan-definition-1773298>, (05.05.2017).
- “ARETI International Group”, <http://www.aretigroup.com/#main-info>, (04.09.2017).
- “Atyrau Refinery Modernisation Project”, <http://www.hydrocarbons-technology.com/projects/atyrau-refinery-modernisation-project/>, (29.09.2017).
- “Atyrau-Samara Pipeline”, http://old.kmg.kz/en/manufacturing/oil/atyrau_samara/, (24.08.2017).
- “Avrasya Ekonomik Birliği”, https://tr.sputniknews.com/trend/avrasya_ekonomik_birligi/, (16.08.2017).
- “Avrupa Birliğinin Tarihçesi”, <http://www.ab.gov.tr/105.html>, (08.07.2017).
- “Azerbaijan Exports By Country and Region 2015”, World Integrated Trade Solutions, <http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/AZE/Year/2015/TradeFlow/Export/Partner/all/Show/Partner%20Name;XPRT-TRD-VL;XPRT-PRTNR-SHR;/Sort/XPRT-TRD-VL/Chart/top10>, (28.08.2017).
- “Azerbaijan, Turkmenistan and Kazakhstan: The Three Promising Hydrocarbon States of The Caspian Region”, <http://politikaakademisi.org/2013/07/29/azerbaijan-turkmenistan-and-kazakhstan-the-three-promising-hydrocarbon-states-of-the-caspian-region/>, (25.08.2017).

- “Azerbaijan’s oil export falls with priority rates”, (20.07.2016), <http://caspianoilgas.az/en-opennews/190.41.html>, (28.08.2017).
- “Azerbaijan’s oil export falls with priority rates”, <http://caspianoilgas.az/en-opennews/190.41.html>, (28.08.2017).
- “Azerbaijan”, <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/aze/>, (28.08.2017).
- “Baku-Novorossiysk Oil Pipeline”, <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-novorossiysk-oil-pipeline>, (04.08.2017).
- “Baku-Supsa Western Export Pipeline”, <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-supsa-western-export-pipeline>, (04.08.2017).
- “Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Main Export Oil Pipeline”, <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-tbilisi-ceyhan-btc-main-export-oil-pipeline>, (04.08.2017).
- “Basic Facts”, http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm, (18.07.2017).
- “Basic Information on the CAC Network”, <http://www.gasandoil.com/news/russia/17c466d32b4875bf0b6929fe29c329ed>, (25.08.2017).
- “BP Energy Outlook 2017: Country Insights-China”, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2017/bp-energy-outlook-2017-country-insight-china.pdf>, (14.09.2017).
- “BTC Pipeline”, http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html, (05.08.2017).
- “Caspian Region Energy Development Report”, 8 Mayıs 1997, <https://www.congress.gov/congressional-record/1997/5/8/senate-section/article/S4207-1>, (07.06.2016).
- “Caspian Region Energy Development Report”, 8 Mayıs 1997, <https://www.congress.gov/congressional-record/1997/5/8/senate-section/article/S4207-1>, (07.06.2016).
- “Central Asia Cooperation Organization”, <https://www3.nd.edu/~ggoertz/rei/reidevon.dtBase2/Files.noindex/pdf/3/caco-info.pdf>, (18.08.2017).
- “Central Asia-China Gas Pipeline, Turkmenistan to China”, 3 March 2017, Central Asia Today, <http://www.hydrocarbons-technology.com/projects/centralasiachinagasp/>, (29.09.2017).

- “Central Asia-China Gas Pipeline”, http://www.cnpc.com.cn/en/CentralAsia/CentralAsia_index.shtml, (29.09.2017).
- “Central Asia-Energy”, http://ec.europa.eu/europeaid/regions/central-asia/eu-central-asia-energy-cooperation_en, (15.07.2017).
- “Central Asia”, <https://www.britannica.com/place/Central-Asia>, (11.06.2017).
- “Chevron Corporation”, <https://www.britannica.com/topic/Chevron-Corporation>, (02.10.2017).
- “ChevronTexaco Announces Sale of North Buzachi Assets in Kazakhstan”, <https://www.chevron.com/stories/chevrontexaco-announces-sale-of-north-buzachi-assets-in-kazakhstan>, (29.09.2017).
- “China to Become World’s Largest Economy in 2024 Reports IHS Economics”, 07.09.2014, <http://news.ihsmarkit.com/press-release/economics-country-risk/china-become-worlds-largest-economy-2024-reports-ihs-economics>, (15.09.2017).
- “China's first private cross-border natural gas pipeline comes on stream”, http://www.moneyhub.net/scripts/cgiip.wsc/globalone/htm/news_article.r?vcnews-id=991599, (29.09.2017).
- “China”, <https://data.worldbank.org/country/china>, (15.09.2017).
- “CNPC and KMZ to Double Crude Oil Pipeline From Kazakhstan to China”, <https://www.2b1stconsulting.com/cnpc-and-kmz-to-double-crude-oil-pipeline-from-kazakhstan-to-china/>, (26.09.2017).
- “CNPC in Kazakhstan”, http://www.cnpc.com.cn/en/Kazakhstan/country_index.shtml, (28.09.2017).
- “CNPC in Turkmenistan”, http://www.cnpc.com.cn/en/Turkmenistan/country_index.shtml, (28.09.2017).
- “CNPC in Uzbekistan”, http://www.cnpc.com.cn/en/Uzbekistan/country_index.shtml, (28.09.2017).
- “Commission Delegated Regulation (EU) 2016/89 of 18 November 2015 amending Regulation (EU) No 347/2013 of the European Parliament and of the Council as regards the Union list of projects of common interest”, Official Journal of the European Union, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOL_2016_019_R_0001&from=EN, (09.08.2017).
- “Commission Delegated Regulation (Eu) No 1391/2013 of 14 October 2013 amending Regulation (EU) No 347/2013 of the European Parliament and of the Council on guidelines for trans-European energy infrastructure as regards the Union list of projects of common interest, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1391&from=EN>, (08.08.2017).

- “Communication From The Commission to The European Parliament and The Council, European Energy Security Strategy”, European Commission, Brussels, COM(2014) 330 final, 28.5.2014, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&from=EN>, (09.07.2017).
- “Company Overview”, <http://tengizchevroil.com/about/overview>, (30.09.2017).
- “Council Resolution of 16 September 1986 concerning new Community energy policy objectives for 1995 and convergence of the policies of the Member States”, Official Journal of the European Communities, No C 241/1 , 25.9.86, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986Y0925\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986Y0925(01)&from=EN), (10.07.2017).
- “Council Resolution of 17 September 1974 concerning a new energy policy strategy for the Community”, Official Journal of the European Communities, No. C 153/1, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31975Y0709\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31975Y0709(01)&from=EN),
- “Council Resolution of 17 December 1974 concerning Community energy policy objectives for 1985”, Official Journal of the European Communities, No. C 153/2, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bd6b8c7f-ffba-46e6-9e4e-d558dac1dec5/language-en>, (08.07.2017).
- “CNPC Worldwide”, <http://www.cnpc.com.cn/en/cnpcworldwide/cnpcworldwide.shtml>, (29.09.2017).
- “CPC Expansion Project”, <http://www.en.transneft.ru/about/projects/current/10203/>, (07.08.2017).
- “Crude Oil Exports for Azerbaijan”, Fred Economic Data, <https://fred.stlouisfed.org/series/AZENXGOCMBD#0>, (15.05.2017).
- “Crude Oil Exports for Kazakhstan”, Fred Economic Data, <https://fred.stlouisfed.org/series/KAZNXGO>, (15.05.2017).
- “Crude Oil Exports for Turkmenistan”, Fred Economic Data, <https://fred.stlouisfed.org/series/TRNNXGOCMBD>, (15.05.2017).
- “Cultural Revolution”, <http://www.history.com/topics/cultural-revolution>, (13.09.2017).
- “Deng Xiaoping Biography”, <http://www.notablebiographies.com/De-Du/Deng-Xiaoping.html>, (07.09.2017).
- “Deng Xiaoping”, <https://www.britannica.com/biography/Deng-Xiaoping>, (07.09.2017).
- “Doğalgaz Hatları ve Projeleri”, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, (05.08.2017).
- “Druzhba Pipeline”, <http://www.iaot.eu/en/oil-transport/druzhba-pipeline>, (15.08.2017).

“EAOTC Project”, http://www.ukrtransnafta.com/en/activity_of_company/project_eantk, (01.08.2017).

“Economic Cooperation”, http://www.rfembassy.kz/eng/lm/dvustoronnie_otnosheniya/torgovo-ekonomicheskie_svyazi/, (28.08.2017).

“Energy in Turkmenistan”, http://factsanddetails.com/central-asia/Turkmenistan/sub8_7d/entry-4836.html, (28.08.2017).

“Energy Strategy and Energy Union”, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy-union>, (08.07.2017).

“Energy Union Package, Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee, The Committee of The Regions and The European Investment Bank, A Framework Strategy For A Resilient Energy Union With A Forward-Looking Climate Change Policy”, Brussels, European Commission, 25.2.2015 COM(2015) 80 final, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2015%3A80%3AFIN>, (11.07.2017).

“Eni’s Activities in Kazakhstan”, https://www.eni.com/enipedia/en_IT/international-presence/asia-oceania/enis-activities-in-kazakhstan.page, (03.10.2017).

“Eni’s activities in Turkmenistan”, https://www.eni.com/enipedia/en_IT/international-presence/asia-oceania/enis-activities-in-turkmenistan.page, (03.10.2017).

“EU Crude Oil Imports and supply cost- Volumes and prices for monthly and cumulative crude oil imports by reporting country (2016)”, <https://ec.europa.eu/energy/en/data-analysis/eu-crude-oil-imports>, (01.08.2017).

“EU position in world trade”, <http://ec.europa.eu/trade/policy/eu-position-in-world-trade/>, (08.07.2017).

“EurAsEC”, http://www.eurasian-ec.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2&Itemid=7, (16.08.2017).

“European Neighbourhood Policy Strategy Paper”, European Commission, 2004, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex%3A52004DC0373>, (11.07.2017).

“European Neighbourhood Policy”, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighbourhood-policy-enp_en, (11.07.2017).

“European Union”, <http://data.worldbank.org/region/european-union>, (08.07.2017).

“Exploration and Production”, <http://www.cnpc.com.cn/en/explorationproduction/Exploration.shtml>, (29.09.2017).

- “Exports of goods and services (current US\$)”, <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?locations=CN>, (15.09.2017).
- “Exxon Corporation”, <https://www.britannica.com/topic/Exxon-Corporation>, (02.10.2017).
- “ExxonMobil back in Turkmenistan, eyes gas riches”, Reuters, 27.10.2010, <http://www.reuters.com/article/turkmenistan-exxonmobil/exxonmobil-back-in-turkmenistan-eyes-gas-riches-idUSLDE69Q03L20101027>, (02.10.2017).
- “ExxonMobil to cease operations in Turkmenistan”, 05.03.2002, <http://www.gasandoil.com/news/2002/03/cnc21243>, (02.10.2017).
- “Flow of Natural Gas from Central Asia”, <http://www.cnpc.com.cn/en/FlowofnaturalgasfromCentralAsia/FlowofnaturalgasfromCentralAsia2.shtml>, (26.09.2017).
- “Flow of Natural Gas from Central Asia”, <http://www.cnpc.com.cn/en/FlowofnaturalgasfromCentralAsia/FlowofnaturalgasfromCentralAsia2.shtml>, (26.09.2017).
- “Gas and oil supply routes”, <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/imports-and-secure-supplies/gas-and-oil-supply-routes>, (08.01.2017).
- “Gas crises between Russia and Ukraine”, Reuters, 11 January 2009, <http://www.reuters.com/article/us-russia-ukraine-gas-timeline-sb-idUSTRE50A1A720090111>, (10.08.2017).
- “GDP Growth”, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2016&locations=CN&start=1979&view=chart>, (14.09.2017).
- “GDP per capita (current US\$)”, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=CN>, (15.09.2017).
- “GDP-2016”, <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>, (08.07.2017).
- “General Information”, <http://www.cpc.ru/EN/about/Pages/general.aspx>, (02.10.2017).
- “Géorgie : manifestation contre l’occupation russe, nouvelle guerre des pipelines?”, <http://www.leblogfinance.com/2015/07/georgie-manifestation-contre-loccupation-russe-nouvelle-guerre-des-pipelines.html>, (29.08.2017).
- “Global 500”, <http://fortune.com/global500/list/>, (29.09.2017).
- “Great Leap Forward”, <http://www.investopedia.com/terms/g/great-leap-forward.asp>, (13.09.2017).

- “Great Leap Forward”, <https://www.britannica.com/event/Great-Leap-Forward>, (13.09.2017).
- “Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, Commission Of the European Communities, Brussels, 8.3.2006, COM(2006) 105 final, http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf, (10.08.2017).
- “H.R. 1152 (106th): Silk Road Strategy Act of 1999”, 2 August 1999, <https://www.govtrack.us/congress/bills/106/hr1152/text/eh>, (22.06.2017).
- “Highlights of Operations”, <https://www.chevron.com/worldwide/kazakhstan>, (02.10.2017).
- “History in milestones”, <http://www.ncoc.kz/en/ncoc/ncspas.aspx>, (02.10.2017).
- “History in Turkmenistan”, <http://crudeaccountability.org/campaigns/turkmenistan/whos-who-in-turkmenistan-petroleum-company-dossiers/chevron/>, (02.10.2017).
- “History,” <http://www.en.transneft.ru/about/story/>, (15.08.2017).
- “History”, <http://www.kcp.kz/company/history>, (24.09.2017).
- “Imports of goods and services (current US\$)”, <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?locations=CN>, (15.09.2017).
- “INOGATE”, <http://www.inogate.org/?lang=en>, (13.07.2017).
- “İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi”, <http://sebatproje.com.tr/portfolio/iran-turkiye-avrupa-dogal-gaz-boru-hatti-projesi-ite/>, (05.08.2017).
- “İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi”, <http://turangtransit.com.tr/proje>, (05.08.2017).
- “İran-Türkiye-Avrupa doğalgaz toplantısının ikincisi Trabzon'da yapıldı”, Enerji Haber, 07.10.2016, <http://www.enerjihaber.com/iran-turkiye-avrupa-dogalgaz-toplantisinin-ikincisi-trabzon-da-yapildi/3539/>, (05.08.2017).
- “Karachaganak Petroleum Operating B-V Announces Year 2016 Performance Results”, Kazinform, 10.02.2017, http://www.inform.kz/en/karachaganak-petroleum-operating-b-v-announces-year-2016-performance-results_a2997853, (02.10.2017).
- “Kazakhstan Fuels Exports By Country and Region 2015”, http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/KAZ/Year/2015/TradeFlow/Export/Partner/all/Product/27-27_Fuels, (10.06.2017).
- “Kazakhstan-China Oil Pipeline”, <http://www.kcp.kz/company/about?language=en>, (29.09.2017).
- “Kazakhstan’s crude oil exports by destination-2016”, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=KAZ>, (28.08.2017).

“Kazakhstan”, <http://www.maerskoil.com/operations/kazakhstan>, (03.10.2017).

“Kazakhstan”, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=KAZ>, (24.09.2017).

“Kennan and Containment-1947”, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/kennan>, (16.07.2017).

“Kronoloji”, <http://www.btc.com.tr/proje.html>, (05.07.2017).

“Kyrgyzstan”, <http://www.gazprom.com/about/production/projects/deposits/kyrgyzstan/>, (04.09.2017).

“LNG Nedir?”, <http://www.ipragaz.com.tr/lng.asp>, (09.08.2017).

“Lukoil Sells Stake in Caspian Investment Resources for 1 Billion Dollar”, 20 August 2015, <https://www.epmag.com/lukoil-sells-stake-caspian-investment-resources-1-billion-814936>, (29.09.2017).

“Major Russian company interested in new projects in Turkmenistan”, 30.03.2016, <https://en.trend.az/business/economy/2512281.html>, (04.09.2017).

“Milestones of Karachaganak Field Development”, <http://www.kpo.kz/en/about-kpo/karachaganak-milestones.html>, (02.10.2017).

“Nabucco Kaybettii”, <http://www.enerjimagazin.com/haber-674-Nabucco-Kaybetti.html>, (02.08.2017).

“Natural Gas in Turkmenistan”, http://factsanddetails.com/central-asia/Turkmenistan/sub8_7d/entry-4837.html, (28.08.2017).

“Northern Distribution Network (NDN)”, <https://www.csis.org/programs/transnational-threats-project/past-projects/northern-distribution-network-ndn>, (22.06.2017).

“Odessa-Brody Pipeline Project to be Revived”, 19.07.2016, <https://www.pipeline-journal.net/news/odessa-brody-pipeline-project-be-revived>, (07.08.2017).

“Oil From \$50 Billion Kashagan Field Starts Flowing to Export”, 14.09.2016, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-10-14/oil-from-50-billion-kashagan-field-starts-flowing-for-export>, (02.10.2017).

“Oil pumping tariff by Baku-Novorossiysk pipeline to rise by 31%”, <http://www.rusmininfo.com/news/30-03-2015/oil-pumping-tariff-baku-novorossiysk-pipeline-rise-31>, (28.08.2017).

“Oil Embargo, 1973-1974”, <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/oil-embargo>, (05.07.2017).

- “OPEC Oil Embargo: Causes and Effects of the Crisis”, <https://www.thebalance.com/opec-oil-embargo-causes-and-effects-of-the-crisis-3305806>, (05.07.2017).
- “Orta Asya”, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ede60537-9169-4b35-a43b-1471fc7eaf08>, (11.06.2017).
- “Our History”, <http://corporate.exxonmobil.com/en/company/about-us/history/overview>, (02.10.2017).
- “Overview of INOGATE Projects”, <http://www.inogate.org/projects?collection=ongoing&lang=en>, (13.07.2017).
- “Parent Companies”, <http://www.kpo.kz/en/about-kpo/parent-companies.html>, (03.10.2017).
- “Partex Group”, http://www.partex-oilgas.com/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=14, (03.10.2017).
- “Partnership And Cooperation Agreement Establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Uzbekistan, of the other part”, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/pca_uzb_eu_en.pdf, (15.07.2017).
- “Partnership And Cooperation Agreement Establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Kyrgyz Republic, of the other part”, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2004/july/tradoc_116742.pdf, (15.07.2017).
- “Partnership and Cooperation Agreements (PCAs): Russia, Eastern Europe, the Southern Caucasus and Central Asia”, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:r17002>, (13.07.2017).
- “Presentation Sheet of the Investment Project Pan European Oil Pipeline (PEOP) Constanta – Trieste pipeline, Romania Ministry of Economy”, [http://www.minind.ro/invest/new/Oil and Gas Sector/CONPET/OG.C.1.09 peop Engl.pdf](http://www.minind.ro/invest/new/Oil%20and%20Gas%20Sector/CONPET/OG.C.1.09_peop_Engl.pdf), (01.08.2017).
- “Production metrics”, <http://www.kpo.kz/en/operations/production-metrics.html>, (02.10.2017).
- “Projects of Common Interests”, <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/infrastructure/projects-common-interest>, (08.01.2017).
- “Report of the National Intelligence Council’s 2020 Project”, Mapping the Future, 2004, <http://www.futurebrief.com/project2020.pdf>, (22.06.2017).

- “Russia and Central Asia”, [http://www.mid.ru/rossia-i-problemy-central-noj-azii?p p id=56 INSTANCE 8HUIfqWAVDZI& 56 INSTANCE 8HUIfqWAV DZI languageId=en GB](http://www.mid.ru/rossia-i-problemy-centralnoj-azii?p_p_id=56_INSTANCE_8HUIfqWAVDZI&_56_INSTANCE_8HUIfqWAVDZI_languageId=en_GB), (28.08.2017).
- “Russia Cuts Off Gas to Ukraine in Cost Dispute”, New York Times, 2 January 2006, <http://www.nytimes.com/2006/01/02/world/europe/russia-cuts-off-gas-to-ukraine-in-cost-dispute.html>, (10.08.2017).
- “Russia’s Gazprom Stops Buying Gas from Turkmenistan”, 06.01.2016, <http://thediplomat.com/2016/01/russias-gazprom-stops-buying-gas-from-turkmenistan/>, (24.08.2017).
- “Russian Oil to Be Supplied to Uzbekistan through Kazakhstan”, 27.05.2017, <http://caspienbarrel.org/en/2017/05/russian-oil-to-be-supplied-to-uzbekistan-through-kazakhstan/>, (29.09.2017).
- “S.2532 - FREEDOM Support Act”, <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-bill/2532/text>, (22.06.2017).
- “Shareholders”, <http://www.cpc.ru/EN/about/Pages/Shareholders.aspx>, (03.10.2017).
- “South and Central Asian Affairs: Countries and Other Areas”, <https://www.state.gov/p/sca/ci/index.htm>, (11.06.2017).
- “South Caucasus Pipeline”, http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html, (01.08.2017).
- “Soyuz Pipeline”, <http://abarrelfull.wikidot.com/sovuz-pipeline>, (26.08.2017).
- “Standard Oil Company and Trust”, <https://www.britannica.com/topic/Standard-Oil-Company-and-Trust>, (02.10.2017).
- “Strategy Paper 2002-2006 and Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia, European Commission”, 30 October 2002, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2004/july/tradoc_118014.pdf, (13.07.2017).
- “Şanghay İşbirliği Örgütü”, <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>, (25.09.2017).
- “TACIS”, [http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-92-54 en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-54_en.htm), (15.08.2017).
- “TANAP Nedir?”, <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>, (01.08.2017).
- “Tengizchevroil Fact Sheet:1Q2017”, <http://www.tengizchevroil.com/docs/default-source/facts-figures/1q2017-facts-and-figures.pdf?sfvrsn=4>, (30.09.2017).
- “The 13th Five-Year Plan For Economic And Social Development of the People’s Republic Of China (2016–2020)”, Central Committee of the Communist Party of China, Beijing,

- 2016, <http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201612/P020161207645765233498.pdf>, (13.09.2017).
- “The End Of The (Gas Pipe-) Line For Turkmenistan”, 06.04.2017, <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-gas-pipeline-china-berdymukhammedov-iran-russia/28353522.html>, (24.08.2017).
- “The Energy Charter Process”, <http://www.energycharter.org/process/overview/>, (10.07.2017).
- “The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership”, The Council of European Union, 31 May 2007, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/st_10113_2007_init_en.pdf, (11.07.2017).
- “The European Union and Central Asia: The New Partnership In Action”, the General Secretariat of the Council, Brussels, June 2009, s. 31., https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/the_european_union_and_central_asia_the_new_partnership_in_action.pdf, (11.07.2017).
- “The European Union and the Republic of Kazakhstan Partnership and Cooperation Agreement”, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/pca_kazakhstan_en_0.pdf, (15.07.2017).
- “The Foreign Policy Concept of the Russian Federation approved by the President of the Russian Federation V.Putin”, 28 June 2000, <https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>, (18.08.2017).
- “The founders of Kazakhstan-China Pipeline LLP” <http://www.kcp.kz/company/about?language=en>, (24.09.2017).
- “The Project-White Stream”, <http://www.white-stream.com/the-project/>, (01.08.2017).
- “The Shanghai Cooperation Organisation”, http://eng.sectesco.org/about_sco/, (25.09.2017).
- “The United States' "New Silk Road" Strategy: What is it? Where is it Headed”, 29 September 2011, <https://2009-2017.state.gov/e/rls/rmk/20092013/2011/174800.htm>, (01.07.2017).
- “The world’s 10 biggest economies in 2017”, <https://www.weforum.org/agenda/2017/03/worlds-biggest-economies-in-2017>, (15.09.2017).
- “Total pursues Turkmenistan gas deals”, Reuters, 24.11.2010, <http://www.reuters.com/article/total-turkmenistan/total-pursues-turkmenistan-gas-deals-ceo-idUSLDE6AN0SS20101124>, (03.10.2017).
- “TRACECA Strateji”, <http://www.traceca.org.tr/>, (13.07.2017).

- “Transneft plans Caspian Oil Pipeline expansion by 2015”
<https://www.enerdata.net/publications/daily-energy-news/transneft-plans-caspian-oil-pipeline-expansion-2015-russia.html>, (24.08.2017).
- “Treaty establishing the European Coal and Steel Community”, **<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3Axy0022>**, (08.07.2017).
- “Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community”, Official Journal of the European Union, C 306, 17 December 2007,
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC>, (03.08.2017).
- “Turkmenistan, Georgia ink deal on oil transportation”, Trend News Agency, 16 Ocak 2017,
<https://en.trend.az/business/energy/2709293.html>, (04.08.2017).
- “Turkmenistan”, **<http://corporate.exxonmobil.com/en/company/worldwide-operations/locations/turkmenistan#About>**, (02.10.2017).
- “Türk Akım Gaz Boru Hattı Projesi”, **<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>**, (07.08.2017).
- “Türkiye’nin Enerji Profili ve Stratejisi”, **http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa**, (05.07.2017).
- “Türkmenistan TAPI projesi için start verdi”, 09.11.2015,
<http://www.enerjigunlugu.net/icerik/15896/turkmenistan-tapi-projesi-icin-start-verdi.html>, (22.06.2017).
- “U.S. Imports by Country of Origin”,
https://www.eia.gov/dnav/pet/pet_move_impcus_a2_nus_ep00_im0_mbbl_a.htm, (10.06.2017).
- “U.S. Relations with Kazakhstan”, **<https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5487.htm>**, (02.10.2017).
- “U.S. Relations with Turkmenistan”, **<https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35884.htm>**, (02.10.2017).
- “Value of Imports and Exports by Country of Origin/Destination”,
<http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2015/html/EN1106.jpg>, (26.09.2017).
- “White Stream”, **<http://www.white-stream.com/the-project/>**, (02.08.2017).
- 2015 Report to Congress of the U.S.-China Economic and Security Reform Commission, U.S.-China Economic and Security Review Commission, 2015 Annual Report to Congress,
https://www.uscc.gov/Annual_Reports/2015-annual-report-congress, (26.09.2017).

- Abbasova, Nigar “ARETI shows interest in further cooperation with Turkmenistan”, 02.01.2016, <https://www.azernews.az/region/97494.html>, (04.09.2017).
- Aminjonov, Farkhod, “Natural Gas Pipeline Infrastructure in Central Asia”, Weekly e-bulletin(10.05.2016-16.05.2016), Eurasian Research Institute, Akhmet Yassawi University, No. 67, 2016, http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_en_67.pdf, (25.08.2017).
- Baker, James, “America's Vital Interest in the New Silk Road”, New York Times, 21 July 1997, <http://www.nytimes.com/1997/07/21/opinion/america-s-vital-interest-in-the-new-silk-road.html>, (20.06.2017).
- Bush, George, “The President's News Conference on Aid to the States of the Former Soviet Union”, 1 April 1992, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=20783>, (22.06.2017).
- Carter, Jimmy, “The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress”, 23 January 1980, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=33079>, (05.07.2016).
- Fishelson, James, “From the Silk Road to Chevron: The Geopolitics of Oil Pipelines in Central Asia”, The Journal of Russian and Asian Studies, 12.12.2007, http://www.sras.org/geopolitics_of_oil_pipelines_in_central_asia, (02.08.2017).
- Kirby, Paul, “Russia's gas fight with Ukraine”, BBC News, 31 October 2014, <http://www.bbc.com/news/world-europe-29521564>, (12.07.2017).
- Krol, George A., “Testimony Before The Senate Committee On Foreign Relations, Subcommittee On Near Eastern And South and Central Asian Affairs”, 15.12.2009, <https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/KrolTestimony091215a1.pdf>, (07.06.2017).
- Lebovitz, Matthew, “The Russian - Ukrainian Gas Dispute”, 2014, <http://large.stanford.edu/courses/2014/ph240/lebovitz1/>, (10.08.2017).
- Nash, Paul, “China's Going Out Strategy”, 10.05.2012, <https://www.diplomaticourier.com/china-s-going-out-strategy/>, (14.09.2017).
- Nixon, Richard, “Address on the State of the Union Delivered Before a Joint Session of the Congress”, 30 January 1974, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=4327>, (05.07.2017).
- Obama, Barack, “Oil & Alternative Fuels”, <http://obamaspeeches.com/030-Resources-for-the-Future-Obama-Speech.htm>, (14.03.2017).
- Parkhomchik, Lidiya, “Trans-Caspian Pipelines Routes: Problems And Prospects”, weekly e-bulletin (27.12.2016-02.01.2017), Eurasian Research Institute, Akhmet Yassawi University, No. 96, http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_en_96.pdf, (05.07.2016).

- Philips, Tom, "The Cultural Revolution: all you need to know about China's political convulsion", The Guardian, 11 May 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/may/11/the-cultural-revolution-50-years-on-all-you-need-to-know-about-chinas-political-convulsion>, (13.09.2017).
- Qurbanov, Ilqar, "National Security Priorities Of Russia In The Context Of Energy Security", <http://www.strategicoutlook.org/asia--pasific/news-national-security-priorities-of-russia-in-the-context-of-energy-security.html>, (03.03.2017).
- Socor, Vladimir, "Odessa-Brody Pipeline Operating On Azerbaijani Oil", Global Research and Analysis, Vol.8, No.59, 2011, <https://jamestown.org/program/odessa-brody-pipeline-operating-on-azerbaijani-oil/>, (07.08.2017).
- Stevenson, Aiko, "Winston Churchill: 'He Who Controls Oil'", The Huffington Post, 17 Mart 2015, <http://www.huffingtonpost.com/aiko-stevenson/winston-churchill-he-who-b-6866898.html>, (03.03.2017).
- Tomczyk, Justin, "The White Stream Pipeline Project: Transcaspian Energy for the European Union", 09.07.2017, <http://www.atlantic-community.org/-/the-white-stream-pipeline-project-transcaspian-energy-for-the-european-union>, (02.08.2017).
- Верменичев, Андрей, "Трубопроводному транспорту Казахстана – 80 лет", 19 июня 2015 (Andrey Vermenichev, "Truvoprovodnomu Transportu Kazahstana-80 Let", 19 Yunya 2015) <https://liter.kz/mobile/ru/articles/show/9955-truboprovodnomu-transportu-kazahstana-80-let>, (26.09.2017).
- "Евразийский экономический союз (Evraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz)", Ria Novosti, (20.05.2016), <https://ria.ru/spravka/20160520/1435654528.html>, (16.08.2017).
- Иканова, А. С., "Современное состояние Казахстанско-Российского нефтегазового сотрудничества", Вестник КазНУ, Алматы, 2011 (A.S. Ikanova, "Sovremennoe Sostoyanie Kazhastansko-Rossiyskovo Neftegazovova Sotrudnichestvo", Vestnik Kaznu, Almatı, 2011), <https://articlekz.com/article/8556>, (27.08.2018).
- "К строящемуся в Джизаке НПЗ протянут нефтепровод из Казахстана(К Stroyashemuysa v Djizake NTZ Protanut Nefteprovod İz Kazahstana)", Sputniknews, 03.05.2017, <http://ru.sputniknews-uz.com/economy/20170503/5329732/Dlya-stroyashegosya-NPZ-v-Djizake-nefteprovod-Kazahstan.html>, (26.09.2017).
- "О Содружестве Независимых Государств (O Sodrujestve Nezavisimih Gasudarstv)", <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=174>, (16.08.2017).
- "Постановление Правительства Республики Казахстан от 5 декабря 2014 года №1275 (Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 5 Dekabra 2014 goda no 1275), <http://www.nomad.su/?a=3-201501050023>, (24.08.2017).
- "Россия и Центральная Азия (Rossiya i Tsentralnaya Aziya)", <http://www.mid.ru/ru/rossia-i-problemv-central-noj-azii>, (11.06.2017).

“Чем Мы Занимаемся (Chem Mi Zanimaemsya)”, http://www.shell.com.kz/ru_kz/about-us/what-we-do.html, (03.10.2017).

<http://biblehub.com/greek/1093.htm>;
(22.07.2016).

<http://www.engyes.com/en/dic-content/>;

<http://www.nationmaster.com/country-info/stats/Geography/Surface-area/Sq.-km>,
(02.06.2017).

<https://pipelinesinternational.com/2009/09/18/druzhba-pipeline/>, (15.08.2017).

